

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXVI

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2008

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Emili Giralt i Raventós, Joan J. López Burniol,
Àngel Martínez Sarrión, Josep M. Sans i Travé
i Francesc Torrent i Cufí

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida - bobala@bobala.cat
ISSN: 0211-5425
Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Grans establiments moliners a la vall baixa del riu Llobregat: els casals de Martorell, Sant Vicenç dels Horts i Molins de Rei (segles XII-XV)

Josep Fernández i Trabal

- 61** Una família de Tàrraga a la ciutat de Barcelona. Els Oromir (1214-1329)

Carme Batlle i Gallart

- 99** Els manuals notarials de famílies i particulars manresans dels segles XIII al XVI: un cas singular en els arxius de protocols catalans

Josep M. Masnou i Pratdesaba, Jordi Torner i Planell

- 147** Els lliberts a la Barcelona del segle XV

Antoni Albacete i Gascón

- 191** Una escribanía pública sevillana: Francisco de Castellanos (1512-1533)

Reyes Rojas García

- 231** El Braç Militar de Barcelona segons un cens del juny de l'any 1641. Composició i actituds polítiques

Antoni Simon i Tarrés

- 255** Crònica del setge de Barcelona de 1713-1714, del notari Aleix Claramunt: *Per desengany dels esdevenidors*
Agustí Alcoberro i Pericay
- 279** Los corredores reales de cambios de Barcelona en el siglo XIX: un estudio sobre la representatividad de la documentación conservada
Lluís Castañeda Peirón
- 345** Notes bibliogràfiques
- 359** Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Memòria 2007
- 373** «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols». Normes per a la presentació d'originals

GRANS ESTABLIMENTS MOLINERS A LA VALL BAIXA DEL RIU LLOBREGAT: ELS CASALS DE MARTORELL, SANT VICENÇ DELS HORTS I MOLINS DE REI (SEGLES XII-XV)*

○ JOSEP FERNÁNDEZ I TRABAL
ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

El present treball ofereix els resultats d'una investigació sobre els establiments industrials i la utilització de l'energia hidràulica en el curs inferior del riu Llobregat en l'edat mitjana (segles XII-XV). La finalitat de l'estudi és conèixer amb la màxima aproximació possible el ventall d'activitats econòmiques que giraven a l'entorn dels molins hidràulics i, en particular, dels que eren moguts directament pel riu Llobregat i els seus principals tributaris, l'Anoia i les rieres de Rubí i de Cervelló. En aquest article tractem bàsicament els casals moliners que van existir al costat de les viles de Martorell, Molins de Rei, Sant Vicenç dels Horts i Sant Boi, és a dir, els nuclis de població més importants de la regió.

En la ribera dreta del riu, en la dominicatura reial de Matoses, l'any 1188 s'inicià la construcció d'un casal moliner de dotze moles que estava en funcionament l'any 1190, i que a començament del segle XIV s'havia ampliat fins a disset. Eren els primers molins alimentats directament pel *Rubricatus* i no pels seus afluents. Els anomenats Molins Reials del Llobregat donaren origen a la vila coneguda literalment amb el nom de "Vila dels Molins Reials del Llobregat" (en l'actualitat Molins de Rei). En la ribera oposada, en el terme del castell de Cervelló, els senyors d'aquesta baronia van alçar també grans casals moliners, el primer en el lloc de Campllong, terme parroquial de Santa Coloma de Montpedrós o de Cervelló (1213), que fou substituït per un altre de més gran a Sant Vicenç de Cervelló o dels Horts (documentat a partir de 1280). La seva construcció fou fonamental per a convertir l'aglomeració rural formada entorn de l'església parroquial de Sant Vicenç en una altra vila. Els dos casals arribaren a tenir abans de la gran epidèmia de 1348 disset moles cadascun.

Les primeres quatre dècades del segle XIV són, per tant, el període de màxima expansió dels dos molinars, quan les aigües del Llobregat arriba-

* Aquest article forma part dels projectes d'investigació PT2008-SO118-RIERA01 i HAR2008-03031/HIST.

ren a impulsar trenta-quatre moles farineres i algunes de draperes, és a dir, la principal concentració no urbana de molins de Catalunya amb una capacitat de mòlta equiparable a la dels molinars de les principals ciutats catalanes. Al mateix temps, els Castellvell, senyors de Castellví de Rosanes, edificaren dos casals en l'horta de Martorell que tenim documentats a partir de l'any 1205. Els molins de Sant Boi, en canvi, són més tardans perquè les primeres concessions són dels primers anys del segle XIV.

Cronologia

- 1190 Els molins reials del Llobregat (un casal amb quinze moles) comencen a moldre.
- 1205 Esment d'un casal moliner en la vila de Martorell (baronia de Castellví de Rosanes).
- 1213 Construcció dels molins de Campllong en la parròquia de Santa Coloma de Cervelló, pels senyors de Cervelló.
- 1263 Sentència arbitral de Jaume I per la qual es declara la llibertat de moltura en els molins del Llobregat, tant en els molins reials com en els de la baronia de Cervelló.
- 1280 Els nous molins de Cervelló al costat de la vila de Sant Vicenç dels Horts estan en funcionament.
- 1287 Jaume II compra el castell i terme de Cervelló amb els molins de Sant Vicenç dels Horts.
- 1309 Jaume II ven els molins reials i la vila de Molins de Rei a la comtessa Sibila de Pallars i li concedeix el castell i terme de Cervelló en feu honrat. Els comtes de Pallars controlen tots els molins del Llobregat fins al 1334.
- 1311 Els comtes de Foix prenen possessió de la baronia de Castellví de Rosanes i Martorell.
- 1334 El comte Arnau Roger de Pallars ven Molins de Rei al jutge Hug d'Arborea. Els jutges lleguen Molins de Rei al monestir de Santa Clara d'Oristà l'any 1348.
- 1366 Berenguer de Relat compra la vila de Molins de Rei.
- 1372 Enquesta reial per la malversació del feu de Cervelló.
- 1373 Els marmessors d'Elionor de Pallars, vescomtessa de Bruniquell, venen el castell i la baronia de Cervelló a la reina Elionor, muller de Pere el Cerimoniós.
- 1374 La reina Elionor, senyora de Cervelló, ordena una capbreuació general de les rendes de la baronia. La reina llega Cervelló al seu fill l'infant Martí, comte de Xèrica i de Luna i senyor de Segorb.
- 1390 El rei Joan I ven el domini superior del castell de Cervelló a la ciutat de Barcelona. El domini útil de la baronia serà comprat per Arnau Ballester, ciutadà de Barcelona, a començament del segle XV.

1396	La reina Maria de Luna, esposa de Martí l'Humà, incorpora la baronia de Castellví de Rosanes i la vila de Martorell a la Corona.
1419-1430.	Alfons el Magnànim retorna la vila de Molins de Rei i els molins reials al patrimoni reial.
1430	Alfons el Magnànim dona Molins de Rei a Galceran de Requesens.
1461	Arnau de Bellera, senyor de Cervelló, concedeix a una societat mercantil constituïda per mercaders i ciutadans barcelonins la construcció d'un nou casal en la vila de Sant Vicenç dels Horts i un rec per a regar les terres del delta.
1467	El rei concedeix el molí de Sant Boi a una societat mercantil.
1474	Joan II ven Castellví de Rosanes i Martorell a Requesens de Soler.

L'estudi dels molinars té en compte diferents aspectes interrelacionats: aspectes jurídics que giraven entorn de la titularitat de les aigües del riu; aspectes polítics, perquè els nuclis moliners originaren una situació de competència entre els seus impulsors, en aquest cas el rei i els senyors de les principals baronies territorials, que es manifestà com un conflicte de poder; aspectes tecnològics, atès que la construcció de la infraestructura necessària per fer anar els molins representà un repte considerable per a l'època i mostra un nivell de coneixement tècnic molt notable; i aspectes econòmics, relacionats amb les aportacions del capital per a la construcció dels molins i les seves formes d'explotació.

L'aparició de grans molins en el Llobregat en la darrera dècada de la dotzena centúria s'entén en el context caracteritzat per l'increment demogràfic de Barcelona i dels pobles i les viles del seu entorn; per l'existència de dominatures bladeres força productives que requerien de llocs de mòlta eficients en el territori; pel desvetllament d'un mercat de moltura no condicionat pels monopolis senyorials, i, lògicament, per la consolidació d'unes pautes alimentàries basades en el consum diari del pa blanc. La constucció dels nous casals representa el moment de màxim perfeccionament d'un model de mòlta a gran escala caracteritzat per la inclusió d'un nombre més elevat de moles de molí en un únic edifici, és a dir, un esquema que incrementava bàsicament la producció més que la productivitat i que depenia únicament del cabal d'aigua disponible. D'aquí que els nous casals es construïren necessàriament sobre el Llobregat i no en el sobreexplotat rec comtal barceloní que prenia l'aigua del Besòs. Els grans casals construïts sobre el Llobregat al final del segle XII culminen, per tant, un procés de renovació tecnològica que coincidí amb el temps amb el procés de feudalització.

Tot i que els molins del Llobregat són coneguts pels investigadors, particularment pels estudiosos de la història local, no s'ha realitzat fins ara cap recerca sistemàtica sobre ells, entre d'altres raons perquè no existeix un corpus documental coherent i unificat que ho faciliti. Mentre que els molins de Barcelona, per ser de titularitat reial, van originar sèries específiques en el fons de la Batllia General de Catalunya (secció Reial Patrimoni de l'Arxiu de la Corona d'Aragó), la molinaria en el riu Llobregat va dependre d'iniciatives diferents, no sempre del patrimoni reial, i per això les fonts es troben disperses en un gran nombre d'arxius públics, eclesiàstics i privats. La recerca esdevé per força lenta i tediosa, per la qual cosa els resultats de la investigació no poden ser definitius, a l'espera que la trobada de nous documents permeti completar el quadre que aquí comencem a dibuixar.

Per al present treball s'han consultat preferentment el fons de la cancelleria reial (pergamins, registres i processos) que conté: a) documents sobre la fundació i alienació dels molins reials i la vila de Molins de Rei (1188-1309). b) documents sobre els primers segles de les baronies de Cervelló i de Castellví de Rosanes (transportats a l'arxiu reial arran de les incorporacions al reial patrimoni dels anys 1287 i 1396). c) documents sobre la compra de Cervelló per la reina Elionor (1374). A la Batllia General de Catalunya s'han localitzat: a) els establiments i contractes de molins en el riu Llobregat per part del reial patrimoni a partir del segle XIV. b) la documentació del període en què Molins de Rei i Martorell van retornar a la Corona (1419-1430 i 1396-1474). Així mateix, s'han extret dades complementàries de l'Arxiu del Palau-Requesens conservat en el Centre Borja de Sant Cugat del Vallès, que aplega els documents de la família Requesens senyora de Molins de Rei i de Martorell;¹ de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, principalment els fons de la Pia Almoina que va posseir alguns molins per llegat; i de l'Arxiu de Protocols de Barcelona, aquest darrer força interessant pel que fa als tipus de contractes de construcció i explotació. L'autor lamenta no haver pogut consultar els fons dels barons de Sant Vicenç i de Cervelló conservats a l'arxiu privat del marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresa (castell de Vilassar de Dalt).

1. Aquest arxiu conté pocs documents sobre Molins de Rei a l'edat mitjana, mentre que és extraordinàriament ric per a la vila de Martorell i la baronia de Castellví de Rosanes.

Evolució de la molineria en els segles XI i XII

Els molins rurals estan documentats des del temps de la colonització de l'alta edat mitjana en tota la Catalunya vella i les terres del migdia de Barcelona que formen en l'actualitat el Baix Llobregat no en foren cap excepció. La vall baixa del Llobregat va ser objecte, a partir del segle X, conforme la frontera amb els sarraïns s'allunyava i es feia més segura, d'una important tasca de poblament. Una faceta rellevant del creixement experimentat per l'agricultura a partir de l'any mil estava estretament relacionada amb el millor aprofitament dels recursos hidrològics, és a dir, amb l'extensió del molí i el desenvolupament del regadiu, dues activitats que apareixen estretament unides en la documentació.²

Els molins altmedievals eren de roda horitzontal de tipus grec o escandinau, l'únic conegut en els territoris cristians peninsulars a l'alta edat mitjana. Molts dels petits molins rurals eren de funcionament intermitent i àdhuc estacional per la manca d'un cabal regular d'aigua, com el de dues moles que establiren els senyors de Castellví de Rosanes l'any 1104.³ Els segles XI i XII hi va haver un creixement important de molins posats en casals de petites dimensions —entre una i tres rodes— disseminats per les rieres tributàries del Llobregat, principalment la riera de Rubí (anomenada *Rivo Rubeo*) i de Cervelló (dita *Rivo Cervilione* o d'*Aquabella*) i les encara més escasses de Torrelles (*Torrillas*) i la Palma (*ipsa Palma*).

A partir de mitjan segle XII, com a conseqüència de la conquesta i ocupació dels regnes musulmans de Lleida i Tortosa, s'aprofundiren les transferències de tecnologia i la molineria dels territoris cristians es va enriquir amb la incorporació de millores tècniques i noves màquines. Una novetat procedent de la tecnologia musulmana fou el cub, un avenç que permetia multiplicar la força de la caiguda de l'aigua sense necessitat de disposar de majors cabals. El cub es va introduir als territoris cristians a partir de mit-

2. P. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI). I/ Economia i societat prefeudal*, Barcelona: Edicions 62, p. 401-404.

3. En el document s'esmenta que el cens s'ha de pagar només quan els molins molguin: «*sub tali quoque modo et ordine ut in ipsum anumum, per tempus pluviarum quarum ipsos molendinos potuerint molere, ut detis nobis parilio I de capons*» (J. FERNÁNDEZ TRABAL, «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII-XVI)», *Materials d'Estudi del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), 6 (2000), p. 87.

jan segle XII, quan apareix documentat en els molins templers del Segrià després de la conquesta de Lleida.⁴ L'element més sobresortint del cub era la construcció de pedra de diversos metres d'alçada, que sobresortia per damunt del casal, i per això aquest tipus de molí apareix en la documentació amb els noms de *molendinum cuberio*, *coperio* o *de turris*. El molí de roda horitzontal o de turbina continuà essent el predominant als Països Catalans, de la mateixa manera que ho fou a Tolosa del Llenguadoc i a Itàlia per la mateixa època.⁵ El molí de roda horitzontal que es va estendre en la segona meitat del segle XII era una màquina molt millorada, altament productiva i eficient, que s'adaptà molt bé a la hidrologia del país, a les necessitats de mòlta dels camperols i a les demandes impositives dels senyors.⁶ El molí baixmedieval era una màquina de moldre que, en els seus trets bàsics, es va mantenir fins al segle XVIII. L'ús de la tremuga i la farinera van facilitar la moltura i la feina del moliner evitant pèrdues de gra i de farina. Les moles de major pes i grandària incrementaren la capacitat i la intensitat de la mòlta, alhora que s'envoltaven de cèrcols de ferro per a protegir-les del frec i es perfeccionà un utilatge específic, integrat per escodes i piques, per a refer les estries per on sortia la farina. Existia un important comerç de moles, essent molt valorades les fabricades pels picapedrers de Montjuïc, a qui Jaume I concedí un privilegi l'any 1218.⁷ Així mateix, el ferro s'incorporà plenament als punts vitals de la maquinària, particularment a l'extrem superior de l'arbre (collferro), a l'ull de la mola (nadilla) i a la roda. Del rodet altmedieval fet de pales de fusta es passà a una roda molt més potent, formada per pales de ferro encerclades per una anella també de ferro, és a dir, a la turbina. Al mateix temps s'incorporaren dos mecanismes

4. R. SAROBE, *Els molins dels templers al Segrià al segle XII. Estudi a través dels seus documents*, Universitat de Barcelona, tesina de llicenciatura inèdita.

5. G. SICARD, *Aus origines des sociétés anonymes. Les moulins de Toulouse au Moyen Age*, Paris: Librairie Armand Colin, 1953; M. E. CORTESE, *L'acqua, il grano, il ferro. Opifici idraulici medievali nel bacino Farma-Merse*, Firenze: Edizioni All'Insegna del Giglio, 1997.

6. Disposem de bones descripcions d'aquesta tipologia de molí, realitzades a partir de fonts documentals i arqueològiques: J. BOLÓS, J. NUET, *Els molins fariners*, Barcelona: Ketres Editora, 1983; J. BOLÓS, M. FÀBREGAS, «Els molins de la conca mitjana del Llobregat durant l'alta edat mitjana», *Quaderns d'Estudis Medievals* (Barcelona), 1-9 (1982), p. 556-568; J. NUET, «Notes sobre els molins fariners de la vall de Llèmena», *Muntanya* (Barcelona), 673 (1974), p. 110-123.

7. M. GUAL CAMARENA, *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Sigos XIII y XIV)*, Tarragona: Publicaciones de la Diputación Provincial, 1968, p. 363.

que permetien regular la potència del molí: el banc, consistent en una biga de fusta on es recolzava la roda, que el moliner podia pujar o abaixar a voluntat mitjançant dues peces de ferro anomenades alçador i parpal; i una segona peça a mode de comporta que regulava l'entrada de l'aigua. Aquest doble mecanisme convertí el molí en una màquina controlable, en permetre al moliner poder variar la velocitat i la intensitat de la mòlta per obtenir diversos tipus de farina. Finalment, l'augment de la potència i el perfeccionament de la maquinària es va traduir en una millora general de l'edifici i de la infraestructura hidràulica. En aquest sentit fou molt remarcable el contacte directe amb l'enginyeria musulmana, que tenia gran experiència en la regulació de rius cabalosos i en la construcció de preses de gran capacitat (assuts) destinades fonamentalment a emmagatzemar aigua per a regar, però també per a moure grans casals de molins, com els de catorze i nou moles que s'esmenten en el *Llibre del Repartiment de València*.

Al final del segle XII, els cursos fluvials més importants del Principat començaren a sotmetre's a obres de regulació i els casals s'ampliaren. Les construccions destinades a albergar un gran nombre de rodes, tant d'iniciativa senyorial com reial o urbana, seguien uns models arquitectònics molt semblants. Els seus elements fonamentals eren la sala de moles, un gran espai de forma rectangular cobert amb arcs de pedra, i la torre defensiva que conferia al conjunt un marcat aspecte militar o de fortificació.⁸ L'estudi arquitectònic i arqueològic mostra que la major part d'aquestes instal·lacions es construïren per etapes a partir d'un nucli inicial, que s'ampliava successivament segons les necessitats. El prototipus de gran molí senyorial podria ser el del Codony (Camp de Tarragona), de quatre moles i propietat del monestir de Santes Creus, o el de la torre Baldovina a Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès) de la Pia Almoina, també de quatre moles, que han estat excavats.⁹ Els molinars urbans s'anaren configurant a partir de la successió de petits casals sobre la sèquia mare,

8. S. CAUCANAS, *Moulins et irrigation en Roussillon du IXe au XIVe siècle*, Perpignan: CNRS Editions, 1995, p. 141-144. F. ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals a les comarques tarragonines. Contribució a l'estudi de la seva tipologia arquitectònica», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 1 (1980), p. 231-254. F. FITÉ, «Un apropament a l'estudi dels molins del Montsec i la Vall d'Àger», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 4 (1983), p. 218-238.

9. F. ESPAÑOL, «Els casals de molins medievals...». J. BOLÓS, A. MARTÍNEZ, «El molí de la torre Baldovina de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 7-8 (1986-1987), p. 421-435.

com succeí en el rec comtal barceloní, l'aigua del qual feia moldre vint-i-tres molins, l'any 1153, i n'arribà a impulsar quaranta instal·lats en tretze casals al final del segle XIII.¹⁰

Aquest procés de renovació i millora de la molinaria està clarament documentat en la conca baixa del Llobregat en el segle XII. En la dominicatura del monestir de Sant Cugat del Vallès, a Vallirana (terme del castell de Cervelló), el cenobi tenia el domini directe i cobrava censos i agrers de nombrosos molins situats en la riera de Cervelló. El cenobi benedictí havia absorbit de diverses maneres els molins de la pagesia, procés de senyorialització que documenta perfectament el conegut cartulari conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹¹ El cenobi cedia la seva construcció i explotació en règim de copropietat a les famílies camperoles, segons el sistema de repartiment en dies i nits. A Vallirana, l'any 1115 es troba la primera menció al molí de la Libra, en la donació dels béns que Duran Lleopard féu al seu fill Berenguer, en la qual es reservà el dret de moldre un dia i una nit setmanals en el dit molí: «*retineo [...] unum diem et unam noctem in molino de la Libra.*»¹² El molí de Sant Vicenç, anomenat Molí dels Horts, està documentat l'any 1181, arran de la concessió del dret de mòlta els dijous de cada setmana atorgat per Bernat de Vilanova a un home dit Ramon i per la venda del molí que aquest féu a Sant Cugat el 1184.¹³ El creixement del nombre de molins originà conflictes entre els Cervelló, senyors del castell i del terme, i els abats de Sant Cugat per a l'ús de l'aigua de la riera de Cervelló. El 1198 Guillem de Cervelló va reconèixer a l'abat el ple domini de l'aigua de la riera d'Aiguabella o de Cervelló, per tal que pogués construir un nou molí («*illam aquam de Aqua Pulcra cum rego et capud rego et cum omnibus adempravis, ut Sancti Cucuphati et sui homines habeant in perpetuum ipsam aquam ad molendinum suum novum de Sancte Cruce et ad omnia alia molendina Sancti Cucuphatis que ibi facta sunt*»),¹⁴ pel preu de 30 sous, una dada indicativa que creixia la demanda de mòlta.

10. P. ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XV*, Barcelona: CSIC, 2000, p. 248-256.

11. J. RIUS SERRA, *Cartulario de San Cugat del Vallès*, I, doc. 349 i 359, p. 294-296; doc. 351, p. 296-297 i molts altres.

12. ACA, Monacals, Benedictins, carpeta 7, pergami 814.

13. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 2, pergamins 606 i 622.

14. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 2, pergamins 692 i 709. J. RIUS SERRA, *Cartulario de San Cugat del Vallès*, II, doc. 1227, p. 354-355.

En el terme de Castellví de Rosanes es troben les primeres notícies de molins en el riu Anoia a començament del segle XII. En una data imprecisa entre 1108 i 1137, es van vendre dos molins actius: «*molendinos nostros propios molentes quod abemus in comitatu Barchinonensis in terminio de Castrum Vetulum in rio Annolia*» pel preu de 100 sous.¹⁵ L'expressió «*duos mulinos de illorum kakavos usque in Annolia*», del dit document, podria indicar que el que en realitat es venia eren dues moles d'un casal més gran. Aigua amunt del riu, en el terme del castell de Subirats, també existia una activitat molinera notable. Una convenientia del 29 de juliol de 1154 entre Guillem de Sant Martí, senyor del castell, i Arnau de Bleda mostra que aquests dos homes es posaren d'acord per a construir i explotar conjuntament un casal de tres molins en el mateix riu i lloc de Vilarnau.¹⁶ Gairebé quaranta anys després els molins de Vilarnau s'ampliaren i es reedificaren en un lloc diferent, segons consta en una nova convenientia entre Anglesa de Sobirats, Arnau de Bleda i Guillem d'Albareda («*ex melioratione molendinorum de Vilarnad*») de 30 de juliol de 1191, que preveia la construcció d'un nou casal de vuit molins en el lloc dit Illa de Canet: «*supradicte domine et Arnaldus de Bleta et Guillelmus de Albarera mutant ipsos molendinos de Vilarnad in ipsa insula de Caneto, et ex omni aqua de Anoia construunt VIII° molendinos infra duos casales cuminales aqua, et saltu et multuram omni molendinorum insimul coadunetur. Et sicut facte ex multure VIII° cuminales partes, levatis molneriis. Et ex ipsis VIII° partibus habeant supradicte domine et sui duas et dimidium. Et habebat uniusque suos molendinos per alaudium francum, scilicet, supradicte domine duos et dimidium, et Arnaldus de Bleta tres et dimidium, et Guillelmus de Albareda duos in unumquemque casalum unum. Et mitat uniusquosque mulnarios in suos molendinos ad suam voluntatem, et faciant missione molendinorum et resclose et rego et kasalibus et omnibus utensilibus molendinorum secundum partes beneficii et qui non facerent suma missionem que ei contigerit non accipiat partem beneficii donec redirigatur.*»¹⁷

En la riera de Rubí també estan documentades diverses instal·lacions molineres construïdes dins dels termes dels castells de Rubí i Castellbisbal. Des de començament del segle XI la Seu de Barcelona tenia molins en un

15. ACA, Cancelleria, pergami 134 de Ramon Berenguer III.

16. Arxiu Marquès d'Alfarràs, pergami 1190 (còpia a ANC). Document inèdit.

17. Arxiu Marquès d'Alfarràs, pergamins 1990 i 1991 (còpia a ANC). Document inèdit.

alou de Rubí, que fou establert els anys 1012 i 1098.¹⁸ Anys després, el 24 d'octubre de 1140, hom documenta una reconstrucció i fortificació del molí en la nova concessió de Pere, primicier de la Seu de Barcelona, al prevere Guillem, amb les obligacions de fer-hi les cases i una torre de defensa i el cens d'una quartera d'ordi a mesura de Sabadell: «*damus tibi tali pacto ut eundem molendinum teneas et possideas potenter et integriter omnibus diebus vite tue, et facias ibi domos cum curtello et turrem in qua homo possit se ad sarraceni bene defendere, et per censum eiusdem molendinum det domorum et turris annuatim in kalendas augusti dabis nostris nostrisque successoribus unam quarteriam de ordeo recipiente ad mensuram Sabatelli.*»¹⁹ Els molins de Castellbisbal apareixen documentats per primera vegada l'any 1112, en la sentència judicial del plet que enfrontà els castllans i el bisbe de Barcelona, senyor superior del castell, arran de l'obligació que aquells imposaven als pobladors del terme de fer-hi obres. És interessant el document perquè els jutges declararen en la sentència que havien vist al Llobregat i a la riera de Rubí els molins objecte de la controvèrsia («sentiren dir i veieren molins en el Llobregat i el riu Rubí»), una referència a molins que és la més antiga en el riu Llobregat.²⁰

Del que hem dit fins ara es desprèn que en la segona meitat del segle XII, sobre una base d'origen antic, es va procedir a renovar i ampliar la xarxa molinera dels principals tributaris del Llobregat, principalment l'Anoia, la riera de Rubí i la de Cervelló. Llevat de l'única referència als molins sobre el Llobregat de la sentència arbitral de 1112, que no hem pogut contrastar, creiem que el Llobregat no alimentava cap molí directament. Els cursos d'aigua examinats van veure desenvolupar-se molins més productius i eficients: rodes farineres arrengrerades en casals cada vegada més grans i fortificats i alimentades per sèquies per força més ben construïdes. L'únic fre per al creixement del nombre de moles era la disponibilitat de l'aigua, d'aquí que la regulació del riu Llobregat per fer-hi casals definitivament més grans era només qüestió de temps i es va fer en la darrera dècada del segle XII.

18. ACB, *Liber Antiquitatum*, II, núm. 162, f. 59 b-d; i pergamins 1-2-684 i 1-2-621 (aquests dos pergamins estan copiats al *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 197, f. 71 a-b).

19. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 201, f. 72. Document transcrit i estudiat per J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Madrid-Barcelona: CSIC, 1969, document 58.

20. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, doc. 191 (traducció de l'autor).

Els grans casals de molins del riu Llobregat en una època d'expansió (1188-1348)

La segona meitat del segle XII fou una època de creixement demogràfic i econòmic de Barcelona i del territori del seu entorn. Les comunitats humanes que vivien en el Llobregat van rebre amb força la influència de Barcelona i a tot arreu es van materialitzar importants empreses i projectes finançats per la nova classe empenedora i burgesa que governava la capital del Principat en estreta aliança amb els comtes-reis. A finals del segle XII les aigües molt més abundoses del Llobregat, que fins aleshores s'utilitzaven fonamentalment per a regar, començaren a ser aprofitades com a força motriu dels establiments industrials que s'edificaren als seus marges, i a tal efecte es construí una important infraestructura de preses, canals i casals destinada a impulsar un nombre creixent de moles. El primer gran establiment de molins alimentats per les aigües del Llobregat no fou en terres del terme del castell de Cervelló, sinó en la ribera oposada del Llobregat en l'alou reial de Matoses, i donà origen als anomenats molins reials del Llobregat. La iniciativa reial d'establir molins en el Llobregat s'ha de relacionar probablement amb l'aturada que va experimentar la construcció de molins en el rec comtal a partir de l'any 1153.²¹

En el context de creixement que caracteritzà l'economia catalana dels darrers anys del segle XII, els gestors del patrimoni de la Corona van desviar l'atenció preferent vers les aigües domesticades del rec comtal per a explotar les immenses possibilitats —i també les enormes dificultats— que oferia la regulació i explotació del Llobregat. És indubtable que l'expectativa d'aconseguir un substancial augment dels ingressos econòmics de la Corona, incrementant les fonts de rendes del patrimoni reial, és un factor que els seus impulsors van tenir en compte. Ens trobem en uns moments en què les activitats industrials, fins aleshores concentrades a la ciutat comtal, s'expandiren més enllà del pla de Barcelona vers les conques del Llobregat i del Besòs.²² En aquest sentit, la indústria medieval va

21. P. ORTÍ I GOST, «L'explotació d'una renda reial: els molins del rec comtal de Barcelona fins al segle XIII», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: CSIC, 1993, p. 243-273.

22. Estan documentats nombrosos molins al Besòs (Montcada) i Ripoll (Ripollet i Cerdanyola). Les aigües del Ripoll, concretament, alimentaven la sèquia monar que discorria de Sabadell a Montcada i impulsava un nombre considerable de moles.

oferir el seu suport a la realitat humana i econòmica que es va traduir jurídicament en el concepte de territori de Barcelona.

Els molins reials del Llobregat i el naixement de la vila de Molins de Rei

En els orígens dels molins reials del Llobregat es troben tres objectius units en un únic projecte: a) el transvasament d'aigua del Llobregat al rec comtal de Barcelona, per assegurar l'activitat del rec i l'assortiment d'aigua a la capital. b) la irrigació de la vall baixa del riu i del delta. c) l'edificació de nous casals moliners en el rec de nova construcció. Precisament per a fer viable econòmicament un programa tan ambiciós, els gestors del patrimoni reial van donar prioritat a la construcció d'un gran casal moliner en l'alou de Matoses. L'any 1188 un home anomenat Joan Moliner va rebre del batlle Llobell l'encàrrec de construir un canal per dur l'aigua del Llobregat a la ciutat comtal a través del coll de Forcats, i de construir dotze molins en l'origen del rec en un únic edifici. Segons el pacte, el document del qual s'ha conservat en el fons de pergamins de la cancelleria reial, Joan Moliner rebria el salari de 350 sous més un premi de 50 morabatins si l'obra s'acabava en el termini establert d'un any.²³ D'aquest document es dedueixen dos fets importants. En primer lloc, que en aquella època existien a Barcelona els recursos econòmics, humans i tècnics per a realitzar projectes de gran complexitat. Segonament, que la construcció dels molins reials del Llobregat fou una empresa realitzada directament pel rei amb recursos propis i que, com a conseqüència, el rei va tenir el control total de la seva explotació.

Si bé l'empresa de l'aigua de Barcelona no va reeixir, dos anys després del conveni esmentat el casal dels dotze molins estava acabat, car l'any 1190 el rei va establir la farga dels molins a Bernat Ferrer: «et dono a tu, Bernat Ferrer, i a la teva descendència i posteritat, un després de l'altre indivisiblement, la meua farga dels molins del Llobregat que allí he fet fer de nou.»²⁴ En la mateixa concessió, el rei establí un terreny a Bernat Ferrer,

23. ACA, Cancelleria, pergami 502 d'Alfons I.

24. Bernat Ferrer havia de fabricar les piques dels molins a canvi del salari de cinc quarteres d'ordi mensuals: «perquè resideixis allí contínuament i llossis les piques de tots els molins amb el teu carbó i rebis, tu i els teus successors, per mercè de les piques, en cada

on havia de construir la casa i la ferreria («et dono també un lloc al costat dels molins on facis la teva habitació i la farga») al cens d'un parell de capons. A més, el rei li concedí la mulneria del quart molí del casal («la mulneria d'un molí, que és el quart vers orient, perquè hi posis un bon i fidel moliner que aquell tingui bé i el serveixi assíduament»), amb la condició que Bernat Ferrer havia de lliurar cinc sisenes parts dels guanys. Per tot plegat, Bernat Ferrer pagava al rei 150 sous. Aquest document ens informa que el rei explotava els molins del Llobregat segons els sistema de la mulneria utilitzat també en els casals del rec comtal.²⁵ La mulneria era un sistema d'associació entre el propietari del molí —en aquest cas el rei— i un concessionari, que rebia l'encàrrec d'explotar-lo. El contracte preveia les obligacions de cada part i el repartiment dels guanys i de les despeses. El concessionari no era generalment un moliner d'ofici, sinó un soci capitalista que s'obligava a pagar el salari del moliner i certes despeses de manteniment, com les piques de ferro, a canvi de la sisena part dels beneficis, mentre que el rei sufragava les altres despeses i cobrava les cinc parts restants.

El rei no defallia quant al projecte de l'aigua de Barcelona i l'any 1198 va signar un important conveni amb els cavallers de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que estaven establerts en el castell Ciuró, per fer realitat la conducció de l'aigua del riu a la seva capital. Segons els pactes establerts, el rei donà els molins reials del Llobregat a l'Hospital i es reservà únicament una quarta part dels beneficis: «que jo tingui la quarta part del tot íntegra, llevada primer la mulneria dels molins, i la casa de l'Hospital tingui tres parts.» Concedí, a més, una salvaguarda general per a tots els homes que anessin a moldre en els molins («i que els homes i dones que vinguin als molins de la predita sèquia, que hi vagin salvats i segurs amb tots els seus béns, tant a l'anada com a la tornada») i es pactà que si la reparació de la resclosa construïda en el riu tenia un cost superior als 2.000 sous, el

mes, cinc quarteres d'ordi a mesura de Barcelona». Els altres instruments de ferro, llevat de les piques, els havia de fer per al rei, però en aquest cas el carbó i el ferro els havia de posar el monarca: «i m'hagis de fer, tu i els teus, a mi i als meus, tots els altres treballs i instruments de ferro que sigui necessari per als molins amb el meu ferro i carbó.» La retribució del ferrer havia de ser la mateixa «que sigui de costum donar en els altres molins que són a Cervelló, en el riu Roig o també que en els meus molins de Barcelona es dona», disposició que ens indica que en aquella època hi havia diversos molins a les rieres de Cervelló i de Rubí (ACA, Cancelleria, pergami 560 d'Alfons I) (traducció de l'autor).

25. P. ORTÍ I GOST, «L'explotació d'una renda reial...», p. 250.

rei havia de pagar la meitat de les obres.²⁶ Aquest document esmenta per primera vegada la gran resclosa que necessàriament s'havia construït en el riu per aturar i elevar el nivell de l'aigua per al canal dels molins. Deu anys després, el projecte es mostrà també inviable i el rei signà un nou acord amb els cavallers de Sant Joan, que rescindí totalment l'anterior del 1198. En virtut del nou pacte de l'any 1208, l'orde de l'Hospital restituí al rei tots els drets sobre els molins reials i sobre el lloc de Ciuró, a canvi d'un molí situat en el casal de Soler, en el rec comtal, i l'aigua per a regar certes terres del pla de Barcelona.²⁷ A començament del segle XIII els molins reials del Llobregat s'anomenaven molins de Matoses. L'any 1205 els molins eren una referència geogràfica prou significativa perquè s'esmentin en un document d'empenyorament de terres en el Llobregat: «t'empenyorem tot el nostre honor conreat i erm, que tenim en el comtat de Barcelona, dels molins de Matoses i les muntanyes d'Olorda i Sant Just Desvern fins al mar, i de la roca del Llobregat vers occident fins a Barcelona.»²⁸

L'any 1208 apareix per primera vegada en l'univers dels molins reials la família barcelonina dels Durfort. En aquell any Durfort, batlle de Barcelona, va signar un conveni en nom del rei amb el ferrer dels molins, l'esmentat Bernat, gràcies al qual sabem que en aquell moment els molins reials agrupaven quinze moles, dues de les quals les havia construït en nom del rei el mateix Durfort en els extrems oriental i occidental del casal. Segons el conveni, Bernat Ferrer augmentaria els seus ingressos pel dret de lloçol amb dues punyeres mensuals de blat.²⁹ La família Durfort té un paper cabdal en els molins del Llobregat durant el regnat de Jaume I. L'any 1228 els germans Bernat i Berenguer Durfort, que han actuat decisivament perquè el rei recuperi la vila i els molins de Matoses que havia perdut transitòriament, van ser recompensats amb la donació de dos molins a canvi del cens de dos morabatins anuals.³⁰ Es tractava de dos molins independents del casal: un molí de torre, que es podria correspondre a un molí fariner de cup, i un altre de draper. Es tracta del primer molí draper o batan, és a dir, dedicat a l'estovament

26. ACA, Sant Joan de Jerusalem, armari 1 de Barcelona, pergami 66. Document transcrit per J. MIRET I SANS, *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, Barcelona, 1910, p. 228-229 (traducció de l'autor).

27. ACA, Cancelleria, pergami 310 de Pere I.

28. ACB, Pia Almoïna, pergami 4-82-70 (traducció de l'autor).

29. ACA, Patrimonials, fons Marquès de Monistrol, pergami 19.

30. ACA, Cancelleria, pergami 359 de Jaume I.

dels draps de llana, del qual es té notícia en el riu Llobregat fins ara. La donació, altrament, és significativa, perquè representa una modificació important del règim de concessió dels molins reials, amb la introducció de la possessió emfitèutica i una divisió diferent dels beneficis. Mentre que en els molins del casal, que s'explotaven segons l'esmentat sistema de la mulneria, el rei rebia les cinc sisenes parts dels guanys, en els dos molins esmentats els beneficis anaven íntegrament a mans dels Durfort i el rei percebia únicament el cens dels dos morabatins equivalent a divuit sous.

L'any 1253 el rei autoritzà Berenguer Durfort a mudar de lloc el molí draper, que estava construït en el subrec dels molins reials, és a dir, sota el casal, i a construir-lo en un solar situat al costat del pont de la riera de Cagalell, abans de l'esmentat casal: «canviis i transfereixis el teu molí draper que tens sota els nostres molins del Llobregat a aquella nostra peça de terra [...] que està sobre els dits molins nostres al costat del pont.» Les causes de la modificació eren exclusivament tècniques, perquè els molins drapers funcionaven amb roda vertical i requerien un corrent constant d'aigua, condició que no es donava amb el cabal que eixia dels carcabans del casal reial. El rei concedí llicència a Berenguer Durfort «perquè en el rec nostre puguis edificar i construir el pilar de pedra i calç, en el qual sigui posat el cap de la roda del dit teu molí ». El concessionari rebia també autorització per a construir l'equipament complementari per estendre i eixugar els draps («per assoleiar i assecar draps») i podia canviar lliurement l'ús del molí i destinar-lo a moldre blat: «el predit molí puguis fer-lo draper o blader sempre i quan et plaurà.»³¹

D'aquest interessant document es poden extreure dues conclusions: que l'esmentat molí draper era de roda vertical d'impulsió inferior —el mateix sistema emprat per la majoria de molins drapers catalans de la mateixa època— mentre que els molins fariners del casal reial funcionaven amb roda horitzontal o de turbina. L'any 1265 Berenguer Durfort havia canviat l'ús del molí roder, que es dedicava ara a moldre blat, en oberta competència amb els possessors dels molins reials que eren també fariners. Obert el conflicte, el rei va declarar que Berenguer Durfort podia moldre lliurement el gra que portessin al seu molí i posà els usuaris sota la salvaguarda reial.³² Poc després, l'any 1267, el rei i Berenguer Durfort pactaren

31. ACA, Cancelleria, pergamí 1318 de Jaume I (traducció de l'autor).

32. ACA, Cancelleria, pergamí 1804 de Jaume I.

una important diferència sobre la contribució que aquest darrer havia de fer a les obres de reconstrucció de la presa i del rec malmesos per una inundació. Acordaren que en endavant Berenguer Durfort havia de posar-hi únicament un home i pagar-li el salari i la despesa mentre durés la reparació: «hagis de posar en la sèquia o en la resclosa dels dits molins, sempre que les dites sèquia i resclosa estiguin trencades, un home.»³³

El tipus de molí predominant a Molins de Rei era el de turbina, és a dir, el de roda horitzontal i eix vertical que rebia l'aigua del rec per la canal o rampa. La documentació no esmenta l'existència de la bassa. La gran quantitat d'aigua que es captava del riu i el perfeccionament de les rodes i dels eixos —en els quals s'ha introduït plenament el metall com denota la importància de la farga— va augmentar considerablement la força motriu. El fet més sobresortint del casal de Molins de Rei està en el nombre tan elevat de moles que s'impulsaven amb la mateixa aigua. Dels documents es desprèn clarament que les moles —mogudes per la corresponent turbina situada en el carcabà del nivell inferior— estaven construïdes en filera, i que cadascuna d'elles tenia la seva pròpia entrada d'aigua a través d'una comporta o trestallador que el moliner obria i tancava per a regular la potència del molí. Al costat del model dominant de turbina estan documentats altres tipus de molí, com el de roda vertical i eix horitzontal aplicat indistintament a rodes farineres o draperes, i possiblement un molí cuber. Hem d'arribar a la conclusió que els constructors dels molins reials del Llobregat coneixien i assajaren, segons les necessitats existents, els diversos tipus de molins coneguts a l'època.

Els molins de Santa Coloma de Cervelló (1213-1270)

No es coneix la data exacta de la construcció dels primers molins de la baronia de Cervelló en el Llobregat, però probablement ja existien l'any 1194, segons consta en l'empenyorament que Guillem de Cervelló va fer a Berenguer Bous, habitant de Barcelona, de la seva honor de Cervelló amb totes les rendes i els molins («*totum meum honorem, domos, mansos, terras et vineas et molendinos...*»).³⁴ El primer casal que amb tota certesa s'alimentava del Llobregat s'alçà l'any 1213. El 13 de desembre d'aquell any,

33. ACA, Cancelleria, pergamí 1919 de Jaume I.

34. ACA, Cancelleria, pergamí 691 d'Alfons I.

Guillem de Cervelló i la seva esposa Elvira van reconèixer a Berenguer de Castellvell, ciutadà de Barcelona, que havia pagat la construcció dels molins de Campllong («que amb la teva pròpia pecúnia has construït i edificat tots els molins amb els seus drets i pertinences que són en el lloc de Campllong, en el terme del castell nostre de Cervelló»), i a canvi li concediren els esmentats molins a perpetuïtat juntament amb la llicència d'edificar-ne de nous riu avall, entre el mas de Campllong i la casa de Trilla, és a dir, fins al límit amb Sant Boi. Berenguer de Castellvell rebé llicència per prendre aigua del riu dins del terme del castell de Cervelló per fer anar els molins i per regar els camps de la parròquia de Santa Coloma, així com per agafar tota la fusta necessària al servei del molí i de la resclosa. Els concessionaris es reservaren la meitat dels ingressos dels molins i del rec («amb la condició que, de tots els ingressos dels predits molins, tant dels fets com dels que es puguin fer, llevat primer el dret de la mulneria, ens donis sempre fidelment la meitat, i tu i els teus tingueu l'altra meitat i també la meitat de tot el regatge») i a canvi havien de pagar la meitat de les despeses de manteniment («hi posem la meitat de totes les moles i rodets, canals, piques i fusta i dels aqüeductes i reductes i tots els altres aparells i pertinences dels molins»),³⁵

El document mostra que els molins senyorials de Cervelló no eren una inversió dels senyors de la baronia, sinó del capital barceloní, circumstància que en determinà després l'explotació i el règim de divisió dels beneficis, que com hem vist s'establí al 50%. Berenguer de Castellvell era un dels burgesos barcelonins més actius i emprenedors del moment, gran propietari al territori del Llobregat i al Penedès. Emparentat amb els Bous i els Durfort, va morir l'any 1229 llegant els molins de Cervelló a la seva filla Garsenda. L'any 1234 Elvira, vídua de Guillem de Cervelló, hipotecà els molins del Llobregat i el mas de Campllong («els molins del Llobregat amb totes les seves pertinences i el mas de Campllong») per poder pagar un deute que havia contret amb Arnau Bous i que aquest havia traspassat a Garsenda, vídua de Bernat de Sant Ponç, tots ciutadans de Barcelona.³⁶

L'any 1249 es va produir un significatiu canvi en la gestió dels molins, que s'havien reconstruït per un tal Pere Moliner després d'unes inundacions. Aquell any el noble Guillem de Cervelló va concedir a Ferrer Moli-

35. ACA, Cancelleria, pergami 6 de Jaume I (traducció de l'autor).

36. ACA, Cancelleria, pergami 482 de Jaume I (traducció de l'autor).

ner, fill de Pere, la mulneria dels molins amb el dret de cobrar els salaris o moltures acostumades, reservant-se per a ell tots els ingressos restants. Ferrer Moliner havia de pagar 200 sous per la concessió.³⁷ En aquest moment, per tant, els Cervelló es van equiparar al règim vigent en els molins reials i van recuperar el ple domini i la gestió dels molins del Llobregat. Els molins de Santa Coloma de Cervelló van representar una forta competència amb els molins reials del marge oposat del riu. L'any 1250 el rei Jaume I va haver d'intervenir, des de Morella, ordenant als oficials reials que no impedissin a ningú anar a moldre en els molins de Guillem de Cervelló.³⁸

A mitjan segle XIII, en una data indeterminada, els senyors de Cervelló van reedificar el casal de Santa Coloma, molt probablement enderrocat per una de les moltes crescudes del riu. Així es desprèn de la disposició testamentària de Guillem de Cervelló (1262), per la qual concedia a l'abadessa de Valldonzella la facultat de moldre tot el forment del monestir en els «meus molins nous a decà del Llobregat».³⁹ Aquests molins nous es mantien en el mateix emplaçament proper al mas de Campllong, segons es desprèn de l'establiment del mas de l'any 1266, en el qual el senyor de Cervelló es reservà el dret de pas per les terres per accedir al casal: «*salvavint etiam dictus dominus sibi et successores suis tenentibus et habentibus casale molendinorum domini dicti castri, que dicunt molendina nova, quod dictus dominus et suis venientis ad dicta molendina habeant intrata et exidam liberam et quietam sine contradicciones dicitur heredis mansi et suorum.*»⁴⁰ La nova construcció augmentà la competència i les baralles amb els moliners dels molins reials. Aquest conflicte fou tractat en la concòrdia que posà fi, l'any 1263, a les lluites entre Guillem de Cervelló i la ciutat de Barcelona, un cop acabada la revolta nobiliària contra el rei. En la sentència arbitral pronunciada per Jaume I es declarà la llibertat de tots els homes i dones d'escollir els molins del Llobregat que volguessin: «que Guillem de Cervelló no prohibeixi a ningú ni vedi anar a moldre als molins

37. ACA, Cancelleria, pergamí 1157 de Jaume I.

38. ACA, Cancelleria, pergamí 1184 de Jaume I. Document transcrit per A. HUICI, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador. Años 1217 a 1253*, p. 507.

39. S. MISSER, P. J. FIGUEROLA, J. M. MARTÍ BONET, *Olesa de Bonesvalls. Parròquia de Sant Joan i l'Hospital de Cervelló. Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona*, Barcelona: Arxiu Diocesà, 1993, p. 68-72 (traducció de l'autor).

40. Segons es desprèn del capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 93r).

reials del Llobregat, i el senyor rei tampoc pugui prohibir el mateix als homes que vulguin moldre en els molins de Guillem de Cervelló.»⁴¹

El manteniment de la resclosa en la llera del Llobregat exigia una gran quantitat de llenya i de fusta que els senyors del castell extreien dels boscos del terme en greu detriment dels possessors de les terres, que s'oposaven a aquella arbitrarietat. Aquest conflicte s'arrossegà fins que Guillem de Cervelló, en la carta de franqueses atorgada als habitants de la baronia el 1267, establí que no podia tallar arbres de les possessions sense pagar-ne abans el preu just: «que mai nosaltres ni els successors nostres tallem ni fem tallar en cap de les vostres tinences qualsevol arbres per a la resclosa dels molins nostres, ni per a qualsevol altra obra, si primer no composem amb vosaltres i el preu dels arbres us sigui pagat.»⁴² El mateix any, els pagesos de la dominicatura de Sant Cugat del Vallès a Santa Creu i Vallirana van obtenir de Guillem de Cervelló, entre d'altres llibertats, l'exempció plena de fer obres de reparació en la resclosa dels molins («obres en el castell i resclosa dels nostres molins»)⁴³ Amb aquestes disposicions els molins del Llobregat sortien de l'òrbita de l'administració senyorial tradicional mitjançant els serveis de treball obligatori per a ser mantinguts directament pels senyors o llurs arrendataris amb mitjans molt més eficients.

Els molins «nous» de Sant Vicenç dels Horts

Els senyors de Cervelló van traslladar el molinar a les hortes de Sant Vicenç, riu amunt, en la dècada de 1270. El 1269 va tenir lloc una permuta entre Guillem de Cervelló i el sagristà de Sant Cugat, en virtut de la qual el primer va rebre entre d'altres béns els drets que el monestir tenia sobre el vell molí dels Horts, documentat a Sant Vicenç des del final del segle XII.⁴⁴ Obtenir el domini d'aquest molí constituïa el primer pas del projecte de construcció d'un nou casal en les hortes situades entre la vila i el riu. La

41. ACA, Cancelleria, pergami 1749 de Jaume I (traducció de l'autor).

42. Document transcrit i estudiat per J. M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, I, p. 462-464 (traducció de l'autor).

43. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 4, pergami 1432 (traducció de l'autor).

44. ACA, Monacals, Sant Cugat del Vallès, carpeta 5, pergami 1473 i carpeta 4, pergami 1393.

darrera menció que coneixem dels molins de Campllong data del 1274, formant part de l'heretament universal que Guillem de Cervelló atorgà a favor del seu fill Guerau: «els molins de Cervelló amb la casa o casal en què són construïts i amb totes les seves pertinences i drets d'aquests molins, i tot el que tenim i posseïm a la parròquia de Santa Coloma de Cervelló.»⁴⁵ Els molins de Campllong van ser abandonats, ja que l'any 1293 Guerau de Cervelló va establir el casal i els terrenys del rec als possessors del mas veí de Campllong: «*quandam peciam terre in parrochie Sancte Columbre que fuit de rego molendinorum novorum et cum domum dictorum molendinorum.*»⁴⁶

El nou establiment industrial edificat a Sant Vicenç dels Horts devia estar en funcionament l'any 1280, quan el ciutadà Pere de Sitjar va rebre de Guerau de Cervelló, «en feu i benefici personal, cent quarteres d'ordi a mesura de Barcelona rebedores cada any sobre el cens que paguen els moliners dels meus molins nous del Llobregat».⁴⁷ En la concòrdia sobre el feu de la Casa de Cort, de l'any 1293, entre Guerau de Cervelló i Guillem de Cort, trobem consolidada l'expressió «molins nous que tenim a Sant Vicenç dels Horts».⁴⁸ En aquest mateix any, el noble senyor de Cervelló instituí un benifet presbiteral en l'altar de Sant Antoni de la capella del castell nou, dotant-lo entre d'altres rendes amb la mitja dècima que rebia «en els molins nostres nous que tenim en la parròquia de Sant Vicenç dels Horts, terme del castell de Cervelló, excepte el molí de Blancafort» i amb el censal de sis quarteres d'ordi que rebia en la festa de Sant Miquel d'un tal Guistart «per la torre dels dits molins».⁴⁹ Aquesta disposició ens indica l'existència a Sant Vicenç dels Horts d'una gran construcció fortificada destinada a albergar els molins de la baronia de Cervelló.

L'any 1297 el noble Guerau de Cervelló va vendre el castell i terme de Cervelló juntament amb els molins de Sant Vicenç dels Horts al rei Jaume II per la suma de 120.000 sous.⁵⁰ La corona va mantenir la senyoria

45. ACA, Cancelleria, pergami 2177 de Jaume I (traducció de l'autor).

46. Segons es desprèn del capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 91r i 92r).

47. Pere de Sitjar cobrava també una renda de 60 quarteres d'ordi dels molins reials (ACA, Cancelleria, registre 19, f. 179v; i pergami 216 de Pere II) (traducció de l'autor).

48. ACA, Cancelleria, pergami 228 de Jaume II (traducció de l'autor).

49. ACA, Batllia General de Catalunya, volum 318, f. 189v.

50. ACA, Cancelleria, pergamins 802, 804, 805 i 806 de Jaume II.

sobre Cervelló fins al 21 de juny de 1309, data en què la baronia fou donada en feu honrat, lliure de qualsevol càrrega o servei, a la comtessa Sibilla de Pallars per a pagar-li part del preu d'adquisició de la vila de Berga i dels castells i fortaleses que aquesta posseïa en el comtat de Berguedà.⁵¹ En aquest curt període de domini reial sobre els dos molinars del Llobregat, la ciutat de Barcelona alçà el pont sobre el Llobregat, no pas damunt la vila de Molins de Rei o en la roca de Droc (entre Pallejà i Sant Andreu de la Barca), com s'havia determinat els anys 1278 i 1283, sinó entre Cornellà i Sant Boi.⁵² La ciutat de Barcelona es féu càrrec de la construcció del projectat pont sobre el Llobregat, comptant amb el suport del rei, del bisbe i de la major part de la noblesa, però abans comprà la barca de pas de Sant Boi a la família Vilanova. El pont no es construí de pedra sinó de fusta; iniciat l'any 1301, es va finalitzar poc temps després i es va mantenir en funcionament fins al segle XVI, tot i representar una gran despesa per a la ciutat, que a partir de 1327 establí un peatge o dret de pas per fer front al manteniment i a les contínues reconstruccions motivades per les inundacions i sortides del riu.⁵³ La ubicació del pont a Sant Boi representava la imposició dels interessos de la capital catalana en tots els terrenys. D'una banda, la ciutat assegurava el control de les rutes de ponent i evitava la dependència de les barques de passatge tradicionals; de l'altra, facilitava l'accés als molins de Sant Vicenç dels Horts que ara eren reials. Un pont a Molins de Rei, com s'havia decidit anteriorment, hauria incrementat la competència entre els dos molinars de les dues riberes, la qual cosa, a diferència del que succeí durant el segle XIII, quan eren de senyors diferents, ara no interessava.

Les dificultats econòmiques de la monarquia, sempre subjecta a les urgències i necessitats de la seva política internacional, van impedir que Cervelló es consolidés dins del patrimoni del rei. L'any 1309 el mateix Jaume II es veié forçat a desprendre's del domini sobre Cervelló a través de la donació en feu honrat a la comtessa Sibilla de Pallars i, al mateix temps, va vendre a la mateixa comtessa els molins reials de la ribera opo-

51. ACA, Cancelleria, registre 206, f. 63r.

52. AHMB, Consell de Cent, Lletres reials originals, caixa 1, sèrie A, carta 2.

53. M. ROVIRA I SOLÀ, «La construcció del pont de Sant Boi de Llobregat (1278-1315)», a *Homenatge a la memòria del Prof. Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, 1989, p. 333-347. Real Academia de la Historia, *Cortes de los Antiguos Reinos de Aragón Valencia y Principado de Catalunya*, I, p. 152.

sada del riu i la vila annexa, és a dir, Molins de Rei, pel preu de 80.000 sous.⁵⁴ Les transaccions es feren en el port de Salou, immediatament abans que el monarca s'embarqués en la croada contra el regne musulmà d'Almeria. La venda de Molins de Rei, reconvertida en carta de gràcia, fou confirmada l'any 1316 pel preu incrementat a 120.000 sous i d'aquesta manera la comtessa de Pallars es convertí en senyora dels dos grans establiments moliners de la plana del Llobregat.⁵⁵

Del govern de la comtessa Sibil·la a Cervelló tenim diverses notícies. Aquesta noble dama edificà en el Puig Pedrós (actual muntanya de Sant Antoni) de la parròquia de Santa Coloma el castell nou de Cervelló, que habità regularment. Pel seu testament de 10 de desembre de 1327, el castell de Cervelló pervingué al seu hereu el comte Arnau Roger, el qual morí l'any 1343 fent testament a Sant Vicenç dels Horts. El succeí el seu germà Ramon Roger, qui confessà el feu de Cervelló al rei Pere el Cerimoniós el 15 de març de 1344.⁵⁶ Arnau Roger es va vendre Molins de Rei al jutge Hug d'Arborea (1334) però els comtes de Pallars van mantenir el domini sobre Cervelló fins a la venda a la reina Elionor l'any 1373.

L'explotació dels molins del casal de Sant Vicenç dels Horts seguí el mateix model de la mulneria, segons el qual, com s'ha dit, pertanyien al senyor dels molins —els Cervelló— cinc parts dels guanys i la sisena part restant al moliner. Els Cervelló, tanmateix, van alienar la seva part de la mulneria de diverses formes. Una d'elles era la infeudació de les mulneries a la cavalleria feudatària de la baronia (els Clariana, castlans del Castell Vell de Cervelló i senyors de la casa de Pallejà; els Torrelles, senyors de la casa de Torrelles; i els Rosanes, senyors de la casa de Soler) o als oficials senyoriais, com els Palau, batlles del castell durant bona part del segle XIV. Destaquen que el sistema de la infeudació no està documentat en els molins reials de l'altre costat del riu. Una altra forma d'alienació de la mulneria era el seu establiment emfitèutic, com el que concedí l'any 1310 la comtessa Sibil·la de Pallars, senyora de Cervelló, a Pere Senyer, de Sant Vicenç

54. ACA, Cancelleria, registre 206, f. 67r; i pergami 2677 de Jaume II.

55. ACA, Cancelleria, registre 277, f. 216r.

56. F. LLOBET I MAS, *Cronología de los condes y marqueses de Pallars desde su erección hasta que sus estados pasaron a la casa de Cardona*, dins el manuscrit «Erección del reyno de Pamplona, árbol genealógico, serie y sucesión de sus primeros reyes y Genealogía de los condes y marqueses de Pallars y de Ribagorza» (Biblioteca de Catalunya, manuscrit 425, f. 108r, 11v i 112v).

dels Horts, sobre un molí del casal i al cens de 12 sous (10 sous pel molí i 12 sous per la mulneria).⁵⁷ Els beneficiaris de les concessions, bé en feu bé a títol d'emfiteusi, adquirien les obligacions dels Cervelló pel que feia al manteniment del dic, el rec i el casal, i havien de respectar la part que pertocava al moliner. A través d'infudacions i establiments, els senyors de la baronia van perdre el control directe d'algunes moles amb els guanys pertinents, cosa que a Molins de Rei no va succeir amb tanta intensitat.

Els casals de molins de Martorell

Els molins de la vila de Martorell estan documentats en els primers anys del segle XIII, tot i que la seva construcció era anterior. La primera referència històrica es troba en la donació pietosa atorgada per Asbert de Castellvell, senyor de Castellví de Rosanes, a Santa Maria de Montserrat, del molí anomenat Cuchet, situat en el casal de Martorell (1205).⁵⁸ Pocs anys després es troben referències a l'existència de dos casals sobre l'Anoia. La primera és la fundació del benifet de Sant Pere de l'església de Sant Miquel de Castellví de Rosanes, atorgada per Guillema de Castellvell (1217), en la qual s'esmenten entre d'altres rendes la perna censal que prestava el molí anomenat Guaschet («*in molendino Guascheti qui est in casale superiore molendinorum Martorello*»).⁵⁹ La segona és una sentència judicial de l'any 1218 en què s'esmenta l'existència d'un altre casal, anomenat Jussà, sobre el qual Ramon de Rosanes percebia una part del delme.⁶⁰ No coneixem el nombre de molins dels dos casals però, com a Cervelló i Molins de Rei, les seves rendes eren importants i van ser hipotecades pels Castellvell per a retornar diversos deutes. L'any 1225, Durfort d'Espieles retornà a la noble Guillema de Castellvell els molins de Martorell, que tenia empenyorats des de feia molt de temps i que havia explotat per a cobrar un crèdit de 3.000 sous barcelonesos.⁶¹ En el mateix any Gui-

57. Dada extreta del Capbreu del castell de Cervelló de 1374 (ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 61r).

58. ACA, Cancelleria, pergami 218 de Pere I.

59. ACA, Cancelleria, pergami 85 de Jaume I.

60. ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, document 204, f. 75r.

61. ACA, Cancelleria, pergami 246 de Jaume I.

llem de Montcada, fill de Guillema de Castellvell, reconeixia que devia 2.500 sous de la mateixa moneda a Bernat Durfort.⁶² El 1267 era Gastó de Montcada, vescomte de Bearn i senyor de Castellvell, qui obligava les rendes dels molins de Martorell en garantia d'un préstec de 600 sous que havia rebut de Ferrer de Queralt.⁶³ El vescomte va emprendre la reconstrucció del pont romà de Martorell en la dècada de 1280, és a dir, en el mateix temps que es discutia on s'havia de construir el pont d'aigües avall. El 29 de març de 1286 el rei Alfons el Franc concedí llicència per a percebre un dret de pontatge d'un òbol per persona i bèstia durant dos anys.⁶⁴ L'obra encara continuava el 1289 perquè el 3 d'abril d'aquest any l'infant Pere posà l'administrador del pont sota la protecció i el guiatge del rei.⁶⁵

Jaume II va planejar la subjecció de Castellví de Rosanes —una extensa baronia que comprenia els termes dels castells de Castellví, Rosanes amb la vila de Martorell, Sant Esteve de Sesrovires, Voltrega, Castellbisbal i Sant Andreu d'Aiguatoses o de la Barca— mitjançant el casament de la pubilla Guillema de Montcada i de Castellvell amb el seu germà l'infant Pere (1291).⁶⁶ A partir d'aquest moment, i fins a la seva mort esdevinguda l'any 1296, l'infant governà la senyoria de la seva esposa. Així, el 7 d'abril de 1293 ordenà al castlà de Castellví que no forçés els homes de Castellbisbal a moldre el blat en els molins de Martorell, segons es deprèn de l'ordre reial al castlà Galceran de Rosanes perquè els retornés les penyores.⁶⁷ La darrera notícia dels molins de Martorell data de l'any 1304, i es refereix a l'establiment del segon molí del casal, que Guillema de Montcada establí al seu escuder Germà de Fos de «*quodam molendino vestro cum aqua, roderis et aliis apparatibus et utensilibus ac pertinenciis suis, quod est secundum in ordine molendinorum vestrorum que habetis in orta Martorelli*».⁶⁸

Després de la mort de Guillema de Montcada (1309) els molins de Martorell juntament amb la vila i tota la baronia passaren per herència al noble Gastó comte de Foix i vescomte de Castellbò, de manera que la casa

62. ACA, Cancelleria, pergami 258 de Jaume I.

63. ACA, Cancelleria, pergami 1892 de Jaume I.

64. ACA, Cancelleria, registre 66, f. 23v.

65. ACA, Cancelleria, registre 85, f. 4v.

66. B. PEDEMONTE I FALGUERA, *Notes per a la Història de la Baronia de Castellví de Rosanes*, Barcelona: Impremta Elzeviriana i Llibreria Camí, S.A., 1929, p. 193-235.

67. ACA, Cancelleria, registre 87, fol. 62r. Ordre de 7 d'abril de 1293.

68. ACA, Cancelleria, pergami 2045 de Jaume II.

de Foix s'entronitzà en aquestes terres del Llobregat. L'any 1323 el castlà de Castellví de Rosanes demanà al batlle de Martorell el lliurament de les rendes dels molins perquè la comtessa Joana de Foix les havia assignat a la reparació dels murs de la fortalesa.⁶⁹ L'activitat dels molins de la vila era notable atès que Martorell acollia un important mercat de blat; l'any 1344 els jurats van aprovar les ordinacions del dret del mensuratge.

Les noves concessions de molins a càrrec del reial patrimoni

L'any 1309 marca el fracàs de la política de Jaume II d'unir les baronies llobregatines de Castellví de Rosanes i de Cervelló a la corona i mantenir el domini de Molins de Rei. D'una banda, la mort sense fills de Guillema de Montcada i el traspàs de l'herència als comtes de Foix, i, de l'altra, la infeudació de Cervelló i la venda de Molins de Rei a la comtessa de Pallars, tot plegat significà el final de l'intent d'aconseguir el monopoli dels molins del Llobregat i de l'Anoia. Malgrat això, el rei va reafirmar el domini superior sobre les aigües dels rius, que li pertanyien no únicament en virtut dels Usatges sinó pel dret romà que atorgava al monarca el domini eminent dels rius navegables, tot i que hagué de respectar els drets adquirits pels titulars de les grans senyories territorials. Aquests eren els comtes de Pallars, com a senyors de Cervelló, els comtes de Foix, senyors de Castellvell de Rosanes i de Martorell, i els senyors de Molins de Rei, que van ser successivament els jutges d'Arborea (1334-1348), el monestir sard de Santa Clara d'Oristà (1348-1366) i Berenguer de Relat a partir d'aquesta darrera data. Jaume I havia estat el primer monarca que va usar plenament les prerrogatives patrimonials de la corona sobre les aigües corrents, i no únicament sobre els trams que discorrien en alocs reials, com havia fet Alfons I l'any 1188 per a construir els molins reials en el seu alou de Matoses.

Jaume II i els seus successors van estimular l'edificació de nous casals de molins en el Llobregat i van convertir la concessió d'aigües del riu en un mitjà de retribució dels serveis a la corona. Els beneficiaris de les concessions foren els principals propietaris de terres dels termes riberencs, com els Lacera i els Durfort a Sant Boi, i funcionaris de la casa del rei que rebien autorització per a construir i explotar molins sobre estaques o bar-

69. ACA, Cancelleria, pergami 190 de Jaume II.

ques. L'any 1290 el rei Alfons II va atorgar llicència al seu conseller Guillem de Lacera, senyor de la casa del Puig de Sant Boi, per a poder construir dos molins i regar amb l'aigua sobrera les terres de les seves honors situades entre Sant Boi i el mar: «*quod possitis construere duo molendina in parrochia Sancti Baudilii, in flumini de Lupricato in affrontatione honoris vestris habitis en habendis, in quocumque loco vobis magis placuerit infra dictam parrochiam [...] et quod possitis facere pexeriam seu resclosam, et traere reguerium seu sequiam in quocumque loco magis volueritis infra dictam parrochiam, per quam possit discurrere aqua de qua molent dicta duo molendina sita magis habere volueritis in ipsi rego sive sequia quam in flumine supradicto. Itaque vos componatis et satisfaciatis ad voluntatem eorum personis habentibus possessiones in parrochia supradicta per quorum possessiones transitum fecerit dicta aqua et possitis etiam rigare vol ves quos volueritis de aqua dicta sequia, honores et possessiones vestras vel aliorum quos vos volueritis.*»⁷⁰ Al cap de vint-i-sis anys, Guillem de Lacera encara no havia construït els molins i va obtenir la renovació de la llicència de Jaume II l'any 1316, indicant que els podria construir sobre barques o estaques: «*quod quandocumque volueritis vos vel vestri possitis construere dicta duo molendina bladeria intus dictum flumen Lupricati sive in barchis sive in palis fixis.*»⁷¹

L'esmentada concessió de 1316 és la primera referència a un tipus de molí més lleuger que el dels grans casals de Molins de Rei, Cervelló i Martorell, situat dins del riu i construït segons dues modalitats: sobre barques amarrades a la riba o sobre una plataforma fixada a la llera del riu amb estaques de fusta. En ambdós casos, les moles eren mogudes per rodes verticals impulsades directament pel pas de l'aigua. Quant als molins flotants o edificats sobre estaques, com que no depenien de dics ni canals, la infraestructura i la inversió eren menors i eren per tant més fàcils de construir. Podien, també, ser desplaçats per aprofitar millor els corrents i s'adaptaven més bé als moviments dels braços del riu. Atès que era un tipus d'establiment moliner més senzill, proliferà en els segles XIV i XV com a complement i àdhuc com a alternativa dels costosos casals construïts en la centúria anterior.

En els dos darrers segles medievals es van concedir diversos beneficis de molins a particulars, la major part a funcionaris, grans propietaris, ciuta-

70. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

71. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

dans rics i mercaders. Per evitar la col·lisió inevitable d'interessos dels diferents beneficiaris, la cancelleria reial feia constar reiteradament que la llicència es concedia «sense perjudici de tercers» i de vegades s'atorgaven concessions privatives dins d'un territori prèviament delimitat. En la llicència de Guillem de Lacera el rei va delimitar un tram del riu de cinquanta destres per sota del pont de Sant Boi, dins del qual ningú no podia construir altres molins (*«concedentes vobis terminos ad ipsa molendina infra dictum flumem, videlicet, quinquaginta destorum in longum incipientum a ponte justeo qui est ante locum predictum Sancti Baudilii infra contigue versus mare et totum flumen, de littore ad littus, infra dictos quinquaginta destros sui que quandocumque volueritis vos vel vestri possitis ipsa molendina ambo vel eorum alterum, prout vobis et vestris melius visum sit mutare ubicumque volueritis in ipso flumine infra dictos quinquaginta destros, et nullus alius preter vos infra ipsos destros possit facere molendina nec nos nec nostri alicui infra dictos terminos licentiam concedamus»*).⁷²

L'any 1322, Jaume II va autoritzar que Pere Tripó, tresorer de la reina, construís un casal de molins en el Llobregat, en el darrer tram entre Sant Boi i el mar.⁷³ A l'any següent el rei donava llicència a Sança, vídua de Bernat Durfort, per a tenir en lliure i franc alou un molí fariner dins dels seus alous de la mateixa parròquia de Sant Boi. Aquesta concessió era més important, perquè el rei autoritzava la beneficiària a construir una resclosa en el Llobregat (*«concedentes vobis quod possitis resclosam facere seu fieri facere et aquam recipere ad opus ipsius molendini de fumine Lupricati dum iam ut supradictum est sine iurei preiudicio alieni»*).⁷⁴ El 1331 Alfons III va concedir una llicència semblant al ciutadà Ferrer de Manresa, de la casa reial i gran propietari al Llobregat, en la qual trobem per primera vegada el terme musulmà *açutum* per a referir-se a la resclosa.⁷⁵ Un any després, una nova concessió a favor de Guillem Agustí, escrivà reial, va provocar diversos altercats que feren necessària la intervenció del rei a favor del beneficiari.⁷⁶ I encara està documentada una concessió de molí de barca a Bernat Despalau, porter del rei, l'any 1334.⁷⁷

72. ACA, Cancelleria, registre 213, f. 190v i ss.

73. ACA, Cancelleria, registre 222, f. 117r-v.

74. ACB, Pia Almoïna, pergami 4-59-16.

75. ACA, Cancelleria, registre 482, f. 74r.

76. ACA, Cancelleria, registre 484, f. 114r-v.

77. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 596, f. 36r.

Crisi i emergència. L'activitat molinera en les dècades centrals del segle XIV

L'anàlisi comparativa de les dades posa en evidència la contracció important dels molinars a mitjan segle XIV, una situació directament relacionada amb l'aturada demogràfica iniciada l'any 1348 i amb les dificultats econòmiques dels senyors i de les universitats, fenòmens als quals caldria afegir la destrucció de les infraestructures per les crescudes dels rius. No és aquest el lloc per a analitzar la primera gran crisi estructural de la societat i economia feudals en terres del Llobregat, sinó de remarcar únicament els factors que van tenir una traducció més directa en la molinaria. La implicació de les viles en l'activitat molinera era tan estreta que el col·lapse de les finances senyorials i comunitàries — amb el corol·lari d'endeutament privat, fallida dels comptes de les universitats locals i increment imparable de la fiscalitat — havia de repercutir necessàriament en l'activitat dels molins. La disminució d'aquesta era al mateix temps causa i conseqüència de la crisi.

Una vegada més la comparació dels molinars de Molins de Rei i de Cervelló ofereixen les claus de la situació.⁷⁸ Molins de Rei era una vila amb un grau força elevat d'autonomia financera, que arrencava dels nombrosos privilegis i llibertats concedits pels monarques catalans des del temps de la fundació, i els molins eren centrals en la seva economia. D'aquí que els habitants de la vila, encapçalats pels seus dirigents, van mobilitzar-se i endeutar-se per fer front a l'elevat cost de mantenir l'activitat del molinar. Aquesta és la clau del conflicte institucional que va tenir lloc l'any decisiu de 1363.⁷⁹ A Sant Vicenç dels Horts, pel contrari, l'endeutament privat i comunitari apareix fatalment vinculat als deutes que els comtes de Pallars descarregaven sobre els vassalls i a les contínues demandes pecuniàries d'aquests, com resta palès en l'enquesta reial de 1372. El manteniment dels molins no era un afer comunitari sinó dels senyors i dels seus feudataris i beneficiaris, per això van entrar irremeiablement en decadència per la mala gestió i la manca de recursos de la senyoria. De fet, Molins de Rei aconseguí salvar el casal i la indústria molinera, mentre que els molins de Sant Vicenç dels Horts sembla que van desaparèixer en la dècada de 1370.

78. Els molins de Martorell van seguir en actiu. Tanmateix, no se n'han trobat dades en la segona meitat del segle XIV, és a dir, durant el govern dels comtes de Foix.

79. Sobre això vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una vila catalana medieval...*, i en particular el capítol «La defensa del monar i la crisi institucional de 1363», p. 90-92.

La centralitat del molinar de Molins de Rei en la crisi econòmica i financera de la vila

La trajectòria del molinar de Molins de Rei ens és més coneguda i per a la seva defensa es mobilitzaren tots els recursos comunitaris. La tardor de l'any 1346 una inundació trencà el dic i el rec i inutilitzà el casal; aquell any Francesc Noguer, de Molins de Rei, havia arrendat les molineries al procurador dels jutges d'Arborea, Arnau Sabastida.⁸⁰ A causa de la destrucció del molinar la Pia Almoina establí el molí que tenia en el casal (un llegat del ciutadà Banyeres) al batlle local Guillem Ballaró (8 de febrer de 1347) i gràcies al contracte sabem que el casal estava molt disminuït i únicament hi funcionaven set molins: «*quodquidem molendinum est tertium molendinum dicti casalis versus orientis et est positum inter duo molendina domini dicti loci [...] et est sciendum quod de septem mulneriis aque que immitatur in reguo dictorum molendinorum debet habere dictum molendinum septimam mulneriam.*»⁸¹ Aquest establiment és important perquè inclou el dictamen d'una comissió de canonges, que va aconsellar l'establiment del molí enlloc de l'explotació directa de l'Almoina (el sistema emprat fins al moment) per causa de les despeses de reconstruir la resclosa: «*pro eo inter alia quia resclosa dicti molendini, propter inundacionem aquarum fluvii Lupricati, de cuius aqua molit dictum molendinum, destruhitur in tantum quod fructus et emolumenta ipsius molendina in magna parte habent converti in tornando dictam resclosam.*» Seria interessant de conèixer quines decisions van prendre els altres propietaris de rodes del casal (la família Ferriol de Barcelona, la casa de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, els Arborea) per a obtenir el quadre complet; en tot cas, la decisió de l'Almoina barcelonina sembla prou esclaridora.

L'any 1348, quan les monges clarisses de Santa Clara d'Oristà van rebre Molins de Rei en llegat de la jutgessa Constança d'Arborea, el motor industrial de Molins de Rei funcionava amb dificultats. La baixada dels ingressos del molinar afectà immediatament la solvència econòmica de la senyoria, que no podia fer front a les despeses de manteniment. L'abadessa de Santa Clara, a través dels seus procuradors, van exigir el «destret o força que la senyora abadessa té sobre els homes de la dita vila d'obrar en les

80. ACB, Pia Almoina, marmessoria de Bartomeu de Miramat, assentament de 1347.

81. ACB, pergami 4-63-5.

rescloses i altres obres dels molins, donant-los i prestant-los salaris decents segons és acostumat». L'exercici d'aquesta facultat era contundent, de manera que a petició dels administradors o arrendataris dels molins, «el procurador o batlle de la vila hagi de prendre els homes de la dita vila per obrar en la resclosa i altres obres dels molins».⁸² Pels comptes del notari Bartomeu de Miramat, es coneixen altres destruccions dels anys 1359 i 1361. En aquesta darrera inundació la vila va tenir moltes dificultats per obtenir diners per a les reparacions i els prohoms de Molins de Rei hagueren d'empenyorar diversos objectes de plata per fer front a les urgències: «ítem me deuen los pròmens de la vila D sous, los quals las presté a obs de la resclosa de Lobregat lo mes de març; e tench-ne penyora X taces d'argent e VI culleres, les me liurà Arnau Bonet, qui les havia manlevat de diverses persones de la vila.»⁸³ Empesos per les necessitats els jurats recorregueren també al crèdit, de la mateixa manera que ho feien els particulars, i vengueren censals.

En aquest context de crisi generalitzada va tenir lloc l'enfrontament dels prohoms molinencs contra l'abadessa i llur procurador per diversos motius, entre ells el de les obres de reconstrucció del molinar: «sobre lo contrast que ere entre vós, senyor ffrare Ffrancesch, per la gràcia de Déu bisbe de Gisarcho e procurador de la dita vila e los pròmens de aquella», digueren diplomàticament els jurats Guillem Merola, Arnau ses Oliveres i Jaume Rosselló. Aquell fou un moviment de defensa dels interessos de la vila i prengué una forma molt jurídica: els prohoms acudiren a l'arbitratge del jurisperit Berenguer Vives, anomenat «reformador de la vila», el qual discerní les obres més urgents que s'havien de fer en la ribera del Llobregat i l'aportació econòmica de cada part. Els jurats foren autoritzats pel reformador a despendre en obres l'import de la qüestia d'aquell any, que pujà a trenta-quatre lliures, en lloc de pagar-la a l'abadessa.⁸⁴ Com que l'abadessa, senyora de la vila, no aportà la seva part de la despesa, els jurats intimaren el seu procurador perquè la pagués: «Com sobre la obra faedora en la ribera de Lobregat, per restauració dels molins e de la vila de Molin de Reg e encara per altres necessitats [...] lo honrat e discret en Berenguer Vives,

82. Arxiu Palau-Requesens, lligall 307, 1, f. 41v (traducció de l'autor).

83. ACB, Pia Almoina, marmessoria de Bartomeu de Miramat, assentaments dels anys 1358, 1360 i 1361.

84. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 224 (Arxiu Palau-Requesens, lligall 304b, document 1).

savi en dret de Barchinona e reformador de la dita vila de Molin de Reg, ha feta dita declaratió per la qual ha ordonat que la dita vila e pròmens de aquella facen certa obra en la dira ribera e açò de la imposició que és en la dita vila, e vós senyor ffrare Ffranchesch damunt dit axý mateyx façats certa obra a vostres messions o del senyor [...] Emperamor d'açò nos, en Guillem Merola, en Arnau ses Oliveres e en Jacme Rosseyó, jurats de la dita vila de Molin de Reg, ab deguda reverència requerim-vos, honrat e reverent bisbe damunt dit, deiats obrar e fer obra en la dita ribera, car nosaltres som apareylats encontinent de fer aquella obra que a nosaltres és estada carregada de la dita declaració.»⁸⁵

La manca de recursos econòmics i la paràlisi del monestir són la clau per entendre l'històric acord del 22 de setembre de 1363, pel qual els nous procuradors de l'abadessa arrendaren per dos anys les deu rodes del casal a Berenguer de Sant Andreu, Guillem Merola, Jaume Ribalta, Bernat de Muntmany, Guillem d'Hort, Pere Roder, Arnau Bages, Guillem de Comadabi, Berenguer Serreix, Bernat Mates, Jaume Morera, Berenguer Boscà, Berenguer Canixó, Jaume Fuster, Pere Carbonell, Bernat Bisbe, Bernat Canalies, sènior, Bartomeu Rovira, Pere Torrents, Bernat Seguí, Bernat Alegret, Pericó Ballaró (fill del difunt Guillem Ballaró finat l'any anterior) i Bernat Canalies, joves, habitants de Molins de Rei juntament amb les rendes que el monestir de Santa Clara percebia a la vila. Foren objecte d'arrendament les moltures i els lucre dels molins del casal amb l'empru de lleyriar i el destret de forçar els habitants a treballar en la resclosa i el rec; la cena i la quèstia; els censos de diners i capons sobre les cases, terres i horts de la vila i el seu terme; i la meitat dels lluïsmes i foriscapis, penes, bans i ingressos de la cúria judicial, tant els derivats de la jurisdicció civil com els del mer i mixt imperi.⁸⁶ Els arrendataris es feien càrrec dels pagaments i de les obligacions assignats sobre el lucre dels molins, és a dir, dels salaris del ferrer, del rescloser, de l'escrivà i del tallador, així com de la renda anual de vint-i-vuit quarteres d'ordi del rector de Santa Creu d'Olorda i de la meitat del salari del batlle, que era de deu lliures anuals. Els procuradors també acceptaren deduir de l'import de l'arrendament — 145 lliures anuals — les 34 lliures que la universitat avançà per a reparar la resclosa,

85. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 25r (Arxiu Palau-Requesens, lli-gall 304b, document 1).

86. Manual de Bartomeu de Miramat 1363, f. 41v (Arxiu Palau-Requesens, lli-gall 304b, document 1).

en compliment de la declaració arbitral del reformador més amunt esmentat. És a dir, la senyoria acorralada lliurà el control dels molins i de les rendes a un grup de veïns preeminents —l'elit local— a canvi de la seva reedificació.

El mes de febrer de 1366, les monjes de Santa Clara d'Oristà, amb llicència del papa, van vendre Molins de Rei a la reina Elionor, esposa de Pere el Cerimoniós, qui la va traspasar poc després (el 2 de juliol del mateix any) al seu tresorer Berenguer de Relat, ciutadà de Barcelona.⁸⁷ El nou senyor de la vila i dels molins era un alt funcionari de la casa reial que no va dubtar a recórrer a la monarquia per a redreçar la situació crítica del seu nou domini. El 2 de gener de 1367 el rei li atorgà llicència per a establir uns nous impostos sobre el consum local de cereals, vi i carn en resposta a la súplica presentada per Relat, el qual informà el monarca que «*quamquidem villam flumen Luppricatis, cui nimis situ contigua est, pro eius inundacionibus et impetuosis fluctus decursos submergire demolitur [...] considerate dicti fluminis impetu faciliter et valde breviter potuerit villa prefata et eius hedificia et casale molendinorum quod ibi est submergiri et funditus extirpari...*»⁸⁸ Aquesta concessió, atorgada d'urgència i temporalment pel rei («*circa restauracionem ville Molendinis Regalium Luppricati*»), fou successivament prorrogada pels monarques, de manera que els habitants de Molins de Rei van perdre el control fiscal de les imposicions a favor del nou senyor.

Un segon intent de retornar Cervelló al domini reial (1373-1374)

El comte Ramon Roger de Pallars, fill i hereu de la comtessa Sibilla, va donar Cervelló en dot a la seva filla Elionor, esposa de Ramon Roger de Comenge, vescomte de Coserans i de Bruniquell. D'aquesta manera el domini de Cervelló es va separar del comtat de Pallars. Els nous senyors

87. ACA, Cancelleria, registre 1575, f. 127r. Es desconeix la important política adquiridora de senyories d'aquesta reina, que va tenir una incidència molt important en les terres del Llobregat, a través de l'intent fallit de comprar Molins de Rei el 1366 i la compra posterior de Cervelló l'any 1373. Elionor esmerçà bona part del dot del seu pare, el rei de Sicília, i de les rendes de la seva cambra en la compra de baronies en crisi per a heretar convenientment els seus fills no cridats a la successió de la corona aragonesa.

88. ACA, Cancelleria, registre 913, f. 10v.

no van residir mai en la seva baronia. Tenim escasses notícies d'aquest període, durant el qual la baronia va experimentar els efectes de les mortaldats i es van produir molts canvis en la titularitat de terres emfitèutiques i feus. Durant els anys esmentats Cervelló patí la gran epidèmia de 1348, evocada com «el temps de la gran mortalitat» en l'encomanació de l'escrivania del castell i terme de Cervelló al notari Bartomeu de Miramat (9 de maig de 1350).⁸⁹ D'aquest temps tenim constància del traspàs de dues moles del casal de Sant Vicenç: la primera fou venuda per Guillem de Clariana, donzell, a Ponç de Palau, batlle de Cervelló, i era la segona del casal (21 de juny de 1353);⁹⁰ la segona era la cinquena mola i fou venuda pels hereus de Pere de Sitjar a Berenguer Molella, pel preu de 22 lliures.⁹¹ El primer molí es tenia en feu i el segon al cens d'un diner per Nadal i estava enfranquit de les despeses de la resclosa, rec i manteniment del casal.

Elionor de Pallars féu testament el 1362 i obligà Cervelló per a satisfer els llegats i les disposicions testamentàries que sumaven 24.000 sous. L'any 1366 el rei va emparar el castell i terme de Cervelló als hereus testamentaris de la vescomtessa de Bruniquell per la mala administració del feu reial i per haver gravat la baronia amb multitud de deutes, fent constar l'abatiment gairebé complet dels molins de Sant Vicenç a causa del mal estat de l'edifici i per vendes i traspassos de les rodes sense la preceptiva autorització reial: «*molendina etiam dicte ville Sancti Vincencii dirruta et in totum vel in parte alienata fuisse absque firma seu consensu dommino regis.*»⁹² Durant l'enquesta judicial, que va tenir lloc l'estiu de l'any 1372, els habitants més importants de la baronia van ser cridats a declarar davant del comissari reial Umbert de Bellestar, el qual ordenà immediatament de posar els pendons reials en els campanars i les forteses del terme. En aquesta situació, l'any 1373 els hereus dels vescomtes de Bruniquell van vendre Cervelló a la reina Elionor, esposa del Cerimoniós, la qual va ordenar de realitzar una capbreuació general de les rendes l'any 1374. Aquests dos importants, documents, el procés de 1372 i la capbreuació de 1374, s'han conservat en l'arxiu reial i ofereixen una informació directa i veraç

89. ACB, Pia Almoina, pergami 4-60-44.

90. No es conserva el document, sinó la referència en el capbreu de 1374. Vegeu nota 103.

91. AHPB, Bartomeu de Miramat, 10/6.

92. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 613, f. 37r i ss.

de l'estat de la baronia i del casal dels molins de Sant Vicenç dels Horts en les primeres dècades del segle XIV, abans i durant la crisi central del segle.⁹³

L'enquesta reial de l'estiu de 1372 es compon de cinc processos independents realitzats pel comissari reial, el donzell Umbert de Bellestar, el qual, assistit per diversos funcionaris de la casa del rei es desplaçà personalment a la baronia. La inspecció dels molins de Sant Vicenç està continguda en l'enquesta iniciada el 23 d'agost, titulada «*Inquisitio seu informatio facta et recepta super alienacionibus factis in castro et termino de Cervilione, quod in feudum tenetur pro domino rege, absque licencia ipsi domini regis et sibi in laudimio non factus facto, ac super destructione et deterioracione dicti feudi, castri et fortalicionum ac domorum eiusdem*».⁹⁴ El 27 d'agost de 1372 el comissari reial va fer una inspecció personal dels molins de Sant Vicenç, «en una casa que està en el dit lloc vers el riu Llobregat, en la qual es diu que estaven edificats els molins del senyor útil del castell de Cervelló», dins la qual trobaren «XVII setis on paria solgués haver molins, tots la ú après d'altre dins la dita casa». A continuació l'escrivà va descriure l'estat de cadascun dels disset molins, dels quals únicament funcionaven els números vuit i nou: «En lo VIII° eren ses moles, ço és, corsera e litegal e molent ab sa tramuja en la qual havia gra per molra; en lo IX° eren II moles, ço és, lo litegal e la corsera, molent, amb sa tramuja en la qual havia gra per molre.» Després de fer constar que el casal tenia mitja teulada enderrocada, els comissaris van sortir a l'exterior i ens ofereixen tot seguit una dada molt valuosa sobre el tipus de molí fluvial existent a Sant Vicenç: «a la part de fora, sobre lo casal o casa del dit molí, havia XVII salts o edificis de pedra que parien eren salts de molí que dreçaven a la dita casa o casal, en las quals exceptats III no havia canals alguns per les quals pogués ésser manada aygua als dits molins, en dos però dels dits XVII havia canals per les quals anava e anar podia aygua als II molins.» Tres dies després de la inspecció, començà l'interrogatori dels testimonis. Guillem Canyadell, de Sant Vicenç, declarà sota jurament «que ha oït que

93. Enquesta de 1372: ACA, C, Processos en Quart, 1372 A, B, C, D i E. Capbreu de 1374: ACA, Batllia General de Catalunya, 318. Capbreu estudiat per S. GASSIOT PINTORI, «Herència i mercat de la terra: l'accés a la propietat del domini de Cervelló segons el capbreu de 1374-1377», a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), *Estudios sobre renta...*, p. 74-76.

94. ACA, C, Processos en Quart, 1372C.

en el temps de les primeres mortaldats que foren en Catalunya, que tots los XVII molins que eren en lo dit casal molien, e encara après d'ençà les dites mortalitats II o III anys viu que en la dita casa molien de XII en XIII molins, y ara de la aygua que molre solien no ni mol negun». Bernat Rabaça de la Pineda, de Sant Esteve de Cervelló, declarà «que ha vist que los dits molins passats ha XII anys o bé XV que no ha molian, més són ara tots destrohits e ensorrats [...] e ell ha vist e ha oyt dir que un die Lobregat vench fort gran e que no pogueren tornar l'aygua a la resclosa».

D'aquest interessant document es dedueix que l'any 1372 encara quedaven a Sant Vicenç dels Horts suficients vestigis del casal moliner construït per Guerau de Cervelló vers 1280 i ampliat posteriorment pels comtes de Pallars. Aquest gran molí fluvial estava construït en la mateixa llera del Llobregat. Riu amunt s'havia construït la resclosa, esmentada per un dels testimonis, de la qual partia el rec que conduïa l'aigua a una bassa situada a sobre del molí, a l'alçada del pis superior on hi havia les moles. Atès el poc desnivell del riu en aquesta part del seu curs, la llargària del rec deuria ser considerable per a permetre la caiguda o salt de sobre la turbina o roda d'àlems horitzontal situada en el carcabà, és a dir, en el pis inferior del casal. Segons la descripció conservada, entre la bassa i el casal s'havien construït els disset salts independents que feien girar la seva corresponent turbina. Cada salt estava format per una canal o rampa que feia baixar l'aigua de la bassa a la turbina. La descripció de «salts o edificis de pedra» ens podria fer pensar en l'existència de cups o xemeneies per on l'aigua es precipitava a les rodes, però la menció clara a l'existència de canals ens ha de fer suposar que es tractava més aviat d'un tipus desenvolupat de molí de rampa on el salt estava integrat dins de l'edifici del casal o formava un afegit en la seva part posterior. La descripció del molí de Sant Vicenç dels Horts de l'any 1372 es correspon plenament amb les restes del molí fluvial d'Àrids Garrigosa excavat a Santa Coloma de Cervelló, tot i que no es tracta del mateix molí.⁹⁵

Pel capbreu de la reina Elionor, de l'any 1374, sabem que en aquell any tornaven a funcionar almenys sis moles. Bernat de Palau, batlle de la baronia, va confessar la primera mola, situada al començament del casal, que tenia en feu de la reina lliure de censos i prestacions («un molí amb moles, rodes, rodens, canal, rec, sotsrec i aigua, amb la resclosa i trestallador i tots

95. M. LLEDÓ I BARRERA, A. DURAN, J. HUERTAS, *El molí fluvial de Santa Coloma de Cervelló*, «Plecs locals d'història», 1, Santa Coloma de Cervelló: Ajuntament, 1994.

els seus aparells, amb entrades i eixides i tots els seus drets i pertinences, i és cert que aquest molí està a l'entrada del casal dels molins de Sant Vicenç».⁹⁶ El mateix batlle posseïa també la meitat indivisa d'un altre molí («el tercer vers orient del casal dels molins de la vila de Sant Vicenç, amb l'aigua amb que sòl moldre i amb la seva roda, rodens, recs, sotsrec i altres aparells»), en virtut d'un subestabliment atorgat pel notari Esteve de Mas, al cens d'un sou per Sant Miquel.⁹⁷ L'altra meitat era de Guillem de Clariana, castlà del castell vell de Cervelló, el qual, a més tenia una altra mola. Pere Senyer, de Sant Vicenç dels Horts, reconegué que tenia «una roda de molí en el casal dels molins de Sant Vicenç», segons establiment atorgat per la comtessa Sibil·la de Pallars al cens de 12 sous en la mateixa festa de Sant Miquel.⁹⁸ El cinquè molí era anomenat de Blancafort, i era posseït pels senyors de la casa i feu de Blancafort, de Santa Coloma de Cervelló. Finalment, Bernat Molella, habitant de Sant Vicenç dels Horts, posseïa el darrer molí del casal, juntament amb la torre o campanar, al cens d'un diner. Bernat Molella també va capbrevar el dret de la molinaria sobre totes les rodes del casal, que comportava el dret de percebre la sisena part dels beneficis, que va comprar al ciutadà Pere de Sitjar l'any 1383: «amb les mulneries, que són la sisena par del lucre i huyades i el gra dels quatre molins construïts en el dit casal de la vila predita [...] i amb les mulneries, cloqueria, farnaca i gra dels altres molins que es puguin fer en el dit casal, deduït el redelme.»⁹⁹

El capbreu de 1374 ens confirma una certa recuperació de l'activitat molinera a Sant Vicenç dels Horts, tot i que estava molt lluny del nivell de disset moles assolit vint anys enrere que, de fet, no es tornaria a recuperar mai més. S'observa, a més, que en els anys centrals del segle XIV s'havien produït nombrosos canvis de titularitat de les rodes, que seguien concedides en emfiteusi o en feu amb diferents franqueses o privilegis. El sistema d'exploració continuava essent la molinaria, és a dir, la divisió dels guanys en sis parts: cinc per als senyors i la sisena part restant per al moliner, que consistia en el redelme o onzena part de la farina.

96. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 16r (traducció de l'autor).

97. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 26r (traducció de l'autor).

98. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 61r (traducció de l'autor).

99. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 318, f. 128r (traducció de l'autor).

Canvis i continuïtats en el segle xv. Els molins del Llobregat al final de l'edat mitjana

Els casals de Martorell passen al domini reial (1396-1474)

El segle XIV es va cloure, en les terres del Llobregat, amb un fet d'armes rellevant: l'expedició armada de la reina Maria de Luna i la ciutat de Barcelona contra el castell de Castellví de Rosanes, que fou ocupat juntament amb la vila de Martorell perquè era de la senyoria del comte Mateu de Foix. El comte de Foix preparava la invasió de Catalunya des dels seus dominis pirinencs perquè pretenia la successió de la corona aragonesa a favor de la seva esposa, filla de Joan I. L'ocupació armada es resolgué amb la confiscació de la vila i la baronia i la seva incorporació a la Corona (1396-1397). Martorell s'integrà en el reial patrimoni i des d'aleshores veiem el batlle general de Catalunya atorgant establiments dels béns de la senyoria, com la del casal de tres molins de la vila, que Ferran I efectuà l'any 1413 a favor del fuster barceloní Pere Torroella amb la condició de reconstruir-lo: *«concedimus et facultatem plenariam etiam impertimus vos eodem Petro Torroella, quod vigore huiusmodi nostre concessionis illud casale molendinorum farineriorum sive bladeriorum situm satis prope villam Martorelli, in quo sunt et esse consueverunt tres rote molentes, una quarum esse dicti prioris Rochafort, qui ipsam pro nobis ut domino dicte ville et Castriveteris de Rosanis tenentur ad censum annuatim quinque quarterarum frumenti et quinque quarteriarum ordeï; quod casale nunc dirutum esse tale quod ipsa molendina molere nequerant, possitis et valeatis vestris tamen sumptibus et expensis reparare seu rehedificare taliter quod rote ipse omnes molere valeant, prout antiquitus faciebant. Et rehedificatis et reparatis ipsis, molere et moli facere quecumque blada dicti ville qui sunt astricti inibi et non in molendinis aliis molere.»*¹⁰⁰

Després d'aquesta concessió tenim una llacuna documental de més de trenta anys, fins a l'any 1445, en el qual consta que les moles de Martorell reconstruïdes el 1413 no molien, ja que el batlle general de Catalunya ordenà el dia 22 d'abril l'embargament del casal amb els molins fariners atès que «los molins fariners que són prop la vila de Martorell vaguen gran temps ha que no molen», i ordenà a l'administrador de la baronia que «vista la present fassa adobar e fer obres necessàries en los dits molins per

100. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 635, f. 11r-13v.

forma que prestament molguen».¹⁰¹ Com a conseqüència de la ruïna del casal de Martorell, l'any 1454 el prior de Sant Genís de Rocafort, possessor d'una de les tres rodes inhàbils, va obtenir del reial patrimoni la llicència per a construir un nou molí d'una o dues rodes farineres en els seus alocs situats a la vall del riu Anoia: «*possitis et libere valeatis accipere aquam tantam quantam volueritis de rivo vocato de Noya in eo loco quo vobis et eis placuerint et fuerit bene visum possitis ad opus cuiusdam molendini farinerii per vos constructi seu construendi infram possessiones dicti prioratus cum unam vel duabus rotis et ibi moleri triticum et alia quecumque blada seu legumina, in quam facere seu fiere facere resclausam sive resclausas et regum seu regos et subregum seu subregos.*»¹⁰²

Com que el batlle general féu constar en el document que els habitants de la baronia de Castellví de Rosanes podien anar a moldre lliurement els seus cereals als molins del priorat, en lloc dels molins de Martorell, l'establiment del 1454 representava a la pràctica la relaxació del destret senyorial del molí. El vell casal de tres moles de Martorell fou venut per Pere Torroella al donzell Antoni d'Esplugues, el qual el va restituir al Batlle General de Catalunya, totalment enderrocant («*qui casali nunc dirrutum est*»), el 23 d'abril de 1464.¹⁰³ Deu anys després, el 15 de març de 1474, el rei Joan II va vendre la vila i baronia de Martorell a Requesens de Soler, portantveus de governador, per un deute de 15.000 florins que havia contret durant la guerra civil.¹⁰⁴ Martorell amb els seus molins s'integrà definitivament dins del patrimoni senyorial que els Requesens van bastir al Llobregat, el punt d'arrencada del qual havia estat la donació de Molins de Rei a Galceran de Requesens (pare de Requesens de Soler) el 1430.

Els molins reials del Llobregat en el segle XV. L'interludi del domini reial sobre la vila (1419-1430)

Llevat d'aturades puntuals per causa de les inundacions, el molinar de Molins de Rei propietat de la família Relat va estar en funcionament tot el període. En els primers anys del segle XV hom constata una important

101. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 873, f. 19r.

102. ACA Batllia General de Catalunya, v. 71, f. 168v-169v.

103. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 77r.

104. ACA, Cancelleria, registre 3388, f. 79v.

represa de l'activitat econòmica i el resorgiment de vells projectes. El 22 de novembre de 1401 els consellers de Barcelona van visitar la resclosa dels molins —anomenada resclosa d'en Relat— per a estudiar la possibilitat de conduir l'aigua del riu a Barcelona i ampliar el regadiu en el seu territori: «ítem, com los consellers, als quals d'açò sia per molts estat parlat, sien anats a la resclosa d'en Relat, que és sobre Molin de Reig, per veure si l'aygua de Llobregat poria entrar en lo territori de Barchinona, e certs mestres que y han menats hagen dit quel's par que l'aygua poria entrar prenent-la a la dita resclosa e poria pujar a Cornellà e a la casa que solia ésser d'en Bellví, e proseguint que sie poria regar fort molta terra e se'n porien seguir molts emoluments per la ciutat.»¹⁰⁵

Una dada força rellevant és la construcció de tres molins drapers en un únic casal, segurament en el mateix indret on havien estat en el segle XIII. S'han conservat els pactes de l'establiment «de tres rodes o casal per a tres rodes de molins drapers ab tres aygües o ab tanta aygua de aquella del rech dels Molins de Reig» atorgat per Berenguer de Relat i Ferriol a favor d'una companyia de dos mercaders i cinc paraires barcelonins, a canvi del cens de 35 morabatins anuals.¹⁰⁶ Malgrat una gran inundació de la tardor de 1402, enregistrada en la crònica d'Esteve Gilabert Bruniquer, els molins drapers van funcionar almenys fins a l'any 1425.¹⁰⁷

El valor econòmic del domini de Molins de Rei era important i el rei Ferran I va incloure la vila i els molins en el programa de recuperació del patrimoni alienat pels seus predecessors. L'any 1413 s'inicià el procés de lluçió i per aquest motiu s'inventariaren les rendes que foren valorades en la suma aproximada de 4.000 sous anuals.¹⁰⁸ Segons aquest document, el casal tenia quinze rodes, dues estaven establertes en emfiteusi i la resta s'arrendaven. La lluçió no es va cloure fins l'any 1419, en què Alfons el Magnànim recomprà Molins de Rei i el castell veí d'Olorda a la família

105. AHCB, Consell de Cent, I-28, f. 43r.

106. Document conservat a AHCB, Consellers, Notarial-IX-5, full solt sense data. Aquest document fou estudiat per C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, I, Barcelona: Curial, 1977, p. 473-474. Sobre la gestió d'aquests molins vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, *Una vila catalana medieval...*, p. 104-105.

107. «A 16 de octubre de 1402, lo riu Llobregat vingué tant poderós que derruí los molins de Mollin de Reig y ocupà tota la planitje de Lobegat, vers mar, fins a la beguda appellada de la Maçanera y quasi fins a Monjuich» (*Rubriques de Bruniquer*, V, p. 18).

108. «Capbreu de les rendes e altres drets que'l senyor rey ha e reeb sobre la vila de Molin de Reig e son terme» (ACA, Cancelleria, *Varia*, núm. 444).

Relat amb part del donatiu obtingut de les corts catalanes.¹⁰⁹ En el moment de la recuperació, el casal dels molins fariners, refets després d'una nova riuada de l'any 1414, tenia deu rodes. En l'arxiu de la Batllia General de Catalunya es conserven diversos documents sobre la gestió del molinar que corroboren la importància dels molins reials del Llobregat per al reial patrimoni, atès que des del 1386 el rei havia venut les rendes dels molins del rec comtal. D'aquest període, a més, s'ha conservat un fragment del registre de la cúria del batlle local i un protocol de la notaria de Molins de Rei de l'escrivà Joan de Moles.¹¹⁰

El batlle general, el jurista Pere Becet, va endegar polítiques per a consolidar i expandir la producció industrial i introduí canvis en l'administració, separant l'ofici del recaptador dels censos i rendes reials d'un de nova creació anomenat administrador o obrer dels molins. El primer fou encomanat l'abril de 1421 a Guillem Vallsorga, mentre que l'administració dels molins fou confiada a Bernat Bisbe, un mercader barceloní originari de Molins de Rei. A través d'aquest darrer, els batlles generals dirigien el manteniment del casal: el dia 11 d'octubre de 1423 encarregà a un ferrer de Barcelona quatre «bascocs» de ferro i quatre escodes;¹¹¹ i el 3 de gener de 1424 esmerçà 23 lliures, procedents de la venda d'un esclau del rei anomenat Alí, a comprar deu rodets nous per al casal.¹¹² El juliol de 1425 el mestre moliner Joan Jordi treballava, també per encàrrec del batlle general, en el dic i la bassa del casal, una instal·lació que apareix esmentada per primer cop aquest any.

El sistema d'explotació és l'arrendament conjunt de les molineries del casal a societats formades majoritàriament per ciutadans barcelonins. Els arrendataris del 1425 eren Bernat Bruc, mercader, i Jaume Rossell, notari, ciutadans de Barcelona, i Pere Aguilar, Berenguer Segarra i Joan Mulner, de Molins de Rei però originaris de Barcelona. El termini de l'arrendament

109. Sobre la lluçió de la vila, vegeu J. FERNÁNDEZ TRABAL, «Implicacions polítiques en la recuperació del patrimoni reial a Catalunya durant el regnat d'Alfons el Magnànim. La lluçió de Molins de Rei i la seva pèrdua posterior, 1419-1430», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* (Catarroja), 52/53 (2006), p. 161-182.

110. Arxiu Palau-Requesens, *Llibre de la Cúria del batlle de Molins de Rei 1425-1430* (lligall 304-A, document 3), f. 30r; el protocol del notari Joan de Moles, corresponent als anys 1426-1429, és el manuscrit núm. 23 d'aquest arxiu.

111. AHPB, Pere de Folgueres, 69/12.

112. AHPB, Pere de Folgueres, 69/12. Agraïxo a Jaume Riera que m'hagi donat aquesta informació.

era de tres anys i el preu de 40 lliures anuals. Dos anys després el notari Jaume Rossell lliurà dues tasses d'argent a la Batllia General, en garantia del deute de 120 sous de l'esmentat arrendament que no havia satisfet en el termini establert. Per culpa del deute fou empresonat poc després i no sortí de la presó de Barcelona fins que oferí avaladors idonis i restà, encara, arrestat en el seu domicili. L'arrendament de 1425 finí el mes d'abril de 1428, data en què el monarca personalment ordenà al batlle general que prenguéss possessió del casal i comprovés que els molins estaven en el mateix estat en què foren lliurats tres anys abans. En el document consta clarament que el casal tenia «molins amb deu moles molents i amb l'aigua clara». L'estreta relació i dependència respecte de la capital del Principat resta palesa en el fet que s'havia instaurat un servei regular de transport integrat per una carreta i dos animals, que cada dia feia el viatge de Barcelona a Molins de Rei. El cost del servei era d'11 sous diaris. El camí ral que unia la vila amb la capital catalana s'adaptà al transport rodat i consta que l'any 1429 s'estudiava una modificació del seu traçat.¹¹³

El manteniment de la resclosa i del rec eren les principals obres públiques que donaven feina a gent de la vila i dinamitzaven l'economia local. El 2 de febrer de 1424 Pere Becet, batlle general de Catalunya, disposà que els salaris dels treballadors fossin satisfets amb els ingressos dels molins, i el 24 de maig del mateix any ordenà a l'administrador que no contractés per als treballs de neteja d'aquell any les persones que deguessin censos al rei.¹¹⁴ Sembla que l'antiga coerció de forçar els vassalls a treballar en el manteniment dels molins havia perdut el sentit, i que l'existència del casal havia esdevingut important perquè creava llocs de treball, però els interessos entre els pobladors de la vila i els arrendadors dels molins no eren sempre convergents. El 19 de juliol de 1425, el batlle general ordena que s'investigui sobre «algunes paraules e manasses qui serien stades dites e fetes assats inàvilment e indiscreta, e encara en menyspreu de dit senyor [rei] e disminució de sos drets, per alguns axí de la dita vila com de fora, als arrendadors dels molins reyal de aquella per rahó de certs pals qui serien stats tallats e presos per fortificar la resclosa dels dits molins.»¹¹⁵

El 8 d'octubre del mateix any, s'ordena a Tomàs Descamp, batlle de Molins de Rei, que publiqui una crida que obliga els terratinents que tenen

113. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 868, f. 73v.

114. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 866, f. 18r.

115. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 866, f. 62v.

campes i horts al costat del rec a netejar-lo, amb pena de 10 lliures: «segons havem après per relació dels arrendadors dels molins reials d'aquella vila, a culpa dels frontalers e vahints havents terres e possessions entorn lo rech dels dits molins, qui caven, planten e conreen en la frontera del dit rech e en los límits d'aquell contra forma deguda, s'és seguit que les motes de les dites terres, orcs e possessions vehins dels dits rechs se són solides e caygudes en moltes parts del dit rech, resant e empexant aquell en moltes maneres, de que's segueix no solament dan e preiudici als dits arrendadors, mas encara a la cort del dit senyor.»¹¹⁶ El batlle reial és el responsable del compliment de les ordenances que protegeixen el rec i recorda periòdicament les obligacions dels possessors de terra mitjançant pregons i crides públiques, com la del dia 15 d'abril de 1427: «Ara oiats que us fa assebre a tuyt generalment per manament del senyor de balle e a instància e requesta dels arrendadors de la vila de Molin de Reig, que neguna persona stranya ni privada de qual-sevol ley, stament o condició sia no gos entrar dintre lo carcavar dels molins per paschar ni per altres coses, ni lansar suzura ni brosse ni pedras en lo rech dels dits molins, ni levar les portes del rech qui va a Lobregat sots ban de XX sous percascú e per cascuna vegada que contrafarà, gonyadors la meytat a la cort e l'altre meytat al acusador.»¹¹⁷

La draperia també continua present a Molins de Rei l'any 1425, a través de les rodes draperes reconstruïdes en l'època de Berenguer de Relat i Ferriol, que aquest any el rei havia arrendat a Pere Aguilar i aquest va subarrendar als germans Berenguer i Genís Segarra. Els socis mantingueren un litigi a causa de la maquinària del molí: «aquelles posts qui's són perdudes en la casa del molí draper que tenia lo dit Berenguer Segarra, les quals se són perduts en casa del dit Berenguer.»¹¹⁸

Molins de Rei abandonà la senyoria reial el 27 de juny de 1430, arran de la donació atorgada per Alfons el Magnànim a Galceran de Requesens.¹¹⁹ Aquesta alienació era pura i irrevocable i esdevingué definitiva, de manera que la vila dels antics molins reials es convertí en una senyoria privada dels

116. ACA, Batllia General de Catalunya, classe 7a Ab 22, fol. 71v.

117. *Llibre de la Cúria del batlle de Molins de Rei 1425-1430*, f. 30r (Arxiu Palau-Requesens, lligall 304 A, document 3).

118. *Llibre de la Cúria del Batlle del Molins de Rei 1425-1430*, f. 88r (APR, 304a 3).

119. He reconstruït el seguit d'adversitats que conduïren a la fallida econòmica de la vila i a la seva alienació, en l'esmentat article J. FERNÁNDEZ TRABAL, «Implicacions polítiques...», p. 161-182.

Requesens. A partir d'aquest moment la trajectòria del molinar entra en un període de completa obscuritat, per la manca absoluta de documents, fins que els molins van ser reconstruïts en els primers anys del segle XVI.

Els molins de Cervelló en el segle XV

La compra de Cervelló per la reina Elionor, de l'any 1373, no va comportar el seu retorn a la corona, perquè la reina va llegar la baronia al seu fill l'infant Martí, comte de Xèrica i de Luna i senyor de Sogorb. L'infant, qui en realitat tenia Cervelló en feu honorat del seu pare, el rei Pere el Cerimoniós, va donar Cervelló a Guillem Ramon de Montcada, comte d'Augusta (11 de juliol de 1381), el qual poc després va vendre el domini al comte Pere d'Urgell. Aquest magnat, o potser el seu fill Jaume el Dissortat, van vendre Cervelló al ciutadà barceloní Arnau Ballester (desconeixem la data exacta). Dels Ballester la baronia passà per herència al llinatge dels Bellera, originari del Pallars, a mitjan segle XV. El domini feudal superior, que pertanyia al rei, fou venut per Joan I a la ciutat de Barcelona el dia 14 de març de 1390.¹²⁰ Cervelló, doncs, va esdevenir un domini feudal compartit per la noblesa i els consellers barcelonins.

Els molins de Sant Vicenç dels Horts van experimentar un important descens d'activitat al llarg d'aquest tràfec, sense que puguem disposar d'una cronologia precisa.¹²¹ Creiem que el gran casal de Sant Vicenç dels Horts, encara esmentat en la capbreuació de 1374, acabà decaient del tot i que la seva desaparició afavorí la xarxa secundària dels molins de l'interior de la baronia. El 22 de novembre de 1445, el ciutadà Huguet Fiveller va comprar a Bernat Riera dels Molins, de la parròquia de Sant Esteve de Cervelló, el casal fariner de cup amb dues moles («*ipsum casale molendini bladerii duarum molarum, cum suo mulnerio, cum duobus portalibus versus orientem aparentibuss et cum suis edifficiis et resclosa, aqueductis et cum rego et subrego ac cupo et bassia et etiam cum pontibus et omnibus apparatibus*») situat a la riera de Cervelló, en el lloc de Colomer, al costat del camí de Vila-

120. AHCB, *Llibre Vermell* (exemplar reproduït), v. III.

121. L'autor no pot deixar d'insistir en la importància determinant de l'Arxiu del Marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresana, hereu dels Bellera. Fins que no es pugui consultar aquest important fons documental conservat al castell de Vilassar de Dalt, no es podrà respondre la major part dels interrogants.

franca, que el venedor tenia sota el domini alou d'Arnau Guillem Ballester, senyor de Cervelló, al cens de tres gallines. En la presa de possessió efectuada poc després, es féu constar que les dues moles molien i que el molí estava arrendat al moliner Salvador Argullol.¹²² En el molí de Can Batlle (Vallirana) s'han excavat les restes arqueològiques d'un cup baixmedieval.¹²³ El 1448 el senyor de la quadra de Torrelles establí un molí fariner d'una roda, situat a la riera de Torrelles, a Antoni Miquel, notari de Barcelona, amb la condició de reconstruir-lo i de pagar un cens d'11 sous anuals.¹²⁴ L'any 1461 a Sant Vicenç dels Horts funcionava un altre molí fariner, de dues moles, que fou venut per Pere Mas, de l'esmentada vila, al mercader barceloní Joan Ferrer: «*illum casale molendinorum feriner que nunc moluunt cum due rote et cum regis et sequia ipsorum molendinorum et cum omnibus apparatus, iuribus et pertinentiis dicti casalis et molendinorum, quod ego certis et iustis titulis habeo et possideo intus ville Sancti Vincencii de Ortis, et teneo pro nobilis Arnaldum Guillelmum de Bellari, dominum baronie Sancti Vincencii ad censum octuaginta octo solidorum.*»¹²⁵

L'esmentat Joan Ferrer, mercader de Barcelona però oriünd de Sant Vicenç dels Horts, fou durant vint anys el personatge clau de tots els projectes de represa dels molins del Llobregat, perquè l'any 1445 el noble Arnau Guillem Ballester, senyor de Cervelló, l'autoritza a reconstruir l'antic casal de la vila. No s'ha pogut localitzar l'establiment, però així es desprèn de la llicència concedida pel cavaller Joan Agustí Marc de Llacera Rosanes i de Torrelles, senyor de la casa de Soler de la parròquia de Sant Vicenç dels Horts, per a fer passar el nou rec en terres de la seva propietat en el lloc dit Serrat o Mercadal: «*aloatatem sive directum dominium quam seu quod habeo ac michi pertinet in aliquitur pecis terre que sunt in loco vocato lo Serrat alias Marcadal, scilicet, in illis parte seu partibus earum in quibus vos, ex concessione sive stabilimento vobis factis per nobilem Arnaldum Guillelmum de Ballester, domini castri de Cervilione, edificabit et construet certa molendina que iuxta ipsius stabilimenti concessionem construhere et edificare in dicto loco debetis cum reguis, bassia,*

122. AHPB, Joan Ferrer (major), protocol 104/7 i 104/13.

123. Jordi AMIGÓ I BARBETA, «El molí fariner de Can Batlle. Segles xv-xx», a *Simposi Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern*, Barcelona: Diputació, 1989, p. 163-170.

124. Biblioteca de Catalunya, Sèrie General d'Arxiu, lligall 773.

125. AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15.

*sobrereguis, casalibus et aliis ad ipsa molendina necessariis, satisfactis tamen dominus emphiteotalibus dictarum peciarum terre pro eorum proprietatibus, ad cognitione procerum dicte parroquie.»*¹²⁶

Les obres, doncs, estaven projectades el 1445 però no es van dur a terme fins al 1461. El 4 d'octubre d'aquest any, a Barcelona, se signaren uns nous capítols entre Arnau Guillem de Bellera, senyor de Cervelló, i els prohoms de Sant Vicenç dels Horts, d'una part, amb Joan Ferrer, per a la construcció dels molins, pels quals el senyor de Cervelló es reservà la desena part dels guanys.¹²⁷ Joan Ferrer començà comprant el molí que aleshores funcionava a Sant Vicenç dels Horts i cercà socis per a una obra d'envergadura. Aquests foren Joan de Borau, mestre de sèquies, a qui s'encarregava la direcció de l'obra; els mercaders Pere de Moles, Francesc Sastorres i Bernat Dalgàs; el jurista Antoni Mitjans; i el cavaller Joan de Sabastida, un membre rellevant de la societat barcelonina que havia estat veguer de Barcelona i tenia interessos en els molins del rec comtal com a propietari d'algunes moles del casal de Soler Jussà. La societat restà constituïda pels set socis esmentats, a cadascun dels quals corresponia la setena part dels beneficis (una vegada deduïda la desena part reservada pel senyor de Cervelló) després d'aportar la mateixa part del capital. S'esperava que els guanys fossin elevats atès que la societat projectà una sèquia destinada a subministrar l'aigua necessària per als nous molins de Sant Vicenç i per a regar tota la plana del Llobregat fins al delta, segons es pactà en els capítols amb Arnau Guillem de Bellera: *«quod si dictus nobilis Arnaldus Guillelmus de Bellaria in constructione de dicta sequia, ab exitu sui termini usque ad mare partem habere voluerit, possuit illum acceptare in ocatava parte iurium dicte sequie et octavam partem ipse in peccunia ponere tenetur, et quod dicus nobilis teneatur explicare intencionem suam intra sex menses a die qua sequia in constructione exierit a suo termino.»*¹²⁸

Ens trobem novament davant de la unió de la molineria i el reg, aquesta vegada amb unes dimensions enormes perquè es tractava de convertir els

126. Biblioteca de Catalunya, Sèrie General d'Arxiu, lligall 773, document 11992.

127. *«Capitula iurata et concordata, facta et firmata inter [...] causa ponendi mitendi aquam rivi de Luppricato causa construendi molendina, tam infra termini Sancti Vincencii quam aliis quibusvis dominacionibus, prout eis fuerit bene visum»* (AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15). D'aquesta escriptura només es conserva el títol en el manual 15è, no es va arribar a copiar sencera en el llibre comú corresponent.

128. AHPB, Bartomeu Costa (major), protocol 175/15, escriptura de 7 de desembre de 1461.

termes de Santa Coloma de Cervelló, Sant Boi (aleshores arribava fins al mar), Viladecans i Gavà en regadiu. Per això mateix ben prest els membres de la societat ampliaren els capítols amb la resta de grans propietaris interessats, que eren Jaume Marc, senyor d'Eramprunyà, Blasco de Castellet, senyor de la casa del Fonollar de la parròquia de Sant Boi, i mossèn Llor, senyor de la casa del Llor d'aquesta mateixa parròquia.¹²⁹ Les obres van començar puntualment el dia 12 d'octubre de 1461 i s'allargaren tres mesos i nou dies. El registre comptable conservat deixa constància de la complexitat de l'obra, des de la resclosa alçada en el terme de Pallejà fins a l'excavació de la sèquia (amb diversos trams soterrats) i la construcció del casal i l'adquisició de les moles. En total la inversió va pujar a 979 lliures, 5 sous i 8 diners, una suma considerable per a l'època. Les obres s'interromperen el 21 de gener de 1462, molt probablement per la situació política molt greu que alterà la vida del Principat i estroncà força projectes. El mes de juliol de 1462 els diputats del General van declarar el rei Joan II enemic de la terra i molts dels seus partidaris foren exiliats del Principat, entre els quals es trobaven Arnau Guillem de Bellera i Joan Sabastida.

La represa de les concessions reials a mitjan segle XV

El reial patrimoni va reprendre la concessió de permisos per a molins en el Llobregat en la dècada de 1450, quan era batlle general de Catalunya el cavaller Arnau Fonollada.¹³⁰ La batllia general de Catalunya intentà apai-vagar el dèficit de moltura que patien els pobles del Llobregat amb una política de concessions de molins fariners, que intentava satisfer alhora la demanda existent i la necessitat d'augmentar els ingressos de la reial treso-

129. Això es conclou planament d'una nota del llibre de comptes de la companyia, que s'ha conservat entre el fons de la família Sabastida de l'Arxiu Palau-Requesens: «Missions fetas per an Johan Farer per la mesa de la aygua [...] ítem paguí an Villarot, lo quall anà ajustar mossèn Jacme March, mossèn Balera, mossèn Torrellas e an Blascho de Castellet e mossèn Lor a Sant Boy per parlar de la mesa de la aygua. Ítem per despesa fiu com lo fill de Costa anà per pendra la ferma dell senyor e après de mossèn Jacme March» (Arxiu Palau-Requesens, lligall 258, document 11, f. 38r).

130. Sorpren la tardança dels gestors del patrimoni reial a recuperar la política de les concessions. El buit de nous establiments en els registres de la batllia general durant les dècades de 1430 i 1440 podria deure's a la passivitat interessada del batlle general Galceran de Requesens, senyor de Molins de Rei.

reria. La primera d'elles s'atorgà el mateix any 1451 a favor de l'apotecari barceloní Gaucelm Marquès i féu constar la gran demanda de molins que existia en el territori: «*considerantes quod homines populati prope locum ubi infrascriptum molendinum seu molendina construere et facere intenditis multociens molendinorum deffectu farine et panis paciuntur decrementum ab quod oportet eosdem ad molendina remota sua blada defferre non absque ipsorum magnis laboribus et expensis.*»

L'apotecari era autoritzat a tenir fins a un màxim de quatre moles sobre barques o sobre edificis entre Sant Vicenç dels Horts i el mar: «*quod in rivo Lupricati in eo videlicet loco que malueritis, a termino Sancti Vincencii de Ortis usque ad littis maris, possitis et valeatis construui facere habereque tenere et perpetuo possidere, in alodio tamen meo, unum molendinum sive duo molendina cum una vel duabus rotis in quolibet molendino, tam supra barquis quam aliis quibusvis edificiiis causa molendina blada tam vestre quam aliarum quarumvis personarum.*» Gaucelm Marquès havia d'entregar cada any la vintena part dels guanys obtinguts, una proporció molt menor que les cinc sisenes parts de les anteriors concessions a molineria. En el contracte s'establí que els molins s'havien de construir abans de dos anys, al cap dels quals, si no s'havien alçat, la concessió restaria sense valor, termini que també s'havia d'aplicar en cas de reconstrucció per inundacions.¹³¹ Gaucelm Marquès va construir un molí flotant amb tres moles i a l'any següent de l'establiment es va associar amb Eulàlia, esposa del mercader Gaspar de Casasaja, per a explotar-la. Per aquesta causa li va vendre la meitat de la barca anomenada Sant Cristòfol, on funcionava el molí, pel preu de 27 lliures i 10 sous, del qual el batlle general va cobrar el corresponent lluïisme.¹³² El 19 de juliol de 1463 el notari barceloní Joan Casagualda va rebre una concessió semblant per a tenir un molí amb una roda o dues per a moldre forment, ordi i altres cereals i també llegums, amb barca o sense barca, entre Sant Vicenç dels Horts i el mar, al cens de 4 morabatins.¹³³

La concessió més important del reial patrimoni és la concedida l'any 1467 al donzell Pere Lluís de Vilafranca i al ciutadà Joan Ferrer, el mateix que impulsà la sèquia de Sant Vicenç, per a construir molins fariners i serradors dins del terme de Sant Boi i per a regar les terres d'aquesta

131. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 71, f. 101v-103r.

132. ACA, Batllia General de Catalunya, classe 2a D2, f. 18r-v.

133. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 62v-63r.

parròquia. Els capítols signats el 29 d'abril d'aquell any per Joan Sellent, regent l'ofici de la batllia general, d'una part, i els esmentats Vilafranca i Ferrer, són molt semblants als que atorgà el baró de Cervelló l'any 1461: «que puxen fer un casal o molts de molins fariners ab tantes rodes com ben vist los serà e encara un molí o molins serradors, de la casa de les Corts fins a mil passes deius lo pont de Lobregat riu avall, e pendre de la aygua del dit riu de Lobregat ab qualsevulla arteficis que mester serà e ben vist los serà, tanta quant ne volran e necessari hauran per los dits molins fariners e serradors, e encara pendra de la aygua del dit riu per regar en aquella e atorgar per regadiu.» Per a realitzar el projecte, els concessionaris «puxen fer rech e rechs e resclosa e recluses si necessari serà, e transtallador o trastalladors e totes altres coses als dits molins e regadiu necessàries». Els emfiteutes havien de lliurar al rei la desena part dels guanys dels molins i del regadiu «quitis de totes mesions e despeses» i en cas d'alienació estaven obligats a pagar la quarta part del seu valor en concepte de lluïsmes. Es pactà també, «per tant com lo dit molí o molins se faran ab molta despesa e encara en lo sosteniment de aquells», que el rei renunciaria a atorgar altres concessions dins del districte de l'establiment i que els molins havien de ser operatius abans de tres anys. Un darrer pacte obligava a reconstruir els molins dins del mateix termini de temps «si per inundació d'aygua del dit riu o en altra manera los dits molins se enderrocaren o eren derruïts o cesaven de molre.»¹³⁴

Els molins s'havien de construir en la parròquia de Sant Boi i per això Joan Ferrer, un expert en la matèria, obtingué de la senyora Elionor de Torrelles, tutora del seu fill, senyor de la casa del Puig, l'autorització per a poder edificar el molí i excavar el rec en terrenys del seu alou, al cens d'un parell de gallines i tres quarteres de forment.¹³⁵ El molí es construí immediatament en un terreny situat sobre el pont de Sant Boi, propietat d'un tal Palau, que fou indemnitzat amb la constitució d'un cens de 10 sous i una entrada de 15 florins. S'establí també que si el propietari renunciava a l'entrada tindria el dret de moldre el seu gra de franc en els molins que es construïssin.¹³⁶ La societat s'amplià amb la participació del ciutadà Miquel Serra, que aportà la tercera part de la inversió. El febrer de 1468, estant

134. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 72, f. 118v-119v.

135. Arxiu Parroquial de Sant Boi, manual 50, f. 51v. Dada extreta de J. CODINA, *A Sant Boi de Llobregat (segles XIV-XVII)*, Barcelona: Columna Assaig, 1999, p. 167.

136. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 876, f. 144r-v.

gairebé finalitzada l'obra dels molins, el donzell Pere Lluís de Vilafranca va vendre la seva part als dos socis restants.¹³⁷

L'any 1469 cap dels molins esmentats no funcionava i el batlle general de Catalunya va establir dos molins de vent al noble Blasc de Castellet, senyor de la quadra del Fonollar, dins de la parròquia de Sant Boi, al cens d'un morabatí per cada roda. En l'establiment es fa constar la greu penúria que existia aleshores a la vila: «considerant que segons una relació verídica hi ha a la vila i parròquia de Sant Boi un gran dèficit de farina i de pa, i que els habitants de les dites vila i parròquia porten a moldre els seus blats a molins molt allunyats amb grans treballs i despeses.»¹³⁸

Finalment, el febrer de l'any 1471 el rellotger Bernat Vidal va presentar a la batllia general de Catalunya un gran projecte per a «construir i edificar molins, tant fariners com serradors, i ponts, i per extreure aigua per a regar del riu Llobregat des del pont de Martorell fins al mar». Les activitats d'aquest rellotger, que en la mateixa època havia obtingut del Consell de Cent l'exploració de l'estany del Port, romanen en gran part obscures, sobretot pel que fa als enginys i a la tecnologia que pretenia aplicar. La sol·licitud del 1471 va caure en el buit, segurament per la incertesa de la situació política, atès que el consell assessor del batlle general va acordar no tramitar la concessió «perquè era una cosa gran de la que calia consultar amb el rei.»¹³⁹

L'activitat molinera en el Llobregat en el llindar dels temps moderns

La guerra civil de 1462-1472 i la difícil postguerra següent fou un període radicalment contrari al del gran dinamisme del començament de la dècada de 1460. Sense els recursos i les inversions necessàries el riu Llobregat no es podia canalitzar i aprofitar. De fet, ni la batllia general de Catalunya ni els nobles titulars de les baronies de la ribera van realitzar nous establiments de molins en les darreres dècades del segle XV; situació que afavoria els casals més modestos de l'Anoia i les rieres tributàries de Rubí i de Cervelló, més fàcils de mantenir i fins i tot de renovar. De l'any 1474 es conserva l'arrendament del molí de Clasquerí, que el monestir de

137. AHPB, Joan Sallent, Manual 1467-1470.

138. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 665, f. 77r.

139. ACA, Batllia General de Catalunya, v. 1007, f. 56v.

Sant Pau del Camp tenia a Sant Vicenç dels Horts, que rebia l'aigua de la riera de Cervelló.¹⁴⁰ També en aquesta època, gràcies a la conservació d'un manual dels negocis de Joan Galceran de Papiol, existeixen dades sobre el molí fariner de dues rodes, anomenat dels Bessons, que el senyor del castell del Papiol tenia a la riera de Rubí i que arrendava regularment a moliners barcelonins.¹⁴¹ A alguns d'aquests molins, com els de Sant Genís de Rocafort, a l'Anoia, hi anaven els habitants de Barcelona en moments de crisi d'aigua, com va succeir durant la gran sequera de l'any 1529, que va deixar gairebé sense aigua els molins del rec comtal.¹⁴² L'any 1491 es troba la primera referència a un molí guixer construït a la parròquia de Sant Esteve de Cervelló, per a l'explotació del qual el guixaire Miquel Sabater i el moliner Antoni Capella, ciutadans de Barcelona, van constituir una companyia.¹⁴³

La interrupció de l'activitat molinera a gran escala en el Llobregat al final del segle XV és un fet fora de dubte, i és que després de la guerra el riu Llobregat havia esdevingut un territori en disputa per les concessions atorgades pel rei Joan que eren contradictòries amb els drets adquirits. Els Requesens, els grans afavorits per la reialesa triomfant, es van oposar a la construcció de nous molins en els trams del riu que discorrien dins les seves baronies de Martorell i Molins de Rei. El monopoli dels Requesens sobre el curs inferior del riu fou reconegut definitivament en el privilegi atorgat l'any 1529 per l'emperador Carles al capità de la seva guàrdia, el noble castellà Juan de Zúñiga y de Avellaneda, espòs d'Estefania de Requesens, mitjançant el qual li establia en exclusiva les aigües del Llobregat fins a la seva desembocadura per a construir molins fariners i bataners, al cens de 5 sous anuals.¹⁴⁴ El règim de monopoli esdevingué amb el temps un bloqueig dels intents d'aprofitament del riu, i arribà a impedir els nombrosos projectes que al llarg del temps va promoure la ciutat de Barcelona i dels quals tenim constància reiterada en els segles XVI i XVII.

140. AHPB, Antoni Joan, protocol 187/32.

141. AHPB, Bartomeu Requesens, protocol 203/91.

142. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, III, p. 407-408.

143. AHPB, Joan Miravet, protocol 228/8.

144. ACA, Cancelleria, registre 3889, f. 34r.

Conclusions

1. Recapitem recordant que l'any 1188 el rei Alfons el Cast féu construir el primer gran casal de molins fariners sobre el riu Llobregat en l'alou reial de Matoses, que fou seguit pocs anys després per un altre molinar dels senyors de Cervelló en el lloc de Campllong de Santa Coloma de Cervelló. El molinar de Santa Coloma fou substituït vers 1280 per un casal de nova construcció a Sant Vicenç dels Horts. Tot el segle XIII i fins a la primera gran epidèmia del 1348, doncs, el Llobregat alimentà dos grans concentracions de molins de roda horitzontal o de turbina, que arribaren a acollir trenta-quatre moles. A aquests dos grans establiments cal afegir els dos casals de la vila de Martorell, que funcionaven amb aigua de l'Anoia, i diversos molins de ribera establerts per la batalla general de Catalunya a partir de 1309, any en què el rei va perdre el control dels molinars en benefici dels comtes de Pallars.
2. La crisi central del segle XIV situà els dos molinars de Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts en situació de màxima necessitat. Mentre que el casal de Molins de Rei es va mantenir actiu durant tot el segle XIV, gràcies a la mobilització de tots els recursos de la vila, el de Sant Vicenç va periclitat en paral·lel a la situació econòmica dels comtes de Pallars, senyors de Cervelló. A partir de 1374 en desapareix el rastre al mateix temps que també cessen les concessions del reial patrimoni. Al final del segle XIV, doncs, el Llobregat impulsava només les moles del casal de Molins de Rei.
3. A mitjan segle XV ressorgiren els projectes industrials en el riu Llobregat. D'una banda, els Bellera, senyors de Cervelló, impulsen la reedificació del casal de Sant Vicenç dels Horts (1445), i, de l'altra, el batlle general de Catalunya, Arnau Fonolleda, reprèn en la dècada de 1450 la política de concessions que havia iniciat Jaume II. La principal incògnita d'aquest moment és saber si els molins de Molins de Rei van seguir funcionant després de la donació de la vila a Galceran de Requesens el 1430. El període de major activitat sembla que fou el començament de la dècada de 1460, en la qual, malgrat la complicada situació política, hem pogut documentar dos importants projectes de construcció de molins a Sant Vicenç dels Horts (1461) i Sant Boi (1467). Ambdós projectes coincideixen amb la caiguda de Galceran de Requesens i l'esfondrament de l'autoritat del rei Joan a Catalunya. La persona clau de les dues actuacions fou el mercader barceloní Joan Ferrer, originari de

Sant Vicenç. Les destruccions provocades per la guerra civil en els seus darrers anys, que van ser molt greus en les terres del Llobregat, i el quasi-monopoli que els Requesens van obtenir de les aigües del riu gràcies a la senyoria de Martorell i Molins de Rei (monopoli reconegut plenament per l'emperador Carles en el cèlebre privilegi de 1529), juntament amb la depressió de la postguerra, aturaren tots els projectes: la molinaria a gran escala del Llobregat al començament del segle XVI estava pràcticament anorreada.

4. Parlàvem al començament de quatre aspectes interrelacionats en la nostra anàlisi de la molinaria. En el primer d'ells, el jurídic, sembla fora de dubte que en el segle XIII el rei Jaume I aconseguí el domini de les aigües del Llobregat, un riu navegable, havent de respectar els drets adquirits pels grans senyors feudals del territori. Les concessions de nous molins per part del reial patrimoni ens pareixen sempre subordinades als condicionants polítics. Fou així que finalment, en un acte de plena sobirania, la reialesa abdicà els seus drets sobre el riu a favor de la casa de Requesens l'any 1529, una decisió que seria determinant per als segles venidors.
5. Respecte dels aspectes polítics, hem pogut comprovar que el domini d'un riu esdevenia sovint una qüestió conflictiva, a causa de la competència permanent entre el rei i els titulars de les grans senyories territorials pel control de les aigües del Llobregat. Estem parlant d'un conflicte de poder amb base econòmica, atès que en l'arrel de l'oposició entre el senyoriu i el reialenc, entre la noblesa i la ciutat, hi ha el control del mercat de la moltura d'un ampli territori, que incloïa les viles i els pobles de la vall baixa del Llobregat i del pla de Barcelona i els mateixos habitants de la Ciutat Comtal. Sense oblidar que el subministrament de farina era per si mateix una qüestió molt important de la tranquil·litat pública. Aquests conflictes apareixen units ja en les violències i guerres que es van donar en aquest territori durant el regnat de Jaume I i van ser importants en tots els intents del patrimoni reial d'absorbir els molins de Sant Vicenç dels Horts, a través de la compra de la baronia de Cervelló de 1297 i 1373, i dels molins reials l'any 1419. La pèrdua del domini reial sobre els molinars intentà d'ésser compensada pels administradors del patrimoni de la Corona mitjançant una política de concessions de drets de nova construcció de molins, bé de casals sobre sèquies (es concentraren en el terme de Sant Boi, que pertanyia en part a la jurisdicció reial), bé directament en les aigües del riu sobre estaques i barques.

6. Els constructors dels grans casals del Llobregat van fer front també a un repte tecnològic i econòmic molt notable per a l'època, que mostra l'existència de recursos tècnics i humans que hi havia davant d'unes obres molt costoses i complexes. Els molins dels dos casals es construïren sobre sèquies que prenien l'aigua directament del Llobregat i discorrien en paral·lel al curs del riu, de forma semblant als recs dels molins molt més modestos que omplien els cursos alts i mitjans dels rius catalans. Cal considerar, emperò, els condicionants de partida que convertien qualsevol intervenció en aquest punt del curs del riu en una obra força complicada: en primer lloc el cabal considerable del Llobregat, l'únic riu pirinenc que desemboca al costat mateix de Barcelona i que, fins i tot en els períodes més secs de l'any, porta molt més volum d'aigua que el Besòs, del qual s'alimentava el rec comtal; en segon lloc el règim inestable del riu, caracteritzat per forts estiatges i crescudes molt fortes, que alteraven la llera i destruïen totes les infraestructures construïdes; i, finalment, el poc pendent natural del terreny, que exigia una notable obra de càlcul i enginyeria. Els constructors de finals del segle XII havien de ser gent experta, capaç de triar l'emplaçament i construir un dic poderós i ample en la mateixa llera del Llobregat —una obra molt exposada— que fos capaç d'aturar i elevar el nivell de l'aigua per introduir-la en la sèquia. Per a trobar una obra comparable, hauríem d'esmentar les grans rescloses del Garona a Tolosa de Llenguadoc, o els assuts musulmans de l'Ebre. Paral·lelament calia traçar el recorregut i excavar el rec, llarg forçosament a causa de l'escàs pendent natural del terreny, i salvar els accidents naturals de l'orografia, constituïts principalment per les rieres i els torrents que desguassaven al riu. Els casals no podien ser construccions de fusta o petites edificacions, com els de dues moles dels rius de muntanya o les edificacions que omplien els recs urbans, sinó robustos edificis de pedra d'àmplies dimensions. Els molins del casal eren de roda horitzontal impulsats directament per l'aigua del rec mitjançant una rampa, però estan documentats diversos molins de cup i també n'existiren de verticals en edificis més modestos i sobre estaques o barques.
7. Les qüestions econòmiques són fonamentals. Ni el rei ni els altres promotors dels projectes podien aportar ells sols el capital necessari per fer front a les inversions inicials i a les posteriors reconstruccions. Els socis capitalistes foren institucions eclesiàstiques solvents, com la casa de l'Hospital de Sant Joan de Barcelona, i membres de la primera burgesia barcelonina, com Berenguer de Castellvell, Bernat Ferrer, Bernat

Romeu o Berenguer Durfort, segons hem vist en els inicis dels molinars. En els molins de Cervelló i de Martorell de titularitat senyorial veurem també posicionar-se membres de l'aristocràcia local com els Rosanes i els Torrelles. Al costat d'aquests, però, trobarem ben aviat homes pertanyents a l'elit de les pròpies comunitats vilatanes directament interessades en els respectius molinars i, en darrer terme, les mateixes viles que es van veure molt implicades en els costos del manteniment, que van ser un dels reptes més importants de la crisi del segle XIV. Un aspecte fonamental és l'anàlisi de les diferents modalitats contractuals que van permetre construir i explotar els molins a partir del sistema de la molinaria, que era l'utilitzat pel rei a Barcelona, i les persones i els grups que s'hi van implicar. Cal tenir en compte, a més, que els beneficis dels molins no s'extreien únicament de la mòlta. L'aprofitament de l'aigua, per al rec i fins i tot per a l'abastiment de Barcelona, en el cas dels molins reials, o per a convertir en regadiu les feraces terres del delta, com en el cas dels molins de Sant Vicenç dels Horts i Sant Boi, eren objectius també perseguits pels promotors. Hem pogut comprovar que, des de finals del segle XII, es documenten diversos i considerables intents per a regar massivament els camps i incrementar la productivitat dels conreus de la plana del Llobregat, emulant la riquesa del pla barceloní regat pel rec comtal. Tanmateix, i a desgrat de molts promotors, l'agricultura intensiva es va veure reduïda a les terrasses fluvials de l'entorn immediat dels molins. L'agricultura medieval no va reeixir en una fita que no es podria fer realitat fins a la construcció del canal de la Infanta en els primers anys del segle XIX.

8. En darrer terme creiem que el present estudi ofereix dades valuoses per a la periodificació de l'economia medieval catalana. A partir de l'anàlisi microeconòmica dels molinars del Llobregat i de les seves poblacions annexes hem intentat precisar els períodes d'expansió o creixement i els de contracció i crisi, uns períodes cronològicament més curts i precisos però més ajustats a la realitat que els cicles de llarga durada. Hem intentat també que els molins aportin trets específics al desenvolupament humà i econòmic. I hem pogut documentar una rica tradició molinera medieval en les terres del Llobregat. Aquesta tradició va existir, fou aprofitada pels grans constructors de molins del Renaixement i va resorgir amb força en el segle XVIII, sobre noves bases econòmiques i en un context mol diferent, però en el nivell tècnic que la tecnologia baixmedieval la va deixar. El Llobregat fou un riu treballador molts segles abans que les colònies fabrils del segle XIX en colonitzessin els marges.

UNA FAMÍLIA DE TÀRREGA A LA CIUTAT DE BARCELONA. ELS OROMIR (1214-1329)

0 ————— CARME BATLLE I GALLART
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Com a continuació dels nostres estudis sobre la societat urbana medieval de Catalunya, sobretot de Barcelona i de la Seu d'Urgell, presentem ara la família Oromir, pertanyent a l'elit de la vila urgellesa de Tàrrega (Lleida) i establerta a la capital catalana.¹ És ben conegut el flux migratori de pagesos cap als centres comarcals a la recerca de feina, però no ho és tant el trasllat de mercaders al llarg d'una ruta comercial (els Mitjavila des de Banyoles, Junyent i Llobera des de Solsona);² tampoc no és freqüent el cas de negociants estrangers (Eimeric de Perusia, Setantí de Lucca) o el de funcionaris reials (Sant Climent des de Lleida),³ que esdevenen ciutadans barcelonesos sobretot a la baixa edat mitjana.

En un nivell diferent cal situar els Oromir, potser menys importants que els esmentats, si bé significatius per les seves característiques, com veurem durant el segle de la seva història familiar ara tractat. Sembla que arriben a la ciutat per una causa ben diversa de les citades, com a batlles, és a dir, a fi de ser els administradors d'uns dominis eclesiàstics, exactament els del monestir de Sant Benet de Bages, i encarregar-se dels seus béns situats a Barcelona i el seu territori en nom de l'abat. També hi cap la possibilitat del trasllat per negoci, ja que s'hi dediquen, o per alguna relació amb l'administració reial perquè sembla que hi tenen certa connexió. Tot i que Berenguer Oromir i el seu fill Bernat són ciutadans barcelonesos i dels

1. És la versió ampliada del treball dedicat al prof. Julio Valdeón en l'homenatge que publica la Universitat de Valladolid, en premsa.

2. Víctor HURTADO, *Llibre de deutes, trameses y rebudes de Jaume de Mitjavila i companyia 1345-1370. Edició, estudi comptable i econòmic*, Barcelona: CSIC, 2005. C. BATLLE, «Notas sobre la familia de los Llobera, mercaderes barceloneses del siglo xv», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 6 (1969), p. 535-552.

3. Joan J. BUSQUETA, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, 1991, p. 193-216.

benestants, mai no intervenen en el govern municipal, potser perquè feia poc temps que eren a la ciutat o per alguna altra causa que desconeixem.

Els orígens familiars a Tàrrega

Tàrrega, una vila del comte de Barcelona ben situada en el camí ral d'aquesta ciutat cap a Lleida, està documentada des dels inicis del segle XII i manté un creixement continu fins a assolir el punt àlgid durant el període següent, amb una prosperitat evident que entra en crisi per l'epidèmia de la pesta negra. El rei Jaume I, que sojornà a Tàrrega, sempre va demostrar molt interès per la seva organització. El 1242 li concedí els Estatuts, que són la norma jurídica bàsica i inclouen la concessió del mercat dels dijous i de la fira de Sant Mateu evangelista, esdeveniments que manifesten l'existència de menestrals, negociants i prestadors a la vila. El 1263 el monarca consolidà el municipi amb el nomenament de paers, un dels quals fou Arnau de Bell-lloc.

Al començament d'aquest regnat trobem el primer Oromir de Tàrrega sense cap indicatiu del seu origen. Només el podem relacionar amb un Pere Oromir de la fi del segle anterior, esmentat en un capbreu dels templers de la comanda lleidatana de Gardeny: li concedeixen sota el seu domini una de les seves deu torres del Segrià, segurament per a defensar-la i repoblar-ne el terme.⁴ Es tracta de Ramon Oromir, de Tàrrega. Tot i que no es pot definir amb precisió l'estament social ni la situació econòmica de Ramon a la vila, la primera notícia d'ell és molt significativa. Organitzada la universitat i el govern premunicipal amb el consolat concedit per mitjà de privilegis reials, ell és un dels quatre cònsols — amb els germans Guillem i Jaume de Bell-lloc (donen el seu nom a un carrer) i Bernat Calbet— que van en representació de la vila a Lleida per formar part del braç popular o reial de les corts que juren fidelitat al nou rei, Jaume I (1214).

Per tant, podem afirmar que la família Oromir pertanyia a l'elit d'una població en ple desenvolupament en aquest segle. Potser la podríem situar en el grup de la petita noblesa o en el dels propietaris rurals benestants, com els seus parents, els Bell-lloc, amb propietats rústiques dedicades a l'agricultura i la ramaderia, sense que en tinguem cap seguretat. Tant si és

4. R. SAROBE I HUESCA, «Deu establiments fets pels templers al Segrià durant l'any 1181», *Urtx* (Tàrrega), 11(1989), p. 60.

aquest com un altre l'origen de la seva fortuna, augmentada per mitjà de negocis, la realitat és que Ramon tenia prou capital per prestar nombrosos serveis a l'esmentat monarca, serveis que solien ser préstecs de diners. Naturalment Jaume I hagué de recompensar, o remunerar tal com precisa el document,⁵ Ramon i la seva descendència amb la concessió d'uns monopolis reials —sota l'autoritat del batlle de Tàrraga— que augmentaren la fortuna del beneficiat; és la concessió donada a Lleida el dia 4 d'abril de 1229. Es tracta de les carnisseries o escorxadors de la vila que Ramon podia establir amb les taules corresponents al carrer o plaça més adient, sense que ningú més pogués fer-ho en un altre lloc. A més li concedia unes altres exclusives: el pes recte i legal i també la mesura de capacitat o aimina del blat i de la resta de grans per a vendre. De tot això Ramon en podia disposar lliurement i cobrar els drets acostumats, és a dir, en el mercat. Potser es pot relacionar la concessió reial relativa a carn i cereals amb l'anterior activitat agropecuària de l'interessat.

Un conflicte posterior, el plet presentat davant l'ardiaca de Lleida per un jutge delegat contra la universitat de Tàrraga i els seus procuradors —Ramon de Bell-lloc i Ramon Calbet—, va perjudicar Ramon Oromir, millor dit el seu fill d'igual nom atès que ha transcorregut força temps, ja que la sentència contra ell es refereix al pes de la carn venuda a la carnisseria de la vila (9 d'agost de 1261). Com a conseqüència d'aquest plet, el 4 de setembre següent a Barcelona, el rei Jaume intervingué perquè trobà un bon motiu per anul·lar el monopoli de què gaudia Ramon, encara que la concessió era atorgada a perpetuïtat, i lliurar-lo amb les mateixes condicions a Ramon Calbet i als seus germans Guillem i altres els noms dels quals no es fan constar, i als seus descendents. El monarca es va comprometre a no apoderar-se de la carnisseria ni de les seves taules, i a no prohibir als carnisseros vendre carn per raó del tribut que ells personalment li havien promès, a fi de no perjudicar els Calbet. Va manar que tothom

5. Jaume I mana a tots els seus oficials, veguers i batlles, i súbdits que respectin la concessió amb l'amenaça de pagar una multa de 60 sous cada contraventor. Segueix la concessió a Calbet i per fi la confirmació de tot sol·licitada per Bernat Calbet, fill del difunt Bernat, i atorgada pel rei Jaume II a Lleida el 14 de novembre de 1314. El document, tres en realitat, es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), C, reg. 211, f. 236. Les dades de la història de Tàrraga durant el segle XIII pertanyen a l'obra de Josep M. SEGARRA I MALLA, *Història de Tàrraga amb els seus costums i tradicions*, I, Segles XI-XVI, Tàrraga, 1984, p. 27-39. A.A., *Tàrraga, dins la política del rei en Jaume I*, Tàrraga, 1978.

acatés totes aquestes disposicions: primer els seus oficials, el batlle i els corts o cúries de Tàrrega (observem la presència d'aquests darrers funcionaris reials que aviat varen desaparèixer), veguers i altres súbdits.

Malgrat la nova concessió sembla que Ramon Oromir va conservar el domini útil i continuà tenint el control de les carnisseries mitjançant el pagament d'un cens a Bernat Calbet, fill del difunt Ramon, fins que les va vendre a Bernat d'Arenys. Aquest darrer ens descriu les taules que posseïa a l'escorxador o carnisseries tal com les va rebre d'Oromir: per una d'elles paga un cens d'un morabatí i per una altra 8 diners al mateix Bernat Calbet; precisa la seva situació tocant d'una part a la via o carrer Major, de l'altra a la via de la carnisseries, el tercer costat limita amb la taula de Jaume Mut i finalment amb les cases de Bernat Alegret. Ell mateix ens informa que no es tracta d'una nova ubicació, sinó d'una ampliació perquè abans el quart límit era el celler de Pere de Tàrrega, mentre que els altres tres eren els mateixos. El 13 de juliol de 1272 Arenys va vendre les taules a Tomàs Canet i a Borràs Arnau per 600 sous de Barcelona de tern amb totes les seves pertinences i drets, i els donà la possessió corporal de les taules —era una cerimònia habitual—; tanmateix, el cens, la fadiga, el lluïisme i altres drets els havien de pagar a Calbet.⁶ El preu sembla considerable però d'acord amb el negoci de les carnisseries, especialment si el comparem amb els 200 sous que va pagar la Paeria de Tàrrega a Jaume I pels drets reials que encara conservava: l'escrivania i la carnisseries; la venda fou concertada entre 1267 i 1275, data del pagament efectiu de l'esmentada suma al monarca, com consta en el Llibre dels privilegis. Aquí també hi trobem una altra concessió reial, aquesta referent als forners.

Com veiem, durant tot el seu regnat Jaume I es va preocupar de fomentar el desenvolupament de la vila reial de Tàrrega, que aleshores es va emmurallar i va consolidar la seva comunitat hebrea. La prosperitat basada

6. Ramona, la muller del venedor, va donar el seu consentiment i renuncià als drets favorables a les dones, és a dir, el senatconsult de Vel·leia, la llei de l'emperador Adrià, el dret d'hipoteca, els costums i, a més, es va comprometre a no reclamar ni el seu dot ni l'esponsalici; ho jurà sobre els Evangelis. També ho acceptaren els fills Ponç i Bernat Guillem, que signaren el document, així com Bernat Calbet. Es tracta d'un trasllat de l'original fet per Ramon Pastor per ordre del notari públic de Tàrrega Romeu Aguiló el 18 de novembre de 1273. Arnau Barloy, per ordre del mateix notari, va escriure el document original davant els testimonis Ramon de Déu i Jaume de Mirayles, i Tarracó Verdú i Pere de Bellloc que testifiquen la signatura del jove Bernat Guillem d'Arenys (Arxiu Històric Municipal de Tàrrega, bossa 3, número 92). Agraïm la col·laboració de Lourdes Zumel.

en el negoci també va propiciar la fundació de la confraria dels mercaders aprovada pel bisbe de Vic, ja que la vila pertanyia a aquesta diòcesi (1269). És un pergami encapçalat per una gran miniatura i conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El comerç suposava l'existència de nombrosos menestrals amb obradors situats sobretot al carrer Major.

Tornant a la família de Ramon Oromir ja hem esmentat el seu fill Ramon (1261) i el seu parent Bernat, que ratifica el document de 1272, i suposem que eren parents seus Pere, Berenguer i Mateu Oromir, veïns de la parròquia de Santa Maria de Clariana (Anoia, Barcelona) nou anys més tard, juntament amb Guillem, Pere i Ramon Calbet. Si els Oromir i els Calbet vivien en aquest poble i alguns d'ells tenien activitats a Tàrrega, com hem vist, podria ser el lloc originari de les dues famílies. Aquí tots els veïns tenien propietats malmeses per les hosts del cavaller Ramon de Fonollar i dels seus predecessors, que capturaren i maltractaren els pares d'alguns d'ells —els seus hereus—, durant els injustos atacs realitzats contra Guillema de Cervelló. Podria tractar-se d'una guerra feudal en relació amb la revolta del comte de Foix ajudat per nobles catalans contra el rei Pere II el Gran el 1280. Decidits tots els perjudicats a demanar justícia, varen nomenar dos d'ells, Guillem Calbet i Berenguer Oromir, procuradors, per actuar contra Fonollar; per tant, el rector de la parròquia va fer el document corresponent amb la intervenció d'un notari que cridà els testimonis esmentats per signar-lo el 29 de desembre de 1281.⁷

No ens sorprèn aquesta relació amb el poble de Clariana, on l'església de Santa Maria, documentada el 1002, tenia un castell per a la seva defensa en el terme del qual es va construir el d'Argençola. Actualment Clariana pertany al municipi d'Argençola. En conjunt, és una zona ben fortificada travessada per la ruta mil·lenària de Barcelona a Lleida.

7. A més dels esmentats tenim els noms dels veïns caps de casa que prenen la decisió del nomenament d'uns procuradors: Pere i Mateu Oromir, Jaume Mir, Arnau de Soler, Pere Calbet, Berenguer Torre, Pere Messeguer, Guillem Martí, Ramon Calbet i Berenguer Todó, notari, que signen el document, juntament amb els testimonis Pere Mariner, Pere Domènec i Pere Mestre, de Jorba, cridats pel notari, encara que el document fou escrit pel clergue Jaume Roca, rector. En total hi ha una dotzena de veïns amb les seves respectives famílies, que no arriben al centenar d'habitants, però tot i així formen un nucli important (Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), perg. 1-6-1545).

Saura Oromir, de la vila de Tàrrega

Si continuem la biografia familiar, trobem la segona generació dels Oromir, és a dir, Saura i els seus germans Bernat, Ermessenda, Boteta i Serena. Podem identificar Saura com a filla del primer Ramon i germana del segon —no citat potser perquè era mort—, ja que va dictar el seu testament el 1277, document que manifesta una considerable fortuna.⁸ Sembla que heretà béns de la seva àvia i dels seus pares i els va conservar íntegrament, com succeïa moltes vegades, perquè no va fer efectius els seus llegats testamentaris a diversos llocs i persones. Penedida a darrera hora, va manar als seus propis marmessors que complissin la voluntat dels esmentats difunts quan morís ella, i encara per una quantitat menor, la meitat de la suma total. Ella mateixa es defineix com a Saura filla d'Oromir, difunt, detall que podria indicar la seva viudedat o la major importància de la seva pròpia família; no es refereix a fills, sinó als seus germans i nebots. Alguns d'ells es traslladen a Barcelona i originen una família poc nombrosa, que per mort dels descendents destina tots els seus béns als pobres de Crist alimentats a l'Almoïna de la catedral barcelonina, en l'arxiu de la qual es conserven els seus documents, inclòs el testament de Saura.

Aquest testament, escrit el 8 de juny de 1277 per un escrivent del notari públic de la vila Arnau Pelat, prevere, va suscitar alguns problemes que motivaren la confecció d'una còpia feta pel notari públic de Tàrrega Pere Cabeza el 24 de novembre de 1292. És significativa la continuïtat de la relació Oromir-Calbet (refermada amb algun possible enllaç matrimonial), ja que els marmessors de la testadora són Ramon Calbet i Arnau Oromir, sense precisar el grau de parentiu. Ells han de pagar els seus deutes, reparar les seves injúries i repartir les 100 masmudines (cada una val 7 sous de moneda barcelonesa; acaben essent només moneda de compte) destinades a la seva ànima, és a dir a llegats pietosos: 30 sous a l'obra de l'església de Santa Maria (la parròquia ja coneguda a la fi del segle XI), 5 al capellà major, 2 a cadascun dels dos preveres que hi serveixen, i 12 diners a cadascun dels llums de cera i l'espelma de Santa Maria, a l'hospital, als malalts, és a dir els leprosos, i a l'obra de Sant Joan Baptista, convent de frares mercedaris situat a extramurs de la vila. Ordena celebrar misses pel descans de la seva ànima al prevere Arnau Pelat per valor de 5 sous cadascuna i per

8. El testament escrit a Tàrrega es conserva a Barcelona (ACB, perg. 4-18-56) i és el núm. 1 de l'Apèndix documental.

12 diners als altres capellans. Es recorda del monestir de Santa Maria del Pedregal de monges benedictines cistercenques amb un donatiu de 5 sous i amb 12 diners per al convent vell,⁹ del de Santa Maria de Vallsanta, proper a Guimerà, amb 5 sous, com també al de Santa Maria de Montserrat. Destina 12 diners a convents de Barcelona, és a dir framenors, dominics, el dels frares de la Santa Trinitat i el de Santa Eulàlia, a dos confraries, la de Roncesvalls i la de Sant Antoni; a més deixa 100 sous per a vestir pobres que en general rebien el vestit per assistir a l'enterrament de la donant. Una quantitat igual és per a la seva sepultura, una novena i les misses. A continuació Saura passa a preocupar-se de la família per afavorir sobretot la seva germana Ermessenda, muller de Ponç de Bell-lloc, que és la seva hereva universal, i a les seves filles Hyselt i Novella (nom freqüent a la família)¹⁰ amb 100 sous per a cadascuna quan es casin. En canvi, només en deixa 50 a Bertran Oromir, sense indicar el grau de parentiu, 40 a Ramon, fill d'aquest Bertran i fillol de la testadora, i 60 a Gentil, filla del mateix Bertran. Després, 40 i 10 són per casar dues noietes, la filla de Geralda Gavasa i Mateua de na Guardia. Totes aquestes deixes han de sortir de les 100 mas mudines, però dels diners procedents de la venda dels seus béns, encarregada als marmessors, i només per pagar a la família, Saura reparteix més diners: a les seves germanes Boteta i Serena, de Preixana, 5 mas mudines a cadascuna, al seu germà Bernat Oromir 300 sous barcelonesos, a la muller de Pere Bonet el seu cosset (*salvacors*), 2 mitgeres (4 quarteres) de blat a Jaume, fill de Borràs Verdú, i per fi el seu propi llit amb tot el parament a l'hospital. Es preocupa pel possible desinterès dels marmessors, que, si es dóna el cas, hauran de ser vigilats pel cort o cúria de la vila, que rebrà 5 mas mudines per la feina; si no és necessària la seva intervenció, la suma serà per a causes pietoses.

En conjunt, Saura reparteix primer 700 sous (100 mas mudines) i després més de 300, que han de procedir de la venda d'alguns dels seus béns,

9. Monestir situat al camí ral, fundat pel rei Alfons el Cast el 1190, afavorit per Bernat Granyena amb una casa i terres al terme d'Exaders pels pobres de l'esmentat monestir, pel rei Joan II també per a la mensa de les monges i dels mateixos pobres: concedeix a l'abadessa 84 mitgeres de blat segons el pes o mesura del mercat de Tàrrega, gra procedent del domini reial en aquestes terres; per tant, encarrega al batlle el lliurament anual del blat. Malgrat tot, la pobresa del monestir no permetia l'acabament de la seva església, encara en obres el 1316.

10. És un nom molt original, de la comarca, que podria derivar del castell de la Novella de l'orde de l'Hospital com a feudatari dels Anglesola; fortalesa situada en el terme municipal del Palau d'Anglesola.

però la casa on vivia i les terres de conreu d'on ha de sortir el blat esmentat havien de ser per a la seva hereva. Al mateix temps les seves deixes a convents barcelonins indiquen la vinculació familiar amb la capital.

Bernat Oromir entre Tàrraga i Barcelona

El primer Oromir que trobem en certa manera relacionat amb Barcelona és Bernat, que podria ser el germà de Saura esmentat al seu testament del 1277. Potser seria més lògic que fos un fill d'aquest i d'igual nom pels anys en què el trobem abans de morir assassinat el 1300. No sabem si és la persona del mateix nom que pertany a la confraria dels mercaders juntament amb Pere Oromir i tres més del mateix cognom però sense que constin els seus noms. Tots ells s'incorporaren a la confraria els anys posteriors a la seva fundació (7 d'abril de 1269), sense que coneguem la data exacta. També hi entraren dones, per exemple Maria, muller de Pere Calbet.¹¹

Com corresponia al bon nivell familiar, Bernat contrau matrimoni amb Maria, filla de Tarragó Alquexemí i de la seva muller Pereta, els quals el 3 d'octubre de 1283 li lliuren unes propietats rústiques properes a la vila, dos camps i dues vinyes, i diners, una suma indeterminada de quilats o alquilats bons i nous (moneda equivalent a mig diner), jucefines d'or i pes recte, és a dir masmudines, i 200 sous barcelonesos de tern en diners ja que el sou era moneda de compte. En conjunt era un bon dot que havia de passar als fills de la parella, i en cas de no tenir-ne tornaria a mans dels parents més propers de Tarragó, segons el costum de la terra. Per la seva part Bernat aporta l'esponsalici o escriu, és a dir les arres, que arriba a 150 masmudines jucefines d'or bones i noves, suma que sol ser la meitat del dot a Catalunya, que assigna i assegura amb els seus propis béns.¹²

11. Miquel Àngel FARRÉ TARGA, «El pergamí de la fundació de la confraria dels mercaders de Tàrraga, 1269: context històric, anàlisi documental i estudi iconogràfic», *Urtx* (Tàrraga), 20 (2007), p. 90-91.

12. Se situen exactament les propietats en el terme de Tàrraga: els camps a Vallmajor amb límits amb la via pública, amb les finques d'Arnau Valerna i Guillem Meda i la terra del difunt Bernat d'Arenys; les vinyes a Exercavins, una la tenen a mitges amb Guillem de Rialb i limita amb les finques de Bernat Marcuz, de Ferrer Cabrer i de Maria Ollera; la segona la tenen a la dominicatura de Ramon de Muntalbà i a mitges amb aquest, i limita amb les finques d'Arnau Gras, Alegret, Bernat de Flovià i Riu. Pereta renuncia als seus drets —els propis de les dones— i ho jura. Bernat reconeix haver rebut 100 masmudines i

El 1295 Bernat Oromir encara és a Tàrrega atrafegat en l'administració de les terres situades a Molars —deu ser la torre Morlans a la demarcació del castell del Mor, en mans de la família del noble targarí Guillem de Guanalons des de la fi del segle XIII— i aportades per la seva dona al matrimoni, ja que porta a terme diversos establiments emfitèutics per treure'n el màxim profit amb la plantació d'un gran nombre de plançons de vinya. L'existència dels Guanalons podria indicar que Oromir no era un propietari alodial sinó un emfiteuta enriquit establert en el domini d'un noble.¹³

Un cop organitzat el seu patrimoni Bernat pot aparèixer a Barcelona com un veí de Tàrrega que sol·licita diner prestat, 60 sous, a algú que desconeixem pel mal estat de conservació del document escrit pel notari barceloní Bernat de Vilarrúbia el 18 de maig de 1298. Exactament al cap de dos anys, als inicis d'abril, Bernat cau assassinat públicament a Tàrrega sense que consti mai el motiu. Capturats els assassins que s'havien refugiat en un monestir proper i coneguts uns possibles còmplices, l'acció judicial resulta lenta i complicada. Sembla que abans que es posi en marxa el sistema judicial propi de les viles reials per a castigar els culpables de

220 sous. Tots els implicats signen juntament amb els testimonis Ramon Gras i Bertran Oromir i el notari Pere Cabeza el 3 d'octubre de 1283 (ACB, perg. 1-6-1697 partit per ABC, restaurat en part).

13. Dos documents són del 10 de setembre de 1295. Primer estableix a Jaume Dezmor una sort o part de la seva honor o finca de Molars, que limita amb la terra de Ramon Sasala, la d'Arnau Gras, la del mateix donant i la de Guillem Meseguer. Es fixa la condició que sempre el tingui a ell com a senyor i patró, que pagui una mitgera censal de blat el dia de la Verge d'agost segons la mesura del mercat de Tàrrega, que estigui subjecte als drets acostumats de fadiga, lluïsmes etc., i que planti en el termini d'un any 100 clots amb 6 mallols o ceps nous de vinya cadascun, sota l'amenaça d'una multa de 10 sous barcelonesos de tern. No pot vendre la vinya a persones de la noblesa o de l'Església. Després cedeix a Arnau Muntaner una altra sort de terra que limita amb l'anterior donada a Desmor, amb l'honor de Berenguer Calbet i en la terra de Guillem Arenyó. Es fixen les mateixes condicions. Un dels testimonis dels dos contractes escrits pel notari Pere Cabeza i partits per ABC és Pere Oromir. Un altre contracte és del dia 12 i afavoreix Bartomeu Lambart amb una altra sort de terra de la seva honor que limita amb la que té per ell Miquel Gras, amb la d'Arnau Oromir, amb la del mateix donant i la de Morató; les condicions són les mateixes. Un dels testimonis és Ramon Alquexemí, germà o parent de la muller del donant. Un altre contracte, del dia 23, es refereix a una terra de majors dimensions que limita amb la d'Arnau Oromir, el terme del poble de Verdú, la finca del mateix donant i la terra que Miquel Ros té per ell. La cedeix a Bernat Canet sota les mateixes condicions, però el cens és de 4 quarteres de blat, els clots són 150 i la multa de 15 sous (ACB, pergamins 1-6-1904, 2240 que és a l'apèndix documental núm. 3, 1037, 2130).

l'homicidi, la família s'adreça al monarca mateix per a demanar justícia. Aleshores, el 17 d'abril de 1300, a Barcelona, Jaume II escriu al procurador general de Catalunya, Ramon Folc, vescomte de Cardona, per encarregar-li l'afer. Però apressat pels humils precs dels Oromir, el 6 de maig, a Montblanc, hi torna a insistir i mana al procurador Cardona que aclareixi la veritat i procedeixi segons el dret. Aquesta carta, segellada amb el reial segell secret de cera, es troba en poder de Bernat Oromir, ciutadà de Barcelona, i de Bertran de Pinell, de Tàrrega, parents i amics del difunt, que la presenten i la fan llegir a Pere de Gravalosa, jutge i inquisidor del cas en nom del rei i del seu procurador, el 20 de maig; el requereixen davant el notari Cabeza perquè aixequi acta de la presentació, procedeixi d'acord amb l'esmentada carta a torturar els capturats i escateixi la veritat dels fets a fi d'administrar justícia.¹⁴

El procediment iniciat es complica a causa de la intervenció de les autoritats targarines, que consideren retallades les seves competències en aquest cas. El 27 de juny té lloc la protesta de Bernat de Bell-lloc i de Ramon Calbet, paers de Tàrrega, en nom propi i de tots els altres paers davant Ramon Folc de Cardona, present a la vila, a fi que els siguin retornades les seves prerrogatives acostumades, fins i tot anteriors a la concessió de les ordinacions segons les quals es regia la comunitat. Ells eren els jutges i el batlle reial executava les seves sentències, segons els estatuts de Barcelona i de Montsó jurats pel rei; per tant, sol·liciten que sigui respectada la seva jurisdicció i apel·len al monarca. La resposta del procurador reial és negativa ja que en aquest cas ha d'obeir les ordres de Jaume II, i ell mateix pot fixar la composició per la mort d'Oromir i pot castigar els culpables malgrat els privilegis locals.

El mateix dia compareixen davant l'esmentat procurador dos Oromir, el barceloní Bernat i el targarí Ramon, per presentar-li un escrit de protesta en el qual afirmen la veracitat de les proves contra Guillem, Ramon i Bernat Granell, fills de Ramon, i Rivet i Pere Valerna, assassins de Bernat Oromir a la vila i en públic sense cap motiu. El requereixen en nom propi i d'altres parents del mort a fi que procedeixi a fer la interlocutòria, acati les ordres del monarca i obtingui la veritat per mitjà de la tortura. El noble Cardona respon que ja havia deliberat amb savis i altres homes discrets, havia procedit amb respecte per la vida i els membres dels capturats que

14. El préstec és el pergamí 1-6-2663 i el requeriment el 1-6-3 que és a l'Apèndix documental núm. 6.

després de l'assassinat havien fugit al monestir del Pedregal, i amb el consell del sotsveguer, del batlle i dels paers els havia imposat el pagament d'una composició i els havia desterrat de la vila a perpetuïtat. Per tant, conclou que no es pot apel·lar en aquest cas, però els Oromir insisteixen a presentar l'apel·lació.¹⁵

Encara el 8 de juliol següent Arnau Falcó, fill d'un del mateix nom, i Bertran de Pinell, cosins i amics del difunt, representen tota la família i tenen la següent iniciativa davant Maimó d'Arcs, jurisperit de Cervera, al qual el notari Bernat Bort, de Tàrrega, llegeix un llarg document que resumeix el procés. Després de l'homicidi s'inicià el procediment judicial gràcies a la reial ordre del 17 d'abril, ja esmentada, dirigida al veguer de Cervera i Tàrrega i als seus lloctinents. En aquesta data ja consten els noms dels assassins: en Moric, fill de Ramon Granell, i els seus còmplices Ramon Granell amb els seus fills, però se sobreentén la possibilitat que el veguer trobi més culpables, com en efecte succeí. Segueix la intervenció del vescomte de Cardona, procurador reial, que mana a Maimó d'Arcs, jurisperit de Cervera, per mitjà de cartes del 6 de juliol escrites a la mateixa ciutat, que cerqui la veritat interrogant Romeu Guerau i la seva germana Sibilla, culpables d'haver consentit l'assassinat de Bernat. Els seus dos parents recusen Maimó i li neguen la potestat d'inquirir en el cas que el rei va encarregar al veguer. Fundamenten la recusació en l'estatut donat pel rei Alfons a la cort de Montsó: «Ítem que inquisitors estranys et cetera». A més, la inquisició començada pel veguer i el batlle reials i els paers targarins cal que sigui finalitzada per aquests mateixos oficials. Els dos germans Guerau, encobridors o còmplices, apel·laren a Maimó com a jutge del cas, però el batlle Domènec de Tàrrega es declarà disposat a actuar per ordre del vescomte de Cardona i aconseguí que Maimó rebutgés l'encàrrec. Els dos mateixos insistiren en la seva posició i el notari Bernat Bort, de Tàrrega, aixecà l'acta corresponent que signaren tots davant els testimonis. Com succeeix en tants plets medievals, desconeixem quina fou la sentència definitiva que posà fi a l'assumpte, però suposem que en aquest cas s'aconseguí castigar els culpables amb les multes corresponents o composicions i l'exili, segons la decisió del vescomte de Cardona esmentada abans.

15. D'aquesta protesta n'aixeca acta el mateix notari Cabeza i la signen els dos paers, el procurador reial i els testimonis Pere de Gravalosa, jurisperit de Manresa, i tres més (1-6-3782). El notari Cabeza també aixeca acta de l'apel·lació (1-6-4201). La mateixa data, 27 de juny, porta el document de l'apel·lació escrita també per Cabeza (1-6-1352).

El difunt, que no va tenir temps de nomenar un tutor per al seu fill Bernardó, menor d'edat, el deixava desprotegit, però l'autoritat o cúria de Tàrrrega nomenà Bertran de Pinell, personatge de la vila i vinculat al difunt, tutor del nen. Com que els negocis de Pinell no li permetien complir amb les noves obligacions, sol·licità la seva excusació al rei Jaume II, que va nomenar un altre tutor, el cosí germà del nen, Bernat Oromir, ciutadà de Barcelona. Un cop acceptat i jurat l'encàrrec a la mateixa cancelleria reial, el nou tutor presentà com a fidejussors el parent de la seva dona, Guillem de Sitges, i Castelló de Sant Pere.

Potser es pot relacionar amb el problema jurisdiccional suscitat pel cas acabat d'exposar la concessió d'uns capítols atorgats pel mateix monarca el 23 de juliol de 1301, és a dir, durant l'actuació judicial comentada. Tots es refereixen a l'autoritat del veguer de Tàrrrega sobretot en relació amb els cavallers senyors de castells, la persecució dels deutors, el poder dels batlles, etc.¹⁶

Encara tenim notícies d'un altre Oromir de Tàrrrega anomenat Arnau, moneder fals i per tant castigat pel rei Jaume II amb la confiscació dels seus béns i segurament amb una multa. Obtingut això el monarca el va absoldre d'un delictes tan greu per mitjà d'un document de la reial cancelleria expedit a Lleida el 4 de desembre de 1305, però set anys després ho va ratificar, potser per haver perdonat a Arnau ja que va manar retornar-li béns confiscats. A continuació ho comunicava a Bernat de Fonollar, gerent de la procuració Catalunya, al seu primogènit l'infant Jaume, procurador seu, al sotsveguer de Camarasa, al batlle de Tàrrrega i a tots els oficials reials.¹⁷ Trobem diversos Oromir anomenats Arnau sense que sigui possible relacionar-los entre si, ni amb els altres estudiats fins ara.

16. L'apel·lació a Maimó és al pergamí 1-6-1229 de ACB. Els documents reials a ACA, C, reg. 203, f. 191v-192, Barcelona, 17 de setembre de 1306. Els capítols sobre la vegueria de Tàrrrega concedits per Jaume II a petició de les autoritats de la vila a ACA, C, reg. 121, f. 140.

17. Els documents del moneder fals a ACA, C, reg. 208, f. 109v, 4 de desembre de 1312, escrits a Calataiud. Pot ser el mateix Arnau que el 6 d'octubre de 1315 garanteix un jueu targarí que així pot accedir al càrrec de corredor públic de la vila. El 3 d'octubre de 1322 ho fa Ramon Oromir per un altre jueu (J. X. MUNTANÉ I SANTIVERI, «Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrrega. Documents i regesta», a *Catalonia hebraica*, VIII, Barcelona, 2006, docs. 45 i 70).

La família Oromir a Barcelona

Vers l'any 1280 un tal Berenguer Oromir, ciutadà de Barcelona — germà menor de l'assassinat Bernat —, es troba a la ciutat, on sembla que resideix des de fa un quant temps, tal com deduïm de les seves activitats de batlle del monestir de Sant Benet de Bages, un dels més rics del país en aquella època. Com que també es dedicava als negocis, no podem concretar si es va establir a la ciutat per pròpia iniciativa o si va arribar ací per la seva relació amb el monestir. Potser va anar a la capital a la recerca de fortuna, perquè era un cabaler, o en companyia del seu cunyat Arnau Bertran, corredor d'animals i casat amb Novella Oromir, domiciliats tots ells a la vora de l'església de Sant Miquel.

En general, els batlles senyorials, que cobraven la desena part dels censos i drets recaptats, procedien de famílies camperoles benestants o de la petita noblesa de l'entorn del cenobi. Era un càrrec perpetu i hereditari, com ho comprovarem també en aquest cas. Pensem que el motiu del nomenament d'un targarí per a aquesta tasca a la capital pot ser la seva coneguda dedicació a l'administració i així mateix a la recuperació de deutes impagats. Aquí Berenguer exerceix d'administrador o batlle en nom de Guerau, l'abat del monestir, propietari de béns a la ciutat i al seu territori, segurament per donacions a Sant Benet. Com que el primer document sobre el batlle està en mal estat de conservació i hi manca l'any, i Guerau fou abat entre 1271 i 1291, suposem que es pot datar vers 1280. En el pergamí l'abat reconeix haver aconseguit un préstec per un any de 300 sous amb usura del jueu de la ciutat Bonjuda Malet; foren fidejussors sense cap dany o perjudici el mateix Berenguer i Guillem de Sant Genís, l'escuder de l'abat. Aquest encarrega al seu batlle pagar el deute i els interessos i es compromet a restituir-li la suma després d'obligar-li totes les rendes, censos i altres drets que cobra a Barcelona i el seu territori, i també tots els béns del monestir, que eren considerables en aquesta època. Els testimonis del document escrit pel notari barceloní Guillem de Caulers són Berenguer de Sarrià, Berenguer d'Espluga, Pere de Belcaire i Bernat Oromir, segurament el germà del batlle aleshores present a la ciutat. El mateix Berenguer és nomenat procurador per Berenguer Bonet amb plens poders per reclamar deutes o posar plets el 24 d'octubre de 1285.¹⁸

18. El document de l'abat porta la data de 7 de desembre (ACB, perg. 1-6-476). Són testimonis de la procuració Guillem Oliver i Joan de Mijavila, davant el notari públic de

Berenguer ja devia ser un home madur perquè tenia un càrrec de responsabilitat amb una certa autonomia per la llunyania del senyor; a més, disposava de suficient fortuna per poder casar la seva filla Barcelona Oromir amb Guillem de Palou, segurament un ciutadà barceloní, que el 4 de febrer de 1284 va reconèixer haver rebut d'ell 500 sous del dot i donà en concepte d'escreix una suma equivalent a la meitat del dot, com era costum. La menor dels seus fills, la il·legítima Saurina, es casà més endavant amb Jaume Agustí, segons comentarem en tractar de la mort de Bernat, fill i hereu del batlle Berenguer.

A més dels seus ingressos de batlle, el delme de la recaptació, Berenguer obtenia més diners mitjançant la concessió de préstecs més aviat modestos —el capital podia procedir de les rendes del monestir recaptades per ell—, com els 30 sous lliurats el 13 de setembre de 1283 a Pere Capdoveyla i a la seva dona Elisenda sota la garantia d'un terç de la seva propietat al·lodial, que ell podria vendre en cas d'impagament. Així mateix, negociava comandes o dipòsits. Per exemple, el 27 de novembre de 1281 rebia en comanda de Guillem Ros, teixidor, habitant de Barcelona, vora les cases de la Milícia del Temple, la quantitat de 200 sous, per negociar i esmerçar en mercaderies honestes i amb el compromís de donar-li el lucre competent.¹⁹ També deixava alguna suma en comanda, com els 30 sous concedits a Peretó Guasc, fill d'un del mateix nom i *citarista*, és a dir joglar, i cosí seu, i a la seva muller Elisenda, domiciliats vora els Banys Nous de Barcelona, suma que tornaran quan Berenguer els ho demani. El seu fill Bernat va continuar la relació amb els Guasc, els seus parents. Una altra demostració de la seva fortuna és l'adquisició d'esclaus, la presència dels quals era normal a les cases barcelonines benestants. El 20 d'abril de 1295 Berenguer va comprar un esclau negre sarraí anomenat Ferriz al cavaller Dalmau de Creixell per l'elevat preu de 20 lliures i mitja. Un any després, el 20 d'octubre, adquirí una sarraïna blanca de nom Fàtima per 12

Barcelona Bartomeu de Sanahuja el 24 d'octubre de 1285 (perg. 1-6-2417). Els nombrosos béns del monestir estaven sota la protecció papal des de la butlla de Celestí III del 1196, que descriu totes les propietats agrupades per diòcesis. A la de Barcelona no consta la ciutat, sí que es registra béns a les parròquies de Sant Esteve de Granollers, Santa Eulàlia de Corró i altres, al castell de Sant Vicenç de Terrassa, etc. L'activitat de l'abat Guerau en l'administració d'aquest extens patrimoni fou molt notable (Fortià SOLÀ I MORETA, *El monestir de Sant Benet de Bages*, Manresa: Ed. Centre Excursionista del Bages, 1955, p. 145-146).

19. ACB, perg. 1-6-70.

lliures al jueu Mossé Cap, però només li'n va pagar una amb el compromís de donar-li les 11 restants al cap d'un mes.²⁰

La seva activitat com a batlle el va posar en contacte amb un altre jueu barceloní, Isaac Salomó Adret, pertanyent a aquesta famosa família de la ciutat. Isaac va reconèixer a Berenguer que el 30 de novembre de 1288 li havia pagat a ell mateix o a Bonjuda Biona 120 sous barcelonesos de tern procedents dels béns del monestir, obligat al jueu per un préstec de 500 sous, és a dir, els interessos d'aquesta suma deguda per Berenguer de Vilarjoan, abans ciutadà de Barcelona, segons el document notarial escrit per Pere de Terme el 29 de maig de 1285. Sembla que l'abat s'havia fet càrrec del deute de Vilarjoan per algun motiu que desconeixem, però torna a aparèixer en relació amb l'abat el 23 de gener de 1294.²¹

Amb una periodicitat més o menys constant Berenguer passava comptes amb el seu senyor l'abat de totes les rendes, censos, lluïsmes i altres drets cobrats. Tot i així l'única definició de comptes coneguda pertany al dia 23 de gener de 1294, la qual l'abat Guerau, a Barcelona, aprova i signa, juntament amb el sagristà, després d'haver fet comptes per segona i tercera vegada. Amb aquests comentaris sembla al·ludir a problemes en els càlculs, idea que es confirma amb els noms de Berenguer i de Pere de Vilarjoan seguits pel mot *probat* al final del document escrit pel notari Pere de Ribalta. Després de rendir comptes Berenguer continuà la seva tasca amb la liquidació del subsidi reial que el monestir estava obligat a pagar; són 9 lliures de moneda de tern lliurades pel batlle a l'encarregat de la recaptació del subsidi, Bernat Bertí d'Aguilera, en nom del recaptador Berenguer d'Aguilera, el 13 de febrer de 1295.

20. L'època del dot escrita pel notari barceloní Pere de Vilardebò fou signada pels testimonis Pere de Palou, Guillem de Castell i Pere de Sobre-roca, cunyats de Bernat (ACB, perg. 1-6-1690). El matrimoni Guasc obliga tots els seus béns i ella renuncia al seu esponsalici, al senatconsult de Vel·leia i a tots els seus drets, davant el notari Pere de Ribalta (perg. 1-6-651, 21 de juny de 1292). Préstec fet davant el notari Pere Mestre i els testimonis Guillem Guanalonis i Bernat de Beliana (1-6-42). La compra d'esclaus té lloc davant el mateix notari, que sembla ser el preferit per Berenguer, com es comprova més endavant. Els testimonis són Pere de Vilardebò, que deu ser el conegut notari, Arnau Mestre, Pere de Comes i Pere Venrell (1-6-2540, 258).

21. El notari barceloní Bernat de Caderita escriu l'instrument davant quatre testimonis, un dels quals és el jueu Isaac Cap. Abans dels noms dels testimonis, Pericó Guasc, present en altres documents dels Oromir, el jueu esmentat i altres, hi ha la signatura original d'Adret en hebreu (ACB, perg. 1-6-2910).

Un canvi d'estratègia de l'abat, potser perseguit pels seus creditors, el porta a replantejar-se el sistema de treball del seu batlle: el 7 de maig de 1296 l'abat Guerau, amb permís del seu convent o comunitat, ven a Berenguer durant tres anys a partir de la festa de la Santa Creu de maig acabada de celebrar, tots els censos i rendes pertanyents al seu monestir a Barcelona i el seu territori, excepte els pertanyents a la sagristia del mateix cenobi, per 400 sous amb totes les garanties legals, l'obligació de tots els béns de Sant Benet etc.²² La suma anual resultant, 133 sous, indica que les rendes del monestir no eren gaire elevades i, per tant, tampoc no ho podia ser la part cobrada pel batlle.

Mentre feia la seva feina de batlle Berenguer tenia altres ocupacions, algunes poc definides, com ara la seva tasca al servei del bisbe de Barcelona, fra Bernat Pelegrí, que el va recompensar almenys dues vegades, el 13 de novembre de 1291 i el 15 de febrer de 1296, amb una donació esplèndida per demostrar-li el seu agraïment pels molts i bons serveis prestats. Li concedí una porció canonical de pa, vi, carn, diners, nèctar, neules i la resta de coses pertanyents a una porció de les tres rebudes pel bisbe cada dia a la seva seu de mans dels preposits. La primera vegada Berenguer l'aconseguia durant un any complet des de la proppassada festa de Tots Sants, amb la garantia dels dos eclesiàstics que signaren el document. La segona donació abarca des de la data indicada en el document fins a la següent festa de la Santa Creu de maig, la patrona de la catedral, i des d'aquesta festa fins a la de l'any vinent. A més, el bisbe hi afegia cada vegada la seva part dels diners dels aniversaris que es recollien a la catedral, perquè en fes el que volgués, durant el mateix temps que rebia la porció; tot amb el seu permís especial i sota l'obligació de tots els seus béns a fi que es complís la donació completa.²³

22. Vilarjoan surt altres vegades. Un dels testimonis és l'escuder Ramon de Coguls (perg. 1-6-551). El pagament del subsidi reial es porta a terme davant el notari Pere de Ribalta, que al final escriu *probat* (1-6-844). El darrer document fou escrit pel notari barceloní Bernat Payarès amb les signatures autògrafes de l'abat, del prior fra Guillem i del sagristà fra Guerau (1-6-1591, que és a l'Apèndix documental núm. 4).

23. El primer document fou escrit pel notari barceloní Pere Marc, que posà Eurumir, i signat de la seva pròpia mà pel bisbe i pels segurament preposits Ponç Ramon, canonge, i Jaume de Prat, prevere, davant els testimonis Ferreró de Palau, clergue de la casa del bisbe, i Bernat Oller; i el segon pel notari Jaume de Malví davant dos clergues testimonis (pergamins 1-6-406, que és a l'Apèndix documental núm. 2, i 1646).

Els serveis prestats al bisbe podien haver consistit en préstecs de diners o en el cobrament de quantitats impagades per deutors, que sembla una especialitat de Berenguer derivada de la seva experiència com a batlle senyorial; les porcions canòniques podien ser la devolució de les sumes prestades. Trobavem al targari com a procurador de Bonet per a cobrar als seus deutors (1285), i altre cop és nomenat procurador davant el notari barceloní Guillem de Coll per Ramon de Josa, fill del cavaller Berenguer de Josa, i Bernat de Sala, que ho eren de l'esmentat cavaller des del 17 d'abril de 1293 en poder del mateix notari. L'objectiu de l'encàrrec era el cobrament de sumes degudes al cavaller pel monarca Alfons II el Liberal, mort dos anys abans.

El 23 de juny de 1295, altre cop és nomenat procurador, ara per Pere Talarn, de la casa del rei, per a reclamar a Jaume Dierga dos albarans segellats fets a Talarn per Eiximèn Pere de Salanova, jutge reial, i per Pere de Granyana, cavaller, en relació amb la suma de 7.000 sous que Dierga tenia obligats per Talarn com a garantia de 146 sous i 8 diners; i també per demanar, exigir i rebre tota la resta dels 7.000 sous que Talarn havia de cobrar del rei o dels seus lloctinents, i signar el rebut corresponent, defensar-lo en plets i tot el que fos necessari.²⁴ D'aquests nomenaments cal remarcar la relació de Berenguer amb persones de l'entorn reial, com ho observàvem en el cas del procediment judicial derivat de l'assassinat del seu germà Bernat a Tàrraga.

Berenguer va morir poc després d'haver dictat el seu testament el 16 de novembre de 1297 aconsellat pel seu confessor fra Pere de Forn, franciscà, i a casa seva, propera a l'església de Sant Miquel, la seva parròquia, on rebé sepultura (deixà dit que volia dos ciris de 5 lliures de pes cadascun a l'enterrament). Els seus marmessors són Jaume Eimeric, els banquers Ramon Fivaller i Pere Tomàs i el ferrer Bernat de Móra, tots ciutadans de Barcelona. Els encarrega repartir tants diners, 10.000 sous, que el seu fill no pot complir totes les seves darreres voluntats: 30 a framenors i als frares predicadors per misses per la seva ànima, 20 a altres convents, menys als hospitals de pobres de Barcelona, a les parròquies i capelles de la ciutat els

24. La procuració de Josa, en la qual el notari escriu Hurumir, porta la data de 4 de juny de 1293 (perg. 1-6-459). L'instrument de Talarn escrit pel notari Pere de Ribalta davant els testimonis Romà Fuster i Berenguer Gomar (1-6-2259). El 24 de desembre de 1295 Berenguer Oromir, procurador de Talarn, liquida un deute contret per aquest a Messina respecte a Dierga i els seus socis el 1291, i els esmentats albarans (1-6-3739).

sacerdots de les quals no han d'assistir al seu enterrament, com era costum, però sí resar per ell. Es recorda de l'església de Santa Maria de Tàrrega amb una deixa de 20 sous per ornaments de l'altar. Quant a la família, destina diners als seus germans Bernat (300 s.), Novella, casada amb Arnau Bertran, Ramona amb Guillem de Castell, Granella i Arsenda (de 50 a 20 sous a cadascuna). També per casar les nebodes: 300 s. a la filla de Bernat, 200 s. a Novella, filla de Novella, 100 a Ferran de Santpedor, fill de Granella, i a Berenguer, fill de Ramona, i a Ramona, filla de Serena, una germana difunta, només 20. L'elevada suma de 300 s. és per a Saurina, filla d'una tal Vallmoll, que podem identificar amb la seva filla natural casada més endavant amb Jaume Agustí. Aquest capital passa a mans del banquer Tomàs o d'algun mercader per esmerçar-los i alimentar la noia amb els guanys. Per fi el seu cosí Peretó Guasc rebrà 30 s. Si morís algun dels beneficiaris, els diners de la deixa serien per a l'ànima del testador. La seva dona Maria havia de rebre el seu dot, l'esponsalici, l'aixovar domèstic, els vestits, les joies, la seva caixa de núvia tal com estava, i el llit conjugal complet. El testador preveu que, en cas de no poder conuiu amb el seu fill ja casat, que l'ha d'honar i respectar, hauria de cobrar 3.000 sous per la seva manutenció i implicació en els negocis d'ell, suma que en la seva major part, 2.500, ha d'anar a parar al seu hereu a la mort de la mare, que pot disposar dels 500 sous restants.²⁵ El capital repartit és només una part de la fortuna de Berenguer, ja que el seu hereu universal és Bernat, el seu únic fill.

Bernat Oromir, ciutadà de Barcelona

L'hereu de Berenguer va continuar habitant la casa familiar aportada per la seva mare Maria en casar-se i provera a l'església de Sant Miquel, i també el va succeir en el càrrec de batlle dels béns del monestir a Barcelona, com era costum. Encara era molt jove perquè li deien Bernardó quan es va casar amb Móra, filla de Pere de Sitges, i així consta en el rebut del

25. Pergamí original amb una caplletra I decorada que ocupa 9 línies, escrit pel notari Jaume de Malví davant els testimonis Guillem Argent, prevere, Ramon Ferriol, pintor, i Peretó Guasc, ciutadans barcelonesos (perg. 4-2-8). Jaume Eimeric pertany a la família d'un jurista, vegeu C. BATLLE, «Guillem Eimeric, jurista d'una família patricia de Barcelona († 1301)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 37/ 2 (2007), p. 823-866.

dot de 4.500 sous el 13 de maig de 1296. L'endemà és Berenguer qui reconeix a la seva jove que ha rebut un dot tan esplèndid, augmentat amb 2.250 sous en concepte d'escreix, donació o esponsalici per Bernardó, i assegura aquestes sumes amb tots els seus béns haguts i per haver. A més es compromet a tornar-les a la noia en cas de mort del marit en el termini d'un any, segons el costum de Barcelona, i si fos primer la desaparició de Móra sense fills legítims, retornarà el dot als hereus d'ella. Resulta un enllaç molt avantatjós perquè els Sitges, a més de ser rics, tenen una categoria social alta i arriben a regir el municipi barceloní.

Poc després, el 29 de juny, Bernat «Erumir» contracta el seu primer treball com a batlle: el ric draper i mercader del carrer de Montcada, Jaume Sesfont, fill del difunt Bernat, li encarrega l'administració del seu castell de Lliçà d'Avall i del seu terme per mitjà del seu nunci Arnau de Peralada i durant tres anys seguits a comptar des de la proppassada celebració de la festa de la Santa Creu de maig. Al cap de tres anys Bernat segueix al costat del draper i és testimoni del préstec de 70 lliures d'un jueu a Sesfont, que adjudica al creditor els censos i lloguers d'algunes de les seves cases i obradors a fi que vagi recuperant la suma prestada.²⁶

Posteriorment nomenà Bernat «Urumir», ciutadà de Barcelona, com a procurador de l'abat i batlle del monestir de Sant Benet, perquè era fill del difunt Berenguer (7 de maig de 1299). El mateix abat Guerau li encarrega l'administració dels béns de Sant Benet a la ciutat i el seu territori, amb l'obligació d'aconseguir el cobrament de rendes i drets a tots els emfiteutes, els quals ajudarà o representarà en cas de sorgir problemes en relació amb la tinença de les seves finques (*honores*). També podrà rebre firmes de dret, delegar en algun jutge i executar les seves sentències o apel·lar-les, cobrar lluïsmes, entrades d'establiments emfiteutics i altres

26. Són dos documents del notari Ribalta amb els testimonis Guillem de Sitges, Pericó Guasc junior, Pere Venrell i Guillem d'Enfesta (perg. 1-6-2527); i els mateixos notari i testimonis juntament amb Pericó Esteve i Arnau de Sitges (1-6-1649, que és a l'Apèndix documental núm. 5). Pere de Sitges és conseller en cap de Barcelona el 1279 i 4t el 1288 (Joan Francesc BOSCA, *Memorial històric*, Barcelona, 1977, p. 42 i 44). Sesfont es reserva la meitat dels lluïsmes i altres drets; confia en el seu nunci per lliurar la possessió corporal del castell a Bernat i presentar-lo als seus homes i emfiteutes. El primer de juliol té lloc el lliurament legal de les rendes, censos etc. de Sesfont a Bernat en presència de Pere de Cànoves, escrivent jurat del notari Nicolau de Samares, que signa els dos documents davant el jurisperit Guillem de Calonge i altres testimonis. El préstec és del 5 de juny de 1299 (pergamins 1-6-815, 1485, 3830).

drets procedents de les honors i fer les corresponents èpoques o rebuts. Per tota aquesta feina cobrarà la *retrodecima*, és a dir, la desena part dels ingressos. Bernat ho accepta perquè eren les condicions acostumades, i es compromet a presentar comptes quan l'abat ho requereixi, sota jurament prestat amb la mà sobre els Evangelis després d'haver obligat tots els seus béns com a garantia del contracte. Uns anys més tard l'abat Gue-rau li va demanar comptes, revisà les escriptures i va donar la seva conformitat als comptes d'ell i també als del seu pare difunt (30 de juliol de 1303).²⁷

Bernat segueix la dedicació del seu pare de cobrar d'impagaments: compra al jueu barceloní Bonjuda Benvenist un deute de 80 sous (60 de capital i l'interès de 4 diners per lliura al mes) per un préstec a Arnau Bertran, corredor d'animals, i la seva dona Novella, domiciliats vora la casa o convent del Temple, del 16 de març de 1295 davant el notari Bernat de Fontcuberta. El mateix matrimoni devia al jueu barceloní Vidal Adret els darrers 150 sous d'un préstec de 10 lliures documentat pel mateix notari el 3 de maig de 1297 amb idèntic interès; Bernat Oromir es fa càrrec del cobrament com en el cas precedent el mateix dia 4 de febrer de 1300.²⁸

27. El notari és Bernat de Vilarrúbia i els testimonis Ramon de Poal, clergue del monestir, Pere Mercer, ciutadà de Manresa, i Guillem Prunera. Signen l'abat —autògraf amb lletres molt grosses—, Bernat i fra Ramon Torres, infermer del monestir (perg. 1-6-3809). Ho escriu Pere Venrell, connotari de Pere de Ribalta, davant els testimonis Berenguer de Girona, Jaume de Canal i Arnau de Riera. Signatures autògrafes de l'abat i del prior fra Guillem; signa fra Bernat Esteve. Hi ha unes notes relatives a comptes o al pagament del notari al final del pergami: «*debet et inde hanc et aliam XVI denarios. A. de Riaria*» (1-7-2347). El 23 de desembre de 1305 Bernat es preocupa de saldar uns deutes de l'abat a Bernat Mir, ciutadà barceloní: 44 sous i 4 diners del 30 de juliol de 1303, 7 s. per raó de la sagristia, 3 s. prestats a l'abat amb motiu d'haver de pagar el dinar de la celebració de la primera missa d'un parent de l'abat al convent dels frares predicadors, i 30 s. resta dels 80 deguts davant el notari Jaume de Malví el 5 de maig de 1301 (1-7-2236 notari Pere Venrell).

28. Notari Bernat Payarès, de Barcelona, i testimonis Pere de Solsemira, Romeu Palet i el jueu Samuel de Piera; després amb els mateixos notari i testimonis (perg. 1-6-766, 1436). Com que Bernat no aconsegueix cobrar, ven per 98 sous i mig els seus drets contra el matrimoni el 14 de març de 1306 a Ramon de Portella: 70 sous (60 de capital i 10 d'usura) deguts a Samuel de Piera des del 7 de febrer de 1297 (deute venut pel jueu a Bernat el 5 de febrer de 1300), i 28 sous i mig resta de 150 deguts per la compra d'una mula de pèl beix clar al ciutadà barceloní Bonanat d'Avinyó (davant el notari B. de Fontcuberta el 5 de febrer de 1298), deute venut per Bonanat a Bernat en presència del notari Pere de Ribalta el primer d'abril de 1300. Com que Bertran era corredor d'animals, encara va comprar a Bonanat una altra mula de pèl beix fosc per 6 lliures i mitja davant el notari Pere

Aquesta intervenció —no ajuda, perquè espera cobrar abans que els altres creditors del matrimoni— es deu al parentiu ja que Novella era la seva tia paterna, i eren veïns. Les elevades sumes degudes pel corredor d'animals, que comprava mules, manifesten l'evident ruïna del matrimoni perseguit pels creditors.

Bernat també participa en el negoci de les comandes marítimes aleshores en ple auge, com podia haver-ho fet el seu pare: el 4 de març següent lliura al ciutadà barceloní Arnau de Sitges, parent de la seva dona, 25 lliures esmerçades en blat que el comanditari s'emporta en la seva pròpia galera cap a Tortosa, Provença i Gènova; les portarà juntament amb les seves mercaderies i cobrarà la quarta part del lucre, com era costum. També seguint l'exemple patern va concedir diners en comanda o dipòsit: el 12 de maig de 1301, 200 sous a Constança, dona del mercader Ramon Dorca, que ella ha de despendre en unes obres a casa seva situada al carrer de Pere Oliver del burg de la Vilanova de la mar, amb permís de Pere de Bruguers, *aventurer*, és a dir, traginer barceloní, a petició del mateix Bernat. Li tornarà la suma quan ell li demani, però renuncia a les garanties acostumades i s'ofereix com a garant del diner davant Bruguers. Desconeixem la relació d'Oromir amb Dorca, potser negocis.²⁹

Al mateix temps Bernat actuava com a procurador: el 18 de desembre de 1302 fou nomenat per Bernat Andreu, clergue habitant de Valls, per recuperar 210 sous de rals de València de Guillem d'Hospital, clergue veí de Barcelona, que els havia rebut (20 de gener de 1302) en presència del notari Pere Pintor, de la vila valenciana de Sant Mateu, a fi de comprar un aapte o col·lecta de l'orde teutònic al bisbat de Tortosa.

Així mateix, el 7 de juny de 1306 és nomenat procurador per Guillema, viuda d'Agustí Guasc i tutora del fill menor d'edat d'aquest matrimoni, a fi que recuperi els diners de l'herència del menor que es deuen a Peretó Guasc, mim o joglar, i a la seva dona Barcelona, pares del difunt Agustí.

Llobet el 17 de maig de 1301, i deuen 95 s., segons diu ell. Segueixen nombroses clàusules davant el notari Pere Venrell, a fi que Bonanat tingui preferència per cobrar quan es venguin els béns del matrimoni; Bernat cobrarà després el deute dels seus tiets. A més d'aquests hi ha altres creditors (1-7-3063, que és a l'Apèndix documental núm. 7).

29. Comanda publicada per Josep M. MADURELL i Arcadi GARCÍA SANZ, *Comandas comerciales barcelonesas de la baja Edad Media*, Barcelona, 1973, doc. 71. Dipòsit escrit pel notari Pere de Vilardebò davant els testimonis Maimó Arnau, de Tàrrega, i Guillem de Vilalta (ACB, perg. 1-7-1151).

És una família molt vinculada als Oromir perquè Berenguer i Peretó són cosins.³⁰

Poc després va morir Bernat, molt jove i segurament de poca salut ja que havia redactat el seu testament el primer de maig de 1300, potser perquè estava malalt. Així doncs, les seves darreres voluntats, menys complicades i amb molt menys diners per a les deixes que en el cas del seu pare, varen servir uns anys més tard de la seva redacció. Els marmessors, el jurisperit Guillem de Calonge, relacionat amb la família, i Jaume Desvall, el seu cosí per part de mare, encara hauran de pagar els deutes del seu pare, en el túmul del qual vol ser enterrat. Disposa de 1.000 sous per a la sepultura i misses per a la seva ànima i la del seu pare, i amb aquesta finalitat reparteix a les esglésies 12 diners per a cadascuna. És més generós amb els frares menors i els predicadors (10 sous), amb l'obra de la catedral (5) i el pont proper a la vila de Sant Boi sobre el Llobregat, 5 més. El mateix observem amb la família: a les seves ties: Ramona, 20 sous —també al seu fill Berenguer—, només 10 a Novella i a Granella; a les seves dues ties maternes: Berenguera, casada amb Pere de Sobre-roca, 20 com també al seu fill Jaume, i 10 a la filla Sibil·la, i a Guillem, casada amb Guillem Prunera, 20. Confirma el dot a la seva dona, 4.500 sous, dels quals només podrà disposar lliurement de 1.500, i li deixa els vestits i les joies de la seva caixa de núvia, excepte una cinta de seda guarnida de plata que és d'ell; també li cedeix el llit on ell jeu malalt, de posts de fusta amb la màrfega, dos matalassos, dos parells de llençols, la millor vànova i el cobrellit. Li prohibeix que reclami l'escreix. El seu hereu universal és el seu únic fill Berengueró, que deuria tenir uns 4 anys, encara que insinua la possibilitat de tenir més fills, i així sembla que succeí. En aquest cas i si el nen morís i els altres fills també, l'herència passarà a la mare del testador, Maria, que rep 2.000 sous en lloc dels 3.000 llegats pel seu marit Berenguer, i l'usdefruit de l'esclava Axia per a servir-la, però podrà vendre-la o empenyorar-la si necessita diners per viure. En darrera instància i a manca de fills, l'herència ha de servir per alimentar els pobres de l'Almoina de la catedral de Barcelona, amb preferència els de la família del testador, per part de pare i de mare

30. La reclamació d'Andreu davant l'autoritat de Barcelona ja havia provocat una sentència que li va permetre ocupar dos horts del deutor propers al mas d'en Llull, per raó de les 6 lliures del deute. El notari és Pere David i els testimonis Jaume de Manresa, Pere de Prat i Pere Gil (1-7-239). La procuració l'escriu el notari Guillem Vidal de Mallorca (1-7-824).

i domiciliats a la ciutat —potser es recordava dels seus tiets arruïnats—; i així es va complir.³¹

Bernat demostra molt poca confiança en la seva dona Móra, la qual, malgrat això i per les adverses circumstàncies familiars, com la mort de la seva sogra, va resultar l'única administradora dels béns i la tutora de Berengueró i dels altres fills que devien morir aviat. En efecte, el 23 de juliol de 1310 fou ella la pagadora de 13 lliures i mitja llegades a la seva tia Novella, muller d'Arnau Bertran, i a Saurina, la filla d'aquest matrimoni casada amb Bartomeu de Noguera, per Berenguer i el seu fill Bernat en els seus respectius testaments.

Dos anys després Móra pagava a la seva cunyada Saurina, casada amb Jaume Agustí, 15 lliures de les 30 del seu escreix, com constava en el testament del seu pare Berenguer. En aquesta època Móra va acollir i alimentà a casa seva, no sabem per quin motiu, Jaume Venrell, fill del difunt Berenguer Venrell, ciutadà barceloní, fins al punt de despendre 60 sous en aliments durant un temps que no es concreta, segurament uns anys. Ell ho va reconèixer així el primer de desembre de 1313 i li va prometre tornar-los quan en fos requerit.³²

El darrer membre d'aquesta família targarina podria ser un Bernat Oromir, potser el fill de l'assassinat Bernat, que va obtenir el nomenament de notari públic reial vàlid per a tots els dominis del rei Alfons el Benigne el 25 d'abril de 1329. En el document donat a València Bernat consta com a oriünd de la vila de Tàrrega; d'aquí podia haver anat a instal·lar-se a València. Més endavant trobem Arnau Oromir, potser el fill del moneder fals del mateix nom, com a procurador de la universitat targarina, el qual, juntament amb Guillem Segarra, és presenta a la cort del rei Pere III el Ceremo-

31. Pergamí original amb una caplletra I decorada que agafa 10 línies. El notari és Bernat de Vilarrúbia i els testimonis Jaume Berenguer, Pere de Ripoll, Pere de Colomar i Ramon d'Avinyó, notaris de la ciutat, i Guillem Janovès. El testador signa Urumir (4-2-3). A mitjan any 1334 necessitaren una còpia del testament per a solucionar algun problema de l'herència de Berengueró per part de l'Almoïna, ja que es conserva a ACB, 4-2-3 bis.

32. Saurina és procuradora del seu marit segons el document del notari barceloní Ramon de Cros del 30 de juny de 1309 (perg. 1-7-654). El pagament es fa davant el notari Margarit Sunyer, de Barcelona, i els testimonis Arnau Bertran, el corredor d'animals, Jaume Truyols i Berenguer de Vilafranca el 24 d'abril de 1312 davant el notari Bernat Payarès (1-7-1226). El compromís de Venrell, en presència del notari Miquel de Tresserra, ens suggereix que podria pertànyer a la família del notari Pere Venrell, autor d'alguns documents utilitzats en aquest estudi (1-7-352, que és a l'Apèndix documental núm. 8).

níós a València el 19 de novembre de 1341 a fi de sol·licitar-li un privilegi per a la vila.³³

Realment és a Tàrraga on es desenvolupa la família Oromir, traslladada a Barcelona per la necessitat, suposem, d'un cabaler de trobar o consolidar un ambient propici a fi d'aconseguir un mitjà de vida o més riquesa. En aquest cas Berenguer Oromir ho aconsegueix plenament, encara que la seva descendència no perduri a la ciutat.

33. ACA, C, reg. 477, f. 6v. Lluís SARRET i PONS, *Llibre de privilegis*, ed. facsímil, Tàrraga, 1982, p. 151. No sabem si era un familiar l'eclésiàstic Berenguer Oromí, rector de l'església de Santa Coloma de Cervelló, que signa el document de la venda d'un cens per raó de domini deixant estalvis els seus drets i els de la seva església; fou escrit en el terme de Cervelló el 12 de maig de 1345 (ACB, perg. 4-64-2).

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1277, juny, 8. Tàrrega

Testament de Saura Oromir, que reparteix una fortuna considerable entre familiars, coneguts i eclesiàstics.

ACB, pergami 4-18-56.

Hoc est translatum bene et fideliter sumptum, IX° kalendas decembris, anno Domini M^o CC^o XC^o secundo a quodam testamento, cuius tenor talis est:

Quoniam omnia mundana transitoria sint et labilia et quod scripto comitur permanet in eternum, idcirco ego, Saura, filia Oromir, quondam, in meo sensu et memoria integra omnia bona mea dispono me inordinate volent reperiri ideoque meum testamentum facio, in quo eligo manumissores meos Raymundum Calbet et Arnaldum Oromir, quibus dono plenam licenciam et potestatem dividendi et distribuendi omnia bona mea, prout hic invenerint ordinatum. In primis volo et mando quod omnes mee injurie restituantur debiti persolvantur. Et accipio pro anima mea centum mazmotinas, quas assigno super omnibus meis bonis; de quibus dimito operi Sancte³⁴ Marie triginta solidos et capellano majori V solidos, et duobus presbiteris ibidem servientibus unicuique II^{os} solidos et lampadibus cereis et candeles Sancte Marie cuique XII^{os} denarios et hospitali et infirmis et operis Sancti Johannis unicuique XII° denarios. Item, dimito Arnaldo Pelati, presbitero, V solidos et omnibus aliis capellanis aliarum capellaniarum cuique XII denarios et quod celebrent missas in die qua ego obiero vel in crastinum vel alia die competenti proximiori. Item, dimito mense conventus Petrecalis V solidos et Sancte Marie Petrecalis veteris XII denarios, et conventui Vallis Sancte V solidos. Item, dimito Sancte Marie Montisserrati V solidos, et fratribus minoribus V solidos, predicatoribus V solidos et fratribus Sancte Trinitatis et Sancte Eulalie Barchinone cuilibet XII denarios, et confratrie Roncibum Vallium et Sancti Antoni cuilibet XII denarios et palperis (sic)

34. Mot repetit.

induendis centum solidos. Item, dimito inter sepulturam et meam novenam et celebratione missarum C solidos. Item, (dimito) Hyselt et sorori sue Novelle, neptibus meis, filiis Poncii de Benlloch, cuilibet centum solidos tempore maritandi. Item, dimito Bertrando Oromir quinquaginta solidos. Item, dimito filiolo meo Raymundo, filio Bertrandi Oromir XL^a solidos. Item, dimito Gentil, filie dicti³⁵ Bertrandi LX^a solidos. Item, dimito filie Geralde Gavase XL^a solidos tempore maritandi. Item, dimito Matheue de Na Guardia X solidos. Residuum vero dictarum maçmotinarum detur anima mea ad cognicionem meorum manumissorum. Consequenter de aliis meis bonis dimito sorori mee Botete V mazmotinas. Item, dimito Serene, sorori mee, de Prixana, V mazmotinas. Item, dimito Bernardo Oromir, fratri meo, trecentos solidos Barchinone terni. Item, dimito uxori Petri Bonet meum salvacors. Item, dimito Jacobo, filio Boracii Verduni, II^{as} migerias frumenti. Item, dimito hospitali meum lectum et omnes pannos qui sunt in meo lecto. Item, volo et mando quod medietatis legatorum patris et matris meorum et avie mee persolvantur de bonis meis locis et personis quibus ipsi dimisserunt in testamento eorundem. Item, volo et mando quod dicti manumissores mei accipiant et recipiant omnia bona mea mobilia et immobilia et vendant, de ipsis tot quousque omnia legata predicta fuerint totaliter persoluta. In super volo et mando quod si (pre)dicti manumissores mei fuerint negligentes et remissi in predictis legatis solvendis et complendis, quod curie Tarrege compellat et compelli faciant detentores bonorum meorum et manumissores quod perficiant et compleant omnia supradicta, quibus curie pro hiis perfaciendis et complendis dimito V mazmotinas alias. Si curie non fuerint necesse ad complendum supradicta, volo et mando quod dicte V mazmotinas dentur pro anima mea in piis causis. Omnia alia bona mea mobilia et immobilia dimito Ermessendi, sorori mee, uxori Poncii de Belloch, et ipsam michi heredem universalem instituo. Hanc autem ultimam voluntatem volo valere jure testamenti vel jure codicillorum vel eo jure quod ultima voluntas valet et valere potest.

Actum est hoc VI° idus junii, anno Domini M^o CC^o LXX° septimo.

Sig(+)num Saure, testatrix predicte, que hoc firmo et concedo et manumissores testesque firmare rogo.

Sig(+)num Raimundi Calbet. Sig(+)num Arnaldi Oromir predictorum manumissorum, qui hoc firmamus.

Sig(+)num Raimundi de Deo. Sig(+)num Petri Bort. Sig(+)num Petri Cabeza, testium.

Ego, Guillelmus Ferandi, hoc scripsi mandato Arnaldi Pelati.

35. Mot interlineat.

Ego, Arnaldus Pelati, publicus notarius Tarrege, hoc scribi fecit et meum sig(*signe*)num imposui.

Ego, Jacobus de Mirayles, notarius publicus Tarrege, hic me pro teste suscribo. Ego Raymundus Roder hic me pro teste suscribo.

Ego, Petrus Cabeza, publicus notarius Tarrege, hoc translatum scribi feci et meo sig(*signe*)no confirmavi.

2

1291, novembre, 2. Barcelona

Donació feta per fra Bernat, bisbe de Barcelona, a Berenguer Oromir per agrair-li els serveis prestats: durant un any continu des de Tots Sants rebrà una de les tres porcions canonicals destinades cada dia al prelat per les prepositures de la catedral (pa, vi, carn, diners, nèctar, neules i altres coses) i els ingressos en diners procedents de la celebració dels aniversaris de la seu barcelonina.

ACB, pergamí 1-6-406.

Sit omnibus notum quod nos, frater Bernardus, Dei gratia Barchinonensis episcopus, attendentes multa grata servicia que vos, Berengarius Euomir, civis Barchinone, nobis fecistis, ideo gratis et ex certa sciencia damus et concedimus vobis, dicto Berengario Eurumir et vestris et quibus velitis, a proximo transacto festo Omnium Sanctorum ad unum annum continue venturum unam canonicam porcionem panis, vini, carniū, denariorum, nectaris, nebularum et omnium aliarum rerum de illis scilicet tribus canonicis porcionibus, quas nos habemus et percipimus et habere et percipere debemus qualibet die in ecclesia nostra Barchinone a prepositis prepositurarum eiusdem ecclesie. Item, damus et concedimus vobis per totum dictum annum quod vos nomine nostro habeatis et recipiatis denarios quos nos debeamus habere et recipere de anniversariis que fient in dicta sede Barchinone, et quod de ipsis denariis anniversariorum vestram voluntatem faciendam. Promittentes vobis quod dictam canonicam porcionem et denarios dictorum anniversariorum dabimus et solvemus sive faciemus dari et solvi vobis et vestris et quibus velitis per totum annum in pace integritate sine aliqua contradiccione et impedimento alicuius persone. Et promittimus vobis quod racione huius donacionis numquam conveniemus vos vel vestros in iudicio vel extra iudicium. Immo facimus vobis et vestris de omnibus petitionibus et demandis quas contra vos vel vestros possemus facere vel movere racione predictae donacionis bonum et perpetuum finem et pactum de non petendo.

Et pro hiis omnibus complendis, obligamus vobis vel vestris omnia bona nostra quecumque sint et ubicumque; insuper damus vobis fideiussores Poncium Raimundi, canonicum nostre ecclesie, et Jacobum de Prato, presbiterum, utrumque

eorum insolidum qui nobiscum et sine nobis vobis et vestris de predictis a nobis super premissis teneatur. Nos itaque dicti fideiussores, suscipientes in nos sponte hanc fideiussionem, et renunciantes quantum ad hec epistole divi Adriani et beneficio dividendarum accionum et legi dicenti quod prius conveniatur principalis quam fideiussor, et omni alii iuri pro nobis in hoc facienti promittimus uterque nostrum insolidum vobis, dicto Berengario Euromir, sub obligacione omnium bonorum nostrorum, quod cum dicto domino episcopo Barchinone et sine eo complebimus et attendemus et compleri et attendi faciemus vobis et vestris omnia predicta, prout ab eodem domino episcopo vobis super premissa sunt.

Actum est hoc quarto nonas novembris, anno Domini M^o CC^o nonagesimo primo.

Ego, frater Bernardus, episcopus Barchinone, suscribo. Ego, Poncius Raimundi predictus, hec firmo. Ego, Jacobus de Prato predictus, hec firmo. (*Signatures autògrafes.*)

Testes huius rei sunt Ferreronus de Palacio, clericus de domo dicti domini episcopi Barchinone, et Bernardus Ollarii.

Sig(*signe*)num Petri Marci, notarii publici, qui hec scribi fecit et clausit cum litteris rassis et emendatis in linea sexta ubi dicitur «facimus», die et anno quo supra.

3

1295, setembre, 10. Tàrrega

Establiment d'una «sort» o partida de terra a la seva finca de Molars, terme de Tàrrega, concedit per Bernat Oromir a favor d'Arnau Muntaner, que es compromet a fer-hi en el termini d'un any cent clots per plantar a cadascun d'ells sis mallols de vinya, i a lliurar-li una mitgera de forment a mesura del mercat de Tàrrega cada any el dia de la Mare de Déu d'agost.

ACB, pergami 1-6-2240, carta partida per ABC.

Notum sit omnibus quod ego, Bernardus Oromir, per me et omnes meos presentes et futuros dono et donacionis titulo trado corporaliter atque concedo in perpetuum vobis, Arnaldo Muntaner, et vestris et cui vel quibus volueritis quandam sortem terre de illo honore meo, quem habeo et habere debeo apud Molars, in termino Tarrege, affrontatam in Jacobo Dez Mor, in illo quod per me tenet, et in honore Berengarii Calbeti et in Guillelmo Aranyo. Predictam autem sortem terre, simul cum ingressibus et egressibus, melioramentis factis et faciendis et suis omnibus pertinencis per omnia loca vobis, dicto Arnaldo Muntaner, acaptatori, et vestris et quibus dare volueritis, dono in perpetuum ad habendum, tenendum, possidendum, laborandum bene et fideliter, et meliorandum, expletandum, dandum et

vendendum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates perpetuo faciendas; ita tamen quod dictam sortem terre pro me et successoribus meis semper teneatis et inde alium dominum vel patronum non eligatis, nisi me et successores meos. Et faciatis inde michi et successoribus meis annuatim in festo Sancte Marie augusti unam migeriam frumenti boni, novi, pulcri et recipiendi ad mesuram fori Tarrege. Et si forte dictam sortem terre vel aliquam partem eius vellitis vendere vel impignorare seu alienare vel dare ad sub censum, faciatis vos et vestri ipsius in meis et successoribus meis faticham decem dierum et totidem noctium; itaquod faticha et laudimium sit meum et successorum meorum, et etiam si retinere voluerimus sicut alter habemus, sin autem faciatis inde voluntates vestras exceptis militibus et sanctis, salvo tamen michi et successoribus meis in perpetuum iure, censu, faticha, laudimio, emperamento, districto, dominio et donacione usque ad ultimam emphiteosim inclusive. Promitens etiam vobis et vestris quod dictam sortem terre faciam vobis et vestris tenere et possidere in pace contra omnes personas sub obligacione omnium bonorum meorum presentium et futurorum.

Ego, dictus Arnaldus Muntaner, acaptator, promito bona fide vobis, dicto Bernardo Oromir, legitime stipulanti et vestris plantare in dicto acapito infra unum annum C *clots* quilibet de sex *maylols* de vinea; et nisi fecero perdam pro pena decem solidos Barchinone terni, que cedant vobis lucri. Et obligo inde vobis et vestris me et omnia bona mea habita et habenda.

Actum est hoc IIII° idus septembris, anno Domini millesimo CC^o XC^o quinto.

Sig(+)-num Bernardi Oromir. Sig(+)-num Arnaldi Muntaner predictorum, qui hoc firmamus et concedimus testesque firmare rogamus.

Sig(+)-num Petri Oromir. Sig(+)-num Guillelmi Aranyo testium.

Ego, Petrus Cabeza,³⁶ publicus notarius Tarrege, hoc scribi fecit et meo sig(*signe*)no confirmavi.

4

1296, maig, 7. Barcelona

L'abat Guerau del monestir de Sant Benet de Bages ven a Berenguer Oromir, el seu batlle a Barcelona, tots els censos i les rendes que rep a la ciutat i al seu territori, excepte els pertanyents a la sagristia del monestir, durant tres anys a comptar des de la darrera festa de la Santa Creu de maig per 400 sous. Les signatures són autògrafes.

36. Aquest notari i Arnau Falcó, amic dels Oromir, al·ludits, però mai els Oromir, citats per Flocel SABATÉ, *Fiscalitat i feudalisme (Tàrrrega, 1329: recompte i reestructuració)*, Barcelona: Dalmau Ed., 1991, p. 49, 51.

ACB, pergami 1-6-1591.

Sit omnibus manifestum quod nos, frater Gueraldus, Dei gratia abbas monasterii Sancti Benedicti de Bagis, de assensu et voluntate conventus³⁷ dicti nostri monasterii, gratis et ex certa sciencia vendimus vobis, Berengario Oromir, civi Barchinone et baiulo nostro in Barchinona, a proximo preterito festo Sancte Crucis mensis madii usque ad tres annos primos continue venturos, omnes census et redditus quos nos et dictum nostrum monasterium habemus et accipimus et habere et accipere debemus in civitate Barchinone et eius territorio, excepto eo quod spectat ad sacristiam predicti nostri monasterii. Hanc autem vendicionem facimus vobis et vestris per totum dictum tempus de omnibus supradictis censibus et redditibus pure, libere et absolute et sine omni retencione et condicione et sicut melius dici et intelligi potest ad vestrum vestrorumque salvamentum et bonum intellectum, promittentes vobis bona fide et sine omni dolo et fraude quod in predictis, que vobis vendimus, nichil tangemus, capiemus vel diminuemus nec ab aliqua persona tangi, capi vel diminui faciemus per totum dictum tempus. Immo promittimus vobis quod faciemus vos et vestros et quos volueritis predicta que vobis vendimus habere, levare et percipere in pace per totum dictum tempus contra omnes personas. Et pro predictis complendis, obligamus vobis et vestris omnia bona predicti nostri monasterii quecumque sint et ubicumque. Pro precio autem huius vendicionis habuimus et recepimus a vobis quadringentos solidos bone monete Barchinone perpetue de terno; super quibus renunciamus excepcioni non numerate peccunie et precii non habiti et non recepti et doli et legi que deceptis ultra dimidiam justi precii subvenitur, dando et remitendo vobis et vestris perpetue donacione irrevocabilis inter vivos si quid hec que vobis vendimus plus valent vel possunt valere precio supradicto.

Actum est hoc nonas madii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto.

Sig(+)num fratris Gueraldi, abbatis Sancti Benedicti, qui hec firmo.

Sig(+)num mei, fratris Guillelmi, prioris, qui hec firmo.

Signum fratris Gueraldi, sacriste, qui hec firmo (*signe*). (*Signatures autògrafes*)

Sig(*signe*)num Bernardi Payares, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit cum litteris suprapositis in linea prima ubi dicitur «conventus», die et anno quo supra.

37. Mot interlineat.

5

1296, maig, 14. Barcelona

Època del dot de Móra, filla de Pere de Sitges, signada per Berenguer Oromir, pare del seu marit Bernardó; són 4.500 sous que ell assegura amb els seus béns. Ella ho podrà recuperar, així com l'esponsalici o augment de 2.250 sous, si queda vídua.

ACB, pergami 1-6-1649.

Sit omnibus notum quod ego, Berengarius Oromir, confiteor et recognosco tibi, More, uxori Bernardoni Oromir, filii mei, quod habui et recepi et in meos propios usus misi et converti quatuor mille et quingentos solidos Barchinonenses de terno, quos dictus Bernardonus filius mei confessus est se recepisse pro dote tua, prout in carta sponsalicii, quam inde tibi fecit, plenius continetur. Super quibus omnibus quatuor mille et quingentos solidos renuncio excepcioni non numerate peccunie et non recepte. Quos omnes quatuor mille et quingentos solidos, simul cum duobus mille et ducentis quinquaginta solidis, quos dictus filius meus³⁸ tibi dedit propter nupcias, assigno tibi et tuis habendos et recuperandos super omnibus bonis meis mobilibus et immobilibus que modo habeo et in antea, Deo largiente, ubique locorum adquisero; que omnia bona mea tibi et tuis obligo pro predictis in hunc scilicet modum: quod si contigeret quod dictus Bernardonus, filius meus, maritus tuus, premoreretur tibi quandocumque quod ego tenear et etiam promito vobis et tuis reddere infra unum annum continue sequentem post obitum dicti Bernardoni, mariti tui, secundum consuetudinem Barchinone omnes dictos quatuor mille et quingentos solidos cum toto augmento sive donacione propter nupcias, quam dictus Bernardonus, filius meus, tibi fecit, te tamen assecurante michi in hoc casu, ut moris est civitatis Barchinone, quod totum dictum augmentum sit salvum michi et meis post obitum tuum super bonis tuis.

Et si forte tu premoreretis dicto Bernardono Oromir, filio meo, marito tuo, sine prole legitima ex te et ipso filio meo procreata antequam solverim et restituerim tibi vel dicto marito tuo dictam dotem tuam tenear; et etiam promito reddere heredibus tuis aut illi seu illis quibus volueris seu dictam dotem legaveris omnes dictos quatuor mille et quingentos solidos. Et pro hiis complendis, obligo tibi et tuis omnia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda renuncians quantum ad hec omni juri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus.

Actum est hoc pridie idus madii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto.

38. Tres mots interlineats.

Sig(+num Berengarii Oromir predicti, qui hec laudo et firmo.

Testes huius rei sunt Guillelmus de Cigiis, Periconus Stephani, Arnaldus de Cigiis, Peretonus Guasch, junior, Petrus Venrelli et Guillelmus d'Enfesta.

Sig(*signe*)num Petri de Ribalta, notarii publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit die et anno prefixis.

6

1300, maig, 20. Tàrrega

Bernat Oromir, ciutadà de Barcelona, i Bertran de Pinell, de Tàrrega, cosins i amics de Bernat Oromir, assassinat, presenten al jutge del cas una carta del rei Jaume II del 6 del mateix mes de maig escrita a petició dels amics del difunt i dirigida a Ramon Folc, vescomte de Cardona i procurador reial de Catalunya, perquè faci justícia. Sol·liciten que es facin les diligències i es torturi els presos acusats del crim.

ACB, pergami 1-6-3.

Sit omnibus manifestum quod in presencia mei, notarii et testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum, rogatorum, Bernardus Oromir, civis Barchinone, et Bertrandus de Pinel, de Tarrega, consanguinei et amici Bernardi Oromir, quondam occisi, presentaverunt et legi fecerunt per Petrum de Gravalosa, iudicem inquisitionis apertis Bernardi Oromir quondam, literam domini regis sigillo cereo secreto ipsius domini regis sigillata in dorso domino Petro de Gravalosa, inquisitori huius negocii, cuius litere tenor talis est:

Jacobus, Dei gratia rex Aragonum, Valencie et Murcie comesque Barchinone ac Sancte Romane Ecclesie vexellarius, ammiratus et capitaneus generalis, viro nobili et dilecto Raimundo Fulchonis, vicecomiti Cardone et procuratori Catalonie, salutem et dileccionem. Licet vobis nuper per meas literas scripserimus ut in negocio inquisitionis facte vel faciente contra illos homines qui capti sunt ratione mortis Bernardi Oromir, quondam de Tarrega, procederitis prout de jure procedendum esset; quia tamen pro parte amicorum dicti Bernardi, quondam, fuit nobis humiliter supplicatum ut rursus super eo vobis scribere dignaremur. Idcirco, iterato vobis firmiter et expresse dicimus et mandamus quatenus in negocio predicto tam imponendo dictos homines questionibus, si expedierit, ad emendam dicti malefacti veritatem quam alias, prout de jure faciendum fuerit procedatis et procedi in omnibus et per omnia faciatis nec a processu in hiis iuxta jure trammittere faciendum pro peccunia que forte afferretur a parte malefactorum predictorum pro diffinitione obtinenda; aliquod desistatis taliter vos habenda ut jure et justitia observatis cuilibet predictorum reorum iuxta merita tribuatur. Data in Monte Albo sub sigillo nostro secreto IIe nonas madii, anno Domini millesimo CCC^o.

Auctoritate cuius litere requisiverunt dictum dominum inquisitorem ex parte domini regis et nobilis Raimundi Fulchonis quod iuxta tenorem ipsius litere exacta diligencie procedatur ad torquendum dictos captos propter manifesta judicia per testes probata propter veritatem verborum; itaquod in omnibus procedatur prout de iure fuerit faciendum. Et de predictis omnibus et singulis dicti Bernardus Oromir, civis Barchinone, et Bertrandus de Pinel firmaverunt et fieri mandaverunt publicum instrumentum per me notarium infrascriptum.

Actum est hoc XIII° kalendas junii, anno Domini millesimo CCC^o.

Sig(+)num Bernardi Oromir, civis Barchinone. Sig(+)num Bertrandi de Pine-
li, qui hoc firmarunt testesque firmare rogarunt.

Sig(+)num Arnaldi Falcho. Sig(+)num Bernardi Bort. Sig(+)num Bernardi
Granelli, testium.

Ego, Petrus Cabeza, publicus notarius Tarrege, hoc scripsi et ad predicta pre-
sens fui et meum sig(*signe*)num feci.

7

1306, març. 14, Barcelona

*Venda feta per Bernat Oromir a Ramon de Portella, ambdós ciutadans de Barce-
lona, de tots els drets i les accions que li pertoquen contra Arnau Bertran,
corredor d'animals domiciliat al costat de la casa de l'orde del Temple, i la
seva dona Novella i els seus béns per raó del deute de 70 sous prestats pel
jueu barceloní Samuel de Piera, i també per 28 sous i mig, resta dels 150 —el
preu d'una mula adquirida a Bonanat d'Avinyó, ciutadà de Barcelona—; li
tramet 4 instruments notariales.*

ACB, pergami 1-7-3063 (malmesa la part esquerra).

Noverint universi quod ego, Bernardus Oromir, civis Barchinone, gratis et ex
certa sciencia vendo et ex causa vendicionis cedo vobis, Raymundo de Portella,
civi Barchinone, et vestris et quibus velitis omnia jura et omnes acciones reales et
personales, utiles et directas et quaslibet alias que michi competunt et debent ac
possunt competere contra Arnaldum Bertrandi, curritorem animalium comorantem
iuxta domum Templi, et contra Novellam, uxorem eius, et contra utrumque eorum
insolidum et in eorum bonis racione septuaginta solidorum Barchinone de terno,
qui per predictos conjuges debebantur et restabant ad solvendum Samueli de Apia-
ria, iudeo Barchinone, inter capitale et lucrum de quodam debito sexaginta solidos
dicte monete de capitali quod predicti conjuges dicto Samueli de Apiaria debebant
et confessi fuerunt se debere ex causa mutui sub usuris cum instrumento publico
facto auctoritate Bernardi de Fonte cohoperto quondam, notarii publici Barchino-
ne, septimo idus februarii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo sex-

to. (*forat*) Samuel de Apiaria, judeus predictus, ex causa vendicionis cessit michi contra dictos conjuges et eorum bona omnia jura et omnes acciones suas in dictis septuaginta solidis, prout de ipsa cessione plene apparet per instrumentum publicum inde (*forat*) factum Bernardi Payares, notarii publici Barchinone, nonas febroarii, anno Domini millesimo CC^o nonagesimo nono, que duo instrumenta publica scilicet debiti et cessionis vobis trado de presenti integra et sincera.

Item, vendo et ex causa vendicionis cedo vobis, dicto Raymundo de Portella, et vestris et quibus velitis omnia jura et omnes acciones reales et personales, utiles et directas et quaslibet alias, que michi competunt et debent ac possunt competere contra predictos conjuges et utrumque eorum insolidum et in eorum bonis racione viginti octo solidorum et medii dicte monete, quos dicti conjuges debebant Bonanato de Avinione, civi Barchinone, et pro quibus venerunt secum ad amicabilem compositionem et transaccionem de quinquaginta solidis eiusdem monete qui eidem Bonanato restabant ad solvendum de centum quinquaginta solidis dicte monete, quos dicti conjuges debebant et conffessi fuerunt se debere dicto Bonanato de Avinione pro precio unius mule de pilo bagio claro quam ab eo emerunt; de quoquidem debito centum quinquaginta solidorum apparet per instrumentum publicum factum auctoritate dicti Bernardi de Fonte cohoperto quondam, notarii publici Barchinone, nonas febroarii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo septimo; in quibusquidem quidem (*sic*) viginti octo solidis et medio supradictis dictus Bonanatus de Avinione cessit michi ex causa vendicionis omnes acciones suas et jura contra dictos conjuges et eorum bona, prout de ipsa cessione apparet per instrumentum publicum inde factum auctoritate Petri de Ribalta, notarii publici Barchinone, kalendas aprilis, anno Domini millesimo CCC^o, que siquidem duo instrumenta debiti et cessionis vobis similiter trado de presenti, quibus juribus et accionibus meis predictis possitis vos et vestris et quos volueritis uti, agere et experiri, excipere et replicare contra dictum Arnaldum Bertrandi et contra dictam Novellam, uxorem eius, et contra utrumque eorum insolidum et in ipsorum bonis. Et predictas quantitates in quibus vobis cedo acciones meas que sunt in summa nonaginta octo solidorum et medius ab eis exigere et recuperare et bona obligata petere et omnia alia facere quemadmodum ego possem ante hanc vendicionem et cessionem.

Ego enim facio et constituo inde vos dominum et procuratorem in rem vestram propriam et pono vos in locum meum ad faciendum inde omnem vestram voluntatem. Pro precio autem huius vendicionis et cessionis de (*forat*) solvistis michi predictis juribus et accionibus primo cessis nonaginta octo solidos et medium dicte monete, super quibus quia inde bene paccatus sum et contentus, renuncio exceptioni peccunie non numerate pacifice atque con (*forat*) vobis quod nulli alii cessi hactenus jura et acciones predictas. Et quod dictus Arnaldus Bertrandi et predicta Novella, uxor eius, vere debitores sunt in predictis nonaginta octo solidis et sex denariis; promito etiam vobis quod tenebor vobis et vestris de eviccione huius

cessionis. Itaquod si vos postquam transiveritis per bona dictorum conjugum non possitis habere dictos nonaginta octo solidos et medium, eo quare dicti conjuges non essent vere debitores in ipsa quantitate, vel quare alii debitores essent priores tempore in dictis bonis et habentes pocius jus quam vos in eisdem, ego reddam vobis incontinenti omnes dictos nonaginta octo solidos et medium vobis tamen reddente et absolvente michi dicta jura et acciones per me vobis cessas, et reddentes michi dicta quatuor instrumenta et reducente me in illo statu et jure in quo eram ante presentem vendicionem et cessionem. Promitto etiam vobis quod ego nullam solutionem exigam vel recipiam a predictis debitoribus vel bonis eorum donec vobis vel vestris fuerint satisfactum³⁹ in omnibus dictis quantitatibus que sunt in summa centum nonaginta tres solidi et medius. Et pro hiis complendis, obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda. Preterea cum secundum⁴⁰ assertionem vestram dicti Arnaldus Bertrandi et Novella, uxor eius, debeant vobis nonaginta quinque solidos dicte monete de quodam debito sex librarum et medie quod iidem conjuges confessi fuerunt se debere vobis pro precio unius mule de pilo bagio obscuro quam a vobis emerunt, prout de ipso debito apparet per instrumentum publicum inde factum auctoritate Petri Lupeti, notarii publici Barchinone, sextodecimo kalendas junii, anno Domini millesimo trecentesimo primo.

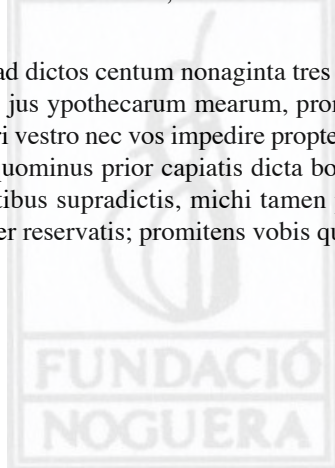
Et ego racione aliarum plurium et diversarum quantatum pecunie, que per dictos conjuges michi debent et in quibus habeo cessionem ab aliis contra eos, prout apparet per publica instrumenta, sim prior tempore et pocior jure quam vos in bonis eorundem conjugum, volo et consencio et etiam concedo vobis quod quandocumque vos contigat agere ypothecaria in dictis bonis, jus vestrum preferetur juri meo in eiusdem bonis quantum ad dictos⁴¹ nonaginta octo solidos et medium, in quibus vobis superius cessi acciones meas et quantum ad dictos nonaginta quinque solidos qui vobis debentur per eosdem, ut dictum est, et (*forat*) capistis dicta bona et satisfiat vobis in dictis quantitatibus pecunie, que sunt in summa centum nonaginta tres solidorum et medius, quam michi satisfiat in aliquibus quantitatibus que michi debeantur, non obstante quod sim prior (*forat*) et potest, ut dictum est.

Ego enim quantum ad dictos centum nonaginta tres solidos et medium remito vobis et vestris ex pacto jus ypothecarum mearum, promitens vobis non preferre in predictis jus meum juri vestro nec vos impedire propter temporis prioritatem vel aliquam aliam causam quominus prior capiatis dicta bona et prius satisfiat vobis quam michi in quantitatibus supradictis, michi tamen post vos in eisdem bonis omnibus juribus integriter reservatis; promitens vobis quod predicta omnia et sin-

39. Mot interlineat.

40. Mot interlineat.

41. Mot interlineat.

gula rata et firma perpetuo habebō et tenebo et firmiter observabo et nunquam in aliquo contraveniam aliqua racione sub obligacione omnium bonorum meorum.

Actum est hoc pridie idus marcii, anno Domini millesimo trecentesimo quinto.

Sig(+)num Bernardi Oromir predicti, qui hec omnia et singula laudo et firmo.

Testes huius rei sunt Raymundus de Avinione, Arnaldus Baroti et Bernardus Venrelli.

Sig(*signe*)num Petri Venrelli, notarii publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit cum litteris rasis et emendatis in linea tertia ubi scribitur «quodam», et cum suprapositis in linea vicesima ubi scribitur «satisfactum», et in vicesima prima ubi scribitur «secundum», et in vicesima quinta ubi scribitur «dictos», et cum emendatis etiam in linea vicesima septima ubi scribitur «pocior jure». Declarando quod in presenti linea huius conclusionis sunt littere rase et emendate ubi scribitur «emendatis».

8

1313, desembre, 1. Barcelona

Jaume Venrell, fill del difunt Berenguer Venrell, ciutadà de Barcelona, reconeix que deu a Móra de Sitges, vídua de Bernat Oromir, ciutadà de Barcelona, 60 sous per haver-lo mantingut a casa seva; els hi tornarà quan ella ho sol·liciti.

ACB, pergamí 1-7-352.

Sit omnibus notum quod ego, Jacobus Venrelli, filius quondam Berengarii Venrelli civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, domine More, uxori quondam Bernardi Oromir, civis eiusdem civitatis, quod debeo vobis sexaginta solidos monete Barchinonense de terno racione comestionis et potus in quibus intus hospiciū vestrum michi providistis; unde renunciando excepcioni pecunie ex causa predicta vobis non debite et doli mali et in factum et omni alii juri, racioni et consuetudini contra hec repugnantibus, convenio et promito vobis, dicte domine More, quod predictos sexaginta solidos solvam vobis vel vestris aut cui sive quibus volueritis ad vestram voluntatem quandocumque vobis placuerit et a vobis vel vestris inde fuero requisitus sine omni dilacione, excusacione et excepcionem et absque omni dampno et missione vestri et vestrorum. Promito etiam vobis quod restituam et solvam vobis vel vestris ad vestram voluntatem; si quas missiones, dampna et interesse vos vel vestri fecietis aut sustinebitis quoquomodo pro predicto debito exigendo et habendo a me et bonis meis. Et credatur vobis et vestris super hiis plano et simpliciter verbo nullo alio probacionis genere requisito. Et pro hiis complendis, obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda.

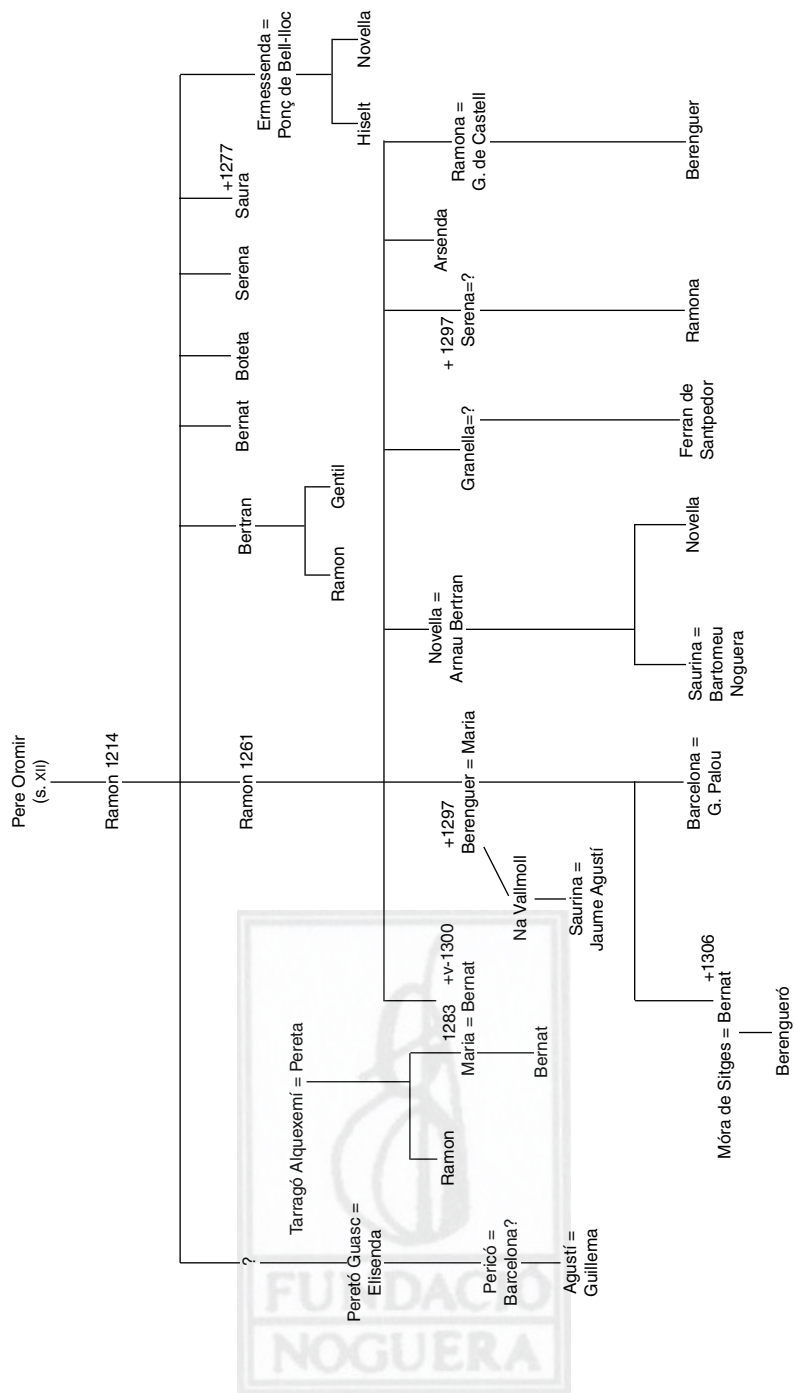
Actum est hoc kalendas decembris, anno Domini millesimo trecentesimo terciodecimo.

Sig(+)*num* Jacobi Venrelli predicti, qui hec laudo, concedo et firmo.

Testes huius rei sunt Berengarius de Pedros et Guillelmonus Cendre.

Sig(*signe*)*num* Michaelis de Tresserre, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit.

ELS MANUALS NOTARIALS DE FAMÍLIES I PARTICULARS MANRESANS DELS SEGLES XIII AL XVI: UN CAS SINGULAR EN ELS ARXIUS DE PROTOCOLS CATALANS¹

JOSEP M. MASNOU I PRATDESABA, JORDI TORNER I PLANELL
ARXIU DE LA SEU DE MANRESA – ARXIU COMARCAL DEL BAGES

L'arxiu notarial de Manresa és un dels més interessants que hi ha a Catalunya pel que fa al nombre de llibres notarials de particulars i de famílies durant l'edat mitjana. Aquest fet ens mostra una escrivania notarial que té un funcionament atípic respecte a l'organització de la documentació notarial des del segle XIII fins al principi del XVI. En aquest article en volem destacar les característiques pròpies i donar una descripció que sigui útil per a la consulta d'aquests llibres de cara als historiadors. El treball l'hem realitzat en col·laboració, recollint les informacions de la documentació notarial dipositada a l'Arxiu Comarcal del Bages i a l'Arxiu de la Seu de Manresa.

La notaria de Manresa estigué vinculada al paborde de la Canònica de Santa Maria. La primera notícia que en tenim és de l'any 1194, en què és restituïda, per Alfons I, a la Pabordia. A partir d'aquest moment, tot i que serà discutida al llarg de segles, l'escrivania hi quedarà vinculada. Hi ha un personatge clau en l'organització del funcionament de la notaria de Manresa, Jaume d'Arters, la influència del qual en els diferents àmbits ciutadans fou molt gran. L'any 1291 ja ens apareix actuant com a notari, i fou conseller en cap el 1331 i 1339.²

1. Volem agrair la col·laboració de diferents arxivers, com ara Santi Soler, Marta Vives, Montserrat Hosta, Ramon Planes i, d'una manera molt especial, de Laureà Pagarolas, per les seves indicacions, que han contribuït a enriquir el present article.

2. Joaquim SARRET I ARBÓS, *La Cèquia de Manrèsa. Monografia*, Manresa: Estampa Catòlica de Domingo Vives (reed. facsímil de Gràfiques Bausili, 1987). A la pàgina 66, aporta una breu biografia de Jaume d'Arters. I Marc TORRAS, *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, p. 16-22.

Els llibres particulars o de famílies

Els manuals notarials de les famílies o particulars³ constitueixen una tipologia no gens comuna en els nostres arxius. Són els llibres representatius de l'actuació notarial com a fedatari públic però, a diferència dels llibres o manuals comuns, prenen com a eix aglutinador una família, un personatge o uns personatges. Això els confereix unes característiques especials, tant en l'aspecte cronològic com pel que fa al sistema de redacció de l'instrument notarial, entre d'altres. La seva anàlisi és complexa, atès que presenten uns trets propis, tot i que conviuen amb els manuals comuns. És fonamental contextualitzar-los i, més enllà de les seves característiques, poder-ne oferir una visió de conjunt.

El notari, en un nombre important de les notaries catalanes, era el propietari, si més no útil, dels seus manuals. En el cas de la notaria manresana, la propietat dels manuals residia en la figura del paborde i restaven a l'Escrivania Pública. Els notaris eren funcionaris o personal de l'Escrivania. Així, des de 1288 fins al 1546,⁴ aquesta tindrà un funcionament propi i característic, fet que es traslladarà a la documentació generada. En el període de suara esmentat, com a norma general, pròpiament no hi havia llibres assignats a un notari o a un altre. Els notaris en la seva actuació, podien escriure els documents en els llibres oberts, fossin d'una o altra tipologia: comuns, testaments, capítols, inventaris i, sobretot, en la sèrie excepcional de llibres de famílies o particulars.

Per exemple, en el *Llibre particular de la família Desfar* (1344-1402) hi actuaran els notaris Pere Nadal, Jaume d'Arters, Arnau de Torruella, Pere de Bellsolà, Bernat de Torre, Francesc Roig, Francesc de Gamiçans, etcètera, fins arribar al nombre de setze. El seu funcionament té importants similituds amb la notaria de Vic; emperò amb una notable diferència. En els dos casos els manuals són propietat de la pabordia o del bisbat; ara bé, a Vic cada notari té els seus propis manuals, mentre que a Manresa la regla serà que no es puguin adscriure a un notari concret. Així, els manuals

3. El nom de particulars o famílies és posterior i cal atribuir-lo a l'arxiver Sarret i Arbós, que en la redacció de l'inventari que li va encomanar el notari Ignasi de Travy utilitza les dues denominacions. En els manuals el més freqüent és que el títol sigui «llibre de», acompanyat del personatge o família.

4. Arxiu Comarcal del Bages, *Llibre particular de Gabriel i Francesc de Puig 1457-1546*. Tr. 659. Aquest títol és l'atribuït en el Catàleg, però el títol del document és «Gabrielis de Podio» i més tard s'hi va afegir «Francischis de Podio». Té dues signatures topogràfiques: l'antiga 44 i l'actual 659.

—tant els llibres comuns com els especials o particulars— tenen, com a pràctica habitual, la intervenció de diferents notaris.

L'arxiu notarial manresà ha servat un nombre excepcional de manuals del segle XIII —avui, es troben entre l'Arxiu de la Seu de Manresa i l'Arxiu Comarcal del Bages—, que supera la seixantena. Els llibres de família o particulars són la visualització d'un sistema de funcionament que es va implantar al final del segle XIII. L'any 1291 ha estat assenyalat com la data clau en la reorganització del funcionament de la notaria, que coincideix amb l'establiment del notari Jaume d'Arters. Aquell any s'inicien, entre altres, els següents manuals:⁵

1. Sèrie de llibres comuns: *Capribrevium Iacobi de Arters* (1291) seguit pel *Secundus liber* (1291-1292). Hi ha força antecedents dels anys setanta i vuitanta del segle XIII; per exemple: Comú 1277-1278 (ASM. 8), Comú 1268-1270 (AHPM. 4005), etcètera.
2. Sèrie de llibres particulars: es conserven quatre llibres particulars que s'inicien l'any 1291. Cal assenyalat un precedent de l'any 1288.
3. Sèrie de capítols matrimonials: *Nuptiarum I* (1291-1300). La numeració que s'enceta es conservarà fins a mitjan segle XIV. Cal remarcar l'existència de l'precedent dels *Capítols matrimonials 1278-1283* (AHPM. 4015) i *Capítols matrimonials 1283-1286* (AHPM. 4015).
4. Sèrie de testaments: *Liber testamentorum* (1291-1297). També tenim precedents en dos fragments que s'inicien l'any 1282 i 1283; adscrits, respectivament, als notaris Pere de Grevalosa i Pere Mestre.

Referent als llibres de famílies, hem d'assenyalat l'existència del *Llibre particular de Berengueró de Sobrerroca* (1288-1291) (ASM. Lligall 8). Aquest fragment de llibre té continuïtat en el *Llibre particular de Berenguer de Sobrerroca* (1291-1297) (ASM. Lligall 8), enquadrat i amb un nombre important de fulls en blanc. Aquest fet ens fa suposar que l'activitat de la família cessà. Els dos llibres són un testimoni que la tipologia dels llibres particulars o de famílies fou implantada amb anterioritat al nomenament de Jaume d'Arters com a notari. El mèrit de Jaume d'Arters no fou procedir a una nova organització de la notaria manresana, sinó que sota la seva regència es generalitzarà i es consolidarà el seu funcionament. L'existència i constatació d'aquesta tradició anterior a la seva figura aporta nous elements en el coneixement de la notaria manresana.⁶

5. Marc TORRAS I SERRA, Bartomeu MASATS I SURINACH, Raquel VALDENEBRO I MANRIQUE, Lluís VIRÓS I PUJOLÀ, *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, 2 v.

6. Aquest és un nou enfocament al paper del notari Jaume d'Arters.

L'original sistema que s'implantarà al final del segle XIII, i que tindrà un element clau en els llibres de famílies o particulars, s'anà abandonant des del final del segle XV d'una manera progressiva. Serà substituït pel sistema comú i habitual a la resta de notaries catalanes, que anirà adquirint una major prevalença. En el període de 1288-1546, trobem manuals notariais de dos-cents vint-i-nou grups (famílies o particulars), que generen un volum desigual de documentació, atenent factors econòmics i socials.

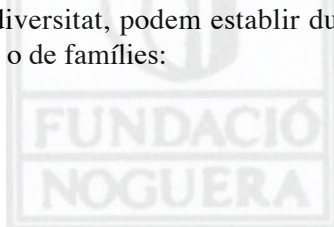
Classes de llibres particulars o de famílies

L'elaboració d'aquests llibres està estretament lligada a l'activitat econòmica de les famílies burgeses i als seus interessos patrimonials. La decisió d'obrir un llibre respondria a la necessitat dels particulars de disposar d'uns manuals on quedés recollida la seva activitat econòmica i comercial. L'exemple més clar que hem trobat és el cas de les societats per dur a terme una activitat comercial o productiva. En el llibre es registra l'activitat econòmica de cadascun dels socis fins a la liquidació de la societat. Aquest fet explicaria que els llibres fan referència a més d'una família i són vigents mentre dura la seva activitat. Entre aquests, hem trobat alguns llibres particulars de persones que actuen com a causídics o procuradors, que mantenen llibres propis.

La presència de dos o tres noms en un mateix llibre pot obeir no només a criteris econòmics, sinó de parentiu entre les famílies. No oblidem que moltes de les activitats productives i comercials d'aquest període tenien una base familiar fonamental i que els problemes derivats de les crisis familiars també afectaven el desenvolupament econòmic.

Tot i que predominen els documents de caràcter econòmic, també hi ha sovint documentació de la família relativa a l'administració del patrimoni i, sobretot, al procés de gestió del patrimoni familiar en el moment de la mort i la successió. En alguns arxius notariais, hi podem trobar els anomenats llibres de marmessories, que corresponen a totes les gestions fetes pels hereus per complir el testament. També trobem documents de l'administració de tutories de menors fins al moment d'assolir la majoria d'edat.

Atenent aquesta diversitat, podem establir dues tipologies bàsiques dels llibres particulars o de famílies:

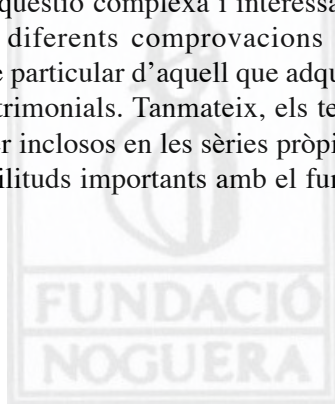

- Llibres de caràcter econòmic, fruit de l'exercici d'una activitat comercial o productiva entre diversos socis formant una societat comercial, o bé d'una activitat pròpia realitzada a vegades per un o diversos membres d'una família.
- Llibres relacionats amb l'administració del patrimoni familiar i amb tots els aspectes de la vida familiar que hi queden consignats. Hi ha força exemples que fan referència a l'heretament i a l'aplicació de les disposicions testamentàries. Normalment hi trobem l'inventari dels béns del difunt i el compliment de les seves darreres voluntats.

La consulta d'aquests llibres ens mostra que hi podien figurar les dues tipologies. Els dos àmbits que establim, de vegades, poden interactuar constantment en un mateix manual. Trobem casos en què, després de la mort del titular que utilitzava el llibre per portar la seva activitat comercial, aquest passa a recollir la documentació més de caràcter familiar lligada als seus hereus. El sistema té avantatges i és complementari a la possessió de les actes. En cas de pèrdua o conflicte, era molt més fàcil obtenir còpia de la documentació perduda.

El criteri per incloure els documents en aquests llibres en lloc dels manuals comuns obeiria tant a la voluntat dels interessats com als criteris impulsats per la mateixa notaria. Aquests llibres notariais presenten un sistema de redacció propi. Es tracta d'un aspecte cabdal, atès que significa una excepció al sistema predominant, de la doble-triple redacció que va assenyalar Maria Teresa Ferrer. Aquest punt ens obliga a endinsar-nos en la seva lògica de funcionament; aspecte imprescindible per entendre i respondre a moltes qüestions.

Els notaris actuen com a servidors de l'escribania, fet que explica que en aquests volums trobem la intervenció de molts notaris. El criteri que s'adoptava per anotar en un llibre familiar o en un altre un acte entre dues famílies és una qüestió complexa i interessant. Sobre aquest punt, després de realitzar diferents comprovacions puntuals, creiem que s'anotaven en el llibre particular d'aquell que adquiria drets, com funcionarà en els llibres patrimonials. Tanmateix, els testaments i els capítols matrimonials solen ser inclosos en les sèries pròpies d'aquesta tipologia. La seva lògica té similituds importants amb el funcionament dels arxius patrimonials.

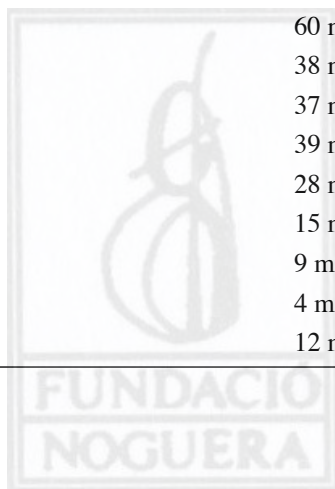
La producció dels llibres particulars o de famílies

Segle XIII (l'any d'inici del manual marca la seva inclusió en un o altre segle)

Període cronològic que abracen els manuals	Nombre de manuals per període
1 a 10 anys	3 manuals
11 a 20 anys	4 manuals
21 a 30 anys	cap manual
31 a 40 anys	2 manuals
41 a 50 anys	cap manual
51 a 60 anys	2 manuals
61 a 70 anys	cap manual
71 a 80 anys	1 manual
81 a 90 anys	cap manual
91 a 100 anys	cap manual
Més de 100 anys	1 manual

Segle XIV

Període cronològic que abracen els manuals	Nombre de manuals per període
1 a 10 anys	51 manuals
11 a 20 anys	46 manuals
21 a 30 anys	60 manuals
31 a 40 anys	38 manuals
41 a 50 anys	37 manuals
51 a 60 anys	39 manuals
61 a 70 anys	28 manuals
71 a 80 anys	15 manuals
81 a 90 anys	9 manuals
91 a 100 anys	4 manuals
Més de 100 anys	12 manuals

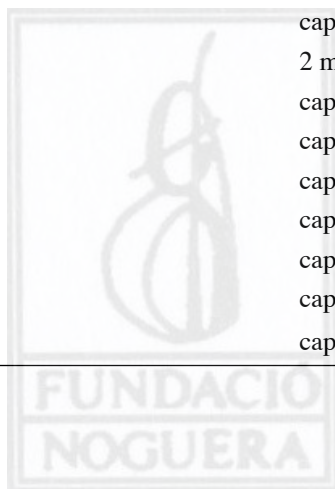

Segle XV

Període cronològic que abracen els manuals	Nombre de manuals per període
1 a 10 anys	13 manuals
11 a 20 anys	20 manuals
21 a 30 anys	19 manuals
31 a 40 anys	15 manuals
41 a 50 anys	10 manuals
51 a 60 anys	6 manuals
61 a 70 anys	4 manuals
71 a 80 anys	4 manuals
81 a 90 anys	1 manuals
91 a 100 anys	4 manuals
Més de 100 anys	3 manuals

Segle XVI

Període cronològic que abracen els manuals	Nombre de manuals per període
1 a 10 anys	cap manual
11 a 20 anys	cap manual
21 a 30 anys	cap manual
31 a 40 anys	2 manuals
41 a 50 anys	cap manual
51 a 60 anys	cap manual
61 a 70 anys	cap manual
71 a 80 anys	cap manual
81 a 90 anys	cap manual
91 a 100 anys	cap manual
Més de 100 anys	cap manual

Quadre resum de la producció (segles XIII al XVI)

Període cronològic que abracen els manuals	Nombre de manuals per període
1 a 10 anys	67 manuals
11 a 20 anys	70 manuals
21 a 30 anys	79 manuals
31 a 40 anys	57 manuals
41 a 50 anys	47 manuals
51 a 60 anys	47 manuals
61 a 70 anys	32 manuals
71 a 80 anys	20 manuals
81 a 90 anys	10 manuals
91 a 100 anys	8 manuals
Més de 100 anys	16 manuals

La producció dels llibres de família és de 453 manuals i la seva durada cronològica n'és una de les característiques. Prenent-la com a base es poden establir tres grups. El primer, d'un a trenta anys, amb un total de 216 manuals i, d'aquests, setanta-nou manuals que tenen una durada entre vint-i-un i trenta anys. El segon grup el formen els manuals que superen els trenta anys i arriben als seixanta; en total, 151 manuals. I un tercer grup el formarien els manuals que sobrepassen els seixanta anys, amb un nombre de vuitanta-sis volums. Destaca el fet, del tot excepcional, de disposar de setze manuals que superen els cent anys.

És interessant assenyalar el nombre de manuals notarial que corresponen a cadascuna de les famílies i la seva producció notarial (recordem que es tracta d'una aproximació, atès que agafem com a element de referència els cognoms).

1 manual	117 famílies o personatges	51,31%
2 a 5 manuals	86 famílies o personatges	37,71%
6 a 10 manuals	19 famílies o personatges	8,33%
Més de 10 manuals	6 famílies o personatges	2,63%

Així, de les dues-centes vint-i-nou famílies manresanes gairebé el noranta per cent disposen d'un a cinc manuals i un percentatge una mica superior al deu per cent tenen més de sis manuals notarial. En aquest grup hi trobarem els Desfar, Ferrer, Torres, Prat, Peguera, Vilella, Eimeric, Lladó, Amargós, Bellsolà, Andreu, etcètera, en definitiva, l'oligarquia urbana. És un cercle de famílies força reduït que mantenen forts lligams entre elles i, també, amb el poder municipal.⁷

Característiques dels llibres de família

Aquesta tipologia de llibres està caracteritzada pels següents punts:

1. Hi ha diferents tipus de llibres, però podem distingir dos grans blocs: uns centrats en l'àmbit econòmic o professional i uns altres centrats en l'espai familiar.
2. En un mateix llibre o volum es poden incloure diferents personatges o famílies. En aquest aspecte, els manuals presenten una gran diversitat de solucions. Des d'incloure més d'una família en un sol manual perquè té poca activitat o ha cessat el seu ús fins a l'existència de diversos volums d'una mateixa família a causa del seu gran nombre de documents. En altres casos la inclusió en un mateix volum respon a vinculacions entre famílies, un exemple és el cas de les famílies Montcunill i Coltell.
3. El seu abast cronològic, com a norma general, és molt extens, condicionat pel manteniment del sistema, l'activitat de la família i els interessos de les famílies per conservar-los. Les solucions que s'adopten no responen a factors determinats, sinó que es caracteritzen per la seva variabilitat. És habitual que els manuals abracin un període d'entre vint i trenta anys, tot i que hi ha casos excepcionals de manuals que superen els cent anys.
4. Les característiques codicològiques segueixen les dels manuals notarial comuns, però hi ha alguns casos notables i remarcables que escapen d'aquesta norma. El format correspon, en general, al foli o foli prolongat, els documents solen estar escrits en extens i la capsa d'escriptura sol deixar uns marges amples; tanmateix, hi ha una gran varietat. Volem assenyalar l'exemple de dos manuals notarial — sense

7. Els quadres s'han elaborat a partir del Catàleg dels Protocols Notarial de Manresa.

enquadrar— que no estaven inclosos en el *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*,⁸ que tenen una grandària especial i que localitzarem a l'Arxiu Comarcal l'any 2005. Tenen un títol atribuït per Sarret i Arbós i les seves proporcions són 40,6 × 29,8 cm, i 38,7 × 28,5 cm. Són unes mides extraordinàries i és l'únic cas amb aquestes proporcions que coneixem.⁹

5. Referent a la sistematització dels volums per a una família o un personatge, no s'adopten uns criteris estrictes. Per exemple, un mateix personatge o una família pot aparèixer en diferents manuals, tot i que hi hagi una coincidència cronològica.
6. Els manuals presenten un sistema de redacció propi. La seva lògica de funcionament té molts punts de contacte amb els llibres i les llibretes dels arxius patrimonials; així, la seva inclusió en el manual de la família A o família B o en el manual comú anirà determinada en funció dels drets que generi a favor d'una o altra part. És un tema que caldrà anar aprofundint.
7. En el funcionament de la notaria manresana conviuen dos sistemes: el tradicional i l'especial, que té com a base els llibres que anomenem particulars o de família. Aquest segon sistema és el principal i el que preval amb més força al llarg de dos segles.

D'altra banda, l'existència dels llibres de famílies o particulars entenem que respon a un seguit de causes i factors:

1. La vinculació de la notaria a la Pabordia de la Seu, que serà la titular de l'escriu. Durant tot el període estudiat tindrà problemes jurídics pel que fa a la seva existència i s'anirà consolidant amb un perfil propi.
2. La figura del notari Jaume d'Arters té un paper clau en la consolidació del sistema, que ja s'inicia en els anys vuitanta del segle XIII. En la seva persona confluirà el pes de la notaria vinculada a l'església i, també, el poder civil de la ciutat. I aquest sistema perdurà fins a l'inici del segle XVI.
3. Hi ha una voluntat d'establir aquest sistema. És una forma de fidelització de la burgesia i de les famílies benestants vers la institució notarial. En definitiva, d'enfortir la notaria.

8. Marc TORRAS *et al.*, *Catàleg...*

9. Les seves característiques seran tractades amb més profunditat en un estudi que està realitzant l'arxiver i historiador Josep M. Masnou dels llibres particulars de la família Ferrer.

4. Les característiques socioeconòmiques de la Manresa medieval la fan possible. Manresa és una ciutat mitjana-gran amb un pes demogràfic i econòmic important. Les seves dimensions possibiliten que aquest sistema sigui funcional.

El tractament arxivístic: anàlisi i problemàtica

En aquest apartat ens centrarem en les actuacions arxivístiques del període que s'inicia amb la Llei marc del notariat de 1862 i amb les seves disposicions complementàries, especialment el Decret llei de 1869. És a partir d'aquesta data, considerada com a punt de partida del notariat contemporani, que hi haurà una homogeneïtzació en l'organització arxivística catalana i espanyola. En el nostre cas, això és especialment important perquè ens permet copsar algunes de les característiques de l'organització i la classificació dels fons notariaus que han persistit i han arribat fins a l'actualitat.

El primer notari arxiver fou Ignasi Puig i Mas —Decret 8 de gener de 1869.¹⁰ L'organització de l'Arxiu implicà una doble tasca: agrupar i aplegar els manuals notariaus del districte i trobar un local per instal·lar-los. Un dels resultats va ser la redacció de l'anomenat *Inventari d'Ignasi Puig i Mas*,¹¹ el qual, encara que incomplet, ens ofereix una bona visió de conjunt de l'Arxiu. Tradicionalment, i de forma errònia, se l'ha identificat com un instrument de descripció, quan es tracta del conjunt de relacions de la recollida de protocols notariaus que van ser ajuntades i cosides formant un volum. El seu productor no fou la notaria, sinó el jutjat de 1a Instància. El seu posterior ús com a eina descriptiva de l'Arxiu explicaria aquest error.

Des d'un primer moment, hi va haver una especial preocupació per la recollida dels fons notariaus i la seva instal·lació. Es va sol·licitar a l'Ajuntament un local per instal·lar-los, però la resposta va ser negativa i els diferents notaris arxivers es feren càrrec d'aquesta responsabilitat.

10. Arxiu Comarcal del Bages, carpeta «*Arxius de Protocols i Registre de la Propietat*». Carta del dia 11 de febrer de 1869 del notari Ignasi Puig i Mas a l'alcalde de Manresa.

11. Arxiu Comarcal del Bages, carpeta «*Arxiu de Protocols. Inventari d'Ignasi Puig i Mas*». Es tracta de l'expedient que es va generar en la formació de l'Arxiu de Protocols de Manresa. La primera pàgina està en força mal estat, però es pot llegir. En la lectura de l'expedient, aquest fet queda reafirmat moltes vegades; per exemple, en la carta que adreça l'Audiència Territorial de Barcelona al jutge de 1a Instància de Manresa, on es notifica el nomenament del notari de districte de Manresa a favor d'Ignasi Puig i Mas.

Quadre: Recollida de protocols per a la formació de l'arxiu

Data	Població	Notari
1869, maig, 5	Moià	Joaquim Otzet
Íd.	Moià	Jacint Vilarrubia
Íd.	Moià	Joan Serrarica
Íd.	Moià	Josep Busanya
Íd.	Moià	Jacint Busanya
Íd.	Moià	Ramon Busanya
Íd.	Moià	Pere Pujol
Íd.	Moià	Francesc Pujol
Íd.	Moià	Francesc Pujol
Íd.	Moià	Ignasi Pujol
Íd.	Sant Feliu Sasserra	Ramon Saladich
....
1869, maig, 14	Sallent	Josep Antoni Ferrusola
....
Íd.	Calders	Joan Guàrdia
....
Íd.	Artés	Pius Trasserra
1869, juliol, 6	Manresa	Antoni Gili
....

Font: Quadre elaborat a partir de l'anomenat Inventari d'Ignasi Puig i Mas (1869)

En cada visita es descriu, de manera correlativa, els manuals que es recullen agrupats per notaries. Aquest mètode ens proporciona un retrat molt fidedigne del procés d'agrupació de la documentació per la formació de l'arxiu del districte notarial i la descripció del seu contingut.

El llibre o expedient va servir de base en la reorganització de l'Arxiu que, anys més tard, dugué a terme Joaquim Sarret i Arbós. L'expedient ja ens aporta la xifra de 2.858 volums, tot i la possible manca d'alguns fulls. Això ho podem copsar per les anotacions manuscrites de Sarret i Arbós (per ex. pàgina 129 *verso*), que el va foliar.¹² El volum ens ofereix una

12. Arxiu Comarcal del Bages, carpeta «*Arxiu de Protocols. Inventari d'Ignasi Puig i Mas*». La numeració del volum, algun signe i l'anotació que assenyalen estan fetes a llapis de la mà de l'arxiver Joaquim Sarret i Arbós, que va utilitzar-lo com a base per a l'elaboració del seu catàleg de l'arxiu notarial.

informació molt valuosa per conèixer la documentació i la cronologia en la formació de l'Arxiu de Protocols.

Ignasi Puig va ser substituït pel notari arxiver Francesc Calaff i Bordes, l'any 1874. A la seva mort, l'any 1902, ocupà el càrrec el notari Lluís de Travy i de Còdol. Aquest volgué donar un impuls a l'arxiu notarial cercant una major dimensió pública i una obertura vers els historiadors i estudiosos. Així, va encarregar a Joaquim Sarret i Arbós la tasca de traslladar l'Arxiu i procedir a la seva classificació i ordenació. Aquest ho portà a terme en un període de cinc mesos i tingué una àmplia difusió en la premsa local. D'aquesta manera s'elaborà el *Catálogo-Índice del Archivo General de Protocolos de Manresa*,¹³ que ha estat l'instrument de gestió de la documentació notarial durant molts anys.

El Catàleg-Índex de Sarret i Arbós i les descripcions posteriors

El seu títol és *Catálogo-Índice del Archivo General de Protocolos del Distrito Manresa por D. Luis de Travy de Còdol. Año 1903*. El fet de figurar en el títol el nom del notari arxiver que va encarregar la seva elaboració ha determinat que, de vegades, hom hagi utilitzat la denominació *Catàleg Sarret-Travy*.

Es tracta d'un volum de format foli, de 195 pàgines escrites, que posteriorment es va anar ampliant amb inventaris addicionals de les transferències que es realitzaven a l'Arxiu General de Districte. El catàleg s'inicia amb una introducció o informe de sis pàgines, signada pel notari arxiver i adreçada al president de l'Audiència, on es descriuen les tasques que s'han realitzat en la classificació i ordenació del fons documental, alhora que ens ofereix dades referents a la formació de l'Arxiu del Districte.

L'inventari té la gran virtut d'oferir-nos una visió global de l'arxiu de protocols i proporcionar-nos una informació valuosa sobre les seves tipologies. Tanmateix, en la seva classificació, Sarret i Arbós combina diferents criteris, però sense acabar de trobar una fórmula reeixida.

En primer lloc, agrupa la documentació segons la cronologia. S'inicia en el segle XIII amb la corresponent relació de manuals; continua en el segle XIV, també amb la seva relació, i així successivament. En cada cas, elabora unes llistes amb els camps següents:

13. Arxiu Comarcal del Bages, Fons Notarial, *Catálogo-Índice del Archivo General de Protocolos*, enquadernat en pergamí, folrat amb cartó.

- *Número de orden* (signatura topogràfica)
- *Protocolos y Nombres de los Notarios* (descripció)
- *Años que comprende el protocolo* (dates); sovint s'acompanya amb una descripció física (per ex. *Protocolo en mal estado* o *Protocolo en folio*).

Però ens apareixeran apartats que trencaran el criteri que abans hem assenyalat. Per exemple, a la pàgina 63 (llibres números 710 al 713) tenim el títol de *Libros de la familia «Peguera»*. A la següent un nou apartat *Siglos XIV y XV, Notarías de Jaime Galceran y de Jaime Ça Coromina de Manresa* —en una nota a peu de pàgina ens diu: *No se han puesto anteriormente, por ser de tamaño en cuarto menor y no confundirlos con los infolios*. A partir d'aquest moment, els trobem ordenats per notaries. A la pàgina 70, ens apareixen els llibres de jueus (893-909), que van des de les acaballes del segle XIII al final del XIV; a continuació es torna a agafar el criteri cronològic i segueix l'apartat del segle XV que ja s'havia iniciat vint planes abans.

Aquestes desviacions del criteri general ens posen de manifest un seguit de condicionaments i divergències: l'espai físic on s'instal·la la documentació, la confluència de diferents formats i, molt especialment, l'existència de diverses tipologies de manuals notariais.

Així ens trobarem en casos molt diferents. Per exemple, en l'apartat del segle XIV, pàgines 5 a 49:

32 = *Infolio con cubiertas de pergamino. En la cubierta dice: Septimus liber Guillermi de Turribus, 1304.*

45 = *Manual particular de Elionora Rigolf, autorizado por los notarios Jaime de Arters y Pedro Nadal, 1310-1352.*

85 = *Manual propio de Pedro de Ulmo, autorizado por J. Arters y Francisco Gamisans, 1321-1387.*

446 = *Protocolo de Capítulos Matrimoniales, 1322-1327.*

Hem esmentat un manual del notari Guillem de Torres, dos manuals particulars i un llibre de capítols matrimonials. És a dir, ens referim al funcionament més normal i comú —el primer cas—, als llibres especials més habituals —capítols matrimonials— i als llibres particulars o familiars.

L'actuació de més d'un notari en un mateix manual i la convivència dels manuals comuns i els manuals de famílies o particulars són alguns dels elements que ens transmeten una informació sobre el funcionament i les característiques de la institució notarial. Emperò, aquesta diversitat ha comportat dificultats en la seva descripció arxivística.

L'any 1993 es va publicar, en dos volums i dins la col·lecció d'inventaris de la Fundació Noguera, el *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*, que suposà un esforç important en l'actualització i revisió de l'arxiu notarial i que incorporà documentació que no estava inclosa en l'anterior inventari, tot i que això no es va fer d'una manera completa. Tanmateix, reproduceix bàsicament l'estructura de Sarret i Arbós. No es fa un pas més enllà per integrar les diferents tipologies documentals a través d'un quadre de classificació que els donés cabuda, l'elaboració d'una taula cronològica i d'uns índexs específics.¹⁴

En la introducció del *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*¹⁵ es fa esment dels llibres particulars com una de les sèries que establí el notari Jaume d'Arters al final del segle XIII i que es perllongaren fins al començament del segle XVI, alhora que es palesa la seva importància. La seva classificació arxivística comporta una problemàtica que es va intentar resoldre integrant-los en el sistema general emprat en els catàlegs de la Fundació Noguera i introduint-hi unes variacions.¹⁶

En la seva classificació s'adopta un criteri cronològic però, entremig, se'n fan servir d'altres: llibres comuns, llibres particulars, confraries, etcètera. Així, si estem realitzant un estudi sobre la Manresa del segle XIII, només disposem de l'Índex Cronològic, però no hi apareixen tots els volums, atès que no inclou els notaris anònims. En altres casos no es poden atribuir a un notari, sinó que hi intervenen molts notaris. També tenim els llibres especials, que no hi són compresos, ni els esborranys. En definitiva, la solució més fàcil és anar resseguint el catàleg i localitzarem manuals d'aquest segle a les pàgines: 61-64, 69-70, 104-105, 164, 169, 188 i 195. Aquesta situació es repeteix, en unes proporcions molt majors, per als segles XIV i XV. Un altre dels aspectes que poden comportar certa confusió és la utilització de moltes classes de signatures topogràfiques —fins a nou tipus diferents. La diversitat de signatures respon a circumstàncies vinculades a la pròpia evolució de l'Arxiu, però el problema és que ens trobem casos en què la mateixa signatura aporta criteris topogràfics, sistemàtics i descriptius del tema o del format del volum.

14. En la introducció del *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa* s'assenyalen algunes de les seves característiques i es fan algunes propostes, p. 45-49.

15. Marc TORRAS *et al.*, *Catàleg...*, p. 16.

16. Marc TORRAS *et al.*, *Catàleg...*, p. 49.

Entenem que per a la seva correcta classificació hi ha dos elements clau. En primer lloc tenir present que la notaria manresana funcionava com una única institució, on treballaven diferents notaris. En segon lloc, la utilització de la figura del quadre de classificació pel conjunt del fons notarial com un element cabdal en la seva descripció arxivística complementat per altres instruments, com ja hem assenyalat. La seva contextualització ha de tenir un referent en la nostra actuació arxivística. Són dos elements que no es poden destriar sinó que interactuen. Aquests aspectes comportarien introduir algunes correccions en la seva classificació. Per exemple en les actuals signatures topogràfiques; adoptant els mecanismes per salvaguardar les citacions i referències que s'han fet al llarg dels anys.

Alguns apunts del panorama català

El Servei d'Arxius del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya publicà, l'any 1997, la *Norma per a l'elaboració del Quadre de Classificació dels fons Notarials*, que suposà un pas endavant atès que plantejà qüestions importants en la classificació d'aquests fons i propicià interessants aportacions.¹⁷ En el present article no entrem en els diferents elements que va generar aquest document i les posteriors contribucions, sinó que posem de manifest l'existència simultània de dos sistemes de funcionament en una mateixa notaria i remarcuem les problemàtiques en l'àmbit descriptiu que ha comportat.

A escala general, es plantegen importants elements de reflexió teòrica respecte a la classificació i ordenació dels fons notarials i ens obliga a fer un breu apunt sobre les diferents consideracions científiques que van sorgir arran de la publicació de la *Norma*. Aquests elements formen part del cas concret de Manresa, tot i que són una mostra de la diversitat casuística dels arxius notarials i de la necessitat que les normes que s'adoptin siguin suficientment flexibles i no cerquin una única solució. Des del moment que parlem de realitats diverses hem d'admetre solucions diferents.

17. Antoni MAYANS, Xavier PUIGVERT, «Algunes consideracions sobre la classificació i l'ordenació dels fons notarials», *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius* (Barcelona), 28 (hivern de 2000), p. 1-3. Lluïsa CASES I LOSCOS, Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, «Sobre la institució notarial a Catalunya. Qüestionament a la Norma per a l'elaboració del quadre de classificació dels fons notarials», *Lligall* (Barcelona), 19 (2002), p. 73-87. Rafel GINEBRA I MOLINS, «Del tractament arxivístic dels fons notarials. Aportacions, o quasi, a un debat», *Lligall* (Barcelona), 21 (2003), p. 61-71.

El *Llibre particular de la família Camp 1349-1411* (signatura topogràfica Tr. 217) té una durada de més de seixanta anys i hi intervenen catorze notaris. Elements com l'adscripció del llibre a un notari o a la notaria, la transmissió dels manuals notarials i altres perden sentit. En el moment en què aquests llibres són el sistema de funcionament habitual i majoritari ens hem de referir a la notaria com a element productor i principal. Aquesta situació no serà vàlida en altres casos. I això és lògic, atès que una de les característiques de la realitat notarial catalana, tant en l'època medieval com en la moderna, és la seva heterogeneïtat.

En els fons notarials dels arxius catalans trobem l'existència de manuals o llibres centrats en l'àmbit econòmic, en l'administració d'alguna marmessoria o bé referits a la funció jurisdiccional d'una determinada institució. Hi ha casos vinculats a l'exercici d'un ofici. Per exemple, en la notaria de Castelló d'Empúries, en el manual del notari Pere Perrí¹⁸ corresponent als anys 1331-1336, ens assenyala:

Iste liber est Bernardi Martini, paratoris ville Cestilionis.

En el *Catàleg dels Protocols del Districte de Figueres (II)*¹⁹ es fa una bona introducció de la notaria de Peralada, un centre important agrícola, però amb una destacada producció llanera. A la notaria de Peralada trobem actuant, en un mateix volum, els notaris Guillem Dalmau i Ramon d'Ortal (1351-1358) pel senyor del castell de la Garriga:

Instrumenta infrascripta fuerunt pro Raymundo de Ortallo, notario publico auctoritate nobilis domini vicecomitis per totam terram et dominationem suam [...] auctoritate ad venerabilis Francisci de Garriga instantiam et requisitionem.

Un cas especialment il·lustratiu ens el proporciona el manual de Bertran de Llaner,²⁰ corresponent als anys 1319-1333, on trobem la següent anotació:

18. Arxiu Històric de Girona / AHG Ca 57.

19. M. Àngels ADROER I PELLICER, Erika SERNA I COBA, Santi SOLER I SIMON, *Catàleg dels Protocols del Districte de Figueres (II)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004.

20. Arxiu Històric de Girona / AHG Pe 1103. Llibre particular de Bertran de Llaner, draper de Peralada, f. 4v.

Remensa sia que són venguts a carte ab nom maestre en G. Sunyer, en Bernat Sunyer d'aquest libre e de tots los altres també de drapers com dels comuns, generalment e largament, axí com en lo libre comú de mil e ccc xx en lo canelar que hem carta, idus junii est contengut e escrit (1320, juny / juliol).

Tenim, en aquesta anotació, d'una manera explícita, una distinció entre els llibres comuns i els específics; en aquest cas vinculats als drapers. Ens assenyala l'existència de diferents tipologies documentals i un funcionament complex de la notaria. Existeixen altres casos, per exemple, a l'Arxiu Comarcal de l'Anoia, on classificat en el fons de l'Arxiu Parroquial d'Igualada trobem el Llibre Particular de Pere Miró que comprèn els anys 1322-1337.²¹ A l'Arxiu Diocesà de Solsona tenim el llibre de Pere Groc (Cardona), que abraça els anys 1337-1346.²² El nombre important de llibres particulars que trobem en la notaria de Peralada i l'anotació que hem assenyalat, són dos elements que ens fan avançar la idea que, possiblement, en aquesta notaria funcionava un sistema amb algunes similituds al que ara estudiem.

Conclusions

Durant un període de més de dos-cents cinquanta anys (de 1288 a 1546), la notaria de Manresa es regirà a través d'un sistema original i propi, diferent de la resta del país. Així, un nombre important de famílies i personatges de la classe dirigent i de la burgesia manresana tindrà uns llibres específics a la Notaria amb moltes variables i la majoria dels actes que realitzin s'inscriuran en aquests registres. Aquest model de funcionament conviurà amb el model comú i tradicional; emperò, en el decurs dels segles XIV i XV serà el sistema predominant.

Es generaran els llibres especials, anomenats pels arxivers llibres particulars o de famílies. No es tracta de casos aïllats, sinó que constitueixen la major part de l'embalum documental generat per la Notaria en aquest període.

21. Arxiu Comarcal d'Igualada / API NOT 25.

22. Ramon PLANES I ALBETS, *Catàleg dels protocols notariais dels arxius de Solsona*, Barcelona; Fundació Noguera, 1985, p. 39. També el cita J. SERRA I VILARÓ, *Història de Cardona*, Llibre IV, Tarragona, 1962, p. 10 (informació facilitada per Ramon Planes).

L'actuació arxivística sobre aquest fons notarial no ha sabut adaptar-se a les seves particularitats i ha utilitzat uns esquemes estàndards, fet que ha generat disfuncions en l'àmbit arxivístic.

Els llibres de famílies o particulars són una font excepcional per a l'historiador. Aquest sistema d'organització, no prou conegut, n'ha limitat l'ús. En un llibre o una sèrie de llibres es troba agrupada una part molt significativa de la documentació de les principals famílies manresanes i del seu àmbit d'influència territorial, al llarg d'aquest període. Aspectes de la història econòmica, les relacions socials i familiars, vinculacions, estaments de poder i molts altres són elements a tenir en compte.

Els llibres particulars o de família de l'arxiu notarial manresà són un cas excepcional en els fons notarial catalans. En definitiva, ens presenten un nou model de funcionament amb unes característiques pròpies.

APÈNDIX

Repertori dels manuals notarials de famílies i particulars manresans (segles XIII-XVI)

Aquest instrument de descripció s'elabora prenent com a base el Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa i el seu objectiu és facilitar la consulta d'aquesta tipologia de manuals i, alhora, proporcionar una visió de la seva importància a l'Arxiu de Protocols de Manresa. Els llibres d'aquesta relació es troben a l'Arxiu de la Seu de Manresa i l'Arxiu Comarcal del Bages.

El Repertori pren com a element de classificació els diferents manuals agrupats per cognom de grups de famílies o personatges. L'ordenació dels diferents grups segueix un ordre alfabètic i cada grup, internament, s'organitza de manera cronològica.

Algunes remarques:

1. S'agrupen per cognoms, que és l'element identificador dels grups familiars o personatges. Pot donar-se el cas que un cognom correspongui a més d'una família, però s'ha cregut que aquesta agrupació era la més lògica i facilitava la recerca.
2. Els grups familiars porten el corresponent nom i els anys extrems del conjunt de la seva producció documental. La descripció de cada manual és mínima: títol, anys extrems i signatura topogràfica (Tr. fa referència al Catàleg Sarret-Travy). La funció és assolir una consulta àgil i tenir com a agrupació natural el grup o grups familiars per mitjà dels cognoms.
3. És un fet comú que els manuals s'utilitzessin per a més d'una família o personatge. La solució que hem adoptat ha estat fer un desdoblament del volum. Per exemple, el *Llibre particular de Ramon i Jaume de Lledó, Berenguer de Solanes i Jaume de Bellsolà (1363-1410)* l'hem situat en tres grups familiars: 1. Lladó / Lledó. 2. Solanes. 3. Bellsolà.
4. Es decidí posar el títol sencer del llibre i separar per claudàtors les famílies que no fossin d'aquell grup concret. La tasca d'anar agrupant els diferents llibres notarials per grups familiars ens ha permès mostrar una aproximació a la producció documental de cada família i al conjunt dels manuals de les famílies.

ABADAL (1353-1432)

Llibre particular de [Francesc Carner] i Joan Abadal (1353-1432) (Tr.: Travy 248)

AGUDA (1341-1368)

Llibre particular de Francesc d'Aguda i [Bernat de Savanera] (1341-1368) (AHPM. 4069)

ALBERGUERIA (1322-1326)

Llibre particular de Romeu d'Albergueria (1322-1326) (Tr. 88)

ALÇAMORA/ANÇAMORA (1359-1383)

Llibre particular d'Antoni d'Ançamora (1359-1383) (inclòs en la signatura Tr. 78)

Llibre particular d'Antoni i Francesc d'Alçamora (1384-1452) (Tr. 374)

ALEGRE (1333-1335)

Llibre particular de Bernat Alegre i [Jaume Torres] (1333-1335) (ASM. 107)

ALTARRIBA (1371-1395)

Llibre particular de Ramon Altarriba (1371-1395) (AHPM. 4089)

ALZINA (1313-1340)

Llibre particular de [Jaume de Coll], Pere d'Alzina i [Pere de Pujol] (1313-1340) (Tr. 69)

AMELL (1319-1348)

Llibre particular de Bernat i Pere Amell (1319-1348) (Tr. 73)

AMARGÓS/AMERGÓS (1299-1438)

Llibre particular de Jaume i Berenguer Amargós (1299-1335) (Tr. 26)

Llibre particular de Jaume i Francesc Amargós (1333-1352) (Tr. 138)

Llibre particular de Francesc i Joan Amargós (1348-1376) (Tr. 210)

Llibre particular de la família Amargós (1351-1370) (Tr. 225)

Llibre particular de Bernat i Pere Amargós (1357-1382) (ASM. V-75)

Llibre particular de Bernat Amargós (1360-1381) (Tr. 330)

Llibre particular de Francesc i Bartomeu Amergós (1372-1395) (Tr. 80)

Llibre particular de Bernat Amargós (1382-1401) (Tr. 401)

Llibre particular de Jaume Amargós i [Pericó Umbert] (1342-1348) (ASM. 7)

Llibre particular de Bartomeu i Jaume Amargós (1395-1412) (Tr. 502)

Llibre particular de Bernat de Valls i la família Amergós (1334-1359) (AHPM. 4064)

Llibre particular de Bernat Amergós i Alamanda, la seva esposa (1402-1423) (Tr. 522)

Llibre particular de Jaume Amargós [Bernat i Pere ça Roca i Guillem Ramon de Santa Maria] (1406-1438) (Tr. 542)

ANDREU (1292-1417)

- Llibre particular de les famílies Andreu i [Om] (1292-1344) (Tr. 1)
- Llibre particular de Pere Andreu (1311-1328) (Tr. 48)
- Llibre particular de la família Andreu (1317-1363) (Tr. 62)
- Llibre particular de Galceran Andreu (1319-1368) (Tr. 64)
- Llibre particular de Berenguer Andreu (1340-1345) (ASM. 18)
- Llibre particular de Pere i Bernat Andreu (1344-1366) (Tr. 191)
- Llibre particular de Berenguer Andreu (1345-1385) (Tr. 243)
- Llibre particular de [Guillem Nadal] i Francesc Andreu (1352-1404) (AHPM. 4081)
- Llibre particular de fra Bernat Andreu i Francesca, la seva germana (1357-1400) (Tr. 196)
- Llibre particular de Galceran Andreu (1368-1392) (Tr. 304)
- Llibre particular de Pere i Ramon Andreu (1390-1431) (Tr. 401)
- Llibre particular de la família Andreu (1401-1417) (AHPM. 4103)

ARLEMBAU (1318-1393)

- Llibre particular de [Jaume Berenguer de Vilaalzinosa] i Francesc Arlembau (1318-1393) (Tr. 125)

AROLA (1347-1411)

- Llibre particular de Bonamat s'Arola i [Bernat Guillem Messeguer] (1347-1411) (Tr. 212)

ARTERS/ARTÉS (1358-1479)

- Llibre particular de Romeu d'Arters (1358-1384) (AHPM. 4084)
- Llibre particular de Romeu d'Arters (1384) (ASM. 54)
- Llibre particular de Romeu d'Artés (1385-1395) (Tr. 382)
- Llibre particular de Romeu i Nicolau d'Artés (1395-1430) (Tr. 503)
- Llibre particular de Nicolau i Joan d'Artés (1449-1479) (AHPM. 4118)

ARTÚS (1291-1393)

- Llibre particular de Guillem Artús (1291-1325) (Tr. 13)
- Llibre particular de la família Artús (1314-1336) (AHPM. 4055)
- Llibre particular de Guillem Artús (1327-1339) (Tr. 111)
- Llibre particular de Guillem Artús (1339-1356) (Tr. 189)
- Llibre particular d'Arnau Artús (1341-1350) (AHPM. 4067)
- Llibre particular de Pere i Guillem Artús (1362-1375) (Tr. 405)
- Llibre particular de Romia, esposa de Pere Artús, difunt (1374-1393) (AHPM. 4093)

BAÇOLS (1455)

- Llibre particular de Joan Baçols (1455) (ASM. 107)

BALLOT (1379-1432)

Llibre particular de Jaume Ballot (pare i fill) (1379-1396) (Tr. 352)

Llibre particular de Jaume Ballot (1396-1405) (Tr. 423)

Llibre particular de la família Ballot (1405-1432) (Tr. 539)

BARÓ (1318-1394)

Llibre particular de Guillem Baró i [la família Marcet] (1318-1394) (Tr. 100)

BARRIAC/BARRIACH (1354-1426)

Llibre particular de [Bernat de Salesnoves], Pere Barriac i [Tomàs de Solà] (1354-1415) (Tr. 253)

Llibre particular de [Tomàs de Solà] i Pere i Joan Barriach (1416-1426) (ASM. 107)

Llibre particular de Pere i Joan Barriach (1425-1455) (Tr. 604)

BASSA (1414-1453)

Llibre particular de Joan Bassa (1414-1453) (Tr. 569)

BELLSOLÀ (1345-1433)

Llibre particular de [Pere de Cassassayes i les famílies Marfany] i Bellsolà (1325-1378) (Tr. 98)

Llibre particular de les famílies [Cassassayes] i Bellsolà (1345-1388) (Tr. 188)

Llibre particular de la família Bellsolà (1351-1360) (AHPM. 4077)

Llibre particular de [Francesc de Vilarassa] i la família Bellsolà (1357-1402) (AHPM. 4083)

Llibre particular de [Ramon i Jaume de Lledó, Berenguer de Solanes] i Jaume de Bellsolà (1363-1410) (Tr. 290)

Llibre particular de Francesc de Bellsolà (1364-1403) (Tr. 293)

Llibre particular de la família Bellsolà (1405-1419) (Tr. 537)

Llibre de Francesc i Joan de Bellsolà (1406-1420) (Tr. 544)

Llibre particular de Pere de Bellsolà (pare i fill) (1421-1433) (Tr. 592)

BOIXÓ/BOIXONS (1313-1532)

Llibre particular de Jaume Boixó (1313-1330) (ASM. 18)

Llibre particular de la família Boixó (1319-1372) (Tr. 403)

Llibre particular d'[Arnau de Casaldoliver], [Pere Ricolf], Pere Boixons i [Pere Sarta] (1324-1356) (Tr. 113)

Llibre particular de la família Boixó (1319-1372) (Tr. 403)

Llibre particular d'[Arnau de Casaldoliver], [Pere Ricolf], Pere Boixons i [Pere Sarta] (1324-1356) (Tr. 113)

Llibre particular de les famílies Boixó i [Socarrats] (1373-1532) (AHPM. 4091)

BOTÍ (1347-1413)

Llibre particular de Ramon i Pere Botí (1347-1413) (Tr. 206)

Llibre particular de la família Botí (1352-1382) (AHPM. 4080)

BOVET (1299-1325)

Llibre particular de Jaume Bovet (1299-1304) (ASM-18)

Llibre particular de Jaume Bovet i [Ramon de Clergue] (1304-1325) (Tr. 31)

BOYONS (1330-1378)

Llibre particular de [Berenguer de Torelló] i Bonamat de Boyons (1330-1378)
(Tr. 140)

CABRERA (1455-1466)

Llibre particular de Bernat i Joan Cabrera (1455-1466) (Tr. 662)

CALAFELL (1379)

Llibre particular de Ramon de Calafell (1379) (Tr. 353)

CALDERS (1346-1358)

Llibre particular de Galceran de Calders i [Berenguer i Pere de Grevalosa]
(1346-1358) (AHPM. 4073)

CAMP (1311-1438)

Llibre particular de Guillem Camp (1311-1342) (ASM. V-169)

Llibre particular de Guillem Camp (1317-1331) (Tr. 61)

Llibre particular de Guillem Camp (1331-1342) (Tr. 134)

Llibre particular de Guillem de Camp (1343-1348) (Tr. 186)

Llibre particular de la família Camp (1349-1411) (Tr. 217)

Llibre particular de la família Camp (1415-1438) (AHPM. 4107)

CANET (1324-1428)

Llibre particular de Berenguer Canet i [Francesc Nerell] (1324-1365) (Tr. 166)

Llibre particular de la família Canet (1345-1407) (Tr. 198)

Llibre particular de la família Canet (1382-1442) (Tr. 359)

Llibre particular de Berenguer Canet i [Arnau Draper] (1402-1447) (Tr. 520)

Llibre particular de [Pere Sarta], Domènec Canet i [Pere (pare i fill) i Caterina
Montcunill] (1405-1458) (Tr. 543)

Llibre particular de Jaume Canet (1407-1428) (Tr. 546)

CANYELLES (1393-1502)

Llibre particular de Joan i Francesc Canyelles (1393-1459) (Tr. 499)

Llibre particular de Joan Canyelles i [Pere i Simeó Seguí] (1437-1502) (Tr.
631)

CARDONÉS (1361-1432)

Llibre particular de Pere Cardonés i [Pere i Joan Miquel] (1361-1432) (Tr.
341)

CARNER (1353-1432)

Llibre particular de Francesc Carner i [Joan Abadal] (1353-1432) (Tr. 248)

CASALDÀLIGA (1360-1415)

Llibre particular de Ramon Casaldàliga (1360-1415) (Tr. 317)

CASALDOLIVER (1324-1356)

Llibre particular d'Arnau de Casaldoliver, [Pere Ricolf], [Pere Boixons] i [Pere Sarta] (1324-1356) (Tr. 113)

CASANOVA (1308-1453)

Llibre particular de Berenguer de Casanova i [Pere Marquet] (1308-1344) (Tr. 40)

Llibre particular de les famílies [Montcunill], [Nerell] i Casanova (1317-1364) (Tr. 71)

Llibre particular de la família Casanova (1321-1392) (Tr. 84)

Llibre particular de Romeu i Ramon de Casanova (1371-1400) (Tr. 315)

Llibre particular de Galceran de Casanova (1392-1402) (Tr. 498)

Llibre particular de Ramon i Romeu de Casanova (1401-1453) (Tr. 515)

CASELLES (1421-1453)

Llibre particular de la família Caselles (1421-1453) (Tr. 597)

CASES (1363-1442)

Llibre particular de Pere Guillem i Bernat de Cases (1363-1396) (Tr. 288)

Llibre particular de Miquel Cases (1431-1442) (AHPM. 4113)

CASSASSAYES (1325-1388)

Llibre particular de Pere de Cassassayes i [les famílies Marfany i Bellsolà] (1325-1378) (Tr. 98)

Llibre particular de les famílies Cassassayes i [Bellsolà] (1345-1388) (Tr. 188)

CASTELLET (1312-1506)

Llibre particular de Ramon, Ferrer i Galceran de Castellet i [Ramon Miquel de Tord] (1312-1383) (AHPM. 4051)

Llibre particular de Romeu i Francesc de Castellet (1319-1373) (Tr. 121)

Llibre particular de Francesc Castellet (1375-1419) (Tr. 334)

Llibre particular de Galceran de Castellet (1383-1427) (Tr. 369)

Llibre particular de Galceran de Castellet i [Mateu i Albert Vilanova] (1428-1506) (Tr. 614)

CASTELLGALÍ (1341-1367)

Llibre particular de Guillem i Berenguer de Castellgalí i [Bernat de Torres] (1341-1367) (Tr. 173)

CLERGUE (1304-1437)

Llibre particular de [Jaume Bovet] i Ramon de Clergue (1304-1325) (Tr. 31)

Llibre particular de Bernat i Nicolau Clergue (1407-1437) (Tr. 548)

COLL (1313-1407)

Llibre particular de Jaume de Coll, [Pere d'Alzina i Pere de Pujol] (1313-1340) (Tr. 69)

Llibre particular de Jaume de Coll i [Jaume de Sallent] (1341-1428) (Tr. 174)

Llibre particular de Pere de Coll (1399-1407) (Tr. 440)

COLTELLER (1291-1414)

Llibre particular de Jaume Colteller (1291-1311) (AHPM 4047)

Llibre particular de Jaume Colteller i [Guillem de Montcunill] (1312-1341) (AHPM. 4053)

Llibre particular de [Pere de Montcunill] i Jaume Colteller (a) de Montcunill (1347-1414) (Tr. 207)

COMA (1352-1452)

Llibre particular de Pere i Ramon de Coma (1352-1400) (Tr. 233)

Llibre particular de Berenguer i Pere de Coma (1405-1452) (Tr. 532)

COMAJUNCOSA (1329-1442)

Llibre particular de [Pere i Guillem de Costafreda, Bernat i Pere Roure], Ramon de Comajuncosa i [Bernat i Pere de Torre] (1329-1442) (Tr. 123)

COMALBA (1373-1434)

Llibre particular de la família Comalba (1373-1434) (Tr. 324)

COMES (1370-1469)

Llibre particular de Berenguer de Comes (1370-1404) (Tr. 310)

Llibre particular de Francesc i Pere de Comes (1455-1469) (AHPM. 4121)

COPONS (1363-1380)

Llibre particular de Jaume de Copons (1363-1380) (Tr. 195)

CORB (1356-1444)

Llibre particular de Guillem Corb (1356-1444) (Tr. 88)

Llibre particular de Jaume Corb (1373-1428) (AHPM. 4092)

CORDELLOSES (1341-1405)

Llibre particular de [Nicolau de Vilalta], Guillem de Cordelloses i Joana, esposa de Guillem (1341-1405) (AHPM. 4066)

CORRONS (1387-1398)

Llibre particular de [Pere Umbert, Vidal de Vilanova], Bernat de Corrons i [Jaume Prat] (1387-1389) (AHPM. 4098)

COSTAFREDA (1329-1442)

Llibre particular de Pere i Guillem de Costafreda, [Bernat i Pere Roure, Ramon de Comajuncosa i Bernat i Pere de Torre] (1329-1442) (Tr. 123)

CUIRETERES (1405-1435)

Llibre particular de [Galceran de Prat, Bernat de Peguera] i Pere de Cuireteres (1405-1453) (Tr. 534)

CUNYAT (1329-1385)

Llibre particular de Guillem i Bonamat Cunyat (1329-1385) (Tr. 128)

CURA (1321-1387)

Llibre particular de Pere Guillem de Cura i [Pere d'Om] (1321-1387) (Tr. 85)

DALMAU (1453-1457)

Llibre particular de Francesc Dalmau (1453-1457) (AHPM. 4120)

DEGÀ (1318-1388)

Llibre particular de Bonanat Degà i [la família Lledó] (1318-1349) (AHPM. 4058)

Llibre particular de Francesc Degà i [Pere de Solerdomènec] (1348-1388) (AHPM. 4075)

DESCLERGUE (1437-1533)

Llibre particular de la família Desclergue (1437-1533) (Tr. 637)

DESFAR (1337-1457)

Llibre particular de Pere Desfar (1337-1388) (Tr. 155)

Llibre particular de la família Desfar (1344-1402) (Tr. 183)

Llibre particular de Berenguer Desfar (1361-1366) (Tr. 282)

Llibre particular de Francesc i Jaume Desfar (1361-1364) (ASM. 2)

Llibre particular de Francesc i Jaume Desfar (1366-1381) (Tr. 342)

Llibre particular de la família Desfar (1370-1409) (Tr. 309)

Llibre particular de Francesc Desfar (1373-1385) (Tr. 320)

Llibre particular de Jaume Desfar (1375-1401) (Tr. 391)

Llibre particular de Francesc i Jaume Desfar (1385-1402) (Tr. 381)

Llibre particular de [la família Trullàs] i Guillem Desfar, prevere (1393-1444) (Tr. 418)

Llibre particular de Jaume Desfar (1402-1457) (Tr. 521)

Llibre particular de Gabriel Desfar i [Dalmau de Torres] (1403-1405) (ASM. V-115)

DEVESA (1334-1446)

Llibre particular de les famílies [Pujol] i Devesa (1334-1446) (Tr. 103)

Llibre particular de Berenguer Devesa, prevere (1375-1403) (Tr. 332)

DRAPER (1355-1447)

Llibre particular de Jaume Draper i [Pere Segarra] (1355-1444) (Tr. 507)

Llibre particular de [Berenguer Canet] i Arnau Draper (1402-1447) (Tr. 520)

EIMERIC (1314-1442)

Llibre particular de Ramon Eimeric i [la família Sallent] (1314-1346) (Tr. 83)

Llibre particular de Bernat i Ramon Eimeric (1315-1384) (AHPM. 4056)

Llibre particular de [Pere i Guillemó Bernat] i Ramon Eimeric (1322-1358) (Tr. 89)

Llibre particular de Bernat i Guillemó Eimeric (1334-1352) (Tr. 147)

Llibre particular de Ramon i Bernat Eimeric (1362-1373) (ASM. 17)

Llibre particular de la família Eimeric (1383-1442) (AHCM. 4140)

ESGLÉSIES (1331-1524)

Llibre particular dels Ramon d'Esglésies (1331-1524) (Tr. 132)

Llibre particular dels marmessors de Ramon d'Esglésies i del Benefici de Santa Anna, a la Seu (1350-1410) (AHCM/Ecles. B-66)

Llibre particular de Berenguer d'Esglésies i [Pere Santmateu, preveres,] (1403-1444) (Tr. 526)

ESGLESIOLES (1375-1436)

Llibre particular de Galceran d'Esglesioles (1375-1392) (Tr. 333)

Llibre particular de Galceran d'Esglesioles (1392-1398) (Tr. 181)

Llibre particular de Galceran d'Esglesioles (1398-1402) (Tr. 506)

Llibre particular de Galceran d'Esglesioles (1402-1436) (AHPM. 4104)

FELIU (1317-1383)

Llibre particular de Ramon Feliu (1317-1327) (Tr. 76)

Llibre particular de Ramon Feliu i [Ramon Jaffa] (1327-1372) (Tr. 112)

Llibre particular de Guillem Feliu i [Arnau Roig] (1332-1383) (Tr. 136)

FERRAN (1321-1345)

Llibre particular de Blanca, esposa de Guillem de Ferran (1321-1345) (Tr. 91)

FERRER (1312-1459)

Llibre particular de Guillem Ferrer, [Berenguer de Torres, Pere Mestre i Francesc de Franquesa] (1312-1350) (Tr. 223)

Llibre particular de Ferrer, [Berenguer de Solà i Pere de Figuerola] (1316-1357) (Tr. 78)

Llibre particular de Guillem Ferrer (1331-1343) (Tr. 135)

Llibre particular de Francesc Ferrer i [Francesc de Ferrera] (1342-1345) (AHPM. 4070)

Llibre particular de [Francesc de Ladornosa] i Pere Ferrer (1342-1348) (Tr. 176)

Llibre particular de Francesc de Ferrer (1342-1366) (Tr. 178)

Llibre particular de la família Ferrer (1346-1424) (Tr. 200)

Llibre particular de Francesc Ferrer (1349-1375) (Tr. 219)

Llibre particular de Francesc i Jaume Ferrer (1363-1415) (Tr. 338)

Llibre particular de Guillem Ferrer (1382-1399) (Tr. 400)

Llibre particular d'Agnès, esposa de Ramon Ferrer, difunt, i [Guillem i Francesc de Santacreu] (1398-1441) (Tr. 505)

Llibre particular de Jaume i Gabriel Ferrer (1426-1459) (Tr. 644)

Llibre particular de Guillem Ferrer (1346-1372)

Llibre particular de Francesc i Tomàs Ferrer (1376-1422)

FERRERA (1292-1352)

Llibre particular de la família Ferrera (1292-1352) (Tr. 14)

Llibre particular de [Francesc Ferrer] i Francesc de Ferrera (1342-1345) (AHPM. 4070)

Llibre particular de Francesc de Ferrera (1346-1349) (ASM. 18)

Llibre particular de Berenguer de Ferrera (1371-1450) (Tr. 316)

Llibre particular de la família Ferrera (1383-1468) (Tr. 370)

FIGUERA (1420-1466)

Llibre particular de Pere i Bernat Figuera (1420-1466) (Tr. 589)

FIGUEROLA (1316-1441)

Llibre particular de [Ferrer, Berenguer de Solà] i Pere de Figuerola (1316-1357) (Tr. 78)

Llibre particular de Bernat de Figuerola (1334-1392) (Tr. 143)

Llibre particular de Bernat de Figuerola (1392-1436) (Tr. 416)

Llibre particular de Joan Figuerola, prevere (1411-1441) (Tr. 561)

FILMERA (1376-1414)

Llibre particular de Pere Filmera (1376-1414) (AHPM. 4094)

FONTANELLES (1389-1401)

Llibre particular de Guillem Fontanelles (1389-1401) (AHPM. 4102)

FRANQUESA (1342-1366)

Llibre particular de Ramon i Galceran de Travessa i Francesc de Franquesa (1342-1366) (Tr. 179)

FUSTER (1327-1348)

Llibre particular de Berenguer Fuster i [Pere Moragues] (1327-1348) (AHPM. 4061)

GALCERAN (1325-1527)

Llibre particular de Pere de Gravalosa i [Pere Galceran] (1325-1396) (Tr. 93)

Llibre particular de Bernat i Pere Galceran (1352-1400) (AHPM. 4078)

Llibre particular de [Pere Guitardes], Pere i Jaume Galceran i [Francesca, esposa de Francesc Gostemps] (1397-1434) (Tr. 425)

Llibre particular de Pere Galceran de Santacreu (1452-1527) (Tr. 650)

GAMIÇANS (1348-1467)

Llibre particular de Bartomeu i Bernat de Gamiçans (1348-1377) (Tr. 232)

Llibre particular de Francesc de Gamiçans, Francesc de Gamiçans, fill, i [Berenguer de Tresserres] (1360-1397) (AHPM. 4085)

Llibre particular de Bernat de Gamiçans (1377-1394) (Tr. 344)

Llibre de Francesc i Francesc Joan de Gamiçans (1385-1454) (Tr. 387)

Llibre particular de Bernat de Gamiçans i la [família Ribes] (1394-1435) (AHPM. 4100)

Llibre particular de la família Gamiçans (1404-1462) (Tr. 528)

Llibre particular de [la família ça Torra] i Agnès, filla de Francesc Joan de Gamiçans (1419-1467) (Tr. 584)

GARRIGUELLA (1419-1493)

Llibre particular d'Arnau i Joan Garriguella (1419-1435) (Tr. 586)

GÀVER (1355-1539)

Llibre particular [d'Elisenda, esposa de Jaume de Santa Eulàlia, difunt] i Joan de Gàver (1355-1373) (AHPM. 4082)

Llibre particular de la família Gaver (1504-1539) (AHPM. 4130)

GENER (1327-1367)

Llibre particular de Francesc Gener i [Berenguer Perell] (1327-1367) (AHPM. 4062)

GOSTEMPS (1360-1434)

Llibre particular de la família Gostemps (1360-1420) (Tr. 278)

Llibre particular de [Pere Guitardes, Pere i Jaume Galceran] i Francesca, esposa de Francesc Gostemps (1397-1434) (Tr. 425)

GOTINS (1460-1461)

Llibre particular de Gabriel Gotins, prevere i la Confraria de sant Tomàs i santa Llúcia (1460-1461) (AHCM/Ecles. B-67)

GRANOYA (1352-1373)

Llibre particular de [Jaume i Galceran de Lledó] i Jaume Granoya (1352-1373) (Tr. 234)

GRAU (1363-1500)

Llibre particular de Romeu de Grau i [Ramon Mercer] (1363-1378) (AHPM. 4088)

Llibre particular de [Ramon Mercer], Romeu de Grau i [Francesca Roure] (1378-1380) (ASM. 18)

Llibre particular de la família Grau (1421-1500) (AHPM. 4108)

GRAVALOSA / GREVALOSA (1325-1419)

Llibre particular de Pere de Gravalosa i [Pere Galceran] (1325-1396) (Tr. 93)

- Llibre particular de Ramon de Gravalosa (1336-1380) (Tr. 161)
- Llibre particular de [Galceran de Calders] i Berenguer i Pere de Gravalosa (1346-1358) (AHPM. 4073)
- Llibre particular de Pere de Gravalosa (1350-1371) (AHPM. 4076)
- Llibre particular de Pere de Gravalosa (1355-1419) (Tr. 262)
- GRIMOSACS (1374-1502)
- Llibre particular de Bernat Grimosacs, pare i fill (1374-1402) (Tr. 349)
- Llibre particular de la família Grimosacs (1404-1502) (Tr. 533)
- GUAL (1352-1377)
- Llibre particular de Bernat de Gual (1352-1377) (Tr. 237)
- GUÀRDIA (1318-1349)
- Llibre particular d'Arnau de Guàrdia (1318-1340) (Tr. 72)
- GUILLEM (1363-1396)
- Llibre particular de Pere Guillem i Bernat de Cases (1363-1396) (Tr. 288)
- GUITARDES (1369-1459)
- Llibre particular de Bernat i Pere Guitardes (1369-1392) (Tr. 307)
- Llibre particular de [Berenguer Llobet] i Pere i Jaume Guitardes (1393-1459) (AHPM. 4099)
- Llibre particular de Pere Guitardes, [Pere i Jaume Galceran i Francesca, esposa de Fran-cesc Gostemps] (1397-1434) (Tr. 425)
- GUIU (1382-1542)
- Llibre particular de la família Guiu (1382-1542) (Tr. 364)
- GUIX (1386-1419)
- Llibre particular de Guillem i Jaume de Guix (1386-1419) (Tr. 384)
- JAFFA (1298-1456)
- Llibre particular de Francesc, Ramon i Francesc Jaffa i [Berenguer de Sobrebalç] (1298-1417) (Tr. 21)
- Llibre particular de [Ramon Feliu] i Ramon Jaffa (1327-1372) (Tr. 112)
- Llibre particular de Francesc Jaffa (1418-1456) (Tr. 580)
- JONCAR (1351-1378)
- Llibre particular de Berenguer de Joncar (1351-1378) (Tr. 228)
- JORDÀ (1327-1368)
- Llibre particular de Jordà, [Moliner i Arnau de Juncadella] (1327-1368) (Tr. 109)
- JUNCADELLA (1327-1368)
- Llibre particular de [Jordà, Moliner] i Arnau de Juncadella (1327-1368) (Tr. 109)

LADORNOSA (1342-1426)

Llibre particular de Francesc de Ladornosa i Pere Ferrer (1342-1348) (Tr. 176)

Llibre particular de la família Ladarnosa (1348-1412) (Tr. 211)

Llibre particular de Bernat de Ladornosa i [Bernat Soler] (1348-1426) (Tr. 326)

LLADÓ / LLEDÓ (1298-1400)

Llibre particular de Maimó de Lledó (1298-1311) (Tr. 49)

Llibre particular de [Bonanat Degà] i la família Lledó (1318-1349) (AHPM. 4058)

Llibre particular de la família Lledó (1327-1416) (Tr. 119)

Llibre particular de Bernat de Lledó (1341-1351) (AHPM. 4068)

Llibre particular de Jaume i Ramon de Lledó (1343-1369) (Tr. 185)

Llibre particular de Bernat de Lledó (1352-1376) (Tr. 240)

Llibre particular de Jaume i Galceran de Lledó i [Jaume Granoya] (1352-1373) (Tr. 234)

Llibre particular de Ramon i Jaume de Lledó, [Berenguer de Solanes i Jaume de Bellsolà] (1363-1410) (Tr. 290)

Llibre particular de Jaume Lladó (1364-1400) (Tr. 296)

LLOBET (1362-1451)

Llibre particular de la família Llobet (1362-1398) (Tr. 284)

Llibre particular de Pere i Bernat Llobet (1385-1433) (380)

Llibre particular de Berenguer Llobet i [Pere i Jaume Guitardes] (1393-1459) (AHPM. 4099)

Llibre particular de Berenguer i Joan Llobet (1398-1437) (Tr. 435)

Llibre particular de Joan Llobet, prevere (1436-1451) (Tr. 630)

LLUÇA (1375-1469)

Llibre particular de Berenguer de Lluçà i [Francesc de Prat] (1375-1469) (Tr. 331)

LOBOSA (1318-1394)

Llibre particular de la família Lobosa (1318-1394) (Tr. 75)

MANRESA (1389-1439)

Llibre particular de Francesc Manresa (1389-1399) (Tr. 422)

Llibre particular de Francesc Manresa (1401-1439) (inclòs en la signatura Tr. 628)

MARCET (1318-1394)

Llibre particular de [Guillem Baró] i la família Marcet (1318-1394) (Tr. 100)

MARFANY (1325-1378)

Llibre particular de [Pere de Cassassayes] i les famílies Marfany i [Bellsolà] (1325-1378) (Tr. 98)

MARQUILLES (1408-1428)

Llibre particular de Ramon Marquilles (1408-1428) (Tr. 550)

MARTOR (1336-1433)

Llibre particular de Guillem i Pere Martor, [Arnau de Pla i Bernat Oliver] (1336-1384) (Tr. 146)

Llibre particular de la família Martor (1385-1433) (Tr. 377)

MAS (1363-1454)

Llibre particular d'Arnau Mas (pare i fill) (1363-1425) (Tr. 271)

Llibre particular d'Arnau Mas (1427-1454) (AHPM. 4112)

MATEU (1426-1533)

Llibre particular de la família Mateu (1426-1533) (Tr. 609)

MERCER (1325-1380)

Llibre particular de [Guillem Degà], Bernat Mercer i [Pere de Solerdomènec] (1325-1393) (Tr. 104)

Llibre particular de [Romeu de Grau] i Ramon Mercer (1363-1378) (AHPM. 4088)

Llibre particular de Ramon Mercer, [Romeu de Grau i Francesca Roure] (1378-1380) (ASM. 18)

MESSEGUER (1347-1461)

Llibre particular de [Bonamat s'Arola] i Bernat Guillem Messeguer (1347-1411) (Tr. 212)

Llibre particular de la família Messeguer (1413-1461) (Tr. 566)

MESTRE (1316-1319)

Llibre particular de Pere Mestre (1316-1319) (AHPM. 4057)

MIQUEL (1361-1479)

Llibre particular de [Pere Cardonés] i Pere i Joan Miquel (1361-1432) (Tr. 341)

Llibre particular de [Pere Ubach i Bernat de Santjoan], tutors d'Agnès, filla de Guillem Miquel (1410-1433) (Tr. 555)

Llibre particular de Bernat Miquel (1412-1479) (AHCM/AM-IV-7)

MIR (1295-1370)

Llibre particular de [Pere Riera, Berenguer Serra], Pere Mir i [Guillem Perell] (1295-1370) (Tr. 18)

MIRÓ (1423-1437)

Llibre particular de Guillem Miró (1423-1437) (Tr. 600)

MOLES (1356-1431)

Llibre particular de [Bernat Ponç, Francesc de Serraima] i Bernat Moles (1356-1431) (Tr. 256)

MOLINER (1327-1368)

Llibre particular de [Jordà], Moliner i [Arnau de Juncadella] (1327-1368) (Tr. 109)

MONISTROL (1336-1347)

Llibre particular de Francesc de Monistrol (1336-1347) (AHPM. 4065)

MONTCUNILL (1312-1458)

Llibre particular de [Jaume Coltell] i Guillem de Montcunill (1312-1314) (AHPM. 4053)

Llibre particular de la família Montcunill (1314-1400) (Tr. 192)

Llibre particular de [Bernat Perell] i Pere de Montcunill (1316-1348) (Tr. 168)

Llibre particular de les famílies Montcunill, [Nerell] i [Casanova] (1317-1364) (Tr. 71)

Llibre particular de Guillem de Montcunill i [Francesc de Nerell] (1321-1377) (Tr. 127)

Llibre particular de Pere de Montcunill i [Pere de Pujol] (1332-1341) (AHPM. 4063)

Llibre particular de Pere de Montcunill i [Jaume Coltell] (a) de Montcunill (1347-1414) (Tr. 207)

Llibre particular de [Pere Sarta, Domènec Canet i Pere (pare i fill)] i Caterina Montcunill (1405-1458) (Tr. 543)

MONTSERRAT (1374-1429)

Llibre particular de Pere i Francesc de Montserrat (1374-1429) (Tr. 328)

MORAGUES (1327-1348)

Llibre particular de [Berenguer Fuster] i Pere Moragues (1327-1348) (AHPM. 4061)

MORATÓ (1434-1455)

Llibre particular de Francesc i Antoni Morató (1434-1455) (Tr. 629)

MORATONA (1378-1434)

Llibre particular de la família Moratona (1378-1434) (Tr. 355)

MORATONES (1361-13(8)8)

Llibre particular d'Arnau i Bernat de Moratones (1361-13(8)8) (Tr. 308)

MORERA (1300-1462)

Llibre particular de Francesc Morera (1300-1306) (AHPM. 4048)

Llibre particular de Ramon i Pere de Morera i [la família Ricolf] (1317- 1357) (Tr. 60)

- Llibre particular de Berenguer de Morera (1372-1414) (Tr. 321)
 Llibre particular de Jaume Morera (1379-1396) (Tr. 352)
 Llibre particular de Guillem i Bernat de Morera (1384-1438) (Tr. 375)
 Llibre particular de Joan de Morera (1415-1444) (Tr. 575)
 Llibre particular de Bernat Morera (1452-1462) (AHPM. 4079)
- NADAL (1352-1452)
 Llibre particular de Guillem Nadal i [Francesc Andreu] (1352-1404) (AHPM. 4081)
 Llibre particular de Pere Nadal (1358-1401) (Tr. 266)
 Llibre particular de Pere i Bernat Nadal (1402-1452) (Tr. 517)
- NERELL (1317-1461)
 Llibre particular de les famílies [Montcunill], Nerell i [Casanova] (1317-1364) (Tr. 71)
 Llibre particular de [Guillem de Montcunill] i Francesc de Nerell (1321-1377) (Tr. 127)
 Llibre particular de [Berenguer Canet] i Francesc Nerell (1324-1365) (Tr. 166)
 Llibre particular de la família Nerell (1378-1461) (Tr. 365)
- NIUBÓ (1365-1461)
 Llibre particular de la família Niubó (1365-1461) (Tr. 297)
- ÒDENA (1315-1445)
 Llibre particular de la família Òdena (1315-1445) (Tr. 56)
- OLIVER (1336-1443)
 Llibre particular de [Guillem i Pere Martor, Arnau de Pla] i Bernat Oliver (1336-1384) (Tr. 146)
 Llibre particular de la família Oliver (1380-1427) (AHPM. 4095)
 Llibre particular de Bernat i Pere Oliver (1385-1443) (Tr. 379)
- OLZINELLES (1334-1370)
 Llibre particular de Guillem d'Olzinelles (a) Guillem Folc (1334-1369) (Tr. 145)
 Llibre particular de Jaume d'Olzinelles i [Berenguer de Talamanca] (1335-1370) (Tr. 175)
- OM (1292-1387)
 Llibre particular de les famílies [Andreu] i Om (1292-1344) (Tr. 1)
 Llibre particular de Pere [Guillem de Cura] i Pere d'Om (1321-1387) (Tr. 85)
 Llibre particular de Pere d'Om (1345-1357) (AHPM. 4071)
- ORDI (1436-1444)
 Llibre particular de Joan Ordi (1436-1444) (Tr. 632)

ORRIOLS (1346-1382)

Llibre particular de Guillem d'Orriols (1346-1352) (ASM. 2)

Llibre particular de Guillem d'Orriols (1346-1382) (Tr. 247)

PALAU (1314-1445)

Llibre particular de Pere de Palau i [Berenguer de Sobrebalç] (1314-1354) (Tr. 55)

Llibre particular de Ramon Bernat de Palau (1332-1383) (Tr. 139)

Llibre particular de Francesc i Berenguer de Palau 1332-1398 (Tr. 172)

Llibre particular de la família Palau (1369-1399) (Tr. 299)

Llibre particular de Ramon i Bernat de Palau (1390-1445) (Tr. 398)

PEGUERA (1393-1540)

Llibre particular d'Andreu de Peguera (1393-1404) (Tr. 712)

Llibre particular de la família Peguera (1404-1422) (Tr. 713)

Llibre particular de [Galceran de Prat], Bernat de Peguera i [Pere de Cuireteres] (1405-1453) (Tr. 534)

Llibre particular de Guillem i Bernat de Peguera (1422-1438) (AHPM. 4109)

Llibre particular de la família Peguera (1434-1495) (Tr. 710)

Llibre particular de la família Peguera (1505-1540) (Tr. 711)

PELLICER (1427-1452)

Llibre particular d'Antoni i Francesc Pellicer (1427-1452) (Tr. 610)

PERELL (1295-1370)

Llibre particular de [Pere Riera, Berenguer Serra, Pere Mir] i Guillem Perell (1295-1370) (Tr. 18)

Llibre particular de [Francesc Gener] i Berenguer Perell (1327-1367) (AHPM. 4062)

Llibre particular de Bernat Perell i [Pere de Montcunill] (1316-1348) (Tr. 168)

PLA (1336-1397)

Llibre particular de [Guillem i Pere Martor], Arnau de Pla i [Bernat Oliver] (1336-1384) (Tr. 146)

Llibre particular de Francesc de Pla (1348-1397) (Tr. 214)

PLANES (1398-1452)

Llibre particular de Francesc Planes i la seva esposa Constança (1398-1452) (Tr. 431)

PLANETA (1387-1408)

Llibre particular de Jaume Planeta (1387-1406) (Tr. 397)

Llibre particular de Jaume Planeta, prevere (1398-1408) (Tr. 432)

POAL (1333-1401)

Llibre particular de Berenguer del Poal i [Ramon del Vilar] (1333-1401) (Tr. 163)

PONÇ (1356-1436)

Llibre particular de Bernat Ponç, [Francesc de Serraïma i Bernat Moles] (1356-1431) (Tr. 256)

Llibre particular de Pere Ponç (1426-1436) (AHPM. 4111)

PORTA (1340-1388)

Llibre particular de Guillem ça Porta (1340-1388) (Tr. 169)

PRAT (1316-1454)

Llibre particular de la família Prat (1316-1347) (Tr.102)

Llibre particular de Pere i Berenguer de Prat (1336-1348) (Tr. 156)

Llibre particular de la família Prat (1347-1404) (Tr. 205)

Llibre particular de [Pere de Pregones] i Jaume de Prat (1348-1363) (Tr. 215)

Llibre particular d'Albert i Joan de Prat (1354-1416) (Tr. 242)

Llibre particular de Jaume de Prat (1360-1381) (Tr. 274)

Llibre particular de [Berenguer de Lluçà] i Francesc de Prat (1375-1469) (Tr. 331)

Llibre particular de Pere de Prat (1378-1396) (Tr. 347)

Llibre particular de la família Prat (1381-1401) (AHPM. 4096)

Llibre particular de [Pere Umbert, Vidal de Vilanova, Bernat de Corrons] i Jaume Prat (1387-1389) (AHPM. 4098)

Llibre particular de Galceran de Prat, [Bernat de Peguera i Pere de Cuireteres] (1405-1453) (Tr. 534)

Llibre particular de la família Prat (1414-1453) (Tr. 569)

Llibre particular de Ramon de Prat (1434-1454) (Tr. 628)

PREGONES (1348-1363)

Llibre particular de Pere de Pregones i [Jaume de Prat] (1348-1363) (Tr. 215)

PUIG (1324-1546)

Llibre particular de Bernat de Puig (1324-1345) (ASM. 18)

Llibre particular de Ramon de Puig (1351-1360) (Tr. 238)

Llibre particular de Francesc i Gabriel Puig (1400-1457) (Tr. 510)

Llibre particular de Gabriel i Francesc de Puig (1457-1546) (Tr. 659)

PUJOL (1313-1446)

Llibre particular de [Jaume de Coll, Pere d'Alzina] i Pere de Pujol (1313-1340) (Tr. 69)

Llibre particular de [Pere de Montcunill] i Pere de Pujol (1332-1341) (AHPM. 4063)

Llibre particular de les famílies Pujol i [Devesa] (1334-1446) (Tr. 103)

QUER (1434-1454)

Llibre particular de Bernat de Quer, prevere (1434-1454) (Tr. 625)

RABEYA (1348-1397)

Llibre particular de Pere de Rabeya (1348-1397) (Tr. 256)

Llibre particular de Bernat de Rabeya (1352-1368) (Tr. 265)

RÀFECS (1351-1389)

Llibre particular de Pere Ràfecs (1351-1389) (Tr. 229)

RAJADELL (1315-1507)

Llibre particular de la família Rajadell (1315-1398) (Tr. 404)

Llibre particular de [Joan Berenguer] i Lluís de Rajadell (1399-1507) (Tr. 439)

Llibre particular de la família Rajadell (1431-1493) (Tr. 620)

RIAMBAU (1424-1437)

Llibre particular de Guillem Riambau (1424-1437) (Tr. 602)

RIAVALL (1355-1437)

Llibre particular de la família Riavall (1355-1437) (Tr. 252)

RIBES (1394-1532)

Llibre particular de [Bernat de Gamiçans] i la família Ribes (1394-1435) (AHPM. 4100)

Llibre particular de la família Ribes (1435-1532) (Tr. 627)

RICOLF (1310-1459)

Llibre particular de Jaume Ricolf (1310-1353) (Tr. 45)

Llibre particular d'Arnau Ricolf i [Guillem Rossell] (1313-1319) (Tr. 53)

Llibre particular de [Ramon i Pere de Morera] i la família Ricolf (1317- 1357) (Tr. 60)

Llibre particular d'[Arnau de Casaldoliver], Pere Ricolf, [Pere Boixons] i [Pere Sarta] (1324-1356) (Tr. 113)

Llibre particular de Pere Ricolf (1351-1404) (Tr. 254)

Llibre particular de Pere i Jaume Ricolf (1404-1459) (Tr. 540)

RIERA (1295-1370)

Llibre particular de Pere Riera, [Berenguer Serra, Pere Mir i Guillem Perell] (1295-1370) (Tr. 18)

RIMOLENQUES (1374-1395)

Llibre particular de Jaume Rimolenques (1374-1395) (Tr. 329)

RIPOLL (1415-1493)

Llibre particular de la família Ripoll (1415-1453) (Tr. 573)

Llibre particular de Berenguer Lluç Ripoll (1454-1493) (Tr. 655)

RIUDESCALES (1377-1407)

Llibre particular de Pere Riudescals (1377-1407) (Tr. 260)

RIUDOR (1360-1368)

Llibre particular de Pere de Riudor (1360-1368) (Tr. 275)

ROCA (1294-1438)

Llibre particular de Pere Roca (1294-1320) (Tr. 17)

Llibre particular de la família Roca (1321-1342) (ASM. 21)

Llibre particular de [Jaume Amargós], Bernat i Pere ça Roca i [Guillem Ramon de Santa Maria] (1406-1438) (Tr. 542)

ROCAFORT (1388-1442)

Llibre particular de Pere de Rocafort (1388-1442) (Tr. 394)

ROIG (1332-1440)

Llibre particular de [Guillem Feliu] i Arnau Roig (1332-1383) (Tr. 136)

Llibre particular d'Arnau Roig (1400-1440) (Tr. 511)

ROSET (1363-1410)

Llibre particular de Pere de Roset i Francesc de Roviralta (1363-1410) (Tr. 298)

ROSSELL (1313-1339)

Llibre particular d'[Arnau Ricolf] i Guillem Rossell (1313-1319) (Tr. 53)

Llibre particular de Francesc Rossell i [Bonamat de Socarrats] (1327- 1339) (Tr. 158)

ROURE (1329-1442)

Llibre particular de [Pere i Guillem de Costafreda], Bernat i Pere Roure, [Ramon de Comajuncosa i Bernat i Pere de Torre] (1329-1442) (Tr. 123)

Llibre particular de [Ramon Mercer, Romeu de Grau] i Francesca Roure (1378-1380) (ASM. 18)

ROVIRA (1357-1396)

Llibre particular de Joan Rovira, prevere (1357-1396) (Tr. 259)

ROVIRALTA (1363-1410)

Llibre particular de Pere de Roset i Francesc de Roviralta (1363-1410) (Tr. 298)

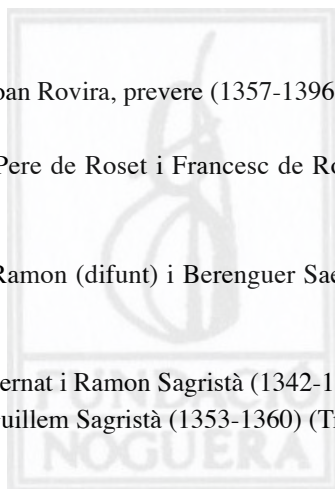
SAERA (1357-1379)

Llibre particular de Ramon (difunt) i Berenguer Saera (1357-1379) (AHPM. 4147)

SAGRISTÀ (1342-1385)

Llibre particular de Bernat i Ramon Sagristà (1342-1385) (Tr. 177)

Llibre particular de Guillem Sagristà (1353-1360) (Tr. 246)

SALA (1382-1435)

Llibre particular de Ramon ça Sala (1382-1432) (Tr. 363)

Llibre particular de Bartomeu Sala (1435) (AHPM. 4114)

SALAMÓ (1367-1502)

Llibre particular de Berenguer Salamó, Maria, la seva esposa i el benefici de l'Alba, a la Seu de Manresa (1367-1502) (Tr. 302)

SALELLES (1452-1468)

Llibre particular d'Andreu Salelles (1452-1468) (AHPM. 4119)

SALESNOVES (1354-1415)

Llibre particular de Bernat de Salesnoves, [Pere Barriac i Tomàs de Solà] (1354-1415) (Tr. 253)

SALLENT (1314-1428)

Llibre particular de [Ramon Eimeric] i la família Sallent (1314-1346) (Tr. 83)

Llibre particular de [Jaume de Coll] i Jaume de Sallent (1341-1428) (Tr. 174)

Llibre particular de la família Sallent (1346-1402) (Tr. 199)

SALVATGE (1318-1435)

Llibre particular de Pere Salvatge, [Berenguer i Jaume Socarrats i Guillem i Ramon de Sobrerroca] (1318-1435) (Tr. 66)

SANTA EULÀLIA (1355-1373)

Llibre particular d'Elisenda, esposa de Jaume de Santa Eulàlia, difunt i [Joan de Gàver] (1355-1373) (AHPM. 4082)

SANTA CREU (1398-1411)

Llibre particular [d'Agnès, esposa de Ramon Ferrer, difunt,] i Guillem i Francisc de Santacreu (1398-1441) (Tr. 505)

SANTA MARIA (1406-1438)

Llibre particular de [Jaume Amargós, Bernat i Pere ça Roca] i Guillem Ramon de Santa Maria (1406-1438) (Tr. 542)

Llibre particular de Guillem Ramon de Santa Maria (1440-1460) (Tr. 639)

SANTJOAN (1410-1459)

Llibre particular de [Pere Ubach] i Bernat de Santjoan, [tutors d'Agnès, filla de Guillem Miquel] (1410-1433) (Tr. 555)

Llibre particular de la família Santjoan (1415-1459) (Tr. 572)

SANTMARTÍ (1308-1321)

Llibre particular de Ramon i Francisc de Santmartí (1308-1321) (AHPM. 4049)

SANTMATEU (1403-1444)

Llibre particular de [Berenguer d'Esglésies] i Pere Santmateu, preveres (1403-1444) (Tr. 526)

SARTA (1313-1458)

Llibre particular de la família Sarta (1313-1375) (AHPM. 4054)

Llibre particular d'[Arnau de Casaldoliver, Pere Ricolf, Pere Boixons] i Pere Sarta (1324-1356) (Tr. 113)

Llibre particular de Ramon i Pere Sarta (1351-1393) (Tr. 323)

Llibre particular de Jaume Sarta (1351-1381) (Tr. 224)

Llibre particular de Pere i Nicolau Sarta (1376-1443) (Tr. 337)

Llibre particular de la família Sarta (1390-1457) (Tr. 407)

Llibre particular de Pere Sarta, [Domènec Canet i Pere (pare i fill) i Caterina Montcunill] (1405-1458) (Tr. 543)

SAVANERA (1341-1401)

Llibre particular de [Francesc d'Aguda] i Bernat de Savanera (1341-1368) (AHPM. 4069)

Llibre particular de Bernat de Savanera (1379-1401) (AHPM. 4069)

SEGALERS (1347-1446)

Llibre particular de Joan Segalers (1347-1383) (Tr. 204)

Llibre particular de Joan i Constança de Segalers i [Guillem de Tagamanent] (1383-1446) (Tr. 402)

SEGARRA (1355-1444)

Llibre particular de [Jaume Draper] i Pere Segarra (1355-1444) (Tr. 507)

SEGUÍ (1393-1502)

Llibre particular de Bernat i Ramon Seguí (1393-1410) (Tr. 420)

Llibre particular de Bernat Seguí i Agnès, la seva esposa (1430-1447) (Tr. 617)

Llibre particular de [Joan Canyelles] i Pere i Simeó Seguí (1437-1502) (Tr. 631)

SERRA / SERRA, MAS (1295-1526)

Llibre particular de [Pere Riera], Berenguer Serra, [Pere Mir i Guillem Perell] (1295-1370) (Tr. 18)

Llibre particular d'Arnau de Serra (pare i fill) (1328-1388) (Tr. 117)

Llibre particular del mas Serra (1384-1526) (Tr. 406)

SERRAÏMA (1356-1431)

Llibre particular de [Bernat Ponç], Francesc de Serraïma i [Bernat Moles] (1356-1431) (Tr. 256)

SERRADARNAU (1405-1441)

Llibre particular de Guillem de Serradarnau (1405-1441) (AHPM. 4105)

SERRALLONGA (1348-1401)

Llibre particular de [Bernat de Torre, prevere,] i Berenguer de Serrallonga (1348-1401) (Tr. 257)

SITJAR (1321-1443)

Llibre particular de Pere de Sitjar i Guillemona, la seva esposa (1321-1377) (Tr. 95)

Llibre particular de Jaume i Berenguer Sitjar (1417-1443) (Tr. 648)

SOBREBALÇ (1298-1436)

Llibre particular de [Francesc, Ramon i Francesc Jaffa] i Berenguer de Sobrebalç (1298-1417) (Tr. 21)

Llibre particular de [Pere de Palau] i Berenguer de Sobrebalç (1314- 1354) (Tr. 55)

Llibre particular de Berenguer de Sobrebalç (1372-1382) (AHPM. 4090)

Llibre particular de Bernat de Sobrebalç (1386-1402) (inclòs en el Tr. 55)

Llibre particular de Bernat i Berenguer de Sobrebalç (1418-1436) (Tr. 583)

SOBRERROCA (1291-1454)

Llibre particular de Berenguer de Sobrerroca (1291-1297) (ASM.8)

Llibre particular de [Pere Salvatge], [Berenguer i Jaume Socarrats] i Guillem i Ramon de Sobrerroca (1318-1435) (Tr. 66)

Llibre particular de Ramon i Pere de Sobrerroca i Agnès, esposa de Pere Ramon (1349-1454) (Tr. 551)

SOCARRATS (1312-1352)

Llibre particular de Ramon i Berenguer de Socarrats (1312-1314) (AHPM. 4052)

Llibre particular de [Pere Salvatge], Berenguer i Jaume Socarrats i [Guillem i Ramon de Sobrerroca] (1318-1435) (Tr. 66)

Llibre particular de Ramon de Socarrats (1316-1328) (Tr. 57)

Llibre particular de [Francesc Rossell] i Bonamat de Socarrats (1327- 1339) (Tr. 158)

Llibre particular de Francesc Socarrats i [Ramon de Talamanca] (1328-1381) (Tr. 120)

Llibre particular de les [famílies Boixó] i Socarrats (1373-1532) (AHPM. 4091)

SOLÀ (1291-1455)

Llibre particular de Jaume de Solà (1291-1311) (Tr. 10)

Llibre particular de Jaume de Solà (1311-1326) (Tr. 46)

Llibre particular de [Ferrer], Berenguer de Solà i [Pere de Figuerola] (1316-1357) (Tr. 78)

Llibre particular de Francesc de Solà (1320-1340) (Tr. 79)

- Llibre particular de [Bernat de Salesnoves, Pere Barriac] i Tomàs de Solà (1354-1415) (Tr. 253)
- Llibre particular de Tomàs de Solà i [Pere i Joan Barriach] (1416-1426) (ASM. 107)
- Llibre particular de Tomàs de Solà i [Joan Torra] (1422-1521) (AHPM. 4110)
- SOLANES (1319-1460)
- Llibre particular de Francesc de Solanes i [Ramon de Travessa] (1319-1341) (Tr. 74)
- Llibre particular de Tomàs de Solanes (1321-1336) (Tr. 86)
- Llibre particular de Tomàs de Solanes (1336-1346) (Tr. 153)
- Llibre particular de Berenguer i Tomàs de Solanes (1346-1348) (AHPM. 4072)
- Llibre particular de Tomàs i Berenguer de Solanes (1348-1370) (Tr. 255)
- Llibre particular de [Ramon i Jaume de Lledó], Berenguer de Solanes i [Jaume de Bellsolà] (1363-1410) (Tr. 290)
- Llibre particular de la família Solanes (1368-1460) (Tr. 357)
- SOLER (1348-1537)
- Llibre particular de [Bernat de Ladornosa] i Bernat Soler (1348-1426) (Tr. 326)
- Llibre particular de la família Soler (1426-1537) (Tr. 607)
- SOLERDOMÈNEC (1348-1388)
- Llibre particular de [Francesc Degà] i Pere de Solerdomènec (1348-1388) (AHPM. 4075)
- SOLERFERRAN (1351-1507)
- Llibre particular de la família Solerferran (1351-1507) (Tr. 221)
- TAGAMANENT (1383-1446)
- Llibre particular de [Joan i Constança de Segalers] i Guillem de Tagamanent (1383-1446) (Tr. 402)
- TALAMANCA (1317-1433)
- Llibre particular de la família Talamanca (1317-1369) (inclòs en la signatura Tr. 175)
- Llibre particular de [Francesc Socarrats] i Ramon de Talamanca (1328-1381) (Tr. 120)
- Llibre particular de [Jaume d'Olzinelles] i Berenguer de Talamanca (1335-1370) (Tr. 175)
- Llibre particular de la família Talamanca (1369-1433) (Tr. 343)
- Llibre particular de Ramon de Talamanca (1382-1387) (AHPM. 4097)

TORD (1312-1388)

Llibre particular de [Ramon, Ferrer i Galceran de Castellet] i Ramon Miquel de Tord (1312-1383) (AHPM. 4051)

TORELLÓ (1330-1461)

Llibre particular de Berenguer de Torelló i [Bonamat de Boyons] (1330-1378) (Tr. 140)

Llibre particular de Guillem i Manuel de Torelló (1425-1461) (Tr. 606)

TORRA (1373-1521)

Llibre particular de Ramon ça Torra (1373-1425) (Tr. 325)

Llibre particular de la família ça Torra i Agnès, filla de Francesc Joan de Gamisans (1419-1467) (Tr. 584)

Llibre particular de Tomàs de Solà i Joan Torra (1422-1521) (AHPM. 4110)

TORRE (1329-1442)

Llibre particular de [Pere i Guillem de Costafreda, Bernat i Pere Roure, Ramon de Comajuncosa] i Bernat i Pere de Torre (1329-1442) (Tr. 123)

Llibre particular de [Berengueri Francesc d'Ulzinosa] i Bernat de Torre (1338-1410) (Tr. 165)

Llibre particular de Ramon i Pere de Torre (1345-1348) (ASM. V-46)

Llibre particular de Bernat de Torre, prevere, i [Berenguer de Serrallonga] (1348-1401) (Tr. 257)

Llibre particular de Bernat de Torre (1361-1363) (AHPM. 4087)

Llibre particular de Pere de Torre (1363-1375) (Tr. 291)

TORRES (1312-1492)

Llibre particular de [Guillem Ferrer], Berenguer de Torres, [Pere Mestre i Francesc de Franquesa] (1312-1350) (Tr. 223)

Llibre particular de Berenguer de Torres (1314-1338) (Tr. 54)

Llibre particular de la família Torres (1321-1346) (inclòs en el Tr. 173)

Llibre particular de Bernat de Torres i Blanca, la seva esposa (1346-1376) (AHPM. 4074)

Llibre particular de Blanca, esposa de Bernat de Torres, difunt, i Dalmau de Torres (1375-1381) (inclòs en el Tr. 143)

Llibre particular de [Bernat Alegre] i Jaume Torres (1333-1335) (ASM. 107)

Llibre particular de [Guillem i Berenguer de Castellgalí] i Bernat de Torres (1341-1367) (Tr. 173)

Llibre particular de Blanca, esposa de Bernat de Torres, difunt (1380-1400) (Tr. 361)

Llibre particular de Dalmau de Torres (1383-1413) (inclòs en el Tr. 361)

Llibre particular de Jaume de Torres (1403-1431) (Tr. 564)

- Llibre particular de [Gabriel Desfar] i Dalmau de Torres (1403-1405) (ASM. V-115)
- Llibre particular de Dalmau de Torres (1413-1418) (AHPM. 4106)
- Llibre particular de Jaume de Torres (1436-1457) (AHPM. 4115)
- Llibre particular de Jaume i Pere de Torres (1448-1492) (AHPM. 4117)
- TRAVESSA (1319-1366)
- Llibre particular de [Francesc de Solanes] i Ramon de Travessa (1319-1341) (Tr. 74)
- Llibre particular de Ramon i Galceran de Travessa i [Francesc de Franquesa] (1342-1366) (Tr. 179)
- TRESSERRES (1360-1456)
- Llibre particular de [Francesc de Gamiçans, Francesc de Gamiçans, fill], i Berenguer de Tresserres (1360-1397) (AHPM. 4085)
- Llibre particular de la família Tresserres (1371-1446) (Tr. 313)
- Llibre particular de Jaume i Llorenç de Tresserres (1391-1456) (Tr. 411)
- TRULLÀS (1362-1444)
- Llibre particular de la família Trullàs (1362-1393) (Tr. 285)
- Llibre particular de la família Trullàs i [Guillem Desfar], prevere (1393-1444) (Tr. 418)
- UBACH (1396-1433)
- Llibre particular de Berenguer d'Ubach, prevere (1396-1430) (AHPM. 4101)
- Llibre particular de la família Ubach (1403-1428) (Tr. 557)
- Llibre particular de Pere Ubach i Bernat de Santjoan, tutors d'Agnès, filla de Guillem Miquel (1410-1433) (Tr. 555)
- ULLASTRELL (1404-1442)
- Llibre particular de Pere d'Ullastrell (1404-1442) (Tr. 527)
- ULZINOSA (1338-1410)
- Llibre particular de Berenguer i Francesc d'Ulzinosa i [Bernat de Torre] (1338-1410) (Tr. 165)
- UMBERT (1330-1389)
- Llibre particular de Pere Umbert (1330-1337) (Tr. 129)
- Llibre particular de [Jaume Amargós] i Pericó Umbert (1342-1348) (ASM. 7)
- Llibre particular de Pere Umbert, [Vidal de Vilanova, Bernat de Corrons i Jaume Prat] (1387-1389) (AHPM. 4098)
- VALLERES (1447-1457)
- Llibre particular d'Antoni Valleres (1447-1457) (AHPM. 4116)
- VALLÒRIA (1356-1397)
- Llibre particular de Valentí de Vallòria (1356-1397) (Tr. 261)

VALLS (1321-1430)

Llibre particular d'Asbert i Bernat de Valls (1321-1347) (AHPM. 4060)

Llibre particular de Bernat de Valls i [la família Amergós] (1334-1359) (AHPM. 4064)

Llibre particular de Bernat i Asbert de Valls (1359-1419) (Tr. 279)

Llibre particular de Ramon i Joan Valls (1398-1419) (Tr. 436)

Llibre particular de Ramon i Joan de Valls (1421-1430) (Tr. 591)

VIDAL (1308-1362)

Llibre particular de Pere i Domènec Vidal de Reguant (1308-1362) (AHPM. 4050)

Llibre particular de Domènec i Joan Vidal (1361-1397) (Tr. 286)

Llibre particular de Joan i Domènec Vidal (1397-1419) (Tr. 426)

VILA / VILA, ÇA (1403-1533)

Llibre particular de Ramon Vila, prevere (1467-1533) (ASM. Sense signatura)

Llibre particular d'Arnau çà Vila i Francesca, la seva esposa (1403-1453) (Tr. 523)

VILAALZINOSA (1318-1393)

Llibre particular de Jaume Berenguer de Vilaalzinosa i [Francesc Arlembau] (1318-1393) (Tr. 125)

VILAGRASSA (1463-1468)

Llibre particular de Joan i Joan Blai de Vilagrassa (1463-1468) (AHPM. 4122)

VILALTA (1341-1405)

Llibre particular de Nicolau de Vilalta, [Guillem de Cordelloses i Joana, esposa de Gui-llem] (1341-1405) (AHPM. 4066)

VILAMELICS (1321-1328)

Llibre particular d'Arnau de Vilamelics (1321-1328) (Tr. 116)

VILANOVA (1387-1506)

Llibre particular de [Pere Umbert], Vidal de Vilanova, [Bernat de Corrons i Jaume Prat] (1387-1389) (AHPM. 4098)

Llibre particular de [Galceran de Castellet] i Mateu i Albert Vilanova (1428-1506) (Tr. 614)

VILAR (1333-1412)

Llibre particular de [Berenguer del Poal] i Ramon del Vilar (1333-1401) (Tr. 163)

Llibre particular de Bernat de Vilar (1361-1412) (Tr. 281)

VILARASSA (1357-1402)

Llibre particular de Francesc de Vilarassa i la família Bellsolà (1357-1402) (AHPM. 4083)

VILATERÇANA (1391-1454)

Llibre particular de Joan de Vilaterçana, Violant, la seva esposa, i Joan Vilella (1391-1454) (Tr. 412)

VILELLA (1308-1354)

Llibre particular de Guillem Vilella (1308-1317) (Tr. 41)

Llibre particular de Guillem Vilella (1317-1319) (ASM. 18)

Llibre particular de Guillem Vilella (1319-1327) (Tr. 81)

Llibre particular de Guillem Vilella (1327-1334) (Tr. 115)

Llibre particular de Guillem Vilella (1334-1342) (Tr. 149)

Llibre particular de Guillem Vilella (1342-1348) (Tr. 210)

Llibre particular de Guillem i Jaume Vilella (1348-1359) (Tr. 213)

Llibre particular de Guillem i Pere Vilella (1359-1393) (Tr. 299)

Llibre particular de Jaume i Pere Vilella (1360-1413) (Tr. 272)

Llibre particular de [Joan de Vilaterçana, Violant, la seva esposa,] i Joan Vilella (1391-1454) (Tr. 412)

VOLTREGA (1348-1426)

Llibre particular de la família Voltrega (1348-1426) (Tr. 216)

L'article que presento a continuació correspon, a grans trets, a un dels apartats del treball que he realitzat durant el curs 2007-2008, dins el bienni 2006-2008 del programa de doctorat *Món Medieval i Modern. Últimes línies de Recerca*, dut a terme a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. Treball de recerca que m'ha permès l'obtenció del Diploma d'Estudis Avançats i centrat en les formes que els esclaus de la Barcelona del segle XV pactaven amb els seus propietaris per accedir a la llibertat.¹

Tal com indica el títol, en el present estudi tractaré diversos aspectes dels esclaus, un cop s'han alliberat i s'han integrat en la societat barcelonina com a persones lliures. I serà a través de la documentació notarial que seguirem la pista d'aquest grup humà. Els trobarem casant-se, amb d'altres lliberts o amb lliures de natura; realitzant petites transaccions comercials; atorgant procures; rebent i establint llegats testamentaris; delinquent; i, fins i tot, sobresortint socialment i rebent el reconeixement de la monarquia.

La diversitat de tipologies documentals utilitzades és relativament variada. Trobem èpoques,² instruments de compravenda,³ contractes de treball,⁴ debitoris,⁵ contractes d'aprenentatge,⁶ donacions,⁷ contractes de lloguers,⁸

1. *Les formes d'alliberament pactat a la Barcelona del segle xv (1440 - 1462)*. Departament d'Història Medieval i Paleografia i Diplomàtica de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, curs 2007-2008. Responsable: Dr. Ignasi Baiges i Jardí, professor titular del Departament d'Història Medieval i Paleografia i Diplomàtica de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona (inèdit).

2. Vegeu els docs. 28, 30, 33, 35, 37, 39, 46, 50, 56, 57, 66, 67, 68, 71 i 72.

3. Vegeu els docs. 13, 17, 21 i 42.

4. Vegeu els docs. 1, 12, 31, 32, 36, 41 i 48.

5. Vegeu els docs. 19, 25, 26, 44, 66 i 70.

6. Vegeu el doc. 72.

7. Vegeu els docs. 61 i 69.

8. Vegeu el doc. 29.

instruments de marmessoria,⁹ constitucions de dot,¹⁰ promeses de matrimoni,¹¹ procures¹² i renunciacions a herències.¹³ La font principal que ha permès la realització d'aquesta recerca és documental, tot i que també s'ha fet ús de la bibliografia. Tots els documents citats en aquest treball han estat regestats i aplegats en un apèndix documental al final de l'estudi. Les citacions d'aquests documents al llarg del text es fa per mitjà del seu número a l'apèndix.

Gènere i ètnies

El gènere majoritari dels lliberts aquí tractats és el de les dones, amb trenta-vuit llibertes;¹⁴ pel que fa als homes trobem citats vint-i-dos lliberts.¹⁵ Si ens fixem en el gènere de les persones amb la condició de lliures de natura que desenvolupen algun tipus de rol en la documentació tractada trobem una majoria d'homes, amb setanta individus, i només vint-i-quatre dones.

El col·lectiu més nombrós és el de les persones negres,¹⁶ tots ells homes. Dins aquest grup s'integren tant els homes dels quals es diu explícitament

9. Vegeu els docs. 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 23, 24, 27, 38, 40, 51, 60, 64 i 65.

10. Vegeu els docs. 5, 22, 49, 52, 59, 63 i 66.

11. Vegeu els docs. 5, 22, 49, 59 i 66.

12. Vegeu els docs. 14, 18, 20, 34, 43, 45, 47, 53, 54, 55, 58 i 62.

13. Vegeu el doc. 26.

14. Vegeu els docs. 1, 2, 5, 6, 11, 14, 15, 20, 22, 24, 25, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71 i 72.

15. Vegeu els docs. 1, 2, 5, 6, 11, 14, 15, 20, 22, 24, 25, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71 i 72.

16. Aquest grup ètnic fou l'únic del qual tenim notícia que forma una confraria per iniciativa pròpia a Barcelona (1455), tot i això en els seus estatuts s'obria la porta a d'altres lliberts o lliures de natura. A València se'n formà una altra posteriorment (1472). Vegeu l'article de Miguel GUAL CAMARENA, «Una cofradía de negros libertos en el siglo XV», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón* (Saragossa), 5 (1952), p. 457-466. Pel que fa als altres grups ètnics, tenim exemples a través dels llegats que fan els testadors a diverses confraries vinculades a oficis (vegeu Antoni ALBACETE, «Els lliberts barcelonins del segle XV a través dels seus testaments», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 27-28 (2006-2007), p. 148-158 «quadres»). Per a una visió general de la situació dels africans subsaharians a la Barcelona baixmedieval, vegeu l'obra de Fabiana PLAZOLLES GUILLEN, «Barcelona a finales de la Edad Media: ¿entre mestizaje y conservación biológica?», a *Negros, mulatos, zambaigos. Derroteros africanos en los mundos ibéricos*. Berta Ares Queija i Alessandro Stella (coords.), Sevilla: CSIC, 2000, p. 21-57.

que són negres¹⁷ com els que tenen com a origen o procedència Etiòpia¹⁸ i Munt de Barques.¹⁹ El següent grup ètnic és el dels russos, amb dos homes²⁰ i una dona.²¹ Dues vegades trobem txerkesses,²² búlgares²³ i grecs, en aquest últim cas una dona²⁴ i un home.²⁵ I una sola vegada una sarraïna²⁶ i un sard.²⁷

Oficis: contractes de treball i contractes d'aprenentatge

A la documentació consultada només hem trobat disset referències als oficis exercits pels lliberts. En el cas dels homes trobem aquesta informació deu vegades. Els oficis dels quals tenim referència són, dues vegades, els d'agricultor,²⁸ manobre²⁹ i servent;³⁰ un cop trobem els d'argiler,³¹ cotoner,³² forner³³ i macip de ribera.³⁴ Pel que fa a les llibertes trobem nou referències a l'ofici exercit per aquestes, en vuit casos treballaven com a minyones.³⁵ La novena referència és la d'una lliberta que treballa de

17. Vegeu els docs. 26, 27, 58 i 59.

18. Vegeu el doc. 44.

19. Vegeu els docs. 34 i 41. Amb el nom de Mont de Barques o Munt de Barques s'identificava a Catalunya la regió històrica de Cirenaica, anomenada Barca. Aquest era el punt d'arribada a la Mediterrània de les rutes de caravanes des del Sudan, i era lloc de tràfic d'esclaus negres, un dels objectes del comerç de les caravanes. Molts dels esclaus negres dels països cristians de la Mediterrània procedien d'aquest indret, fins al punt que hom creia que era el lloc d'origen de molts negres.

20. Vegeu els docs. 43 i 45.

21. Vegeu el doc. 66.

22. Vegeu el doc. 60.

23. Vegeu els docs. 32 i 38.

24. Vegeu el doc. 69.

25. Vegeu el doc. 12.

26. Vegeu el doc. 61.

27. Vegeu el doc. 66.

28. Vegeu els docs. 13 i 52.

29. Vegeu els docs. 62 i 63.

30. Vegeu els docs. 12 i 41.

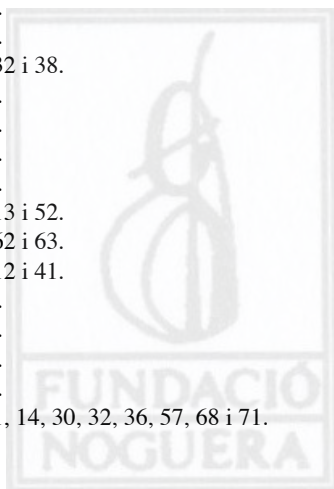
31. Vegeu el doc. 19.

32. Vegeu el doc. 22.

33. Vegeu el doc. 26.

34. Vegeu el doc. 66.

35. Vegeu els docs. 1, 14, 30, 32, 36, 57, 68 i 71.

dida.³⁶ La varietat d'oficis és relativament àmplia, amb un ventall divers de categories, i, com veurem més endavant, quan tractem casos concrets de lliberts, amb una certa diversitat de situacions econòmiques personals.

Durant la recerca a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona hem localitzat set contractes de treball fets per persones lliures de natura a antics esclaus.³⁷ En dos d'aquests casos el «motiu» del contracte és el pagament del deute que el llibert ha contret amb la persona que el contracta. Així, Maria, d'origen búlgar, que havia estat esclava del draper Joan Soler, amb un instrument notarial datat l'1 de març de 1442, es compromet amb Pere ses Deus, llicenciat en lleis, a servir-lo, des del propi dia 10 de març, i durant quatre anys, en compensació per les 30 lliures que Pere ses Deus li donà per al seu alliberament. El tracte entre ambdues parts devia quedar pactat de forma privada perquè el dia 30 de gener de 1444 trobem la cancel·lació del contracte de treball per Pere ses Deus, només havent complert Maria quasi dos anys dels quatre que estipulava el contracte. En aquest cas Maria no havia de rebre cap quantitat monetària o moble al final del seu servei.³⁸

El cas de Francesc Carner és més complex. Per l'instrument notarial del contracte de treball, datat el 15 de febrer de 1442, sabem que Francesc, que havia estat esclau de Nicolau des Carner, de Caldes de Montbui, havia pogut sortir de la presó del veguer de Barcelona, on estava pres per certes causes, perquè Jaume de Quer va pagar per ell 10 florins d'Aragó³⁹ de la taula de canvi de Nicolau Gual a Lluís Porlort, carceller de la cúria del veguer de l'esmentada ciutat, per raó de carcellatge i per l'avinença feta amb el batlle de Barcelona perquè l'alliberés. Per això, Francesc Carner, per satisfer el deute, promet a Jaume de Quer que treballarà per ell durant tres anys a la seva torre i a les seves possessions situades a la ciutat de Barcelona, realitzant tant tasques de pagès com d'altres tasques disposades per Jaume de Quer. Durant el temps que el servirà, Francesc es compromet a ser fidel i complir les seves disposicions de forma lleial; i si descuidés aquestes obligacions, accepta que Jaume de Quer el converteixi en el seu

36. Vegeu el doc. 50. Per al tema de les llibertes que treballaven de dides, vegeu Josep HERNANDO I DELGADO, «L'alimentació làctica dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons els documents dels protocols notarial», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XIV (1996), p. 55.

37. Vegeu la nota 4.

38. Vegeu el doc. 32.

39. En el document s'especifica que aquests 10 florins d'or d'Aragó valen 5 lliures i 10 sous.

esclau.⁴⁰ Jaume de Quer, per la seva banda, es compromet a donar-li menjar i beure i a cuidar-lo en la malaltia.⁴¹ En aquest cas el contractant, Jaume de Quer, es compromet a donar-li, en haver passat el temps i ultra els 10 florins que Francesc Carner li devia, 8 florins⁴² si Francesc ha complert amb els compromisos establerts en el contracte.⁴³

Una època signada el 18 de gener de 1442 pel prevere Joan Baró, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, ens informa sobre un contracte de treball motivat per un deute de 16 lliures que Astàsia, que havia estat esclava d'Elisenda, vídua d'Andreu Lòpiç, porter del rei, havia promès pagar al barber Antoni Robí, sota pena de terç que consta en el llibre del terç de la cúria del Batlle de Barcelona, amb data 1 de febrer de 1441. Joan Baró va obtenir la cessió del deute de les 16 lliures que Astàsia devia a Antoni Robí, tal com consta en l'instrument públic en poder del notari Joan Sunyer, el dia 27 de febrer de 1441. Per pagar-les, Astàsia serví Joan Baró com a minyona durant nou mesos dels tres anys que havien pactat aquests. Per als dos anys i tres mesos restants Astàsia donà a Joan Baró 10 lliures.⁴⁴

Els contractes de treball del llibert Cola,⁴⁵ de Caterina⁴⁶ i de Pere Joan⁴⁷ tenen tots força similituds. En els tres casos el contracte és per un termini de dos anys. També en els tres casos els contractants es comprometen a donar menjar i beure als seus servents; en el cas de Caterina la manutenció també ha d'ésser per a la seva filla de quatre anys, Marquèsia. En els contractes de Cola i Pere Joan, a més a més del menjar i el beure, el contractant es compromet a donar-los vestit i calçat, i, a més, a tenir cura d'ells en cas de malaltia. En els contractes de Cola i Caterina rebran al final del contracte un pagament pels seus serveis. En el cas de Cola una túnica de drap, nova, valorada en 14 o 15 sous la cana i un mantell valorat en 25 sous. Pel

40. Aquestes són fórmules comunes en els contractes de treball d'antics esclaus.

41. Aquesta és una clàusula força usual en els contractes de treball, tant de persones lliures de natura com d'antics esclaus. Vegeu el treball de Josep HERNANDO I DELGADO, «Els contractes de treball d'agricultors segons els protocols notariais del segle XIV», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XVI (1998), p. 123-210.

42. Que el document especifica que valen 4 lliures i 8 sous.

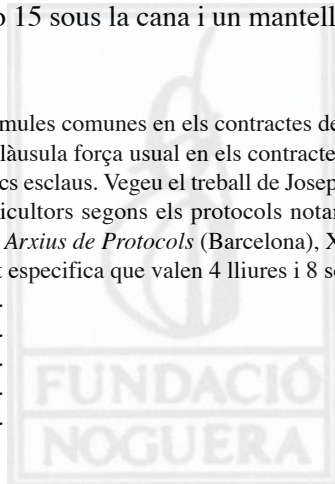
43. Vegeu el doc. 31.

44. Vegeu el doc. 30.

45. Vegeu el doc. 12.

46. Vegeu el doc. 36.

47. Vegeu el doc. 41.

que fa a Caterina rebrà 4 lliures a l'any per aquest servei. Caterina promet que si Francesc Colomer, el contractant, li pagués a la bestreta les 8 lliures, romandria al seu servei fins a complir el període pel qual hauria cobrat de forma avançada. Caterina va rebre a la bestreta les 8 lliures perquè, a continuació de l'instrument del contracte de treball, trobem l'època signada per Caterina donant fe d'haver rebut les 8 lliures estipulades per Francesc Colomer.⁴⁸

Una característica que es pot trobar en alguns contractes de treball és que el termini de vigència d'aquests és la vida del contractant. Aquest és el cas d'Helena⁴⁹ i Anna.⁵⁰ Helena havia estat esclava de Susanna i del difunt marit d'aquesta, el mercader Nicolau Pujalt. Susanna en pagament dels serveis que Helena li ha prestat, en data 3 d'agost de 1439, li fa donació «inter vivos» el que li resta de vida a Susanna, des del proper dia de Nadal, de 66 sous en concepte de pagament dels seus serveis. Així mateix, també durant la seva vida, alimentarà Helena. Per altra banda, després de la seva mort, l'esmentada Susanna fa donació a Helena de 10 lliures anuals que els hereus de l'antiga propietària li hauran de pagar. Juntament amb els diners li fa donació, després de la seva mort, i en usdefruit, de la botiga que hi ha sota de l'habitatge on habità Susanna, situat en la ciutat de Barcelona, en el carrer de la Ribera, davant de la muralla nova. També fa donació a Helena, després de la seva mort, del seu llit amb posts, màrfega, travesser, dos parells de llençols, una vànova i una flassada. Susanna fa totes aquestes donacions a l'antiga esclava Helena amb la condició que aquesta visqui amb ella, fins a la seva mort, i la serveixi en la salut i la malaltia, de forma honesta, si vol rebre després totes les donacions esmentades. Si Helena incompleix aquestes condicions, les donacions seran nul·les. Helena acceptà les condicions.

48. En aquesta època en la qual Caterina dóna fe que Francesc Colomer li ha pagat les 8 lliures estipulades es diu que d'aquestes, 6 lliures han estat donades a Caterina de Jagua, esposa de Nicolau Peris, hereu del difunt Joan Just, mercader, ciutadà de Barcelona. El 27 de febrer de 1443, la mateixa data del contracte de treball i l'època pel cobrament del sou del servei, Caterina de Jagua reconeix que Caterina, antiga esclava de Rafael de Galliners, giponer, ciutadà de Barcelona, li ha pagat 7 lliures segons la provisió feta en la Cúria del Batlle de Barcelona com a concòrdia entre elles per l'esmentada quantitat, que és part del deutor de 70 lliures que Manuel Bages va fer al difunt Joan Just, mercader (vegeu el doc. 37).

49. Vegeu el doc. 1.

50. Vegeu el doc. 48.

Pel que fa a l'Anna, que havia estat esclava de Joan de Mont-roig, fill del difunt Jaume de Mont-roig, ciutadà de València, promet servir a Joan de Mont-roig, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, el que li resta de vida amb un instrument datat el dia 29 de març de 1448. Anna es compromet a viure amb el seu senyor per a servir-lo en el que disposi i no marxar del seu costat sense el seu permís. Si incomplís aquesta clàusula, Anna, hauria de pagar una pena de 50 lliures. Durant aquest temps Anna rebrà de Joan de Mont-roig menjar, beure, vestit i calçat, i tindrà cura d'ella en cas de malaltia. Per aquest temps de servei Anna rebrà 50 lliures. A continuació d'aquest instrument es troba l'època signada per Anna donant fe de la recepció de les 50 lliures estipulades.⁵¹

Hem localitzat un contracte d'aprenentatge, datat el dia 30 d'abril de 1465, en el qual Llúcia, mare de Joanet, que havia estat esclava del difunt Joan Volart, mercader, promet que entregará el seu fill a Pere Castellar durant disset anys perquè aprengui l'ofici d'agricultor. Pere es compromet a alimentar i vestir l'esmentat Joanet. Aquest instrument ve precedit per una època signada, el mateix dia, per Pere Castellar, on es fa constar els 40 sous que li ha pagat Llúcia, tal com acordaren ambdues parts, en concepte d'alimentació de Joanet, de tres anys d'edat, quan fou deslletat, i també per vestit i educació.⁵² En aquell tracte, Pere es reservava el dret d'educar Joanet, i ara reclama aquell dret. És probable que existeixi algun tipus de parentiu entre Pere Castellar i Joanet, fill de Llúcia. Potser són pare i fill?

Uns casos excepcionals, en tots els sentits, són els del pintor Lluc i els escultors Jordi de Déu i Jordi Safont. Aquests lliberts van aprendre els seus oficis durant el període d'esclavitud, o si més no els van perfeccionar durant aquest període. En el moment d'esdevenir lliures exerciren aquests oficis i adquirien fama i renom. Jordi de Déu, d'origen grec,⁵³ havia estat esclau de l'escultor Jaume Cascalls.⁵⁴ Un cop manumès, i després d'una breu etapa a Cervera durant la qual proveeix de retaule i sepulcre la capella

51. Amb la mateixa data, 29 de març de 1448, redactat amb anterioritat al contracte de treball, trobem la manumissió sense condicions de l'esclava Anna per part de Joana de Mont-roig, filla del difunt Jaume de Mont-roig, ciutadà de València, que per raons pietoses allibera la seva esclava Anna. Probablement Joana de Mont-roig sigui familiar del prevere Joan de Mont-roig (vegeu el doc. 48).

52. Vegeu el doc. 72.

53. Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català*, Manresa: Fundació Caixa Manresa; Angle, 2002, p. 207.

54. Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 281.

funerària d'un mercader de l'indret (1377-1378), continua establert durant uns anys a l'àmbit tarragoní. Inicialment, a causa de les seves responsabilitats a Poblet,⁵⁵ i més tard, perquè les seves obres tenen acceptació a les parròquies dels voltants, sobretot els seus retaules. Vers el 1390 s'instal·la a Barcelona, on realitzarà dos projectes rellevants: la tanca del cor de la catedral i la façana de la casa de la ciutat.⁵⁶ Els seus treballs a les tombes reials del monestir de Poblet li valgueren l'elogi del rei Pere III.⁵⁷

Jordi Safont treballà a la galeria de ponent del claustre de la catedral de Barcelona el 1431.⁵⁸ L'any 1441 substitueix com a mestre d'obres de la catedral de Lleida Rotlli Gualter, que mor en aquella data. En el moment del contracte encara era esclau de Marc Safont. Assolirà la seva llibertat molt poc després i, en els anys subsegüents es casarà a Lleida, on viurà fins a la seva mort. El seu nom originari era Niba, a partir del qual se suggereix un origen caucasià o tàrtar. Durant els tretze anys en què es documenta en els llibres d'obra —mor al voltant del 1454— intervingué al portal major, que, pel que fa al timpà, s'enllesteix aleshores. Realitzà també escultures dels brancals i particularment la denominada Mare de Déu del Blau. També va intervenir en altres projectes escultòrics: acabà la predel·la del retaule, confeccionà una rellevant trona de pedra i potser va fer obres pels voltants de la ciutat. L'alt nivell dels seus treballs fa entenedora la confiança que hi va dipositar el seu amo. També participà a les obres del palau de la Diputació del General de Barcelona.⁵⁹

Lluc, esclau del pintor Lluís Borrassà, era d'origen tàrtar i fou comprat amb divuit anys d'edat. Aquesta compra es féu a finals de 1392. Lluc escapà dues vegades de la casa del seu propietari, el 1401 i el 1415. Aquesta segona vegada potser va comptar amb l'ajut d'un frare franciscà d'origen grec. Un cop recuperat, trobem Lluc signant, juntament amb el seu propietari, Lluís Borrassà, el contracte per a la realització d'un retaule per a la confraria de Sant Nicolau de Cervera. Lluc va ser manumès per Borrassà,

55. El projecte dels sepulcres reials de Poblet serà assumit, un cop iniciat, per Jaume Cascalls amb el seu equip, del qual formava part Jordi de Déu, encara esclau. Jordi de Déu, ja manumès, a la mort de Cascalls, serà el seu successor al capdavant del projecte (Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 207).

56. Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 245.

57. «E com sapiam bé que en aqueixes partides no ha persona tan abta a fer les dites tombes com Jordi, qui fou esclau de mestre Johan (*sic*) de Castays» (citada a Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 200).

58. Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 286.

59. Francesca ESPAÑOL, *El Gòtic català...*, p. 288.

però la seva llibertat no es féu efectiva fins a la mort d'aquell. Abans del seu alliberament tingué una filla amb una altra esclava que Borrassà comprà. Lluc, ja llibert, va participar en la confecció d'unes vidrieres de la casa de la Diputació del General de Catalunya a Barcelona. Acabà establint-se al regne de Mallorca on realitzà diversos retaules. Morí en aquell regne a primers de l'any 1434.⁶⁰

Transaccions econòmiques

Els esclaus i les esclaves alliberats realitzaven transaccions econòmiques com ho feien els lliures de natura, evidentment dins de les seves possibilitats. En els manuals i llibres notariais trobem exemples de compres, vendes, lloguers, etc., de béns mobles i immobles. Un exemple significatiu és el de Joan Pujades, que havia estat esclau de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona. Aquest antic esclau, dedicat a l'ofici d'agricultor, un ofici que potser va aprendre mentre va ésser esclau, va comprar diverses peces de terra dins el territori de Barcelona entre el 22 d'agost de 1440 i el 27 de febrer de 1443. En concret Joan Pujades comprà quatre peces de terra en diversos indrets del territori de Barcelona, totes amb vinyes. Els preus d'aquestes són 30 lliures, 47 lliures amb 10 sous i 31 lliures.⁶¹

En un altre instrument, un debitori datat el dia 8 de febrer de 1441, l'antic esclau Martí Belloc, ara habitant de Barcelona i exercint l'ofici d'argiler, va canviar un rossí de pèl negre, propietat seva, per un mul de pèl castany i 44 sous, al mercader Joan Muntella. Martí reconeix que deu a Joan els 44 sous i promet que els pagarà en dues parts: la primera per la festivitat de la Pasqua de Resurrecció i la segona per la festivitat de Sant Joan, el mes de juny.⁶²

L'antiga esclava Antònia, que ho havia estat del difunt Bernat Pons, i la vídua del causídic Berenguer Pujalt, Margarida, venen a l'hortolà Francesc d'Esparreguera uns immobles amb pati situats a la parròquia de Provençana, en el lloc anomenat Hospitalet, per un preu de 8 lliures i 5 sous.

60. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* (Barcelona), VII, Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1949, p. 37-41.

61. Vegeu els docs. 13, 17 i 35. En el document 21 no apareix el preu perquè el document està tallat.

62. Vegeu el doc. 19.

Els immobles estan gravats per un cens de 18 diners, que no s'especifica a qui s'ha de pagar.⁶³

Els lliberts i els seus antics propietaris

Els lliberts, de vegades, tenien relacions més o menys intenses amb els seus antics propietaris, prova d'això són els llegats que aquests antics esclaus els feren.⁶⁴ Aquest és el cas d'Isabel, vídua de Pere d'Ortals, mercader, monja del monestir barceloní de Santa Maria de Montalegre, que reconeix que Pere ses Deus, llicenciat en lleis i marmessor de Maria, que havia estat esclava de Jaume de Coll, nebot seu, li ha fet donació d'un llegat de 8 lliures deixat per Maria en el seu testament.⁶⁵ Els antics esclaus, un cop havien estat alliberats, també rebien llegats dels seus antics amos o de familiars d'aquests. Un cas significatiu és el de Maria, que havia estat esclava de la difunta Constança, vídua d'Arnau Bertrand, que signa una àpoca el dia 3 de setembre de 1440 en la qual reconeixia que havia rebut del prevere Nicolau Cortada, procurador dels marmessors de Constança, la seva antiga propietària, de forma anticipada les 10 lliures que ha de rebre cada dia 6 d'octubre de manera vitalícia, tal com consta en el testament de la seva antiga propietària.⁶⁶

Maria, neòfita d'origen búlgar, que havia estat esclava de la difunta Maria, vídua del pescador Ramon ça Fàbrega, ciutadà de Barcelona, reconeix el 9 de març de 1443 que rep dels marmessors del testament de Maria diverses peces de roba.⁶⁷

Del 4 de novembre de 1448 tenim la referència de Caterina, que havia estat esclava del difunt Miquel d'Alòs, que rep un llegat de 50 sous dels marmessors de la seva vídua Serena.⁶⁸

63. Vegeu el doc. 42.

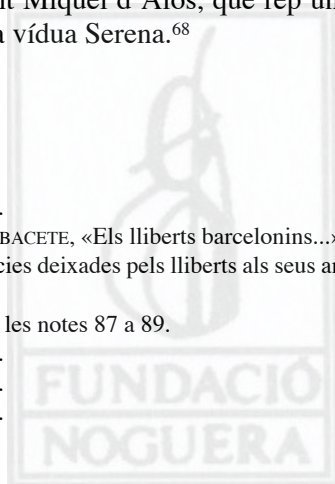
64. Vegeu Antoni ALBACETE, «Els lliberts barcelonins...», p. 143-172, per a copsar la diversitat de llegats i herències deixades pels lliberts als seus antics propietaris o a familiars d'aquests.

65. Vegeu el doc. 8 i les notes 87 a 89.

66. Vegeu el doc. 15.

67. Vegeu el doc. 38.

68. Vegeu el doc. 51.

També és el cas de Llúcia, muller d'Antoni de Gualbes, traginer de ribera i ciutadà de Barcelona, que havia estat esclava del difunt Antoni Ferrer, la qual, el 21 de febrer de 1458, rep del mercader Bartomeu Ferrer, fill i hereu d'Antoni Ferrer, 25 lliures que el seu difunt pare li deixà com a llegat «*in auxilium maritandi*».⁶⁹

Margarida, muller de l'agricultor Antoni Castellet, que havia estat esclava de la difunta Eulàlia, esposa del també difunt Ramon Samet, mercader, posseïa un censal mort, amb una pensió anual de 25 sous, per la donació «*inter vivos*» que li féu el difunt Pau Samet, fill dels esmentats Ramon Samet i Eulàlia.⁷⁰

Les relacions entre els lliberts

La documentació consultada també dóna exemples de les relacions de tot tipus que s'establiren entre antics esclaus. En els diversos casos localitzats ens trobem que els lliberts que realitzen els tractes tenen la mateixa procedència o són del mateix grup ètnic. En el document de marmessoria del 28 d'octubre de 1441, Jaume de Vilagut, negre, que havia estat esclau del difunt Jaume de Vilagut, cavaller, reconeix que ha rebut del mercader Andreu Solsona, ciutadà de Barcelona i hereu universal del difunt Antoni Cruïlles, forner també negre, que havia estat esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles, una túnica de drap negre folrada de drap burell, a la manera dels frares.⁷¹

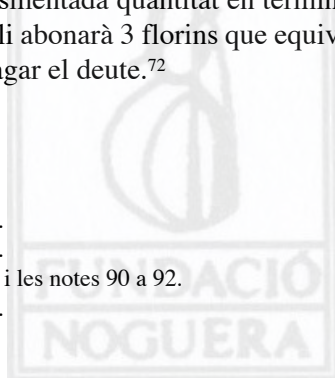
Una altra notícia és la que ens dóna un instrument, del 13 de gener de 1447, en què Joan Bres, etíop i ciutadà de Barcelona, reconeix que deu a Joan Llobet, també etíop i conciutadà seu, 9 lliures i 18 sous de Barcelona en concepte d'aliment, beguda i calçat, per al seu fill, Bernat, de cinc anys, que havia estat un any i vuit mesos a casa de l'esmentat Joan Llobet. Joan Bres promet pagar l'esmentada quantitat en terminis: des d'ara fins al dia 1 de maig propvenent li abonarà 3 florins que equivalen a 33 sous, i anualment 33 sous fins a pagar el deute.⁷²

69. Vegeu el doc. 65.

70. Vegeu el doc. 33.

71. Vegeu el doc. 27 i les notes 90 a 92.

72. Vegeu el doc. 44.

A l'últim, Caterina,⁷³ d'origen txerkès, que havia estat esclava de Joan Balcebre, fou nomenada juntament amb el prevere Jaume Bonet, beneficiat a la Seu de Barcelona, marmessora de Maria, també txerkessa, que havia estat esclava del difunt Francesc Sarta.⁷⁴

Matrimonis entre lliberts i matrimonis mixtos

Cal fer una menció especial dels matrimonis entre antics esclaus, que eren relativament comuns. Aquests actes comportaven, normalment, diversos instruments notariais, en els més comuns dels quals el futur marit dóna fe de la recepció del dot aportat per la futura muller, i li dóna seguretat sobre els drets que conservarà tota la vida. També és habitual el document en què la parella promet solemnitzar la seva unió amb el sagrament del matrimoni, donant normalment un termini per realitzar la cerimònia «*in facie ecclesie*». Aquest és el cas de Martí de Marimon, que havia estat esclau del difunt Bernat de Marimon, que el 6 de gener de 1440 reconeix que ha rebut de Caterina, la seva futura muller, que havia estat esclava del difunt Berenguer Esteve, 20 lliures en concepte de dot.⁷⁵ A continuació trobem, redactat el mateix dia, l'instrument on Martí de Marimon, d'una banda, i Caterina, de l'altra, convenen i prometen contraure matrimoni per paraula de present, es comprometen a rebre la benedicció «*in facie ecclesie*» durant el present mes de gener i prometen no contraure matrimoni amb cap altra persona. Si incomplissin les promeses pagarien una multa de 19 lliures.⁷⁶

73. Caterina ja era difunta quan es redactà aquest instrument, el 27 d'octubre de 1455. Uns anys més tard, el 17 de febrer de 1458, el cirurgià Joan Dalmau, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut del prevere Jaume Bonet, beneficiat en la Seu de Barcelona, marmessor també de Caterina, 39 sous que li devia la difunta Caterina en concepte d'honoraris per les cures que li féu per la fractura en un braç (vegeu el doc. 64). Caterina havia fet el seu testament el dia 16 d'abril de 1440, i va ser validat per Guillem Jordà, notari públic de Barcelona, per autoritat reial. El mateix notari publicà el testament el dia 21 d'agost de 1455 (Vegeu Antoni ALBACETE. «Els lliberts barcelonins...», p. 152, doc. 44 «quadres».).

74. Vegeu el doc. 60.

75. Vegeu el doc. 5.

76. Vegeu el doc. 5. Cinc dies més tard, l'11 de gener de 1440, trobem un altre instrument on tornen a fer promesa de contraure matrimoni establint aquest cop una pena per incompliment de 20 lliures (doc. 7).

El mateix cas trobem per Joan Mas, cotoner, que havia estat esclau d'Antoni Mas, també cotoner, el qual, el 7 d'abril de 1441, reconeix que ha rebut de Caterina, la seva futura muller, que fou esclava de Guillem de Soler i la seva difunta muller Elionor, 22 lliures en concepte de dot. D'aquestes, 10 lliures han estat aportades en numerari i les restants 12 lliures en vestits i peces de roba. Per la seva part, Joan fa donació de l'escreix a Caterina, amb una quantitat d'11 lliures. Joan li assegura els drets que Caterina conservarà dels béns aportats per ella com a dot i els aportats per ell com a escreix, que fan un total de 33 lliures. El mateix dia Joan Mas, d'una banda, i Caterina, de l'altra, prometen contraure matrimoni per paraula de present, es comprometen a rebre la benedicció «*in facie ecclesie*» durant el present mes d'abril i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incomplissin les promeses pagarien una multa de 10 lliures.⁷⁷

O el cas de Joan de Gualbes, manobre, ciutadà de Barcelona, que havia estat esclau del difunt fra Lluís de Gualbes, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, prior de Catalunya. El 18 de juny de 1457 reconeix que ha rebut de Constança, la seva esposa, que fou esclava del difunt mercader Jaume Polinyà, 68 lliures en concepte de dot. L'esmentat Joan assegura a Constança els drets que conservarà dels béns aportats per ella com a dot.⁷⁸

També es troben matrimonis entre persones lliures de natura i lliberts. Normalment els marits eren lliures de natura i les mullers les antigues esclaves. Un exemple d'aquesta situació és la d'Alfons Garcia, hortolà, i la d'Helena, que havia estat esclava del mercader Simó i la seva esposa, que amb un conjunt de tres instruments, tots redactats el dia 1 d'agost de 1448, es fan donació d'un dot de 12 lliures entre numerari i béns mobles. I prometen rebre la benedicció «*in facie ecclesie*» al llarg del present mes d'agost i pagar una multa de 10 lliures si incomplissin la promesa.⁷⁹

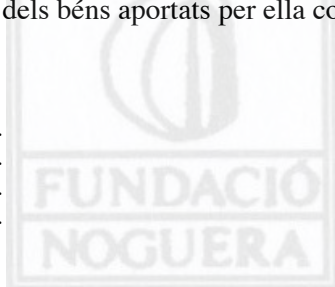
L'11 de febrer de 1449 l'agricultor Jaume ça Olzina, que havia estat esclau del difunt Martí ça Olzina, formenter, reconeix haver rebut de Maria, la seva futura muller, que ho havia estat en primeres núpcies del difunt Pere Roger, agricultor, 22 lliures en concepte de dot. Jaume li assegura els drets que Maria conservarà dels béns aportats per ella com a dot.⁸⁰

77. Vegeu el doc. 22.

78. Vegeu el doc. 63.

79. Vegeu el doc. 49.

80. Vegeu el doc. 52.

Joan Sagarra, negre, que havia estat esclau del cavaller Joan de Boixadors, senyor del castell de Savella i de l'Espelt, habitant de Barcelona, el 15 d'agost de 1452 reconeix que ha rebut de Joana, filla del calderer Pere Asbert Desplà, i de la seva muller, Caterina, difunts ambdós, en concepte de dot diversos béns. D'una banda, una casa amb tots els seus drets i pertinences, situada al carrer d'en Robador de la ciutat de Barcelona, i per la qual es paga un cens de 20 sous i 3 diners anuals, pagadors el segon dia de febrer. D'altra banda, ha rebut béns mobles per valor de 30 lliures. L'esmentat Joan li assegura els drets que Joana conservarà dels béns aportats per ella com a dot. El mateix dia Joan de Sagarra, d'una banda, i Joana, de l'altra, prometen contraure matrimoni per paraula de present, es comprometen a celebrar el matrimoni «*in facie ecclesie*» el propvenint diumenge i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incomplissin les promeses pagarien una multa de 20 lliures al batlle de Barcelona, a la cúria pertinent o a qualsevol altre oficial reial.⁸¹

Entre els dies 9 i 14 d'abril de 1458, amb un conjunt de cinc instruments, Maria, d'origen rus i habitant de Barcelona, fa donació a Pere de Camps, macip de ribera, futur marit seu i oriünd de la ciutat de Sàsser, a Sardenya, del dot de 20 lliures entre numerari i roba. Ambdós prometen contraure matrimoni per paraula de present i es comprometen a rebre la benedicció «*in facie ecclesie*» la setmana vinent. Si incompleixen la promesa pagaran una multa de 15 lliures.⁸²

Les relacions entre els lliberts i els lliures de natura

Les relacions entre esclaus alliberats i persones lliures de natura són constants. D'aquest fet en trobem múltiples exemples a la documentació notarial. Per exemple el cas d'Antònia, que havia estat esclava de Sibilla de Cardona, i que un cop lliure vivia amb el difunt Pere Sala, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar, i el servia. Antònia signà una àpoca, el dia 9 de gener de 1440, reconeixent que l'estudiant d'arts Francesc Sala, beneficiat a la capella on el difunt Pere Sala, en el seu últim testament, va instituir un benifet sota l'advocació de sant Joan Baptista a l'església de Santa Maria del Mar, va pagar-li, de forma anticipada, 12 lliures que Antònia havia de rebre el dia 5 de febrer propvenint. Pere Sala

81. Vegeu el doc. 59.

82. Vegeu els docs. 66 i 67.

deixà aquestes lliures com a llegat testamentari de forma vitalícia a Antònia.⁸³ Al cap d'uns anys, el 12 de juny de 1443, Antònia reconeix que el prevere Francesc Martí, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, en el benifet instituït en aquella església pel difunt Pere Sala sota l'advocació de sant Joan Baptista, li ha donat les 5 lliures i 13 sous restants de les 12 lliures anuals del llegat vitalici que havia deixat.⁸⁴

El 13 de juny de 1441 Caterina de Montbui, que havia estat esclava del difunt cavaller Joan de Montbui, reconeix que rep dels marmessors del testament de Margarida, vídua del bosser Mateu Alemany, un llegat de 5 lliures i 10 sous.⁸⁵

També podem veure antics esclaus que atorguen llegats en els seus testaments a lliures de natura, és el cas de la citada Maria, que havia estat esclava del difunt Jaume de Coll, mercader, a la qual ja hem vist atorgant un llegat a un familiar del seu antic propietari.⁸⁶ En aquest cas veiem com se segueixen fent efectius llegats d'aquesta lliberta a càrrec dels seus marmessors durant el mes de gener de l'any 1440, en ambdós casos els llegats són «*in auxilium maritandi*» i van destinats a Bartomeua, filla del sabater Berenguer Treim, amb una quantitat de 40 sous;⁸⁷ i Eulàlia, filla del peller Bernat Francesc, que rep 5 lliures.⁸⁸ Bernat Francesc actuà de marmessor a la majoria dels llegats deixats per Maria.⁸⁹

83. Vegeu el doc. 6.

84. Vegeu el doc. 40.

85. Vegeu el doc. 24.

86. Vegeu la nota 65.

87. Vegeu el doc. 9.

88. Vegeu el doc. 10.

89. El 17 d'agost de 1439, juntament amb el llicenciat en lleis Pere ses Deus, fan efectiu un llegat de 56 sous en concepte de pagament per la sepultura de la difunta Maria o la processó dels preveres (12 sous); per les misses del tercer dia (9 sous); per les 33 misses de Sant Amador (33 sous) i per una creu de cera (2 sous) a Pere Joan, prevere, procurador dels emoluments de l'església de Sant Miquel de Barcelona (vegeu el doc. 2). El mateix dia tornem a trobar el pagament d'un altre llegat de la difunta Maria, en aquest cas el que es fa arribar a Llàlucia, vídua de l'escuder Bertran d'Avinyó, ciutadà de Barcelona, consistent en una gonella verda, una camisa i un vel de la difunta, i 11 sous, en pagament pels serveis que Llàlucia va prestar a Maria durant 57 dies de la seva malaltia (vegeu el doc. 3). Quatre dies més tard, el 21 d'agost, executen un altre llegat, aquest per a l'apotecari Guillem Babau, ciutadà de Barcelona, que rep 32 sous i 5 diners que se li devien per diverses causes: 30 sous i 7 diners per quatre brandons de cera nova d'un pes de 18 lliures i 4 uncas a raó de 20 diners per lliura; i també 1 sou i 10 diners per una lliura de candelas de cera (vegeu el doc. 4).

El ja citat Antoni Cruïlles, negre, forner d'ofici, que havia estat esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles,⁹⁰ deixà com a hereus a parts iguals a dos lliures de natura: l'argenter Berenguer Bonet i el mercader Andreu Solsona. Però com que l'herència fou obligada a crèdits en els quals Berenguer Bonet hi tenia part, a aquest li fou més útil renunciar a la seva part del testament. És per això que en instrument públic fet el dia 27 d'octubre de 1441 davant del notari Bartomeu Costa i de testimonis renuncià a la seva part de l'esmentada herència. El mateix dia, Andreu Solsona promet a Berenguer Bonet que al cap de dos dies li pagarà la quantitat monetària que aquest deixà al difunt Antoni Cruïlles.⁹¹ Al cap de dos dies no, però sí al cap de tres trobem una àpoca signada per Berenguer Bonet on reconeix que Andreu Solsona, hereu universal del difunt Antoni Cruïlles, li ha pagat certa quantitat que no podem conèixer perquè l'instrument està incomplet tant en el manual com al seu llibre corresponent.⁹²

Les relacions dels esclaus alliberats amb els lliures de natura anava més enllà de l'atorgament mutu de llegats. En diversos casos trobem lliures de natura i lliberts fent d'intermediaris els uns dels altres en pagaments que han de realitzar. Aquest és el cas ja citat d'Astàsia⁹³ que fa arribar les 10 lliures que deu a Joan Baró en dos pagaments mitjançant Elionor, muller de Salvador Roviradec, corredor, i Francesc de Mas, vicari perpetu de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona.

Troblem la mateixa situació, en el cas, també ja citat,⁹⁴ de Llúcia, que havia estat esclava del difunt Joan Volart, que pagà 40 sous a Pere Castellar, de la parròquia de Santa Maria de Barberà, mitjançant Caterina, vídua del mercader Joan Rovira.

Tretze vegades hem localitzat antics esclaus signant procures, en tots els casos, a lliures de natura. Només un cop, tant el principal com el procurador eren dones.⁹⁵ En cinc casos ambdós actors de la procura signada eren homes.⁹⁶ A la resta de les procures, les principals eren llibertes i els procuradors homes lliures de natura.⁹⁷ La finalitat d'aquestes, en tots els casos, és recuperar quantitats monetàries que són degudes als antics esclaus. Normalment, aquestes

90. Vegeu la nota 71.

91. Vegeu el doc. 26.

92. Vegeu el doc. 28.

93. Vegeu la nota 45.

94. Vegeu la nota 61.

95. Vegeu el doc. 47.

96. Vegeu els docs. 34, 43, 45, 58 i 62.

97. Vegeu els docs. 14, 18, 20, 53, 54 i 55.

procures són genèriques, sense especificar en concret què s'ha de recuperar i a qui. Quan ho especifiquen són sempre petites quantitats, com per exemple la procura signada el 19 de maig de 1447 per Helena, que havia estat esclava del difunt Bernat Canet, mercader, en què es nomenà Eulàlia, muller del draper Bernat Roca, procuradora perquè recuperi i obtingui en nom d'Helena 10 lliures que l'antic propietari d'aquesta li llegà en el seu testament. També estableix que la procuradora obtingui 24 sous que Helena havia prestat al seu antic propietari, el difunt Bernat Canet.⁹⁸

Margarida, habitant de Barcelona, que havia estat esclava de Vicenç Vallòria, hostaler, del lloc de la Vallòria, nomena procurador seu Martí Fàbrega, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi en nom seu al seu antic propietari 6 lliures com a pagament pels dos anys que el serví com a serventa lliure, el dia 23 d'agost de 1440.⁹⁹ Però el 16 d'octubre de 1440, Margarida, sense revocar la procura signada a Martí Fàbrega, signava una altra procura a Joan Larguet d'Alcanyís, pel mateix motiu.¹⁰⁰

Els lliberts també obtenien petits préstecs de lliures de natura com és el cas de Maria, que havia estat esclava del difunt Pere Roig, notari, que en un instrument notarial datat el 18 d'octubre de 1441 reconeix que deu al notari Bernat Montserrat 6 lliures que aquest li deixà. Maria promet tornar-les al més aviat possible.¹⁰¹

També tenim exemples de transaccions comercials conjuntes entre lliures de natura i lliberts, com la venda d'uns immobles el 16 de juny de 1445, citada anteriorment,¹⁰² per part d'Antònia, que havia estat esclava del difunt Bernat Pons, de la parròquia de Provençana, i Margarida, vídua del causídic Berenguer Pujalt.

A la documentació trobem el que podríem arribar a considerar l'expressió de sentiments de reconeixement dels lliberts cap a lliures de natura que els prestaren un servei o una ajuda. Un exemple el trobem el 23 de juliol de 1460, amb Caterina, d'origen grec, que havia estat esclava del difunt Bartomeu Salom, prevere, de Barcelona, que fa donació de tots els seus béns i drets al teixidor de draps de lli Joan Mateu, ciutadà de Barcelona, i a Francesca, la seva muller, en compensació per les atencions i despeses que aquests realitzaren durant la malaltia que patí Caterina. L'antiga esclava

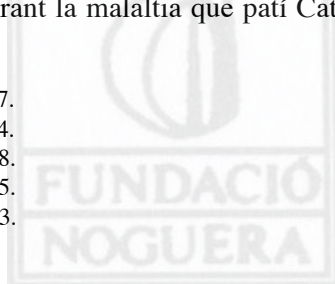
98. Vegeu el doc. 47.

99. Vegeu el doc. 14.

100. Vegeu el doc. 18.

101. Vegeu el doc. 25.

102. Vegeu la nota 63.

Caterina només posa la condició de conservar l'usdefruit dels seus béns mentre visqui i la donació es farà efectiva quan ella hagi mort.¹⁰³

Relacions entre els lliberts i els esclaus

Pel que fa a les relacions dels antics esclaus alliberats amb esclaus trobem el cas de Maria, que havia estat esclava de la difunta Constança, vídua d'Arnau Bertrand, ciutadà de Barcelona. Aquesta lliberta ja ha aparegut anteriorment rebent el pagament d'un llegat vitalici de la seva antiga propietària.¹⁰⁴ En aquest cas reconeix que, altre cop mitjançant el prevere Nicolau Cortada, procurador dels marmessors de Constança, la seva antiga propietària, ha rebut les 10 lliures que la seva antiga propietària li va llegar per a la manutenció d'Helena, esclava de la difunta Constança, la qual ha de servir a Maria durant set anys segons disposició testamentària de la difunta, i rebrà les 10 lliures el quart any de servei.¹⁰⁵ Veiem així que una esclava ha de servir a una antiga esclava per disposició testamentària de l'antiga propietària de les dues.

En els testaments de lliberts és constant la referència d'esclaus rebent llegats de tot tipus provinents d'antics esclaus, tant si han tingut en comú el propietari com si no.¹⁰⁶

Però també es pot donar el cas que antics esclaus alliberats posseeixin esclaus al seu servei. Aquest fet no ens ha d'estranyar perquè el fenomen de l'esclavitud estava estès en moltes societats. Molts esclaus de les ciutats de la ribera nord del Mediterrani provenien de societats en les quals existia de forma ben palesa l'esclavitud, així doncs, un cop accedeixen a la llibertat no tindran cap problema per comprar esclaus si la seva economia els ho permet i és del seu interès. Un exemple d'aquesta situació és la de Joan Coll, àlies Splugues, llibert magrebí negre, que havia estat esclau del mercader Bernat Coll. Joan Coll al llarg de l'any 1442 comprà quatre esclaus.¹⁰⁷

103. Vegeu el doc. 69.

104. Vegeu la nota 66.

105. Vegeu el doc. 16.

106. Vegeu Antoni ALBACETE, «Els lliberts barcelonins...», p. 143-172, per copsar la diversitat de llegats i herències deixades pels lliberts a esclaus.

107. Alí, de 35 anys; Fàtima, de 30 anys, comprada al mercader Antoni Lonch, per 70 lliures; un sarraí de Bugia, una compra parcialment finançada per Joan Brunet; i Marta, d'origen circassià, de quasi 40 anys, per un preu de 9 lliures 10 sous. Aquestes referències han estat extretes de Fabianne PLAZOLLES GUILLEN, «Trajectorias sociales de los libertos

Delictes de lliberts i contra lliberts

A la documentació notarial també trobem referències indirectes a delictes comesos tant per lliberts com contra lliberts. Anteriorment, en parlar dels contractes de treball de lliberts, hem vist el cas de Francesc Carner, que havia estat esclau de Nicolau des Carner, de Caldes de Montbui, que promet treballar per Jaume de Quer, per tornar-li els 10 florins d'or d'Aragó que pagà perquè Francesc Carner fos alliberat de la presó del veguer de Barcelona.¹⁰⁸ No podem saber quin tipus de delicte havia comès per ésser empresonat perquè el contracte de treball no cita el motiu.

Una altra notícia referent, en aquest cas, a un delicte comès per un esclau contra una lliberta és la que ens ofereix l'època del 28 d'abril de 1447 signada per Nicolau Guixar, procurador fiscal de la cúria del batlle de Barcelona, en la qual reconeix que Mateu de Soler, batlle de la ciutat de Barcelona, li ha pagat, dels béns del seu ofici, 61 sous i 5 diners en concepte de despeses pel viatge a Mataró i al Masnou realitzat pels notaris Joan Ros i Pau Guardiola i l'esmentat Nicolau Guixar, amb motiu de la investigació de dos presumptes delictes. El primer d'aquests és la presumpta violació comesa per l'esclau anomenat Joan, d'origen etíop, propietat de Bernat Llobera, mestre d'aixa, a Maria, que havia estat esclava de l'hostaler de Montmeló.¹⁰⁹

Un tercer exemple és el que ens proporciona l'època del 12 de desembre de 1450 signada per Salvadora, esposa de Berenguer Llorenç, teixidor de draps de lli, en la qual reconeix que el sastre Guillem Jaume, mitjançant el notari Rafael Riudor, li ha pagat a ella 5 florins i mig d'or, com a pagament d'un rastell de «paternostres» de corall que li foren robats de casa seva per Maria, qui havia estat esclava. Salvadora cedeix a Guillem Jaume els drets que tenia contra l'esmentada Maria.¹¹⁰

Tot i que no hem localitzat referències d'esclaves o de llibertes prostituint-se a la documentació notarial, les esmentem en aquest apartat perquè van suposar un problema en el qual el Consell barceloní incidí constantment.¹¹¹

musulmanes y negroafricanos en la Barcelona tardomedieval», a *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana*. Actes del Col·loqui internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999. Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals, 2000, p. 630.

108. Vegeu la nota 43.

109. Vegeu el doc. 46.

110. Vegeu el doc. 56.

111. AHCB, Consell de Cent, Registre d'Ordinacions, 1B.IV-4; f. 5v-6r (parcialment transcrita a *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*. Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals, 2003, p. 215-216, nota 8. AHCB, Consell de Cent, Registre d'Ordinacions, 1B.IV-6; f. 2v-3r.

Algunes d'aquestes ja practicaren la prostitució mentre foren esclaves per poder pagar la talla que havien pactat amb el seu propietari per alliberar-se. Aquesta pràctica, que molts cops era forçada pel mateix propietari per poder acabar d'amortitzar la compra de l'esclava amb la imposició d'una talla alta, o bé, com a mesura encoberta per mantenir-la en esclavitud tot i la promesa d'una futura llibertat amb el pagament de la talla, fou perseguida per les autoritats, tant per la monarquia, en concret per la reina Maria de Luna, muller del rei Martí I, com pel Consell barceloní.¹¹²

Un cop alliberades, les que no es podien dedicar a la prostitució per la seva edat exerciren d'alcavotes, un «ofici» que fou punit pel Consell de Barcelona. Aquest fou el cas de Maria, que havia estat esclava d'en Magret, de na Maria, que havia estat esclava d'en Pere Ferrer, qui fou porter del rei, o de Caterina, que havia estat esclava d'en Roig. També es troben casos d'alcavotes que encara eren esclaves, com per exemple Francesca, Margarita o Àgata «la geperuda», la qual era esclava de mossèn Relat.¹¹³

112. AHCB, Consell de Cent, Registre d'Ordinacions Especials 1B-V-13, f. 29r. El Consell barceloní la repetí fil per randa el 1414 (AHCB, Consell de Cent, Registre d'Ordinacions Especials, 1B-V-13, f. 2r).

113. Agraïxo a Roger Benito i Julià el fet d'haver-me deixat consultar el seu article en premsa «Les expulsions d'alcavotes, tafurers i vagabunds a Barcelona (1401-1469)». Totes les informacions que presento sobre llibertes alcavotes han estat extretes d'aquest article.

APÈNDIX DOCUMENTAL*

1

1439, agost, 3. Barcelona

Susanna, vídua de Nicolau Pujalt, mercader, ciutadà de Barcelona, en pagament dels serveis que li ha prestat Helena, esclava seva i del seu difunt espòs, li fa donació inter vivos, des del proper dia de Nadal, de 66 sous i de la promesa d'alimentació durant la seva vida. Així mateix, per després de la seva mort, li dóna 10 lliures anuals i l'usdefruit de la botiga que hi ha sota l'habitatge on viu, situat a la ciutat de Barcelona, al carrer de la Ribera, davant de la muralla nova. A més, li dóna, igualment després de la seva mort, el seu llit fornit amb posts, màrfega, travesser, dos parells de llençols, una vànova i una flasada. Les donacions es fan amb la condició que Helena visqui amb ella i la serveixi en la salut i la malaltia, de manera honesta. Si Helena incompleix aquestes condicions, que ara accepta, les donacions seran nul·les.

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

2

1439, agost, 17. Barcelona

Pere Joan, prevere, procurador dels emoluments de l'església de Sant Miquel de Barcelona, reconeix rebre de Pere ses Deus, llicenciat en lleis, i Bernat Francesc, peller, ciutadans de Barcelona, marmessors i executors del testament de

* Els registres dels diversos instruments notariaus que tracten d'un mateix tema i estan redactats en la mateixa data s'han aplegat, indicant a l'inici de cadascun el número d'ordre entre claudàtors. Quan diversos documents fets en dates diverses i redactats de manera separada tracten d'un mateix tema, es remetent entre ells amb la indicació del seu número en l'Apèndix documental.

Maria, antiga esclava del difunt Jaume de Coll, ciutadà de Barcelona, 56 sous en concepte de pagament per la sepultura de la difunta Maria o la processó dels preveres (12 sous); per les misses del tercer dia (9 sous); per les trenta-tres misses de Sant Amador (33 sous) i per una creu de cera (2 sous).

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

3

1439, agost, 17. Barcelona

Llúcia, vídua de Bertran d'Avinyó, escuder, ciutadà de Barcelona, reconeix que rep de Pere ses Deus, llicenciat en lleis, i Bernat Francesc, peller, ciutadans de Barcelona, marmessors i executors del testament de Maria, antiga esclava del difunt Jaume de Coll, ciutadà de Barcelona, una gonella verda, una camisa i un vel de l'esmentada difunta, i també 11 sous, en pagament pels serveis que Llúcia va prestar a Maria durant cinquanta-set dies de la seva malaltia.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

4

1439, agost, 21. Barcelona

Guillem Babau, apotecari, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Pere ses Deus, llicenciat en lleis, i Bernat Francesc, peller, ciutadans de Barcelona, marmessors i executors del testament de Maria, antiga esclava del difunt Jaume de Coll, mercader, ciutadà de Barcelona, 32 sous i 5 diners que se li devien per diverses causes: 30 sous i 7 diners per quatre brandons de cera nova d'un pes de 18 lliures i 4 unces a raó de 20 diners per lliura; i també 1 sou i 10 diners per una lliura de candeles de cera.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

5

1440, gener, 6. Barcelona

[1] *Martí de Marimon, antic esclau del difunt Bernat de Marimon, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Caterina, la seva futura muller, que havia estat esclava del difunt Berenguer Esteve, mercader, ciutadà de Barcelona, 20 lliures en concepte de dot. L'esmentat Martí li assegura els drets que Caterina conservarà dels béns aportats per ella com a dot. [V. doc. 7]*

[2] *Martí de Marimon, per una banda, i Caterina, per l'altra, convenen i prometen fer les esposalles per paraula de present, es comprometen a rebre la*

benedicció «in facie ecclesie» durant el present mes de gener i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses, pagaran una pena de 19 lliures. [V. doc. 7]

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

6

1440, gener, 9. Barcelona

Antònia, que fou esclava de Sibil·la de Cardona i que vivia amb el difunt Pere Sala, prevere beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar, reconeix que Francesc Sala, estudiant d'arts, beneficiat del benifet que el difunt Pere Sala en el seu últim testament va instituir sota l'advocació de sant Joan Baptista en l'església de Santa Maria del Mar, li ha pagat de forma anticipada 12 lliures que Antònia havia de rebre el dia 5 de febrer propvenent. Aquestes lliures eren el llegat testamentari vitalici fet per Pere Sala a Antònia. [V. doc. 40]

AHPB, Antoni VILANOVA, Manual, 1439, desembre, 16-1440, juny, 8, s.f.

7

1440, gener, 11. Barcelona

Martí de Marimon, per una banda, i Caterina, per l'altra, convenen i prometen fer les esposalles per paraula de present, es comprometen a rebre la benedicció «in facie ecclesie» durant el present mes de gener i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses, pagaran una multa de 20 lliures. [V. doc. 5]

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

8

1440, gener, 11. Barcelona

Isabel, vídua de Pere d'Ortals, mercader, ciutadà de Barcelona, ara monja del monestir barceloní de Santa Maria de Montalegre, reconeix que Pere ses Deus, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona, marmessor del testament de Maria, que havia estat esclava de Jaume de Coll, ciutadà de Barcelona, nebot seu, li ha fet donació de 8 lliures pertanyents als béns de l'esmentada marmessoria.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

9

1440, gener, 11. Barcelona

Berenguer Trep, sabater, ciutadà de Barcelona, reconeix que Pere ses Deus, llicenciat en lleis, i Bernat Francesc, peller, ciutadans de Barcelona, ambdós marmessors del testament de Maria, que fou esclava del difunt Jaume de Coll, mercader, ciutadà de Barcelona, li han lliurat 40 sous «in auxilium maritandi» per a Bartomeua, filla de Berenguer Trep.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

10

1440, gener, 14. Barcelona

Bernat Francesc, peller, ciutadà de Barcelona, reconeix que Pere ses Deus, marmessor del testament de Maria, que fou esclava de Jaume de Coll, ciutadà de Barcelona, li ha lliurat 5 lliures dels béns de l'esmentada marmessoria «in auxilium maritandi» per a Eulàlia, filla de Bernat Francesc.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

11

1440, abril, 23. Barcelona

Isabel, vídua de Francesc de Coromines, mercader, major de dies, ciutadà de Barcelona, reconeix que Francesc Torrent, prevere, marmessor del testament de Maria, vídua de Bernat Vidal, mercader, li féu donació de 10 lliures dels béns de l'esmentada marmessoria «in auxilium maritandi» per a Llúcia, antiga esclava d'Isabel.

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

12

1440, juliol, 11. Barcelona

Cola, d'origen grec, antic esclau de Bartomeu de Besalú, mercader, ciutadà de Barcelona, pacta estar-se amb Pere Cestrada, ciutadà de Barcelona, per a servir-lo de forma fidel durant dos anys des del present dia. Cola promet a Pere no marxar del seu costat sense el seu permís i es compromet a indemnitzar-lo amb els seus béns els dies que s'absenti del costat de Pere. Per altra banda, Pere promet a Cola que li donarà menjar i beure, el vestirà i el calçarà, i tindrà cura d'ell en la salut i la malaltia. Al final dels dos anys de servei Cola rebrà de Pere una túnica de drap nova valorada en XIII o XV sous la cana i un mantell valorat en XXV sous.

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

13

1440, agost, 22. Barcelona

Joan Bordila, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, ven a Joan Pujades, antic esclau de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona, agricultor, ciutadà de Barcelona, una peça de terra amb vinyes, situada en el territori de Barcelona, en el lloc anomenat «lepa olles». La peça de terra està gravada per un cens de 4 morabatins anuals. El preu de la venda és de 47 lliures i 10 sous. L'esposa del venedor, Joan Bordila, dóna el seu consentiment a la venda ja que aquesta no atempta contra els seus drets al dot i l'esponsalici. [V. docs. 17, 21 i 35]

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

14

1440, agost, 23. Barcelona

Margarida, habitant de Barcelona, que fou esclava de Vicenç Vallòria, hostaler, del lloc de la Vallòria, nomena procurador seu Martí Fàbrega, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi en nom seu del seu antic propietari 6 lliures que són la paga pels dos anys que el serví com a minyona lliure. [V. doc. 18]

AHPB, Antoni VILANOVA, *Quintum [manuale]*, 1440, juny, 9-1440, novembre, 14, s.f.

AHPB, Antoni VILANOVA, *Capibrevium octavum*, 1440, juliol, 28-1440, novembre, 22, s.f.

15

1440, setembre, 3. Barcelona

Maria, que fou esclava de la difunta Constança, vídua d'Arnau Bertrand, ciutadà de Barcelona, reconeix que mitjançant Nicolau Cortada, prevere, procurador dels marmessors del testament de Constança, l'antiga propietària, ha rebut de forma anticipada les 10 lliures que ha de rebre cada dia 6 d'octubre durant tota la seva vida, tal com consta en el testament de la seva antiga propietària. [V. doc. 16] (Document repetit en el mateix manual amb data 1440/10/14)

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

16

1440, setembre, 3. Barcelona

Maria, que fou esclava de Constança, muller d'Arnau Bertrand, ciutadà de Barcelona, ambdós difunts, reconeix que mitjançant Nicolau Cortada, prevere,

procurador i actor de la marmessoria dels béns de Constança, l'antiga propietària, ha rebut les 10 lliures que la seva antiga propietària va llegar per a la manutenció d'Helena, esclava de la difunta Constança, la qual ha de servir a Maria durant set anys segons disposició testamentària de Constança. Aquestes 10 lliures són el pagament pel quart any de servei. [V. doc. 15] (Document repetit en el mateix manual amb data 1440/10/14)

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

17

1440, setembre, 12. Barcelona

Joan Bordila, mestre de cases, ciutadà de Barcelona, hereu del seu difunt fill, el mestre de cases Joan Bordila, a instància d'Angelina, vídua del seu fill Joan que demana que hom li pagui pel dot i l'escreix, ven a Joan Pujades, antic esclau, agricultor, ciutadà de Barcelona, una peça de terra amb vinyes, situada en la parròquia de Sarrià, en el lloc anomenat «Casoles». El senyor eminent de la terra és l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, el qual rep 16 lliures i 10 sous després de fer la verema. El preu de la venda és de 31 lliures. Clara, l'esposa del venedor, Joan Bordila, dóna el seu consentiment a la venda ja que aquesta no atempta contra els seus drets al dot i l'esponsalici. [V. docs. 13, 21 i 35]

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

18

1440, octubre, 16. Barcelona

Margarida, habitant de Barcelona, que fou esclava de Vicenç Vallòria, hostaler del lloc de Vallòria, sense revocar la procura signada a Martí Fàbrega, signa una altra procura a Joan Larguet d'Alcanyís, perquè recuperi en nom seu del seu antic propietari 6 lliures que són la paga pels dos anys que el serví com a minyona lliure. [V. doc. 14]

AHPB, Antoni VILANOVA, *Quintum [manuale]*, 1440, juny, 9-1440, novembre, 14, s.f.

19

1441, febrer, 8. Barcelona

Martí Belloc, argiler, habitant de Barcelona, que fou esclau, reconeix que deu a Joan Muntella, mercader, ciutadà de Barcelona, 44 sous que juntament amb

un rossí seu, de pèl negre, va bescanviar a Joan Muntella pel seu mul de pèl castany. Martí promet pagar els 44 sous en dues parts, la primera per la festivitat de la Pasqua de Resurrecció i la segona per la festivitat de Sant Joan, al mes de juny.

AHPB, Guillem JORDÀ, major, *Octavum manuale*, 1440, juny, 25-1442, març, 13, s.f.

20

1441, març, 2. Barcelona

Llúcia, antiga esclava del difunt Bernat de Sant Joan, mercader, ciutadà de Manresa, nomena procurador seu Ramon de Casanova, en altre temps prior de Santa Eulàlia del Camp a Barcelona, perquè recuperi en nom seu tot el que hom li devia.

AHPB, Joan PEDROL, *Undecimum manuale omnium instrumentorum*, 1439, desembre, 2-1442, abril, 16, s.f.

21

1441, març, 31. Barcelona

Antoni Gualta, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, marmessor del testament del difunt Antoni Vangut, agricultor, ciutadà de Barcelona, i Guillem Pujals, blanquer, ciutadà de Barcelona, també marmessor de l'esmentat testament i tutor testamentari de Jaume Vangut, fill i hereu universal del difunt Antoni Vangut, per a fer front a diversos crèdits que l'herència de Jaume Vangut té, amb l'autoritat i decret del veguer de Barcelona, venen a Joan Pujades, agricultor, antic esclau de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona, en encant públic, dues peces de terra amb vinyes situades en el territori de Barcelona, en el lloc anomenat «Torrent Pregont». [V. docs. 13, 17 i 35] (L'instrument està tallat en el manual i no apareix en el llibre de la mateixa cronologia)

AHPB, Nicolau de MEDIONA, *Manuale sextum*, 1440, abril, 8-1441, juny, 7, s.f.

22

1441, abril, 7. Barcelona

[1] *Joan Mas, cotoner, que fou esclau d'Antoni Mas, cotoner, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Caterina, la seva futura muller, que fou esclava de Guillem de Soler, ciutadà de Barcelona, i de la difunta Elionor, muller d'aquest, 22 lliures en concepte de dot. D'aquestes, 10 lliures han estat aportades en numerari i les restants 12 lliures en vestits i altres béns mobles. Per la seva part, Joan*

fa donació de l'escreix a Caterina, amb una quantitat d'11 lliures. L'esmentat Joan li assegura els drets que Caterina conservarà dels béns aportats per ella com a dot i els aportats per ell com escreix, que fan un total de 33 lliures.

[2] *Joan Mas, per una banda, i Caterina, per l'altra, convenen i prometen fer les esposalles per paraula de present, es comprometen a rebre la benedicció «in facie ecclesie» durant el present mes d'abril. Prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses, pagaran una pena de 10 lliures.*

AHPB, Bartomeu AGELL, Manual, 1441, març, 19-1441, juny, 13, f. 10v-11r.

23

1441, abril, 22. Barcelona

Jaume Conjuncta, de la parròquia de Santa Maria de Biuila, de la diòcesi de Barcelona, fill i hereu universal de Maria, antiga esclava de Jaume Conjuncta, reconeix que Pere de Torrent, custodi del mar, i Margarida, la seva muller, li han donat una caldera, un mantell i un cademat, que és el que resta dels béns inventariats de la difunta Maria després de pagar els deutes d'aquesta.

AHPB, Pere PONÇ, Manual, 1438, febrer, 15-1441, desembre, 21, s.f.

24

1441, juny, 13. Barcelona

Caterina de Montbui, que fou esclava del difunt Joan de Montbui, cavaller, reconeix que ha rebut de Jaume Sicard, prevere, beneficiat a la Seu, Pere Trullols, prevere, beneficiat a l'església de Sant Miquel de Barcelona, i Joan Sabater, prevere, també, beneficiat a la Seu de Barcelona, marmessors del testament de Margarida, vídua de Mateu Alemany, bossier, ciutadà de Barcelona, la quantitat de 5 lliures i 10 sous que Pere Trullols li ha pagat.

AHPB, Joan FRANC, *Tricesimum manuale*, 1440, desembre, 29-1441, desembre, 22, s.f.

25

1441, octubre, 18. Barcelona

Maria, antiga esclava del difunt Pere Roig, notari, ciutadà de Barcelona, reconeix que deu a Bernat Montserrat, notari, ciutadà de Barcelona, 6 lliures que aquest li prestà.

AHPB, Antoni VILANOVA, *Septimum manuale*, 1441, maig, 27-1441, desembre, 15, s.f.

26

1441, octubre, 27. Barcelona

[1] *Antoni Cruïlles, forner, negre, antic esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles, en el seu últim testament va instituir com a hereus, a parts iguals, Berenguer Bonet, argenter, ciutadà de Barcelona, i Andreu Solsona, mercader, ciutadà de Barcelona. Atenent que l'esmentada herència fou obligada en crèdits en els quals Berenguer Bonet hi tingué part, a aquest li és més útil renunciar a la seva part del testament, per això en instrument públic fet davant del notari Bartomeu Costa i de testimonis renuncia a la seva part de l'herència.* [V. docs. 27, 28 i 29]

[2] *Andreu Solsona, mercader, ciutadà de Barcelona, hereu d'Antoni Cruïlles, forner, negre, antic esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles, promet a Berenguer Bonet, argenter, ciutadà de Barcelona, que al cap de dos dies li pagarà la quantitat monetària que Berenguer Bonet va prestar al difunt Antoni Cruïlles, forner, negre, antic esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles.* [V. docs. 27, 28 i 29]

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

27

1441, octubre, 28. Barcelona

Jaume de Vilagut, negre, que fou esclau del difunt Jaume de Vilagut, cavaller, reconeix que ha rebut d'Andreu Solsona, mercader, ciutadà de Barcelona, hereu universal del difunt Antoni Cruïlles, negre, forner, una túnica de drap negre folrada de drap burell, a la manera dels frares. [V. docs. 26, 28 i 29]

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

28

1441, octubre, 30. Barcelona

Berenguer Bonet, argenter, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut d'Andreu Solsona, mercader, ciutadà de Barcelona, hereu universal del difunt Antoni Cruïlles, forner, negre, antic esclau de Brígida, muller de Galceran de Cruïlles, la quantitat que el difunt Antoni Cruïlles li devia. [Instrument tallat] [V. docs. 26, 27 i 29]

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11.

29

1441, octubre, 31. Barcelona

Berenguer Bonet, argenter, ciutadà de Barcelona, lloga a Genís Calderers, flequer, ciutadà de Barcelona, un forn que posseeix en el carrer dels mercaders de la ciutat de Barcelona, per un termini d'un any des del proppassat dissabte dia 18 d'octubre. El lloguer d'aquest forn és de 9 sous a la setmana. [V. docs. 26, 27 i 28]

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

30

1442, gener, 18. Barcelona

Joan Baró, prevere, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, que va obtenir la cessió de les 16 lliures que la lliberta Astàsia, que fou esclava d'Elisenda, vídua d'Andreu Lòpiç, porter del rei, ciutadà de Barcelona, havia promès pagar a Antoni Robí, barber, ciutadà de Barcelona, sota pena de terç, com consta en el llibre del terç de la cúria del batlle de Barcelona, amb data 1 de febrer de 1441, segons consta en instrument públic en poder del notari Joan Sunyer, amb data 27 de febrer de 1441, reconeix que l'esmentada Astàsia li ha pagat les 16 lliures de la següent manera: Astàsia l'ha servit com a minyona durant nou mesos dels tres anys que havien pactat Joan Baró i Astàsia. Per als dos anys i tres mesos restants Astàsia va donar a Joan Baró 10 lliures, d'aquestes, li'n donà 4 mitjançant Elionor, muller de Salvador Roviradach, corredor, ciutadà de Barcelona, i les restants 6 lliures arribaren a Joan Baró per mitjà de Francesc de Mas, vicari perpetu de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona.

AHPB, Joan UBAC, *Manuale quartum decimum*, 1441, novembre, 28-1444, febrer, 10, s.f.

31

1442, febrer, 15. Barcelona

Francesc Carner, antic esclau de Nicolau des Carner, de Caldes de Montbui, reconeix que ha de servir Jaume de Quer pels 10 florins d'or d'Aragó, que valen 5 lliures i 10 sous de Barcelona, que per ell va pagar en la taula de canvi de Nicolau Gual, canviador de menuts, ciutadà de Barcelona, a Lluís Porlort, carceller de la cúria del veguer de l'esmentada ciutat, en la qual estava pres per certes causes, tant pel carcellatge com per l'avinença feta amb el batlle de Barcelona perquè l'alliberés. Per satisfer el deute Francesc

Carner promet a Jaume de Quer que treballarà per ell durant tres anys en la seva torre i en les seves possessions situades en la ciutat de Barcelona, fent de pagès o d'altres tasques. Durant el temps que el servirà, Francesc es compromet a ser fidel i complir les seves disposicions de forma lleial, i si descuida aquestes obligacions accepta que l'esmentat Jaume de Quer el converteixi en el seu esclau. Jaume de Quer, per la seva banda, es compromet a donar-li menjar i veure, i cuidar-lo en la malaltia, i a donar-li, un cop passat el temps i ultra els 10 florins, 8 florins, que valen 4 lliures i 8 sous, si compleix amb els compromisos establerts.

AHPB, Joan FRANC, *Tricesimum primum manuale*, 1441, desembre, 26-1442, desembre, 24, s.f.

32

1442, març, 1. Barcelona

Maria, búlgara, que fou esclava de Joan Soler, draper, ciutadà de Barcelona, es compromet amb Pere ses Deus, llicenciat en lleis, ciutadà de Barcelona, a servir-lo a ell o a qui aquest designi, des del propinent dia 10 de març, i durant quatre anys, en compensació per les 30 lliures que Pere ses Deus li donà per al seu alliberament i per altres despeses. El servirà de forma lleial i fidel. El document és cancel·lat per Pere ses Deus el dia 30 de gener de 1444.

AHPB, Pere PONÇ, *Manual*, [1442], febrer, 19-1447, abril, 18, s.f.

33

1442, juliol, 3. Barcelona

Margarida, muller d'Antoni Castellet, agricultor, ciutadà de Barcelona, antiga esclava de la difunta Eulàlia, esposa del també difunt Ramon Samet, mercader, ciutadà de Barcelona, signa àpoca de 20 lliures a Maria, vídua de Ramon Fàbregues, pescador, ciutadà de Barcelona, com a redempció d'un censal mort, amb una pensió anual de 25 sous venut a Pau Samet, i que posseeix l'esmentada Margarida, per la donació «inter vivos» que li féu el difunt Pau Samet, mercader, ciutadà de Barcelona, fill dels dits Ramon Samet i Eulàlia.

AHPB, Francesc FERRER, *Manual*, 1442, novembre, 7-1446, maig, 20, f. 10r.

34

1442, octubre, 1. Barcelona

Antoni de Salavert, negre, de Munt de Barques, antic esclau del difunt Guillem de Salavert, cavaller, doctor en lleis, senyor del castell de Fontanet i de Soler-

roig, a la Segarra, nomena procurador seu Joan Esteve, escrivà, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi en nom seu tot el que hom li devia.

AHPB, Francesc FERRER, Manual, 1442, novembre, 7-1446, maig, 20, f. 16v.

35

1443, febrer, 27. Barcelona

Eufrasina, muller de Marc Joan, receptor general dels beneficis del governador de Catalunya i escrivà de porció de la casa del rei de Navarra, ciutadà de Barcelona; Eulàlia, muller de Pere Riera, mercader, ciutadà de Barcelona, i Antònia, muller de Joan Castell, mercader, ciutadà de Barcelona, hereves universals del difunt Pere Salelles, mercader, ciutadà de Barcelona, pare d'Eufrasina i Eulàlia i avi d'Antònia, tal com consta en el testament fet per Pere Salelles el 16 d'abril de 1427, validat pel notari Francesc Barau, difunt, reconeixen que Joan Pujades, antic esclau, els ha pagat 30 lliures, preu d'una peça de terra, amb vinyes, que elles posseeixen en el territori de la ciutat de Barcelona, sota la via dels molins, en el lloc anomenat «lepa olles», tal com consta en l'instrument de venda amb data 27 de setembre de 1441, custodiat pel notari Nicolau de Mediona. Les 30 lliures esmentades corresponen a diversos conceptes: 5 lliures com a dret de lluïsm; 2 lliures i 2 sous com a cens; 1 sou i 3 diners per fer pública la transacció; 4 sous pels corredors; 6 sous pels diversos trasllats autèntics notariais; 5 lliures i 10 sous per escriptures; les restants 16 lliures, 17 sous i 9 diners han estat dipositats en la Taula de Canvi de Barcelona. [V. docs. 13, 17 i 21]

AHPB, Nicolau de MEDIONA, Manual, 1442, juny, 8-1443, agost, 9, s.f.

36

1443, febrer, 27. Barcelona

Caterina, que fou esclava de Rafael de Galliners, giponer, ciutadà de Barcelona, es compromet a servir com a minyona durant dos anys, a partir del proppasat dia 20 de l'actual mes de febrer, a Francesc Colomer. Caterina es compromet a servir Francesc bé i lleialment, i a no fugir ni marxar de casa seva sense el seu permís. Francesc Colomer haurà de proporcionar menjar i beure durant els dos anys a Caterina i a la filla d'aquesta, Marquèsia, de quatre anys d'edat. Caterina rebrà 4 lliures a l'any per aquest servei. Caterina promet que si Francesc li pagués a la bestreta les 8 lliures romandria al seu servei fins a complir el període pel qual haurà cobrat de forma avançada. Francesc Colomer accepta totes aquestes condicions i promet respectar-les. Segueix l'instrument d'època en el qual Caterina dona fe que Francesc Colo-

mer li ha pagat les 8 lliures estipulades. D'aquestes, 6 lliures han estat lliurades a Caterina de Jagua, esposa de Nicolau Peris, hereu del difunt Joan Just, mercader, ciutadà de Barcelona. [V. doc. 37]

AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

37

1443, febrer, 27. Barcelona

Caterina de Jagua, muller de Nicolau Peris, ciutadà de València, reconeix que Caterina, antiga esclava de Rafael de Galliners, giponer, ciutadà de Barcelona, li ha pagat 7 lliures segons la provisió feta en la cúria del batlle de Barcelona com a concòrdia entre elles per l'esmentada quantitat, que és part del debitori de 70 lliures que Caterina i Manuel Bages va fer al difunt Joan Just, mercader, als béns del qual Caterina de Jagua té dret. [V. doc. 36]

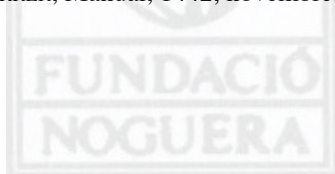
AHPB, Bartomeu COSTA, major, *Manuale primum*, 1438, desembre, 17-1444, setembre, 11, s.f.

38

1443, març, 9. Barcelona

Maria, neòfita, d'origen búlgar, que fou esclava de la difunta Maria, vídua de Ramon ça Fàbrega, pescador, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut dels marmessors del testament de Maria diverses peces de roba que li havia llegat: una cota de dona de drap de la terra, negra, esquinçada i apedaçada, de baix preu; una altra cota de dona de drap de burell nou de la terra, amb les mànigues estretes fetes amb «botim»; una gramalla de dona, de burell nou, de la mateixa tela que l'esmentada cota burella nova; una gonella de dona, vermella, de drap de grana, molt vella; una altra gonella de dona, vermella, de drap de la terra, tota apedaçada i de baix preu; un brial blanc de cotó sense punyets; un albergó de dona de drap blau de la terra esquinçat de poc valor; un parell de punyets de dona de drap de la terra, violats; quatre camises de dona de drap d'estopa i de lli bast; un capell de dona amb cua de drap de lli i amb un drap de coll d'estopa de poc valor; un cofret petit de fusta de poll, sense pany i clau, dins del qual hi ha dos vels de dona, un de lli i l'altre de cotó i de lli, i dos caps de vels de dona de cotó de poc valor.

AHPB, Francesc FERRER, Manual, 1442, novembre, 7-1446, maig, 20, s.f.

39

1443, març, 13. Barcelona

Bernat Roudós, carnisser, ciutadà de Barcelona, tutor testamentari dels fills del difunt Martí Badera, àlies Navarro, paraire, ciutadà de Barcelona, reconeix que Margarida, que fou esclava de Domènec Amargós, ciutadà de Barcelona, amb el fiador d'aquesta, Llorenç de Casadevall, li va pagar 40 sous dels 80 sous que l'esmentada Margarida va prometre pagar al difunt Martí Badera, àlies Navarro.

AHPB, Narcís BRU, *Manuale octavum*, 1441, juliol, 5-1444, juny, 18, s.f.

40

1443, juny, 12. Barcelona

Antònia, antiga esclava de la difunta Sibil·la de Cardona, reconeix que Francesc Martí, prevere de Santa Maria del Mar de Barcelona, beneficiat del benifet que el difunt Pere Sala en el seu últim testament va instituir sota l'advocació de sant Joan Baptista en l'església de Santa Maria del Mar, li ha donat les 5 lliures i 13 sous que són part de les 12 lliures que Pere Sala llegà en el seu testament de forma vitalícia a Antònia, i que ha de rebre tots els anys el dia 8 de febrer. [V. doc. 6]

AHPB, Antoni VILANOVA, *Decimum manuale*, 1443, febrer, 5-1443, agost, 12, f. 61r.

41

1444, febrer, 7. Barcelona

Pere Joan, de Munt de Barques, antic esclau de Bernat Miquel de Pujol, fill i hereu universal de Pere de Pujol, senyor de la casa de Pujol, situada dins la parròquia de Sant Hipòlit, al terme del castell de Voltregà, diòcesi de Vic i vegueria d'Osona, promet a Joan Ferrer, àlies Muntaner, mercader, ciutadà de Barcelona, que estarà al seu servei, des de la propinent festivitat de Carnestoltes i durant dos anys, per a servir-lo de manera fidel i lleial. Pere Joan promet que no marxarà del seu costat sense el seu permís. Joan Ferrer, àlies Muntaner, accepta els termes del contracte i promet a Pere Joan que durant els dos anys de servei li proporcionarà menjar i beure així com vestit i calçat i tindrà cura d'ell en cas de malaltia.

AHPB, Francesc FERRER, *Manual*, 1442, novembre, 7-1446, maig, 20, f. 38v-39r.

42

1445, juny, 16. Barcelona

Antònia, antiga esclava del difunt Bernat Pons, de la parròquia de Provençana, i Margarida, vídua de Berenguer Pujalt, causídic, ciutadà de Barcelona, venen a Francesc d'Esparreguera, hortolà, ciutadà de Barcelona, unes cases amb pati situades a la parròquia de Provençana, en el lloc anomenat Hospitalet. Els immobles estan gravats per un cens de 18 diners. El preu de la venda és de 8 lliures i 5 sous.

AHPB, Gabriel Terrassa, *Manuale vicesimum*, 1444, setembre, 28-1448, octubre, 30, s.f.

43

1446, març, 15. Barcelona

Antoni Sayol, d'origen rus, antic esclau del difunt Berenguer Sayol, ciutadà de Barcelona, nomena procurador seu Mateu Terrassa, causídic, ciutadà de Barcelona, perquè tracti en nom seu diverses qüestions.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale secundum*, 1446, febrer, 7-1449, març, 5, f. 5v.

44

1447, gener, 13. Barcelona

Joan Bres, etiop, ciutadà de Barcelona, reconeix que deu a Joan Llobet, també etiop i concitadà seu, 9 lliures i 18 sous en concepte d'aliment, beguda i calçat, per al seu fill, Bernat, de cinc anys, que havia estat un any i vuit mesos a casa de l'esmentat Joan Llobet. Joan Bres promet pagar la dita quantitat en terminis: des d'ara fins al dia 1 de maig propvenent li abonarà 3 florins que equivalen a 33 sous, i anualment 33 sous fins a pagar el deute.

AHPB, Francesc MATELLA, *Manuale secundum*, 1445, novembre, 17-1449, abril, 9, f. 41r.

45

1447, gener, 18. Barcelona

Antoni, d'origen rus, antic esclau, nomena procurador seu Joan Llorenç, flequer, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi diverses quantitats de diners que hom li deu.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale secundum*, 1446, febrer, 7-1449, març, 5, f. 32v.

46

1447, abril, 28. Barcelona

Nicolau Guixar, procurador fiscal de la cúria del batlle de Barcelona, reconeix que Mateu de Soler, batlle de la ciutat de Barcelona, li ha pagat, dels béns de l'ofici de la batllia de Barcelona, 61 sous i 5 diners en concepte de despeses pel viatge a Mataró i al Masnou realitzat per Joan Ros i Pau Guardiola, notaris, i l'esmentat Nicolau Guixar, amb motiu de la investigació de dos presumptes delictes: el primer, per un intent de violació comès per l'esclau anomenat Joan, d'origen etíop, propietat de Bernat Llobera, mestre d'aixa, amb Maria, que havia estat esclava d'un hostaler de Montmeló; i el segon, per la presumpta poligàmia de Guillem Joan de Riutier, del Llenguadoc, acusat de bigàmia. Per aquestes inquisicions les persones esmentades hagueren d'estar fora de la ciutat de Barcelona dos dies. Les despeses foren 61 sous i 5 diners: 46 sous pel menjar i el beure tant dels comissionats com de les muntures, i 15 sous pel lloguer de les muntures dels tres comissionats, a raó de 2 sous i mig per muntura i dia.

AHPB, Pau GUARDIOLA, *Octavum manuale*, 1446, gener, 26-1448, març, 16, s.f.

47

1447, maig, 19. Barcelona

Helena, antiga esclava del difunt Bernat Canet, mercader, ciutadà de Barcelona, nomena procuradora seva Eulàlia, muller de Bernat Roca, draper, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi i obtingui en nom seu 10 lliures que el seu antic propietari li llegà en el seu testament. Per altra banda també estableix que la seva procuradora obtingui 24 sous que Helena havia prestat a l'esmentat difunt Bernat Canet, el seu antic propietari.

AHPB, Pere SOLER, *Manual*, 1447, febrer, 11-1448, març, 2, s.f.

48

1448, març, 29. Barcelona

[1] *Joana de Mont-roig, filla del difunt Jaume de Mont-roig, ciutadà de València, per raons pietoses allibera la seva esclava Anna, que fou comprada a Bernat Llampart, tal com es consigna en un instrument de compravenda en possessió del notari de Barcelona Guillem Jordà. Joana concedeix la plena llibertat a l'esclava Anna.*

[2] *Anna, que fou esclava de Joan de Mont-roig, fill del difunt Jaume de Mont-roig, ciutadà de València, promet servir a Joan de Mont-roig, prevere, bene-*

ficiat a la Seu de Barcelona, durant tota la vida d'aquest. Anna es compromet a viure amb el seu senyor per a servir-lo en el que disposi i no marxar del seu costat sense el seu permís. Si incomplís aquesta clàusula, Anna hauria de pagar una pena de 50 lliures. Durant aquest temps Anna rebrà de Joan de Mont-roig menjar i beure i vestit i calçat, i tindrà cura d'ella en cas de malaltia. Per aquest temps de servei Anna reconeix que ha rebut 50 lliures. Joan de Mont-roig accepta els termes del contracte i es compromet a respectar-los. Segueix l'instrument d'època de recepció de les 50 lliures estipulades.

AHPB, Guillem JORDÀ, major, *Tercium decimum manuale*, 1448, març, 4-1449, agost, 22, s.f.

49

1448, agost, 1. Barcelona

[1] *Alfons Garcia, hortolà, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut d'Helena, que fou esclava de Simó, mercader, ciutadà de Barcelona, o de l'esposa d'aquest, 12 lliures en concepte de dot en diners i béns mobles. L'esmentat Alfons Garcia li assegura els drets que Helena conservarà dels béns aportats per ella com a dot.*

[2] *Helena, antiga esclava de Simó, mercader, ciutadà de Barcelona, o de l'esposa d'aquest, reconeix que Alfons Garcia, hortolà, ciutadà de Barcelona, el seu futur marit, li ha assegurat els seus drets sobre les 12 lliures que ella aporta en concepte de dot, pel futur matrimoni que s'ha de celebrar «in facie ecclesie» en un termini de quinze dies.*

[3] *Alfons Garcia, per una banda, i Helena, per l'altra, convenen i prometen contraure matrimoni per paraula de present i es comprometen a rebre la benedicció «in facie ecclesie» al llarg del present mes d'agost. Prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses, pagaran una pena de 10 lliures.*

AHPB, Pere Bartomeu VALLS, Manual, 1444, juliol, 9-1451, febrer, 16, s.f.

50

1448, agost, 23. Barcelona

Manuel Burch, sabater, habitant de Barcelona, i Caterina, antiga esclava del difunt Guillem Borrull, llicenciat en decrets, ciutadà de Barcelona, reconeixen que Guillem Boscà, agricultor, de la parròquia de Santa Maria de Badalona, en diversos pagaments, els ha pagat 6 florins i mig, que valen 71 sous i 6 diners, per l'alletament que Caterina féu durant dos mesos i mig a Gabriel, fill de Guillem Boscà. L'alletament es realitzà a casa de Guillem Boscà.

Aquest ha pagat l'esmentada quantitat en dues parts: la primera de 4 florins i mig i la segona els 2 florins restants.

AHPB, Vicenç Bofill, *Tercium decimum manuale comune*, 1448, abril, 9-1450, març, 9, s.f.

51

1448, novembre, 4. Barcelona

Caterina, antiga esclava del difunt Miquel d'Alòs, ciutadà de Barcelona, muller de Guillem Figuera, bracer, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Gabriel d'Alòs i Joan Ferrer, mercader, ciutadans de Barcelona, marmessors del testament de Serena, vídua de Miquel d'Alòs, la quantitat de 50 sous, que Serena li havia llegat.

AHPB, Joan BRUJÓ, *Manuale undecimum*, 1448, octubre, 8-1449, setembre, 11, s.f.

52

1449, febrer, 11. Barcelona

Jaume sa Olzina, agricultor, ciutadà de Barcelona, antic esclau del difunt Martí sa Olzina, formenter, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Maria, la seva futura muller, que ho fou del difunt Pere Roger, agricultor, ciutadà de Barcelona, 22 lliures en concepte de dot. L'esmentat Jaume sa Olzina li assegura els drets que Maria conservarà dels béns aportats per ella com a dot.

AHPB, Joan BRUJÓ, *Manuale undecimum*, 1448, octubre, 8-1449, setembre, 11, s.f.

53

1449, abril, 1. Barcelona

Helena, que fou esclava del difunt Joan Ramis, ciutadà de Barcelona, nomena procurador seu Jaume Canyadell perquè la representi en plets.

AHPB, Gaspar CANYÍS, *Primum manuale*, 1448, juliol, 18 - 1453, desembre, 22, s.f.

54

1449, juliol, 17. Barcelona

Estefania, antiga esclava de Bernat de Clariana, donzell, domiciliat a la parròquia de Sant Jaume del Domenys, diòcesi de Barcelona, nomena procurador

seu Pere de Vallflor, agricultor, de la parròquia de Sant Sadurní de Castellví de la Marca, diòcesi de Barcelona, perquè recuperi diverses quantitats de diners que hom li deu.

AHPB, Vicenç Bofill, *Tercium decimum manuale comune*, 1448, abril, 9-1450, març, 9, s.f.

55

1450, agost, 22. Barcelona

Caterina, antiga esclava de Joan Solà, mercader, ciutadà de Barcelona, nomena procurador seu Lluís Munterols, de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, perquè recuperi les quantitats monetàries que hom li deu.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale tercium*, 1449, març, 6-1451, juliol, 3, f. 65r.

56

1450, desembre, 12. Barcelona

Salvadora, esposa de Berenguer Llorenç, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona, reconeix que Guillem Jaume, sastre, ciutadà de Barcelona, mitjançant el notari Rafael Riudor, li ha pagat 5 florins i mig d'or, com a pagament d'un rastre de «paternostres» de corall que li foren robats de casa seva per Maria, antiga esclava, amb l'escriptura de terç de la cúria del batlle de Barcelona, ordenant cancel·lar aquesta. Salvadora cedeix a Guillem Jaume els drets que tenia contra l'esmentada Maria.

AHPB, Gaspar CANYÍS, *Primum manuale*, 1448, juliol, 18-1453, desembre, 22, f. 21v.

57

1451, juny, 4. Barcelona

Joan de Mallorga, bracer, ciutadà de Barcelona, i Helena, la seva muller, que fou esclava del difunt Bernat Guillem de Llevanera, prevere, reconeixen que Paula Solera, donatària de Bernat Guillem, després d'haver arribat a un acord, els ha pagat 12 florins d'or d'Aragó en concepte de pagament dels serveis que l'esmentada Helena prestà al seu antic propietari, Bernat Guillem, en la malaltia i la salut.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale tercium*, 1449, març, 6-1451, juliol, 3, f. 96r-v.

58

1451, abril, 10. Barcelona

Joan Lunes, negre, antic esclau del difunt Joan Lunes, carnisser, nomena procurador seu Bartomeu Pou, causídic, ciutadà de Barcelona.

AHPB, Gaspar CANYÍS, *Primum manuale*, 1448, juliol, 18-1453, desembre, 22, f. 48v.

59

1452, agost, 15. Barcelona

[1] *Joan Sagarra, negre, antic esclau de Joan de Boixadors, cavaller, senyor del castell de Savella i de l'Espelt, habitant de Barcelona, reconeix que ha rebut de Joana, filla de Pere Asbert Desplà, calderer, ciutadà de Barcelona, i de la muller d'aquest, Caterina, difunts ambdós, en concepte de dot diversos béns. Per una banda, una casa amb tots els seus drets i pertinences, situada al carrer d'en Robador de la ciutat de Barcelona, i per la qual es paga un cens de 20 sous i 3 diners anuals, pagadors el segon dia de febrer. Per altra banda, ha rebut béns mobles per valor de 30 lliures. L'esmentat Joan li assegura els drets que Joana conservarà dels béns aportats per ella com a dot.*

[2] *Joan de Sagarra signa àpoca de la casa i de les 30 lliures rebudes.*

[3] *Joan de Sagarra, per una banda, i Joana, per l'altra, convenen i prometen que contrauen esposalles per paraula de present, es comprometen a celebrar el matrimoni «in facie ecclesie» el propvinent diumenge i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses pagaran una multa de 20 lliures al batlle de Barcelona, a aquella cúria o a qualsevol altre oficial reial.*

AHPB, Francesc TERRASSA, *Sextum manuale*, 1451, octubre, 26-1452, octubre, 31.

60

1455, octubre, 27. Barcelona

Jaume Bover, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, marmessor únic per la mort de Caterina, txerkessa, que fou esclava de Joan Ballcebre, també marmessora de la difunta Maria, txerkessa, antiga esclava del difunt Francesc Sarta, ciutadà de Barcelona, la qual nomenà hereves universals dels seus béns les causes pies, segons consta en el testament fet el dia 15 de maig de 1450 i validat pel notari públic de Barcelona, per autoritat reial, Joan Francesc, nomena procurador seu, és a dir, de la marmessoria, per decret del veguer de Barcelona, a Francesc Jover, corredor, perquè recuperi els diners i els béns que hom devia a l'esmentada marmessoria.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale quintum*, 1454, agost, 2-1457, juliol, 12, f. 38v.

61

1456, abril, 12. Barcelona

[1] *Joan de Vinyola, en remissió dels seus pecats, allibera la seva esclava Joana, sarraïna, de vint anys d'edat, sense cap condició ni cap imposició.*

[2] *Joan de Vinyola, en compensació pels molts serveis fets per l'ara lliure Joana, sarraïna, dóna a aquesta tota la roba que, per donació de Joan, ella utilitzava així com altres béns que ella pogués tenir, amb la condició que amb aquests béns o el seu valor alimentí el fill que havia de néixer d'aquesta.*

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale quintum*, 1454, agost, 2-1457, juliol, 12, f. 53v-54r.

62

1456, octubre, 22. Barcelona

Nicolau Morals, manobre, antic esclau del difunt Joan de Morals, ciutadà de Barcelona, nomena procurador seu Bartomeu Pou, causdíc, ciutadà de Barcelona, perquè recuperi diverses quantitats de diners que hom li deu.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale quintum*, 1454, agost, 2-1457, juliol, 12, f. 73v.

63

1457, juny, 18. Barcelona

[1] *Joan de Gualbes, manobre, ciutadà de Barcelona, que fou esclau del difunt fra Lluís de Gualbes, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, prior de Catalunya, reconeix que ha rebut de Constança, la seva esposa, que fou esclava del difunt Jaume Polinyà, mercader, ciutadà de Barcelona, 68 lliures en concepte de dot. L'esmentat Joan li assegura els drets que Constança conservarà dels béns aportats per ella com a dot.*

[2] *Joan de Gualbes signa àpoca de les 68 lliures rebudes.*

AHPB, Francesc TERRASSA, *Capibrevium quartum decimum*, 1456, novembre, 15-1457, juny, 18, s.f.

64

1458, febrer, 17. Barcelona

Joan Dalmau, cirurgià, ciutadà de Barcelona, reconeix que ha rebut de Jaume Bover, prevere, beneficiat en la Seu de Barcelona, marmessor de Caterina, txerkessa, que fou esclava del difunt Joan Balcebre, notari, 39 sous que li

devia la difunta Caterina en concepte d'honoraris per les cures que li féu per la fractura en un braç. Caterina va fer el seu testament el dia 16 d'abril de 1440, i va ser validat per Guillem Jordà, notari públic de Barcelona, per autoritat reial.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale sextum*, 1457, juliol, 23-1459, febrer, 28, f. 19v- 20r.

65

1458, febrer, 21. Barcelona

Llúcia, muller d'Antoni de Gualbes, traginer de ribera, ciutadà de Barcelona, que fou esclava del difunt Antoni Ferrer, peller, ciutadà de Barcelona, amb el consentiment del seu marit, reconeix que ha rebut de Bartomeu Ferrer, mercader, ciutadà de Barcelona, fill i hereu d'Antoni Ferrer, 25 lliures que el difunt Antoni Ferrer li deixà com a llegat «in auxilium maritandi». Aquestes 25 lliures estan dipositades a la Taula de Canvi de Barcelona a nom d'Antoni de Gualbes com a dot de Llúcia.

AHPB, Pere Bartomeu VALLS, *Manual*, 1451, febrer, 16-1466, agost, 8, s.f.

66

1458, abril, 9. Barcelona

[1] *Maria, russa, habitant de Barcelona, dóna a Pere de Camps, macip de ribera, oriünd de la ciutat de Sàsser, a Sardenya, futur marit seu, com a dot d'ella, diners i roba estimats en 20 lliures. Es guarda el dret de recuperar l'esmentada quantitat si el matrimoni es trenqués. [V. doc. 67]*

[2] *Pere de Camps reconeix que ha rebut en concepte de dot de Maria, la seva futura muller, 20 lliures, i promet a Maria la salvaguarda dels seus drets sobre el seu dot. [V. doc. 67]*

[3] *Maria fa debitori a Pere de Camps, futur espòs seu, de les 20 lliures estipulades en concepte de dot aportat per Maria. [V. doc. 67]*

[4] *Pere de Camps, per una banda, i Maria, per l'altra, convenen i prometen contraure matrimoni per paraula de present, es comprometen a rebre la benedicció «in facie ecclesie» la setmana propvinent i prometen que no contrauran matrimoni amb cap altra persona. Si incompleixen les promeses, pagaran una multa de 15 lliures. [V. doc. 67]*

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale sextum*, 1457, juliol, 23-1459, febrer, 28, f. 34r- 35r.

67

1458, abril, 14. Barcelona

Pere de Camps signa època de les 20 lliures que Maria, la seva esposa, li ha pagat en concepte del dot, tal com consta en un debitori fet per Maria a nom de Pere amb data 9 d'abril de 1458. Pere ha cobrat de la taula de canvi del canviador Tomàs de Mas 12 lliures i 3 sous, la resta, fins arribar a les 20 lliures, l'ha rebut en peces de roba. [V. doc. 66]

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale sextum*, 1457, juliol, 23-1459, febrer, 28, f. 35r.

68

1458, maig, 5. Barcelona

Margarida, que fou esclava del difunt Jaume Botaller, reconeix rebre de Pere Cises, mercader, i d'Antoni Soler, llancer, ciutadans de Barcelona, tutors testamentaris de la persona i els béns de Beneta, menor, i de Joan Benet, adult, fills del difunt Joan Benet Cises, paraire, els 31 sous, d'una quantitat major, que li restaven per cobrar del difunt Joan Benet Cises en concepte de sou pel temps que Margarida el serví.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale sextum*, 1457, juliol, 23-1459, febrer, 28, f. 39v- 40r.

69

1460, juliol, 23. Barcelona

Caterina, grega, antiga esclava del difunt Bartomeu Salom, prevere de Barcelona, fa donació de tots els seu béns i drets a Joan Mateu, teixidor de draps de lli, ciutadà de Barcelona, i a Francesca, la seva muller, en compensació per les seves atencions i despeses durant la seva malaltia. L'única condició estipulada és que Caterina conservarà l'usdefruit dels seus béns mentre visqui, i la donació es farà efectiva quan ella hagi mort.

AHPB, Miquel ABELLA, *Manuale octavum*, 1460, febrer, 16-1461, abril, 8, f. 36v.

70

1461, març, 23. Barcelona

Caterina, antiga esclava de Pere Miquel Paratge, mercader, ciutadà de Barcelona, que viu amb Francesc Estaper, tintorer, ciutadà de Barcelona, i Bernat, el fill

d'aquesta, antic esclau de Ramon Millars, mercader, de la vila d'Igualada, reconeixen que deuen a Antoni Joan, forner, ciutadà de Barcelona, 22 lliures, les quals l'esmentat Antoni Joan pagà a Ramon Millars per a completar el preu de la redempció de Bernat. Caterina i Bernat prometen pagar aquesta quantitat en els propers dos anys.

AHPB, Bernat BASTAT, Plec de documentació diversa, 1443-1467, s.f.

71

1461, octubre, 17. Barcelona

Margarida, que fou esclava de Violant de Pallars, monja del monestir de Santa Maria de Pedralbes, en el territori de Barcelona, que fou minyona de Joan d'Estameril, prevere, beneficiat a la Seu de Barcelona, fa àpoca de 50 lliures rebudes de l'esmentat Joan, després de la mediació de terceres persones per arribar a un acord sobre la quantitat que havia de rebre Margarida pels serveis prestats i altres causes. Aquestes 50 lliures les ha rebut de la següent manera: 40 lliures que foren dipositades segons la seva voluntat a la Taula de Canvi de Barcelona, per decisió del prior del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebró, i Mateu Magret, causídic, ciutadà de Barcelona. Per les restants 10 lliures es firmà un debitori pel qual aquestes serien pagades a Margarida o als seus hereus després de la mort de Joan d'Estameril, pels seus hereus.

AHPB, Francesc TERRASSA, *Capibrevium decimum nonum*, 1461, març, 3-1461, novembre, 23, s.f.

72

1465, abril, 30. Barcelona

[1] *Pere Castellar, de la parròquia de Santa Maria de Barberà, diòcesi de Barcelona, signa àpoca dels 40 sous que li ha pagat Llúcia, antiga esclava del difunt Joan Volart, mercader, ciutadà de Barcelona, ara lliure, mitjançant Caterina, vídua de Joan Rovira, mercader, ciutadà de Barcelona, tal com acordaren ambdues parts, en concepte d'alimentació de Joanet, fill de Llúcia, de tres anys d'edat, quan aquest fou deslletat, i també per vestit i educació. Pere té el dret d'educar al dit Joanet.*

[2] *L'esmentada Llúcia, mare de Joanet, promet que entregará aquest a l'anteriorment citat Pere Castellar durant disset anys perquè el nen aprengui el seu ofici d'agricultor. Per la seva part Pere es compromet a alimentar i vestir a l'esmentat Joanet.*

AHPB, Bernat BASTAT, Plec de documentació diversa, 1443-1467, s.f.

La institución notarial en las fuentes documentales

La documentación notarial, que nos permite adentrarnos en la trayectoria profesional y privada de un escribano público a lo largo de las primeras décadas del siglo XVI, es una fuente de enorme riqueza para la historia, puesto que la gran variedad de aspectos que engloba sobre la vida cotidiana de una ciudad y de sus habitantes satisface buena parte de las inquietudes de la historia social, de la económica, de la historia de las mentalidades o, incluso, de la historia política.

Aunque ha sido frecuentemente estudiada por los investigadores en todas esas vertientes, su mayor impulso viene dado por el Coloquio de Estrasburgo de 1978¹ en el que se sentaron las bases para el uso de la documentación notarial como fuente principal y no auxiliar de otras, que era como se había estado utilizando hasta entonces. En este coloquio se planteó por primera vez la sistematización de sus documentos y la recopilación de sus fuentes. Siguiendo la estela de Estrasburgo, y entroncadas con los planteamientos que Jean-Paul Poisson² expone sobre la necesidad de dar mayor relevancia a la institución productora de la documentación, se celebraron en Sevilla unas jornadas bajo el título *Archivos, Notariado, Documentos e Investigación Histórica*³ en las que, más allá de realizar un estado de la cuestión sobre los aspectos planteados en 1978, se trató de ahondar en la necesidad de conocer el desarrollo de la institución notarial y la praxis

1. Sus actas fueron publicadas bajo el título *Les Actes Notariés. Source de l'Histoire Sociales. xvie-xixe siècle. Actes du Colloque de Strasbourg*, Strasbourg: Librairie Istra, 1979.

2. J. P. POISSON, «Histoire et actes notariés. Problématique et methodologie», en *Les Actes Notariés...*, p. 17-29.

3. P. OSTOS SALCEDO, M. L. PARDO RODRÍGUEZ (eds.), *En torno a la documentación notarial y a la historia*, Sevilla: Ilustre Colegio Notarial, 1997.

de escribano público como profesional necesario en la sociedad. En este sentido, las jornadas hacían hincapié en las cuestiones no abordadas por el Coloquio de Metodología Aplicada, celebrado en Santiago de Compostela en 1982⁴ y en el que Antonio Eiras Roel volvió a poner de relieve la importancia de la documentación notarial como fuente única y fundamental para la historia, pero sin valorar a la institución productora de la misma y su actividad diaria como intermediaria cultural en la sociedad local.

En cualquier caso, hoy día sigue siendo objeto de atención de la historiografía con recientes aportaciones en las que se sigue valorando esta fuente no sólo por su utilidad en el análisis de los más variados aspectos de la historia,⁵ sino como elemento fundamental que nos permite profundizar en los entresijos de la institución notarial como organismo productor de esta documentación y conocer los aspectos fundamentales de la misma como mediadora de las relaciones entre los ciudadanos y el poder local y, sobre todo, entre los propios vecinos de una localidad.⁶

Centrando este trabajo en el espacio y en el tiempo, debemos tener presente que, durante los últimos años del siglo XV y los inicios de la siguiente centuria, el Estado pretende estar presente en todos los centros de poder y esta omnipresencia la consigue controlando las instituciones cuyas actividades las situaban entre él y la sociedad⁷ y que utilizaron la palabra escrita como vehículo para ello.⁸ Aunque este control es ejercido, fundamentalmente, en el ámbito público, como afirma A.

4. A. EIRAS ROEL, *La metodología de la investigación histórica sobre documentación notarial: para un estado de la cuestión*, Santiago, 1984, p. 13-30 y «La documentación de protocolos notariales en la reciente historiografía modernista», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos* (Barcelona), VIII (1980), p. 7-27.

5. *Aragón en la Edad Media: Perspectivas actuales sobre las fuentes notariales de la Edad Media*, Zaragoza: Universidad, 2004.

6. M.ª D. ROJAS VACA, «El documento notarial en Castilla en la época moderna», en *Actas de las III Jornadas de la Sociedad Española de Ciencias y Técnicas Historiográficas*, Murcia 20 y 21 de junio de 2005, *Boletín de la Sociedad Española de Ciencias y Técnicas Historiográficas*, Murcia: Dirección General de Cultura, 2006, p. 66.

7. A. M. HESPANHA, *Vísperas del Leviatán: instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Madrid: Taurus, 1989.

8. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Escribir la justicia en Sevilla (1248-1500)», en *La Diplomatica dei documenti giudiziori*, Bologna, 12-15 septiembre, 2001, a cura di G. Nicolaj, Roma: Dipartimento per i beni archivistici e librari, Direzione generale per gli archivi, 2004, p. 227-228.

Bartoli,⁹ también se reglamentaron determinados aspectos de otras instituciones que actuaban en el ámbito privado, como la notarial, para las que la escritura va a ser la herramienta clave que los sitúe en una posición privilegiada de mediación¹⁰ en una sociedad eminentemente analfabeta, que necesita de estos profesionales para poner por escrito sus relaciones privadas.¹¹

El escribano público, gracias a la labor que realiza, se convierte desde su implantación en agente al servicio del Poder, que vela por la conservación de una documentación¹² que, en definitiva, es un elemento de legitimación política para ella.¹³ Su trabajo adquiere gran relevancia social, aunque no siempre ve acompañada la importancia de este papel de la consideración por parte de sus convecinos, que deben acudir a él obligatoriamente para realizar las actividades más cotidianas en la vida de una ciudad. A ello hay que unir el hecho de que el escribano, como persona letrada,¹⁴ se sitúa en un nivel social relevante frente a una masa de población iletrada,¹⁵ lo que en ocasiones generó un gran sentimiento de aversión hacia ellos, en parte provocado por ciertos abusos cometidos en el ejercicio de sus funciones y, sobre todo, por la confianza que había que depositar en ellos para la escrituración de los negocios y actividades diarias.¹⁶

9. A. BARTOLI, E. IRACHE, *Gli Archivi, La città e la parola scritta*, Milano, 1997, p. 410. Este autor afirma que es la «època dell'afirmazione della scrittura amministrativa» como medio de control del poder central.

10. J. VERGER, *Gentes del saber en la Europa de finales de la Edad Media*, Madrid: Editorial Complutense, 1997, p. 179-182. Es muy interesante, también, la visión que ofrece para la institución americana T. HERZOG, *Mediación, archivos y ejercicio. Los escribanos de Quito (siglo XVII)*, Frankfurt: Klostermann, 1996.

11. D. MARCHESINI, *Il bisogno di scrivere. Usi delle scrittura nell'età moderna*, Laterza, 1992, p. 35.

12. Como ya apuntaba para el siglo XIII M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Las Escribanías de Sevilla en el siglo XIII», en *Sevilla 1248. Congreso Internacional Conmemorativo del 750 Aniversario de la Conquista de la Ciudad de Sevilla por Fernando III, Rey de Castilla y León, Sevilla*, Real Alcázar, 23-27 de noviembre de 1998, Manuel González Jiménez, coordinador. Sevilla: Ayuntamiento, Área de Cultura [etc.], 2000, p. 369-370.

13. A. PETRUCCI, «Scriptura de la memòria i memòries de l'escritp», *Arché*, 4 (1994), p. 4.

14. Sobre el aprendizaje de la escritura y su uso en el ámbito notarial, existe un trabajo de C. del CAMINO MARTÍNEZ, «La escritura de los escribanos públicos de Sevilla (1253-1300)», *Historia. Instituciones. Documentos* (Sevilla), XV (1988), p. 145-165.

15. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, *Señores y Escribanos. El notariado andaluz entre los siglos XIV y XVI*. Sevilla, 2002, p. 12-13.

16. Muestras de este papel del escribano en la sociedad las ofrecen M.ª J. ÁLVAREZ-COCA, «La figura del escribano», *Boletín de la ANABAD*, 37-4 (1987), p. 555-564 y A. GONZÁLEZ DE

Francisco de Castellanos: formación y acceso a una escribanía pública

A pesar de que su población sigue siendo relativamente baja, a comienzos del siglo XVI Sevilla comienza a perfilarse como el importante centro económico que será durante la centuria. A las tradicionales actividades mercantiles mediterráneas generadas por su comunidad de genoveses,¹⁷ asentada en la ciudad desde el siglo anterior, se une la apertura al Atlántico y la asunción del control del comercio indiano, como lo pone de manifiesto el establecimiento en 1503 de la Casa de la Contratación en la ciudad. Durante estos primeros años Sevilla va a padecer constantes epidemias y sequías que obligan a su población a utilizar todas las armas disponibles para hacerles frente, sobre todo la fe, como narra Juan Álvarez de Alcalá, escribano público, haciendo referencia a la «muy grande proçesión en la Yglesia Mayor pidiendo a Nuestro Señor e a Nuestra Señora que lluviese, porque el tiempo hazía muy seco que avía mucho tiempo que no llouía e no podíase sembrar, e todos rauiabán de fambre», lo que en ocasiones, como el mismo autor relata, dio sus frutos ya que tras la misma, dice que «començó de llouer e llouió bien rezió casy todo el día porque todos dieron muchas grazias a Nuestro Señor. Y la noche estuuó muy serena e muy clara». Pero además, nos da información sobre cómo, además de las consecuencias inmediatas de no poder sembrar y la escasez de cereales que ello conlleva, «en este tiempo se halló valer vna hogaça de las que valían tres maravedís o tres y medio, valer quinze y diez y siete maravedís».¹⁸

Este escribano, muy explícito en estas anotaciones que realiza en los márgenes de sus libros protocolos,¹⁹ narra las penurias que se padecieron,

AMEZÚA, *Apuntes sobre la vida escribanil en los siglos XVI a XVIII*, Madrid, 1950. Más recientes son las publicaciones de M. A. EXTREMERA EXTREMERA, «El delito en el archivo. De escribanos, falseadores y otras gentes de mal vivir en la Castilla del Antiguo Régimen», *Hispania: Revista Española de Historia*, 65, n. 220 (2005), p. 465-484, y «La pluma y la vida. Escribanos, cultura escrita y sociedad en la España Moderna (siglos XVI-XVII)», *Litterae: cuadernos sobre cultura escrita*, 3-4 (2003-2004), p. 187-206.

17. A. COLLANTES DE TERÁN, «Mercaderes genoveses, aristocracia sevillana y comercio del aceite en el siglo XV», en *Tra Siviglia e Genova: commercio, documento i notaio nell'età colombiana*, Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1994, p. 345-359.

18. Archivo Histórico Provincial de Sevilla (AHPSE), Sección Protocolos Notariales, Juan Álvarez de Alcalá, leg. 3.225, f. 862v: 1505, diciembre, 8.

19. R. ROJAS GARCÍA, «La Memoria de lo privado en el público: los escribanos públicos sevillanos», *HID*, 31 (2004), p. 573-584.

por un lado, por las largas sequías que se alternaron con lluvias torrenciales y crecimientos del río Guadalquivir²⁰ y, por otro, por las epidemias, como la que tiene lugar a lo largo de la primera mitad de 1507 y que mermó considerablemente la población de la ciudad:²¹

A miércoles, 24 días del mes de febrero de 1507 años, que fue día de Santo Mathía apóstol, partió el señor Juan Álvarez de Alcalá con toda su casa desta çibdad de Seuilla para la villa de Mayrena de Alcor, huyendo de la pestilença, donde estuvo fasta martes primero día de junio del dicho año, que vino a esta çibdad de Seuilla donde Dios le dexé biuir por muchos e largos tienpos a su seruicio. Dízese que en esta pestilença en solas dos semanas que fueron las de Lázaro y Ramos, falleçieron en esta çibdad sobre doze mil ánimas y en toda la pestilença, más de sesenta mil personas, por que la çibdad quedó casi sin gente.²²

Sin embargo, en 1520 ya comienza a notarse la recuperación, que tendrá su punto de inflexión a comienzos de la década de los treinta. El aumento demográfico que experimenta Sevilla en las primeras décadas del siglo es producto del aporte de población que proviene del entorno rural sevillano, pero también de la afluencia de personas que vienen tanto de diversos puntos de la Corona castellana como de otros reinos. Esto supone, en consecuencia, una mayor complejidad en las relaciones cotidianas de sus habitantes y un intercambio cultural que se hace patente en muchos niveles de la realidad sevillana de la época²³ y, claramente, en los propios documentos notariales, muestra evidente de dichas relaciones.

En ese contexto, centramos la atención en la labor de un escribano público, Francisco de Castellanos, para conocer cómo desarrolla su activi-

20. A. COLLANTES DE TERÁN, *Sevilla en la Baja Edad Media. La ciudad y sus hombres*, Sevilla: Sección de Publicaciones del Ayuntamiento, 1977, p. 168-169 y 438-439.

21. A. COLLANTES DE TERÁN, *Sevilla en la Baja Edad Media...*, p. 439, hace referencia a la noticia recogida en las Actas Capitulares de la ciudad, donde se menciona lo mermada que quedó la población tras dicha epidemia.

22. AHPSE, SPN, Juan Álvarez de Alcalá, leg. 3.226, f. 269v: 1507. La cantidad de personas que plantea puede referirse a los que murieron en la epidemia en todo el Reino de Sevilla, ya que parece que atacó especialmente Cádiz.

23. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Orto y Ocaso de Sevilla*, Sevilla: Diputación Provincial, 1991, p. 21-30.

dad y en qué medida ésta puede ser el reflejo del desenvolvimiento de una institución, la notarial, en el seno de la sociedad sevillana.

Vecino de la céntrica collación de Santa María la Blanca, es hijo de Pedro de Castellanos, jurado del concejo hispalense, lo que le benefició en determinados momentos de su vida. Esta posición social se ve mejorada cuando contrae matrimonio con Brígida Torres, hija de Antonio Ramos, alguacil de los veinte de a caballo,²⁴ a lo que también se une que su hermana, Ana, se desposa con Martín Rodríguez Farfán, escribano público, e hijo de Francisco Rodríguez, jurado, con el que mantendrá una intensa relación profesional al margen de la escribanía. Esta situación privilegiada le va a permitir acceder con relativa facilidad a la notaría, que le servirá de trampolín para, a medio plazo, dar el salto definitivo al Concejo y a otros cargos representativos en instituciones relevantes de la ciudad.

Como sucede con la mayoría de los escribanos, la situación de su familia, muy bien relacionada con la oligarquía local, le abrió definitivamente las puertas de la oficialidad pública, a la que se accedía con mayor facilidad cuantas más relaciones de influencia tuviera el interesado. Y todo ello pese a sus antecedentes judíoconversos,²⁵ que no le impidieron obtener una escribanía aunque la normativa real lo prohibió expresamente,²⁶ y que ejerció sin los problemas que otros colegas suyos tuvieron a causa de sus orígenes religiosos.²⁷ Muy al contrario, y quizás como medio para evitar suspicacias sobre su religiosidad, ejerció cargos de responsabilidad, por un lado, al frente del cabildo de escribanos públicos de Sevilla, del que fue mayordomo durante cuatro años consecutivos y, por otro, como Padre Mayor del Hospital de la Santa Misericordia, lo que parece indicar que su posición social, así como la del resto de su familia, fue inmejorable.

Su acceso a la escribanía es el resultado de un período de formación en el oficio de un escribano, como aprendiz en un primer momento, y después como *escribano de Sevilla*. Ésta es la denominación dada desde la implan-

24. J. GIL FERNÁNDEZ, *Los conversos y la Inquisición sevillana*, V, Sevilla: Universidad; Fundación El Monte, 2001, p. 418.

25. J. GIL FERNÁNDEZ, *Los conversos...*, III, p. 469.

26. Ya en Las Partidas se establece que el escribano público tiene que ser cristiano para ejercer su oficio, *Las Siete Partidas*, III, XIX, I.

27. Como le sucede a Juan Álvarez de Alcalá, preso en el castillo de San Jorge en Triana, entre 1504-1505, M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «El Notariado de Sevilla en el tránsito a la modernidad», en *El Notariado andaluz en el tránsito de la Edad Media a la Edad Moderna*, Sevilla, 1995, p. 257-291.

tación del notariado en Sevilla en el siglo XIII a los escribanos «criados» en la tienda de un notario y que recibían en ésta la formación práctica necesaria para el posterior acceso a un oficio propio.²⁸

La primera fase como aprendiz se formaliza a través de un contrato por el que se establece un compromiso entre un notario, que se encarga de enseñar los fundamentos del oficio, y el interesado, que se compromete a servirle durante el tiempo que dura el contrato y a vivir en su casa.²⁹ La mayoría de las veces es difícil constatar esta práctica con un testimonio documental, por eso no tenemos constancia de dónde realizó esta primera formación, no obstante sí sabemos que Castellanos no va a desarrollar su etapa como *escribano de Sevilla* en la misma escribanía en la que seguiría su carrera profesional, sino en la tienda de Mateo de la Cuadra (1507-1515)³⁰ con quien tendrá, como veremos más adelante, una estrecha relación a lo largo de su vida, dado que será dicho escribano público el que escriture la mayoría de los negocios mercantiles que Castellanos realiza de forma paralela a su oficio público. Este vínculo con Mateo de la Cuadra debió estar fundamentado en la relación de sus padres, ya que ambos ejercieron cargos municipales, lo que vuelve a mostrar la importancia que estos vínculos sociales tuvieron a lo largo del Antiguo Régimen y, de una forma más patente, en el ámbito local.

En Sevilla la práctica en la oficina de un escribano público durante, al menos, cinco años estuvo, a diferencia de otras localidades castellanas, regulada desde 1492 cuando los Reyes Católicos emiten las *Ordenanzas de los escribanos públicos de Sevilla*, aunque lo único que hace es reglamentar una realidad que se venía realizando desde la implantación del notariado en Sevilla en el siglo XIII,³¹ situación que se encuentra plenamente consolidada ya en el reinado de Juan II.³² Además, las *Ordenanzas* establecen que los aspirantes a *escribanos de Sevilla* debían realizar un examen para demostrar sus aptitudes, aunque en el caso que estudiamos no tenemos evidencias del mismo, tan sólo de su elección por votación entre los escribanos públicos.³³

28. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español*, Madrid: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España, II, 1982, p. 226-227.

29. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, II, p. 225.

30. Vemos aparecer a Francisco de Castellanos en la tienda de Mateo de la Cuadra en 1508. AHPSE, SPN, leg. 4.

31. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Las escribanías de Sevilla en el siglo XIII», p. 380-381.

32. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, II, p. 226.

33. AHPSE, SPN, leg. 14, 1515, julio, 9.

Transcurridos los años de formación, Castellanos está preparado para alcanzar la cúspide de la carrera notarial. De hecho, el acceso a una escribanía como titular se produce a comienzos de 1512³⁴ aunque el mismo está marcado por la controversia, y tenemos que remontarnos al año anterior para comprender porqué se le concede a Castellanos el oficio público cuando éste había estado muy disputado por otros candidatos. Para ello es necesario tener en cuenta que desde los siglos XIV y XV la casi total ausencia de medidas regias sobre el sistema de elección de los escribanos públicos³⁵ había llevado a los concejos a adquirir una serie de prerrogativas que no estaban dispuestos a perder,³⁶ sobre todo desde que en el reinado de los Reyes Católicos se iniciara una política de intervencionismo en los poderes locales que no gustó en absoluto en estos centros locales. Y es esta lucha de poderes la que encontramos cuando se produce la sucesión de Pedro de Córdoba en Francisco de Castellanos.

A comienzos de 1511 Pedro de Córdoba es titular de la escribanía situada en la calle Gradas de la Collación de Santa María, tras haber sucedido en ella a Francisco de Esquivel (1508-1511), pero muere a finales de ese año dejando el oficio vacante. El tiempo que actuó como escribano fue, por tanto, corto, tan sólo unos meses en los que trató de dejar su sucesión bien atada, aunque el desenlace fue muy diferente de como lo había planeado. A partir de septiembre, y debido a sus prolongadas ausencias, las notas de su tienda son realizadas por otros colegas aunque, finalmente, es Mateo de la Cuadra el que asume el control de la misma hasta la llegada del nuevo titular. Es éste el que en el libro-registro correspondiente a ese año anota que como «desde este día no está Pedro de Córdoba en Sevilla, que partyó a la çibdad de Melilla, pasan las notas ante el bachiller Mateo de la Cuadra»³⁷ que, de manera efectiva, mandará poner por escrito y validará los negocios hasta fin de ese mismo año.

A causa de los asuntos que le obligaron a ausentarse de Sevilla y de su oficio, Córdoba renuncia al mismo a favor de su cuñado Alonso Vanegas en diciembre³⁸ aunque, en la práctica, el sucesor será Francisco de Caste-

34. AHPSE, SPN, leg. 3.231.

35. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, II, p. 143-144.

36. M.ª P. RÁBADE OBRADÓ, «Los escribanos públicos en la Corona de Castilla durante el reinado de Juan II. Una aproximación de conjunto», en *La España Medieval*, Madrid, 1996, p. 125-166.

37. AHPSE, SPN, leg. 3.230, nota marginal en los asientos de 1511, septiembre, 1.

38. J. GIL FERNÁNDEZ, *Los conversos...*, III, p. 544-545.

llanos. Entonces, ¿qué es lo que sucede con Vanegas quien, según el Consejo Real, es el legítimo sucesor de Córdoba y por qué será Castellanos quien, finalmente, acceda al cargo a comienzos de 1512? En este caso y como sucede en otras ocasiones, el contraste de los registros del Consejo Real de Castilla y la realidad reflejada en los protocolos notariales se muestra contradictorio.

Una práctica muy común entre los oficiales públicos y, en concreto, entre los escribanos fue la renuncia, documento por el cual el titular de un oficio lo abandona alegando, con frecuencia, incompatibilidad con otras actividades y propone un sucesor al mismo, generalmente de su familia o círculo de influencia. Este documento, que se realiza ante notario, se eleva al Consejo Real que decidía, casi siempre de forma favorable. En este caso, la documentación conservada en el Registro General del Sello del Archivo de Simancas constata que el 15 de diciembre de 1511 el Consejo Real concede la escribanía que fue de Pedro de Córdoba a Alonso Vanegas.³⁹ Sin embargo, la práctica documental de los libros-registro de ese oficio nos muestra una realidad muy diferente ya que Vanegas nunca va a llegar a ejercer como escribano y, además, tampoco hay evidencias de que él también renunciara a su «no estrenado» oficio en favor de otra persona.

Hay que tener en cuenta, en este sentido, que en la legislación vigente, la concesión de un oficio público compete directamente al monarca o, por delegación, a otras instituciones,⁴⁰ como sucede con el Concejo hispalense que tiene dicho privilegio desde que en 1267 le fuese otorgado por Alfonso X,⁴¹ así como la capacidad para nominar a los candidatos a un oficio determinado.⁴² Pero a pesar de este privilegio la Corona se reserva unas situaciones en las que tiene el derecho de intervención en el nombramiento del oficial,⁴³ una es cuando se produce la inhabilitación del escribano, por mal uso del oficio, y la otra las renunciaciones, y no dudaron en hacer uso de éstos, lo que en numerosas ocasiones chocó con los intereses de las

39. AGS, Registro General del Sello, 1511, diciembre, 15.

40. J. MARTÍNEZ GIJÓN, «Estudios sobre el oficio de escribano en Castilla durante la Edad Moderna», en *Centenario de la Ley del Notariado*, I, Madrid, 1964, p. 271-272.

41. P. OSTOS SALCEDO, M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, *Documentos y Notarios de Sevilla...*, p. 22.

42. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, II, p. 258.

43. M.ª P. RÁBADE OBRADÓ, «Los escribanos públicos en la Corona de Castilla...», p. 135.

instituciones locales. En este caso la elección del sucesor, según la legislación vigente, va a recaer en la Corona, que es la que acepta o no al sucesor, y no en los escribanos públicos.

El nombramiento de Vanegas por el Consejo Real probablemente generó un conflicto de intereses entre la Corona, en su derecho de aceptar la renuncia realizada por Córdoba, y el poder local, integrado por el Cabildo municipal y por el Cabildo de escribanos públicos de Sevilla, que habrían intentado hacer valer su influencia frente al poder central para que accediera al oficio una persona más cercana a los intereses del grupo. En este caso, al igual que pasara anteriormente con el propio Mateo de la Cuadra, a quien en 1480 se le concede el privilegio de una escribanía acrecentada en Triana que, pocos meses después, tiene que ser revocado por la presión del colectivo notarial,⁴⁴ Vanegas no fue aceptado como escribano por sus colegas quizás por no pertenecer a ninguna familia de escribanos, dado que en el grupo notarial hispalense resultaba muy difícil el acceso al oficio de una persona ajena al mismo,⁴⁵ lo que dejaría otra vez la escribanía de Córdoba vacante por fallecimiento del titular.

Lo cierto es que los datos de los que disponemos nos hacen pensar en la presencia de varios aspirantes al oficio vacante y en la necesidad de realizar un *examen* para determinar cuál de ellos debía acceder a la escribanía pública.⁴⁶ En Sevilla las *Ordenanzas* de 1492 establecen que en caso

44. Mateo de la Cuadra solicita una escribanía para Triana en 1480 y la Corona le concede ese año una escribanía acrecentada, sin embargo esta decisión será revocada pocos meses después ante la presión ejercida por el cabildo de escribanos públicos en contra de esa decisión. Sobre este tema, F. ARRIBAS ARRANZ, «Los Escribanos Públicos en Castilla durante el siglo XV», en *Centenario de la Ley del Notariado* (1964), p. 170-260, y M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Notariado y Monarquía: Los escribanos públicos de la ciudad de Sevilla en el reinado de los Reyes Católicos», *HID*, 19 (1992), p. 317-326.

45. Este hecho se observa desde la implantación de la institución notarial en Sevilla, como indican para los siglos XIII y XIV M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ y P. OSTOS SALCEDO, *Documentos y Notarios de Sevilla en el siglo XIII*, Sevilla, 1989, y *Documentos y Notarios de Sevilla en el siglo XIV*, Sevilla, 2003, p. 20-21.

46. El examen para el acceso a una notaría fue legislado desde los orígenes de la institución en Valencia, Aragón y Mallorca, donde la realización del mismo fue una realidad constante, como en Castilla, donde su puesta en práctica siempre ha sido una incógnita, puesto que en la propia legislación no hay unas indicaciones demasiado explícitas al respecto. De hecho, comienza a exigirse como requisito para el acceso a los oficios a partir de una disposición de Juan I en el año 1389 y, durante el reinado de los Reyes Católicos en las Cortes de Toledo de 1480.

de tener que elegir un escribano público «se faga elección de otro escribano [...] e que se faga derechamente segund el tenor y forma de los dichos sus privilegios»,⁴⁷ sin aludir a la realización de una prueba práctica que parece, en cualquier caso, que no solía llevarse a cabo cuando los nombramientos recaían en el Concejo. A pesar de ello sí se conservan menciones más o menos explícitas sobre su formalización tanto para la ciudad de Sevilla⁴⁸ como para las villas de su tierra, como en el caso de Carmona a comienzos del siglo XVI.⁴⁹

Los hechos que suceden entorno a la elección del escribano público sucesor de Pedro de Córdoba aparecen referidos, aunque parcialmente, en un documento notarial de 1515, es decir, unos años después de los hechos que relatamos, en el que se escritura el dejamiento de un pleito. En él Álvaro de Porras, que había sido uno de los aspirantes a la escribanía, declara su intención de abandonar un pleito que tenía pendiente con Francisco de Castellanos desde 1512 a propósito de su nombramiento como escribano.⁵⁰ En él se exponen las causas que le llevaron a iniciar el proceso y, a través de sus palabras, se deduce que se produjeron algunas irregularidades en la elección del aspirante que iba a ocupar la vacante dejada por Córdoba.⁵¹

En primer lugar, como hemos dicho más arriba, una vez que ha fracasado la opción de la renuncia de Pedro de Córdoba en Alonso Vanegas, hay que elegir a un sucesor entre los aspirantes para cubrir el oficio dejado por éste. Para ello, tal y como es costumbre en Sevilla, el Consejo delega en el Cabildo la selección de los candidatos, la realización del examen y la votación correspondiente. En este proceso van a estar presentes los escribanos públicos de Sevilla, el mayordomo del Cabildo de escribanos, que en ese

47. Hacemos referencia a la transcripción realizada de las citadas *Ordenanzas* en J. BONO, C. UNGUETI, *Los Protocolos Sevillanos en la época del Descubrimiento*, Sevilla, 1986, p. 44-55, título II, ley 2.

48. J. Bono hace referencia a la realización en Sevilla de un examen ante el alcalde mayor del Concejo y un notario en el año 1495 para comprobar la habilidad y suficiencia del escribano aspirante. J. BONO, *Historia del derecho...*, II, p. 239.

49. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Exámenes para escribanos públicos en Carmona de 1501 y 1502», *HID*, 20 (1993), p. 303-312.

50. Por desgracia, los protocolos de Martín Rodríguez Farfán, escribano público que durante el año 1512 fue mayordomo del cabildo, en los que se habría asentado la elección y el examen, no se conservan en la actualidad por lo que tenemos que hacer uso de datos indirectos.

51. AHPSE, SPN, leg. 14, f. 76v-80r. Documento n.º 1.

año es Martín Rodríguez Farfán (1507-1515) y, como representantes municipales, el asistente Alonso Enríquez, el doctor Juan Gómez de Gallegos, alcalde mayor, y Diego Barbosa, veinticuatro de la ciudad.⁵²

La selección se lleva a cabo en dos fases, cada una de las cuales se hace teniendo en cuenta unos criterios diferentes. Por un lado se prueba la denominada en el propio documento como «abilidad» de los aspirantes, que conlleva la realización de un *examen* práctico y, a continuación, se elige al candidato tras la votación por turno y antigüedad de los escribanos y representantes municipales asistentes al acto. Sin embargo, la selección parece que no se realizó de una forma clara y objetiva o, al menos, éste es el alegato que hace el interesado, Álvaro de Porras, «opositor» al oficio que finalmente recae en Castellanos.

Estas irregularidades llevaron a interponer un pleito en primera instancia ante los jueces de grados de la ciudad por considerar que había «sido agraviado» en la elección. En la exposición de motivos asegura que en el proceso «pareció yo tener más botos para aver el dicho ofiçio», haciendo referencia a la votación que los representantes de ambas instituciones tenían que realizar. Sin embargo, a continuación expresa la razón en los siguientes términos: «como que eran que todos los dichos señores, asistente e diputados, se ayuntaron con vuestros botos que teniades y en cantidad fueron con ellos yguales vuestros botos a los míos», lo que nos indica que la mayoría de los votos de los escribanos públicos de Sevilla fueron para Porras mientras que los representantes municipales prefirieron a Castellanos. En este punto del documento se deduce, únicamente, que empataron a votos y no que Porras aventajase a Castellanos. Es más, siguiendo con el tenor documental, Porras incluso dice que fue el examen el que decidió la elección ya que «en el examen que a la razón se hizo, avían fallado (a Castellanos) más ábile e suficiẽte que a mí». Entonces, ¿por qué Porras consideró que había existido alguna irregularidad e interpuso, rápidamente, dicha queja si de este documento tan sólo se extrae que fue una votación reñida e igualada entre ambos pero en la que finalmente Castellanos fue considerado más preparado para el oficio? Hay que tener en cuenta que el texto que se conserva, bastante contradictorio en la exposición de motivos, es un documento varios años posterior a los hechos y en el que Porras trata de dar por zanjado un asunto que le llevó tiempo y dinero.

52. *Ordenanzas*, 44-55, título II, ley 2.

En el dispositivo, tras dar por bueno el nombramiento como escribano de Francisco de Castellanos vuelve a incidir en el número de votos conseguidos y reitera que «en calidad, el número de vuestros botos excedieron a los míos, por estar en ellos los dichos señores asistente e diputados, puesto que en cantidad avían sido yguales», apuntando así a que los votos de los representantes municipales podrían tener un mayor valor y equipararon la votación.

El pleito entre ambos que, según Porras, «fue sacado y lleuado al Consejo Real» a instancias de Castellanos, va a seguir con la presentación por ambas partes de pruebas y argumentos. Sin embargo, en 1515 Álvaro de Porras realiza este escrito de dejamiento del pleito ante, otra vez, Mateo de la Cuadra, escribano público de Sevilla, argumentando que todas las actuaciones llevadas a cabo desde el examen de acceso a la escribanía «no se ha fecho de mi voluntad e gana, saluo siendo persuadido e ynduzido para ello por algunas personas» poniendo fin, de esta forma, al conflicto generado entre ambos y planteando la posibilidad de que toda la elección fuera una lucha de intereses entre los escribanos públicos, gremio al que Porras pertenece por su familia, y el Concejo, al cual pertenecía Pedro de Castellanos, padre de Francisco, como jurado. Y es que, como apunta M. L. Pardo, «vamos a presenciar cómo la realización práctica de esta prueba no será sino la culminación de una gran trama de intereses familiares y de clientela de las personas que dominaban y monopolizaban los cargos concejiles».⁵³

En este sentido, es importante resaltar la red de relaciones familiares creadas en torno a las escribanías públicas que determinadas familias casi monopolizan, como es el caso de la propia familia Porras, ya fueran Sánchez de Porras o Ruiz de Porras, que durante el período 1472-1512 colocan en la nómina notarial a once de sus miembros,⁵⁴ y que en el caso de Castellanos provenían del Concejo. La nueva realidad fue sancionada definitivamente por las *Ordenanzas* de 1492, que autorizaron la sucesión de padres a hijos, permitiendo que a la muerte de un escribano le sucediera el hijo, siempre que fuese mayor de 18 años y que tuviera «abilidad» para ejercerlo,⁵⁵ lo que no siempre se cumplió, pero permitió ir creando redes familiares asociadas a una o varias escribanías. De esta manera, al consa-

53. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Exámenes para escribano público...», p. 307.

54. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Notariado y Cultura en la época colombiana», en *Tra Siviglia e Genova: Nottaio, Documento e Commercio nell'età* Colombiana, Milano, 1994, p. 171-172.

55. *Ordenanzas*, tít. IV, ley 2.

grarse este aspecto en las *Ordenanzas* se dio un marco legal a una práctica que venía desarrollándose desde la implantación de la institución en el siglo XIII y, sobre todo, en los siglos XIV y XV. Pero, además, el establecimiento de lazos clientelares alrededor de estos grupos se convirtió en la vía de acceso seguro a una escribanía pública, lo que generó las constantes quejas de los afectados que consideraban que las elecciones se hacían más por la capacidad económica del aspirante o por filiación que no por su idoneidad para el oficio.⁵⁶

En el caso de Francisco de Castellanos, éste no tiene ninguna relación de parentesco con su antecesor, Pedro de Córdoba, pero sus relaciones familiares le permiten tener unas influencias muy importantes para el acceso a la escribanía. En este sentido podemos destacar cómo el enlace entre su hermana Ana y Martín Rodríguez Farfán, que fue escribano público de Sevilla y mayordomo del cabildo de escribanos precisamente el año de la elección de Castellanos, y con el que mantiene una estrecha relación tanto personal como mercantil, pudo influir también en la resolución del proceso selectivo. Asimismo, su padre, Pedro, era jurado del Concejo hispalense y escribano «del Rey e de la Reyna»,⁵⁷ aspecto que también repercutió en la elección, si tenemos en cuenta que todos los votos de los miembros municipales, presumiblemente de más valor que el de los escribanos, fueron para Castellanos.

Sin embargo estos hechos no fueron exclusivos de este nombramiento, ya que también ocurrió con otros escribanos públicos sin relación familiar directa con estas «sagas» y que, bien por otros vínculos de carácter directo como en este caso, bien por afinidad a dicha familia, se hacen con un oficio público.⁵⁸ El acceso a las escribanías de personas que no provenían de familias tradicionalmente asociadas al oficio notarial, en opinión de F. Tomás y Valiente no debe verse como un paréntesis en las sucesiones de las «sagas», sino como el origen de otras redes de sucesiones familiares, probablemente también relacionadas con las demás, como le ocurre al propio Castellanos, cuyo oficio pasa en 1533 primero a su hijo Pedro⁵⁹ y, en 1556, a su otro hijo Diego Ramos.⁶⁰

56. F. TOMÁS Y VALIENTE, «Origen bajomedieval de la patrimonialización y la enajenación de los oficios públicos en Castilla», en *Actas del I Simposio de Hª de la Administración Pública. Instituto de Estudios Administrativos*, 1970, p. 148-149.

57. AHPSE, SPN, leg. 3.220, f. 115v-116v.

58. F. TOMÁS Y VALIENTE, «Origen bajomedieval...», p. 159-162.

59. AHPSE, SPN, leg. 3.301.

60. AHPSE, SPN, leg. 3.390.

Quehaceres de un escribano público sevillano

En cualquier caso, en 1512 el titular del oficio es Francisco de Castellanos, que ejercerá entre 1512 y 1533,⁶¹ año en que renuncia en uno de sus hijos. La tienda, ubicada durante toda su carrera profesional en la calle Gradas,⁶² en la misma collación donde reside, es donde realizará todos sus escritos, probablemente, compartiéndola con Mateo de la Cuadra. Su trabajo juntos se entiende si atendemos a las *Ordenanzas* de 1492 en las que los Reyes Católicos inciden en la obligatoriedad de que los escribanos «estén e residan continuamente de dos en dos en las nueve tiendas»,⁶³ ubicadas en un lugar central de la ciudad, con el fin de que siempre estuviera un notario presente para atender a los clientes, medida que generó un profundo malestar entre los escribanos.⁶⁴ Siguiendo la normativa, las autoridades locales los reúnen en 1492 en la plaza de San Francisco, aunque como se puede observar, ya en 1520 la medida deja de cumplirse y los escribanos se reparten por la ciudad aunque se concentran, preferentemente, en las collaciones más céntricas. Sin embargo, sí va a haber cierta observancia de la norma respecto a la ubicación de dos en dos de los escribanos, directriz que pretendía que los interesados en la escrituración de un negocio no encontraran la tienda vacía y siempre hubiera un escribano público para atenderles, aunque esta unificación no significó, en ningún momento, que los notarios compartieran algo más que la tienda, puesto que cada uno realizaba el trabajo en sus propios libros y los guardaban separadamente en sus respectivas *arcas*.⁶⁵

En su oficina notarial Castellanos trabaja a lo largo de su carrera con un número elevado de *escribanos de Sevilla*, algo semejante a lo que sucede con el resto de colegas, puesto que éste era el principal sistema de formación desde la implantación del notariado hispalense en el siglo XIII⁶⁶ que se convierte, posteriormente, en la única vía de acceso al oficio tal y como

61. AHPSE, SPN, leg. 3.231-3.300.

62. A. COLLANTES DE TERÁN (dir.), *Diccionario Histórico de las Calles de Sevilla*, I, Sevilla: Consejería de Transportes y Obras Públicas, 1993, p. 56-57. Según esta obra la calle Gradas sería la actual calle Alemanes.

63. *Ordenanzas*, título V, ley I.

64. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Notariado y Monarquía...», p. 324.

65. J. BONO HUERTA, *Los protocolos sevillanos...*, p. 33-34.

66. P. OSTOS SALCEDO, M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, *Los escribanos públicos de Sevilla...*, p. 27.

establecen las ya citadas *Ordenanzas* de 1492.⁶⁷ No obstante, estos escribanos, denominados por J. Bono como «amanuenses de cualificada profesionalidad»,⁶⁸ eran los que ponían por escrito los negocios realizados ante el escribano público, además de actuar como testigos de los mismos, aunque no trabajaban de forma exclusiva con un oficio, sino que pueden suscribir en los asientos de varios escribanos simultáneamente o bien, tras su paso por una tienda, empezar en otra.

Durante los años en los que ejerce el oficio vemos desfilar por la tienda, entre otros, a Alonso de Navas, Diego Fernández, Diego Soto, Gaspar de Laredo, Francisco de Cabrera, Andrés Cuadrado, Lázaro de la Fuente, Juan de Alzola, Pedro Díaz de Valderas, Melchor de la Nieve, Diego Sánchez, Francisco Rivera, Alonso de Cazalla, Juan de Dueñas, Miguel de Herrera, Melchor de Espinosa o Luis de la Puebla. De entre ellos siempre hay dos que van a actuar de testigos en la mayoría de los documentos durante uno o dos años, siguiendo la costumbre practicada desde el siglo XIII de ser testigos instrumentales de los otorgamientos, tras los cuales cambian y son sustituidos por otros dos escribanos, y siempre se acompañan de otros que aparecen de forma esporádica en los asientos, ya sea en los testamentos en los que obligatoriamente tienen que suscribir tres escribanos, o en los casos en los que uno de éstos no está en la tienda. En este sentido, para el período que nos ocupa serán Cristóbal Muñoz, con quien trabaja asiduamente desde 1517, Antonio de Figueroa, que comienza a suscribir en los documentos en 1520, y, en menor medida, Alonso de Castellanos, también desde 1520, quienes firmen como testigos en sus registros.

Hay casos en los que algunos de los escribanos de Sevilla que trabajan con Castellanos promocionan y consiguen acceder a un oficio de escribanía pública, como le sucede a Juan de Ongay, que como escribano de Sevilla aparece en la tienda de escribanía pública desde 1517 y es elegido en abril de 1522 notario,⁶⁹ o Melchor de Portes, que lo será en 1523. Asimismo, es habitual encontrarnos familiares trabajando al lado del escribano titular, como sucede en esta notaría, en la que actúa a partir de 1520 como escribano de Sevilla Alonso de Castellanos, hijo o hermano de Francisco, aunque no tenemos constancia de que llegara a obtener una escribanía propia.

67. *Ordenanzas*, título II, ley 1.

68. J. BONO HUERTA, *Los protocolos sevillanos...*, p. 18.

69. Documento n.º 7.

Pero Castellanos no sólo desarrolló estas labores sino que, además, compatibilizó el oficio público con otros cargos, aunque sin necesidad de renunciar a su escribanía, puesto que las *Ordenanzas* sólo establecían la incompatibilidad entre los cargos de escribano y jurado⁷⁰ y él no desempeñó a lo largo de su carrera notarial dicha función. Sin embargo sí vemos cómo en 1520 es padre mayor del Hospital de la Santa Misericordia en la collación de San Andrés, conocida como el Pozo Santo, institución a la que representaba, y cómo entre los años 1520 y 1523⁷¹ ejerció el cargo de mayordomo del Cabildo de los escribanos públicos de Sevilla. El Cabildo es el órgano colegiado⁷² del que se sirvieron los escribanos para defender sus intereses frente al Concejo y la Corona o para desarrollar actividades de carácter interno, como las elecciones de escribanos públicos o de Sevilla. Al frente del mismo, de forma periódica, se elegía a uno de ellos para que, durante el tiempo por el que era nombrado, representara al Cabildo y, por tanto, a sus colegas. También era costumbre, al menos desde que se conoce la existencia de este órgano corporativo, que el mayordomo recogiera en sus libros de protocolos las actas de las reuniones que celebraban, gracias a las cuales hemos podido conocer aspectos fundamentales de la propia institución notarial.

Por los documentos que Castellanos realiza como mayordomo a lo largo de los años en los que desempeñó el cargo, sabemos cómo y de qué forma se realizan las elecciones de escribanos de Sevilla. Un ejemplo de ello es la que se desarrolla en abril de 1522⁷³ coincidiendo, pocos días después, con la elección como escribano público de Juan de Ongay, en el que se da la circunstancia de que había actuado, durante varios años, en esta tienda como escribano de Sevilla.

De entre este tipo de documentos conservados en los protocolos, hemos elegido, precisamente, el proceso de elección de Juan de Ongay ya que encontramos la secuencia completa del mismo. La lógica de los acontecimientos que se formalizan en una sucesión de documentos, hace que el primero que aparezca entre los asientos sea la renuncia que Álvar Pérez de Porras hace de su oficio de escribano público el 30 de abril de 1522,⁷⁴ en la

70. *Ordenanzas*, título VIII.

71. AGS, Sección Cámara de Castilla, Memoriales: 157-20.

72. M.ª L. PARDO RODRÍGUEZ, «Notariado y Cultura en la época colombina...», p. 165.

73. Documento n.º 2.

74. Documento n.º 3.

que pone a disposición de la Corona su cargo, sin proponer un sucesor al mismo, por haber sido nombrado alguacil en la collación de Omnium Sanctorum, lo que hacía incompatible el ejercicio de ambos trabajos. Poco después, Juan de Ongay solicita al cabildo de escribanos públicos que se le provea dicha escribanía, para lo que argumenta que «he resyvido el tyempo que Sus Majestades mandan y soy ábil e suficiente para lo vsar e exerçer, y en quien concurren las calidades de sus preuillejos y buenos vsos e costumbres».75 A continuación se escritura la elección, adoptando la redacción del documento la forma objetiva,76 en la que se presenta en primer lugar a los representantes del Concejo de la ciudad, siguiendo la normativa al respecto, que establece la presencia obligatoria de dos de sus miembros que, en estos casos, suelen ser un alcalde mayor y un caballero veinticuatro.77 Para formalizar dicha exigencia el mayordomo de los escribanos debe solicitar al Cabildo hispalense la presencia en las votaciones de dichos representantes. Este trámite se realiza a través de un documento breve, cédula o billete, que encontramos siempre suelto y entre las páginas en las que se protocoliza la elección, y en el que se informa de la necesidad de realizar elecciones de escribanos y se pide al Concejo que nombre a los diputados.78

En el documento de elección se hace, en primer lugar, mención del cumplimiento de esta formalidad y, a continuación, se asienta el nombre de los escribanos públicos que están presentes en dicha elección y se añade que, aunque no estén todos, sí han sido llamados por el *chacel* del cabildo. El *chacel*, normalmente elegido entre los escribanos de Sevilla, es el encargado de notificar al resto de los miembros del Cabildo la convocatoria a una elección o reunión, lo que dejaba plasmado en un escrito breve de notificación en el que también apunta, al dorso, que la ha ejecutado. En este año de 1520 el cargo lo ejerce Jerónimo Salvago, escribano de Sevilla.

El proceso selectivo se hace a través de la votación a viva voz de los escribanos presentes, que se recoge en el texto, y de la ratificación de la misma por los diputados municipales que certifican que el proceso se ha

75. Documento n.º 4.

76. Documento n.º 7.

77. Las *Ordenanzas* de 1492, en su título II, ley 2 establecen que cuando el Cabildo quiera nombrar escribanos públicos han de hacerlo saber al Concejo, el cual tiene que nombrar «dos alcaldes mayores o un alcalde mayor e un veynte e quatro» para que estén presentes en la elección.

78. Documentos n.º 5 y 6.

hecho conforme a la Pragmática de Alcalá de 1503 y las ordenanzas vigentes en Sevilla para dicho oficio público. Finalmente el interesado, ausente durante la votación, entra en la sala para escuchar el resultado de la misma y para realizar el juramento solemne al oficio, que se encuentra regulado en la legislación castellana desde el reinado de Alfonso X.⁷⁹ Tras su formalización los escribanos públicos le permiten sentarse entre ellos como símbolo de pertenencia al grupo y de aceptación, entregándole de esta forma la posesión del oficio.

Además de nombramientos, en los libros de protocolos de Castellanos, encontramos también renunciias a las escribanías, como la del propio Juan de Ongay,⁸⁰ que deja su oficio tan sólo un año después, en abril de 1523, práctica que parece ser bastante frecuente entre los escribanos y que puede encubrir un arrendamiento o una venta de los oficios. En los protocolos se pueden encontrar renunciias de escribanías no sólo de Sevilla, sino de lugares de su tierra, como la que realiza ese año Diego Fernández, escribano público de Cortegana, en favor de su hijo Juan de Amaya,⁸¹ en la que se pone de manifiesto la sucesión de padres a hijos de estos oficios públicos o, al menos, cómo se inicia dicho proceso de sucesión. En este caso el motivo de la renuncia son «algunas ocupaciones» que le impiden desarrollar la actividad escrituraria correctamente, lo que le lleva a solicitar al Cabildo de escribanos que tengan en cuenta a su hijo Juan para la provisión del oficio. Aunque lo que llama la atención en este caso es cómo expone las habilidades de su hijo, del que dice que «sabe muy bien leer y escrevir», un ejemplo de cómo el acceso a la escribanía de los hijos de escribanos se hacía más por el parentesco que por el cumplimiento de las condiciones de aprendizaje que estaban estipuladas para ello, puesto que el hijo de Juan Fernández probablemente no había sido escribano de Sevilla previamente, requisito que tras la Ordenanzas de los Reyes Católicos de 1492 podían saltarse los hijos de escribanos, ni había sido aprendiz del oficio. No sabemos si, finalmente, Juan de Amaya llega a obtener la escribanía de su padre, pero es una muestra más de cómo las relaciones familiares pueden llegar a influir en la elección de un escribano público.

Además del ejercicio de su oficio público, Castellanos desempeñó una intensa actividad mercantil que llevó a cabo unas veces en solitario y otras

79. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, p. 245.

80. Documento n.º 8.

81. AHPSE, SPN, leg. 3.255, f. 251v.

junto a su cuñado Martín Rodríguez Farfán, también escribano público. La actividad escrituraria cotidiana permitió a los escribanos controlar el desarrollo de las operaciones mercantiles de la ciudad y, en consecuencia, beneficiarse de ellas. Estos negocios les reportaron unos beneficios que complementaron perfectamente las retribuciones propias de su oficio y con las que consiguieron tener importantes propiedades materiales, tanto rústicas como urbanas. La asociación de carácter privado que mantuvo con Martín Rodríguez, en la mayoría de las ocasiones, relacionada con actividades mercantiles, queda perfectamente testimoniada en los asientos de otros notarios, aunque la mayoría de ellos los encontramos en los libros de Mateo de la Cuadra.⁸² De esta forma hemos podido conocer cómo ambos escribanos, en 1512, deben al jurado Nicolás Martínez de Durango 7.340 maravedís por haber sido fiadores del comendador Gonzalo Farfán, prior de la casa y monasterio de Santa Isabel;⁸³ o cómo el año siguiente tienen que pagar a Juan de Santa Cruz, mercader, 36.800 maravedís por «çiertas mercaderías» que de él recibieron,⁸⁴ lo que se vuelve a repetir por la compra de 10 quintales de pimienta⁸⁵ en ese mismo año, o por 40 quintales de «açeyte libre de diezmo» en 1515.⁸⁶ Todo esto pone de relieve esas actividades paralelas a su oficio que ya mencionamos y que proporcionarían a Castellanos un sobresueldo y una mejoría en su situación social.

Quizás la consecuencia más inmediata de esta intensa actividad, tanto escrituraria como comercial, es que se constatan algunas ausencias de Castellanos en su tienda, y que es sustituido en varias ocasiones por otros colegas en la escrituración de los protocolos, como se indica en sus propios libros. En la inicial que abre el documento notarial, normalmente utilizada por los escribanos para anotar aspectos relacionados con el proceso de redacción de los mismos, podemos encontrar la nota «otorgóse ante Vallezi- llo», en la que se indica que ese asiento ha sido realizado por otro escribano público. En el año 1520 Francisco de Castellanos es sustituido en frecuentes

82. AHPSE, SPN, Mateo de la Cuadra, leg. 8: 1512: febrero, 28; marzo, 8. Leg. 9: 1513: marzo, 14; abril, 16; mayo, 4. Leg. 10: 1513: agosto, 29; septiembre, 27; octubre, 12. Leg. 11: 1514: enero, 21. Leg. 12: 1514: octubre, 11. Leg. 13: 1515: enero, 31; marzo, 14; marzo, 26. Leg. 14: 1515: julio, 9; julio, 10; agosto, 2.

83. AHPSE, SPN, leg. 8, f. 310v.

84. AHPSE, SPN, leg. 9, f. 407v.

85. AHPSE, SPN, leg. 10, f. 60v.

86. AHPSE, SPN, leg. 14, f. 81v.

ocasiones por compañeros suyos como Bernal González de Vallecillo (1479-1525), Pedro Tristán (1518-1528) o por su sobrino Pedro Farfán (1515-1537),⁸⁷ hijo y sucesor en el oficio de Martín Rodríguez Farfán. Estas autorizaciones, realizadas en el margen superior del documento, nos muestran las frecuentes ausencias del titular del oficio, bien por haber salido de la ciudad, en cuyo caso así se expresa, o bien por estar realizando otras actividades le que impiden estar al frente de su escribanía. Este hecho, frecuente por otro lado entre los escribanos públicos, evidencia la intensa relación existente entre ellos.⁸⁸

A estos beneficios derivados de la venta de los productos que compraba, ya fueran de carácter cotidiano, como el vino o el aceite,⁸⁹ o más exóticos, como el azafrán⁹⁰ o la pimienta,⁹¹ hay que unir los que obtendría de la realización de otras actividades paralelas a las que le son propias como escribano público. Nos referimos, por ejemplo, a los contratos que suscribía con los familiares de algunos jóvenes para enseñarles a leer y escribir, contratos que en muchos casos tienen relación con aquéllos de aprendizaje del oficio que se realizaban frecuentemente como primer paso para el acceso al mismo.⁹² Sirva de ejemplo el que realizó con Francisco del Puerto, natural de El Puerto de Santa María, en 1513, para poner por aprendiz a su hermano Alonso, de quince años, durante dos años con el fin de que Castellanos le enseñara a leer y a escribir «razonablemente»,⁹³ proporcionándole casa, comida, vestido y cuidados, a cambio de que el aprendiz le sirva en su casa en todo lo que le pidiese a lo que se une, también, el pago de cierta cantidad por el aprendizaje del oficio.

Finalmente, respecto a la tarea de escrituración que Francisco de Castellanos realizó de forma cotidiana en su tienda, podemos calificar su volumen de elevado, teniendo en cuenta que en tan sólo un año, 1520, el escribano escritura más de un millar de documentos que tiene que repartir en dos libros de protocolos y que, a lo largo de los 21 años que desarrolla su carrera de escribano, supondrá la conclusión de 69 libros. En su mayoría

87. AHPSE, SPN, leg. 3.248, f. 104r, 106r y 118v.

88. J. BONO HUERTA, *Los Protocolos Sevillanos...*, p. 29-30.

89. AHPSE, SPN, leg. 10, 1513, agosto, 29, f. 370r.

90. AHPSE, SPN, leg. 10, 1513, septiembre, 27, f. 322v.

91. AHPSE, SPN, leg. 10, 1513, octubre, 12, f. 60v.

92. J. BONO HUERTA, *Historia del derecho...*, II, p. 225.

93. AHPSE, SPN, leg. 9, 1513, marzo, 14, f. 256v.

estos documentos están relacionados con la actividad económica y mercantil de la ciudad, otorgados por comerciantes o artesanos, por lo que encontramos un elevado número de negocios asociados a pagos de actividades artesanales o mercantiles, como las deudas y poderes, mientras que los referidos a actividades laborales, como los contratos de soldada o de aprendizaje, o a circunstancias personales, como las cartas de prometimiento y de arras, son minoritarios.

Sus protocolos presentan una encuadernación en formato folio que no es la original⁹⁴ y que ha supuesto la división de las escrituras por libros que no coinciden con la original. Esto es posible saberlo gracias a que se han conservado diligencias de cierre en algunos de los libros, como el primero del año 1520, que se encuentra hacia la mitad del segundo volumen⁹⁵ en el que se asientan actualmente las escrituras, y a que la numeración de los cuadernillos comienza de nuevo en el segundo libro y es continua hasta el final del tercero. La encuadernación de los mismos es de pergamino y en su lomo indica: *Libro Iº de escriptura de 1520. Escribano Françisco de Castellanos. Oficio nº 5*, anotación que no es contemporánea a los libros, puesto que la división en oficios numerados de las tiendas notariales es producto de una sistematización archivística del siglo XIX, que coincide con la nueva encuadernación.

En el interior de los mismos, al comienzo de cada cuadernillo, el escribano escribe una invocación piadosa y un epígrafe cronológico: «Jesu. Domingo, ocho días del mes de jullio, año de mil e quinientos e veynte años», dentro del cual aparece indicado, a veces de forma abreviada y otras completa, el número del cuadernillo dentro del libro en cifras romanas: *quaderno VIIIº*. Esta numeración es continua para cada libro, de forma que el segundo volumen de un año comienza otra vez desde el número uno la numeración de los cuadernillos. No obstante, no es el único sistema de numeración que se encuentra en los protocolos, puesto que pueden presentar una foliación realizada por el amanuense en el ángulo superior derecho del recto de los folios, que se ha perdido en su mayor parte, y que se suele hacer con guarismos romanos.

94. Algunas notas manuscritas en la contraportada de los libros indican que, al menos, algunas de las encuadernaciones se realizaron en los años veinte del siglo xx.

95. AHPSE, SPN, leg. 3.246, f. 384v: «fin de libro primero deste año en que estamos de MD/XX años, de las scripturas que por ante mí/ Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla han/ pasado. Françisco de Castellanos (firma y rúbrica)».

Tras el epígrafe cronológico se escrituran los negocios de un mismo día y tan sólo se vuelve a indicar la fecha cuando un negocio no cabe completamente en un cuadernillo y hay que terminarlo en el siguiente, en cuyo caso al comienzo de este último cuaderno también se coloca la fecha, aunque la mayoría de las veces de forma abreviada.⁹⁶ Las escrituras se realizan de forma continuada, separadas entre ellas por las suscripciones, pero no se incorpora la cruz a cada asiento, como sucede en los protocolos gaditanos.⁹⁷

A pesar de que en muchos casos se han perdido las diligencias de inicio y cierre de los libros-registro, es más frecuente encontrar las segundas, dónde el escribano da fe de la finalización del libro con expresiones como «Este libro se a acabado, Dios sea loado».⁹⁸ Sin embargo, cuando encontramos diligencias de inicio vemos que son más explícitas en su contenido, aunque sin llegar en estos momentos al nivel informativo de las gaditanas.⁹⁹ Finalmente, en los libros de Francisco de Castellanos no encontramos índices de otorgamientos o abecedarios, poco frecuentes en la práctica escribanil sevillana de la primera mitad del siglo y que tan sólo aparecen en los volúmenes de muy pocos escribanos.¹⁰⁰

Destacamos finalmente que, a diferencia de otros escribanos públicos, como Gómez Álvarez de Aguilera¹⁰¹ (1507-1555), que escrituran muchos documentos referidos a otros colegas escribanos, en los protocolos de Castellanos tan sólo encontramos unos pocos documentos intitulados por ellos, como es el testamento de Mateo de la Cuadra.¹⁰²

Estos y otros datos nos permiten ir desentrañando los entresijos de una institución, fuertemente anclada en la ciudad, que en los inicios de la

96. AHPSE, SPN, leg. 3.249, f. 507r, correspondiente al día 23 de diciembre del año 1521.

97. M.ª D. ROJAS VACA, *El Documento Marítimo-Mercantil en Cádiz (1550-1600). Diplomática Notarial*, Cádiz: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1996, p. 56.

98. AHPSE, SPN, leg. 3.221. Corresponde al libro de Juan Álvarez de Alcalá del año 1502.

99. M.ª D. ROJAS VACA, *El Documento Marítimo...*, p. 57.

100. En el caso de Mateo de la Cuadra, se encuentran en los legajos 5 y 19.413, y en Juan de la Cuadra en el legajo 15. Ambos son índices alfabéticos de los otorgantes en los que se indica el folio en el que se encuentran las escrituras dentro del libro.

101. AHPSE, SPN, leg. 4.887-4.933.

102. AHPSE, SPN, leg. 3.246, f. 39r-v.

modernidad está transformándose, en parte como consecuencia de la legislación de los Reyes Católicos que les obligó a seguir nuevas pautas desde el punto de vista institucional, con las *Ordenanzas* de 1492, y a modificar su propia forma de trabajo, con la *Pragmática* de 1503. Pero, además, este cambio fue fruto de la evolución natural de una institución en íntima relación con la sociedad local, que les llevó a ir transformando sus actuaciones e ir creando nuevos modelos de escrituras más adecuados a las necesidades del momento. En estos años de cambio, se hace patente una progresiva toma de conciencia de grupo de sus miembros como institución que realiza una importante e imprescindible labor de mediación cultural. No podía ser de otra manera dada la implantación y desarrollo de esta institución en Sevilla, con una tradición más que centenaria.

APÉNDICE DOCUMENTAL

1

1515, julio, 9. Sevilla

Álvaro de Porras, hijo de Pedro de Porras, vecino de Sevilla, acepta el nombramiento de Francisco de Castellanos como escribano público de Sevilla y abandona el pleito que tenía interpuesto contra él.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 14, f. 76v-80r.

Sepan¹⁰³ quantos esta carta vieren cómo yo, Álvaro de Porras, hijo de Pedro de Porras, defunto que aya Santa Gloria, vezino que soy de esta çibdad de Seuilla en la collaçión de Omnium Sanctorum, de mi grado e buena voluntad, sin premia e syn fuerça de persona alguna, otorgo e conozco a vos, Françisco de Castellanos, scriuano público e vezino desta dicha çibdad, que estades presente, que, por quanto entre mí e vos está çierto pleito pendiente en el muy Alto Consejo de la Reyna nuestra señora, en primera ynstançia, sobre razón que, al tiempo que vos, el dicho Françisco de Castellanos fuystes prouehido por escriuano público de Seuilla por vacaçión e fin e muerte de Pedro de Córdoua, scriuano público que fue desta dicha çibdad, yo, entre los otros opositores que al dicho ofiçio se opusieron, me opuse a él. E supliqué a los señores asistentes e deputados que a la dicha eleçión se hallaron presentes, que de él me proveyesen, que fueron el señor Alonso Enríquez, asistente que fue desta dicha çibdad, difunto que aya Santa Gloria, e el doctor Juan Gómez de Gallegos, alcalde mayor de Seuilla, e Diego Barbosa, veyntequatro de Seuilla, por quanto en la dicha eleçión paresçió yo tener más botos que vos para aver el dicho ofiçio.

Como quieran que todos los dichos señores asistente e diputados se ayuntaron con vuestros botos que teniades y en cantidad fueron con ellos yguales vuestros botos a los míos. De cuya cabsa vos proueyeron del dicho ofiçio diziendo que en el examen que a la razón se hizo, vos avían fallado más ábile e suficiante que a mí para

103. *Dentro de la inicial:* Contrato. La scrivanía de Castellanos.

aver el dicho ofiçio, e vos señalaron por escriuano público de Seuilla. E fizieron luego con vos los actos que fueron nesçesarios para que adquiriédes posesión del dicho ofiçio segúnd que todo lo susodicho más largamente en el testimonio e actos que sobre razón de la dicha eleçión pasaron, se contiene. Que pasó todo ante Martín Rodríguez Farfán, scriuano público que fue, e a la sazón hera desta dicha çibdad.

La qual dicha vuestra eleçión luego fue confirmada//76v e aprobada por el Cabildo e Regimiento desta dicha çibdad de Seuilla, segúnd la costunbre de los preuillejos reales que çerca dello tiene. E fecha la dicha confirmaçión, vos pusieron e asentaron en la posesión del dicho vuestro ofiçio, e vos fue dado poder e facultad bastante, conforme a todo lo susodicho, para lo vsar e exerçer. En la qual dicha posesión paçéfica e uso y execuçión del dicho ofiçio vos, el dicho Françisco de Castellanos, hasta agora avéys estado y estáys.

La qual dicha eleçión e confirmaçión e posesión que vos fue fecha como dicho es, por mí fue luego contradicha e reclamada e de todo ello, por mi parte, fue luego apelado e fueron fechos en razón de todo ello todos los actos que, en guarda de mi derecho, convenía, diziendo yo aver sido agraviado en todo lo susodicho e pertenesçerme a mí el dicho ofiçio, así por exçeder en cantidad mis botos de los scriuanos público de Seuilla a vuestros botos dellos, como por otras çiertas cabsas e razones que por mi parte fueron dichas e alegadas en mis agravios, que sobre ello espuse. Sobre todo lo qual se fulminó entre mí e vos el dicho pleito ante los señores juezes de los grados desta çibdad de Seuilla, de los quales, a vuestra ynstançia, sesaron e fue lleuado a el Consejo Real de Su Alteza, a donde por anbas partes se ha proçedido y fecho en él çiertos actos e provanças segund que todo lo susodicho e otras cosas más largamente en el dicho pleito y eleçión e testimonios que sobre ello pasaron, se contiene, que está todo en él presentado.

E porque como quiera que el dicho pleito por mi parte contra vos se ha seguido, no se ha fecho de mi voluntad e gana, saluo siendo persuadido e ynduzido para ello por algunas persona. Y porque mi yntençión es de no proçeder ni entender más en el dicho pleito, asý porque el fin de los pleitos es dubdoso, e porque yo estoy çertificado en todo ello de mi derecho e justiçia y estoy ynformado que no la tengo para alcançar vitoria en el dicho pleito. Como porque la dicha vuestra eleçión e confirmaçión della e posesión que vos fue dado del dicho ofiçio fue todo fecho jurídicamente e conforme a derecho e justiçia, //77r e guardada la forma e orden de los preuillejos e premáticas reales que los scriuanos públicos de Seuilla tienen para hazer las dichas eleçiones. E por evitar las costas e letigios e diferençias que en la prosecuçión de todo ello a ambas las partes se nos pudieran seguir e requerer.

Por ende, otorgo e conozco que retifico e apruevo e he por buen, firme e valedera agora e para syenpre jamás la dicha eleçión que vos fue fecha de dicho ofiçio e la confirmaçión della fecha por la dicha çibdad, e la posesión que vos fue dada

e avéys tenido e tenéys del dicho vuestro ofiçio. Porque digo e declaro ser todo fecho conforme a derecho e justiçia, e declaro que en abilidad e suficiençia me preçedistes para aver el dicho ofiçio, e que en calidad, el número de vuestros botos exçedieron a los míos, por estar en ellos los dichos señores asystente e diputados, puesto que en cantidad avían sido yguales.

E, asimismo, otorgo que me desisto e dexo e abro e parto mano del dicho vuestro ofiçio de scriuanía pública que tenéys e poséys, e de todo e qualquier derecho conosciçdo o no conosciçdo, tácito o espreso que yo tenía e pretendía e podía aver e tener e pretender e me podía pertenesçer contra vos o contra el dicho vuestro ofiçio, asy por razón de todo lo por mi parte dicho e alegado e prouado en el dicho pleito, como por otra qualquier cabsa o razón que sea. E todo el derecho que yo he e tengo, lo renusçio, çedo e traspaso e fago dello çesión e renunçiaçión de mi grado e buena voluntad en vos, el dicho Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla, para que con todo ello, adquiráys más derecho al dicho vuestro ofiçio del que tenéys e poséys.

E, asimismo, otorgo que doy por ninguno e de ningún valor y efeto el dicho plito que contra vos he seguido e tratado por razón de lo susodicho. E la dicha mi renunçiaçión e contradichón que por mi parte fue fecha en la dicha vuestra eleçión, e toda la provança e actos que por mi parte se han fecho e presentado en el dicho pleito, e qualquier sentençia o sentençias que en mi fauor en el dicho pleito se ayan dado o dieren de aquí adelante, fasta que conste a Su Alteza e a los dichos señores de su Consejo, ésta dicha mi desistión del dicho pleito e çesión e renunçiamiento que en vos fago//77v de todo mi derecho sabido o no sabido como dicho es.

E, asimismo, otorgo que reuoco e do por ningunos e de ningún valor e efeto qualquier poder o poderes que yo aya dado e otorgado a qualesquier mil procuradores para seguir e fenesçer en mi nonbre la dicha cabsa, para que quede el dicho pleyto en le stado en que agora está, ninguno e de ningún valor y efeto, e no proçedan en él más adelante, reservando a los dichos mis procuradores en su honrra e buena fama. E quiero que por virtud de los dichos mi poder e poderes non se haga de aquí adelante abto ninguno ni se reçiba que pueda aver efeto en mi favor.

E otorgo e conosco que do por libre e quito e hago fin e quitamiento agora e para syempre jamás a vos, el dicho Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla e a vuestros bienes e herederos en razón de todo lo susodicho que vos pedía e demandava, y de qualquier parte dello. El qual dicho fin e quitamiento vos fago e otorgo de guisa e de manera que contra vos y contra vuestros bienes e herederos, por razón de todo ello me non quedo ni queda, ni finco ni finca debda ni demanda, ni derecho ni recurso, ni boz ni razón, ni abçión a mí ni a otra persona alguna por mí, que por razón de lo que dicho es, ni de parte alguna dello, me devades ni seades obligado a me dar e pagar ni a fazer ni cunplir.

E otorgo e prometo e me obligo de yo, ni otro por mí, vos non haser demanda ni demandas, ni mover pleyto ni pleytos sobre razón de lo que dicho es en ningún tiempo ni por alguna manera. E sy demanda o demandas vos fiziere o pleyto o pleytos vos moviere, que me non valan e de más que vos dé e pague la pena que de yuso sea contenida.

E por esta carta suplico humildemente a la Reyna nuestra señora, e a los señores de su muy alto Consejo, que a mi pedimiento pro-//78r nunçien e den por su sentençia definitiva en el dicho pleyto esta dicha retificaçión e aprovaçión e desystión e çesión y fin y quito e todo lo aquí contenido, e cada una cosa dello, seyendo ante Su Alteza presentado por vos, el dicho Françisco de Castellanos, scriuano público, o por otra qualquier persona en vuestro nonbre, porque para la presentar, yo vos do poder conplido e bastante a vos o a quien vuestro poder oviere, quan conplido e bastante de derecho se requiere. E para que asy presentada e pronunçiada por sentençia difinitiva en la dicha cabsa, la qual yo, desde agora, doy por mí consentida e pasada en cosa juzgada, podáys sacar e ganar de Su Alteza, para mayor confirmaçión de dicho vuestro ofiçio e de vuestro derecho, qualquier prouisión o prouysiones y título desta dicha sentençia que menester fuere. Las quales suplico a Su Alteza e a los dichos señores de su Consejo, vos la den e manden dar las más firmes y bastantes que menester ovierdes, e quetasen e anulen e den por ninguno todo el dicho pleyto como dicho es, para que por virtud del, yo ni otra persona alguna por mí vos podamos pedir ni demandar a vos ni a vuestros bienes ni herederos cosa alguna por razón de todo lo que dicho es, ni de parte alguna dello.

E otorgo e prometo e me obligo de tener e guardar y conplir todo quanto en esta carta dize e cada vna cosa dello, según dicho es, e de no yr ni venir contra ello ni contra parte dello por lo remover ni por lo deshazer en juizyo ni fuera de él, en tiempo alguno ni por alguna manera. E sy contra ello fuere o viniere o lo no toviere e guardare e cumpliere como dicho es, que yo vos dé e pague y peche dozientas mil maravedís por pena e por postura e por pura prouisión y solene estipulaçión e conveniençia aseogada, quan vos fago e pongo con todas las costas e misiones e daños e menoscabos que vos o otre por vos fizierdes e reçibierdes e se vos recresçieren sobre//78v esta razón. E la dicha pena, pagada o no pagada, que esta çesión e desystión e fin e quito sobre dicho e toso quanto en esta carta dize, vala e sea firme, estable e valedero en todo e por todo agora e para syenpre jamás. E demás desto, si lo ansí no lo tuviere e guardare e cumpliere como dicho es por esta carta, do e otorgo libre e llenero e conplido poder a qualesquier alcaldes e juezes e justiçias de qualquier fuero e juridiçión que sean, ante quien esta carta fuere mostrada e della y de lo en ella contenido fuere pedido e demandado cumplimiento e esecuçión, para que por todos los remedios e rigores del derecho me constringan e apremien a lo así tener e guardar e cunplir e aver por firme como dicho es. Sobre lo qual renunçio toda apelación alçada e vista e suplicaçión, agravio e nulidad que me non vala en esta razón. E porque todas las cosas e casa vna dellas que yo en esta carta fago e

otorgo e en ella son contenidas sean más firmes e estables e valederas en todo e por todo agora e para syenpre jamás. Renunçio e parto y quito de mí e de mi fauor e ayuda, toda ley y todo fuero y todo derecho y todo hordenamiento real e estatuto e constituçion y preuillejo escrito o no escrito, canónico o çeuil, eclesyástico o seglar o municipal o general y todo vso y toda costunbre e todas//79r cartas e preuillejos e merçed de rey ni de reyna y de ynfante e de arçobispo y de otros señores e señoras poderosos qualesquier que sean, ganadas o por ganar, fechas o por fazer, vsadas o por hvsar, guardadas o por guardar, e toda abténtica vsada o non vsada, e toda boz e razón e abçion e esebçion e difinsyon e beneçio de restituçion *yn yntegrum*, e toda protestaçion o reclamaçiones que yo o otra persona en mi nonbre aya fecho he dicho e protestado e reclamado e fisyere e dixere e protestare e reclamare de aquí a delante ante qualesquier alcaldes e juezes e scriuanos e ante otras qualesquier personas de que yo o otra persona en mi nonbre me podría ayudar o aprovechar para yr o venir contra esto que dicho es, o sy contra qualquier cosa o parte dello fuere o viniere, que me non vala en esta razón.

E renunçio la ley que dize que ninguno puede renunçiar aquello que no sabe de derecho pertenesçerle, y la otra ley *si convenit digestis de iurisdictione onium iudicium* o el beneçio della, e todas e qualesquier otras leyes e fueros//79v e derechos que en mi favor e ayuda sean o ser puedan, que me non valan en esta razón.

E porque en este contrato ay renunçiamiento general, e sea firme, renunçio espresamente la ley de derecho en que dize que general renunçiaçion no vala.

E, por ende, otorgo e quiero e plázeme e consyento de estar e ser juzgado en este contrato por la ley de nuestro fuero Libro Juzgo en que se contiene que todos los pattos e las posturas e las conveniençias que fueren fechas e otorgadas entre las partes por escrito, en que fuere puesto el día e el mes e el año e el lugar en que fuere fechas e otorgadas, que deven ser siempre firmes e valederas.

E para lo asy tener e guardar e cunplir e aver por firme como dicho es, obligo a mí e a todos mis bienes muebles e rayzes, avidos e por aver.

Fecha la carta en Seuilla, en es escitorio de la scriuanía pública de mí, el bachiller Mateo de la Quadra, scriuano público de Seuilla, que es en la calle de las Gradass. Lunes, nueve días del mes de jullio, año del nasçimiento de nuestro saluador Iesu Christo de mil e quinientos e quinze años.

E firmólo de su nonbre.

A lo qual fueron presentes por testigos Christóval Velázquez e Françisco de Cabrera, scriuanos de Su Alteza y de Seuilla.¹⁰⁴ Christóval de Velázquez, scriuano

104. *Antes de las suscripciones: Dexaçion del plito (sic) en Françisco de Castellanos sobre la scriuanía pública.*

de Seuilla (*rúbrica*). Françisco Cabrera, scriuano de Seuilla (*rúbrica*). Álvaro de Porras (*rúbrica*).

2

1522, abril, 29. Sevilla

Elección de escribanos de Sevilla realizada en el hospital de los Caballeros ante Francisco de Castellanos, escribano de Sevilla y mayordomo del Cabildo de escribanos públicos.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.250, f. 480v-481r.

En¹⁰⁵ la muy noble e muy leal çibdad de Seuilla, martes veynte e nueve días del mes de abril, año del nasçimiento de nuestro saluador Iesu Christo, de mil e quinientos e veynte e dos años.

En este días sobredicho, podía ser a ora de las quatro oras después de medio día, poco más o menos, estando en el Hospital de los Cavalleros desta dicha çibdad, que es en la collaçión de Santa María, en la calle de Castro. Estando y presentes los nobles cavalleros el bachiller Mechior de Gallegos, alcalde mayor en esta dicha çibdad e en su tierra por el ilustre e muy magnífico señor el señor duque de Arcos, alcalde mayor en esta dicha çibdad por sus Majestades; e Juan Melgarejo, veynte e quatro desta dicha çibdad, diputados por el cabildo e regimiento desta çibdad para estar presentes a la elección de scriuanos de Seuilla que los scriuanos públicos de Seuilla quieren fazer. E por virtud de vna comysión desta çibdad, su thenor de la qual es éste que se sygue:

Aquí la comysión.

(*Calderón*) E otrosy, estando y presentes Gómez Álvarez de Aguilera e Gerónimo Pérez e Pedro Farfán e Pedro Tristán, scriuanos públicos de Seuilla llamados al dicho cabildo para la elección, segund paresçe por vna fee de Gerónimo de Salbago, scriuano público de Seuilla, chaçel de los dichos scriuanoos públicos de Seuilla, su thenor del qual es éste que se sygue:

(*Calderón*) E en presençia de mí, Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla e mayordomo de los dichos scriuanos públicos.

Luego los dichos scriuanos públicos dixeron que ellos quieren¹⁰⁶ criar scriuanos de Seuilla para sus ofiçios, conforme a sus previllejos. E criaron a las personas sigüentes por scriuanos de Seuilla para sus ofiçios:

105. *En la inicial*: elección de escribanos de Seuilla, que pasó martes.

106. *Tachado*: qu.

(*Calderón*) Gonçalo Fernández, hijo del jurado Gonçalo Fernández.

(*Calderón*) Francisco de Robleda, hijo de Alonso de Robleda.

(*Calderón*) Antón Rodríguez, candelero.

(*Calderón*) Diego de Baeça, hijo de Alonso de Baeça.

(*Calderón*) Pedro Hernández, platero.

(*Calderón*) Alonso Núñez.

(*Calderón*) Juan de Seuilla de las Doblas.

(*Calderón*) Fernando de Fuenmayor, hijo de Hernando de Córdoba, ropero.

(*Calderón*) Francisco Fernández, en el hospital del Rey.//480v

(*Calderón*) Mechior despinosa, hijo de Juan Gómez.

(*Calderón*) Francisco de Figueroa.

(*Calderón*) Baltasar Hernández, hijo de Diego Hernández.

(*Calderón*) Alonso Meléndez, hijo de Gonçalo Meléndez.

(*Calderón*) Miguel de Herrera, hijo de Bartolomé Gómez.

(*Calderón*) Gonçalo de Aguilar, hijo de Martín de Aguilar.

(*Calderón*) Mechior de la Nieve, hijo de Pedro de Xerez.

(*Calderón*) Juan Enríquez, hijo de Juan de Carmona.

(*Calderón*) Juan Goçón, hijo de Cristóbal Sánchez Goçón.

(*Calderón*) Juan de Mayorga, hijo de Martín de Mayorga.

(*Calderón*) Hernando de Xerez, hijo de Bernardo de Xerez.

(*Calderón*) Luis Bernal.

(*Calderón*) Pedro Hernández.

(*Calderón*) Gonçalo Pérez.

(*Calderón*) Juan Sánchez, hijo de Luys Herrera.

(*Calderón*) Juan de Vrrea.

(*Calderón*) Hernando Pérez, hijo de Gerónimo Pérez.

(*Calderón*) Gonçalo Matute Maldonado.

(*Calderón*) Los quales yo, el dicho scriuano público, por mandado de los dichos señores diputados, pregunté qué hedad theían; e dixerón que heran mayores de diez

e ocho años. E los dichos scriuanos públicos dixeron que ellos les constava ser ábiles para scriuanos de Seuilla, e los eligieron e criaron por scriuanos de Seuilla.

De los quales e cada vno de ellos el dicho señor alcalde mayor thomó e reçibió juramento por el bien de Dios e de Santa María e por las palabras de los Santos Evangelios e por la señal de la cruz, a que cada vno de ellos puso su mano derecha en manos del dicho señor alcalde, que bien e fielmente, syn arte ni engaño alguno vsarán del dicho ofiçio de scriuano de Seuilla, guardando el seuiçio y el secreto de las partes e que no ferarán ninguna scriptura pública de que no fuesen testigos.¹⁰⁷

E los dichos scriuanos de Seuilla prometieron de lo asy thener e guardar, e pidiéronlo por testimonio.

E yo [...] deste segund que ante mí pasó, que es fecho del dicho día, mes e año susodicho.

Testigos que fueron presentes a lo que dicho es: Antonio de Figueroa e Juan Batista, scriuanos de Seuilla.

Juan Batista, scriuano de Seuilla (*rúbrica*). Antonio de Figueroa, scriuano de Seuilla (*rúbrica*).

3

1522, abril, 30. Sevilla

Carta de renuncia al ofiçio de escribanía pública de Sevilla de Alvar Pérez de Porras por haber sido nombrado alguacil de los Caballeros Veinticuatro de la dicha ciudad.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.250, f. 475r.

(*Crismón*).

(*Calderón*) Señores scriuanos públicos del número desta muy noble y muy leal çibdad de Seuilla. Alvar Pérez de Porras, scriuano público, asy mismo, desta çibdad de Seuilla, me encomiendo en vuestras merçedes y les hago saber cómo yo e vsado e exerçitado el dicho ofiçio de scriuanía pública desde que fuy proveydo del (*tachado*: fasta oy) según e como hera obligado e cumplía al serviçio de Dios, nuestro señor, e de Sus Magestades, e al bien e prouecho desta dicha çibdad. E porque el domingo que agora pasó que se contaron veynte y syete días deste mes de abril en que estamos, yo fui reçebido por alguacil de los veynte cavalleros desta dicha çibdad en la collaçión de Omnuim Sanctorum, donde soy vezino. E

107. *Tachado*: e de todo esto en como pasó.

porque yo no puedo vsar de los dos ofiçios reales conforme a las hordenanças reales de Sus Magestades, e quiero solamente vsar del dicho ofiçio de alguazil de que agora fuy proveydo.

Por ende, por la presente, yo digo que renunçio el dicho ofiçio de scriuanía pública [*en manos*] de vuestras merçedes para que provean del desde oy día, en adelante, en la persona que les paresçiere conforme a sus preuilegios y buenos vsos y costumbres, en lo qual resçibiré señalada merçed.

En firmeza de lo qual otorgué esta carta de renunçiaçión ante Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla e de los scriuanos de Seuilla de yuso scriptos, que lo sygnó e firmaron de sus nonbres en testimonio.

Fecha la carta en Seuilla, estando en el ofiçio de la scriuanía pública de mí, Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla, que es en la calle de las Gradass. Miércoles, treynta días del mes de abril, año del nascimiento de nuestro saluador Iesu Christo de mil e quinientos de veynte e dos años.

E lo firmó de su nonbre.

Testigos que fueron presentes a lo que dicho es: Diego Sánchez e Antonio de Figueroa, scriuanos de Seuilla.

Va scripto entre renglones, o diz: «en manos», vala.

Antonio de Figueroa, scriuano de Seuilla (*rúbrica*). Alvar Pérez de Porras, scriuano público de Seuilla (*rúbrica*). Diego Sánchez, scriuano de Seuilla (*rúbrica*).

4

1522. Sevilla

Juan de Ongay, escribano de Sevilla, solicita al Cabildo de los escribanos públicos que le provean del ofiçio de Alvar Pérez de Porras, escribano público de Sevilla, que había renunciado al mismo.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.250.

(*Crismón*) Muy Nobles Señores.

Juan de Ongay, scriuano de Seuilla, beso las manos de Vuestras Merçedes y digo que Aluar Pérez de Porras, scriuano público que fue desta çibdad de Seuilla, renunçió en manos de vuestras merçedes su ofiçio de scriuanía pública para que proveyese del conforme a sus preuilejos e buenos vsos e costumbres.

A vuestras merçedes suplico, pues que el dicho ofiçio está baco, me provean del pues les consta que he resydido el tyempo que Sus Majestades mandan y soy ábil e suficiente para lo vsar e exerçer, y en quien concurren las calidades de sus preuilejos y buenos vsos e costumbres.

En lo qual harán lo que son obligados e a mi merçed.

Juan de Ongay, scriuano de Seuilla (*rúbrica*).

5

1522. Sevilla

Solicitud del Cabildo de escribanos públicos de Sevilla al Concejo de la ciudad para poder elegir escribanos de Sevilla.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.253.

(*Crismón*) Muy Ilustres Señores.

Los scriuanos públicos del número desta çibdad de Seuilla besan las manos de vuestra señoría y dizen que ellos tienen neçesydad de scriuanos de Seuilla para sus ofiçios.

Suplican a vuestra señoría que les manden diputar vn alcalde mayor e vn veynte e quatro para hazer los dichos scriuanos de Seuilla conforme a sus previlejos, porque el alcalde mayor gustó a quien vuestra señoría esotro día, la comisión no quiere yr a hazellos.

En lo qual vuestra señoría nos hará merçed.

6

1522. Sevilla

El Cabildo de escribanos públicos de Sevilla solicita al Cabildo municipal nombre un alcalde mayor y un caballero veinticuatro para la elección de un escribano público.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.250.

(*Crismón*) Muy Ilustres Señores.

Los scriuanos públicos del número desta çibdad de Seuilla, besamos las manos de vuestra señoría y le suplicamos mande nombrar vn alcalde mayor e veynte e quatro para elegir el ofiçio de scriuanía pública de Alvar Pérez de Porras, scriuano público que fue desta çibdad, por quanto lo renunció en nuestras manos para que proveamos del conforme a nuestros previlegios. Y, asy mismo, para fazer scriuanos de Seuilla.

En lo qual recibiremos señalada merçed.

1522, abril, 30. Sevilla

Elección de Juan de Ongay, escribano de Sevilla y vecino de dicha ciudad, como escribano público de Sevilla, ocupando el oficio que dejó vacante Alvar Pérez de Porras. Asimismo se recoge la elección de escribanos de Sevilla realizada también ante los escribanos públicos de la ciudad.

A. AHPSE, Sección Protocolos Notariales, leg. 3.250, f. 496r-497v.

En¹⁰⁸ la muy noble e [muy leal çibdad de Seuilla], treynta días del mes de¹⁰⁹ abril, año del nascimiento de nuestro saluador Iesu Christo de mil e quinientos de veynte e dos años.

En este día sobredicho, podía ser a ora de las tres oras después de mediodía, poco más o menos, estando en el ospital de los Cavalleros desta çibdad, que es en la calle de Castro, estando y presentes los nobles cavalleros el liçençiado Andrés de Vergara, alcalde mayor en esta çibdad de Seuilla e su tierra por el¹¹⁰ e (*sic*) magnífico señor don Juan Alonso¹¹¹ Guzmán¹¹² e Alvar Pérez de Esquivel, veynte e quatro desta dicha çibdad, diputados por el Cabildo e Reximiento desta çibdad de Seuilla para estar presentes a la eleçión que los scriuanos públicos de Seuilla quieren hazer del ofiçio de scriuanía pública en lugar de Alvar Pérez de Porras, scriuano público que fue desta çibdad.

E por virtud de vna comisyón de la dicha çibdad en las espaldas de vna petiçión, su thenor del qual es éste que se sygue:

(*Calderón*) Aquí la comisió.

(*Calderón*) E otrosy presentes Diego López e Manuel Segura e Gerónimo Pérez e Juan Núñez e Gómez Álvarez de Aguilera e Pedro Farfán e Juan Mexía e Pedro Tristán e Antón Ruyz de Porras e Alonso de la Barrera e Miguel Hortiz, scriuanos públicos de Seuilla llamados al dicho Cabildo para la dicha eleçión, según paresçe por vna fee de Gerónimo Saluago, scriuano de Seuilla e chaçel de lo dichos scriuanos públicos, su thenor de la qual es éste que se sygue:

(*Calderón*) Aquí la fee.

108. *En la inicial del documento:* Eleçión de scriuanos público y de scriuanos de Seuilla.

109. *Tachado:* mayo.

110. *Tachado:* Ylustre.

111. *Tachado:* Pérez.

112. *Tachado:* duque de Medina Sydonia.

(*Calderón*) E en presençia de mí, Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla e mayordomo de los dichos scriuanos públicos.¹¹³

E luego, los dichos scriuanos públicos presentaron a los dichos señores diputados la dicha comisyón de la dicha çibdad de suso yncorporada, e asy presentada, les pidieron e requirieron la obedesçiesen e açebtasen. E açebtándola quesiesen estar presentes a la dicha eleçión. E luego los dichos señores diputados dixeron que les plaze de la açeftar e estar presentes a la dicha eleçión e que para ello heran venidos al dicho Cabildo.

E luego yo, el dicho Françisco de Castellanos, scriuano público de Seuilla, ley a los dichos señores diputados la renunçiaçión que el dicho Alvar Pérez de Porras hizo e otorgó ante mí, el dicho scriuano público, oy dicho día, su thenor de la qual es éste que se sygue:

(*Calderón*)//496r [...] cabildo, Juan de Ongay, scriuano de Seuilla e presentó [...] de la qual es éste que se sygue:

(*Calderón*) Aquí la petiçión.

[...] señores diputados dixeron que querían verla [...] Sus Altezas que habla çerca de la dicha eleçión. La qual luego yo, el dicho scriuano público, mostré a los dichos señores. E el capítulo que çerca de este caso habla, el qual fue leydo delante a los dichos señores teniente e diputados, e luego mandaron salir del dicho Cabildo al dicho Juan de Ongay, el qual se salió fuera del dicho Cabildo.

(*Calderón*) E luego, los dichos scriuanos públicos botaron en el dicho negoçio los botos syguientes:

(*Calderón*) El dicho Diego López, scriuano público de Seuilla, dixo que por quanto Juan de Ongay paresçe ser scriuano de Seuilla e aver resydido el tiempo que Sus Altezas mandan por la Premática, e concurren en él las calidades de los previllegios e hordenanças de Sus Altezas, e el dicho ofiçio de scriuanía pública está renunçiado en los scriuanos públicos para que prouean del a persona ábil e sufiçiente conforme a los previllegios e hordenanças.

Por ende, que él dava e dio su boto al dicho Juan de Ongay para que sea scriuano público de Seuilla en lugar del dicho Alvar Pérez de Porras, scriuano público que fue de Seuilla.

(*Calderón*) El dicho Manuel Segura, scriuano público de Seuilla, dixo lo mismo que el dicho Diego López.

113. *Tachado*: paresció presente Juan de Ongay.

(*Calderón*) El dicho Gerónimo Pérez dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Juan Núñez dixo lo mismo que el dicho Diego López

(*Calderón*) El dicho Gómez Álvarez de Aguilera dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Pedro Farfán dixo que porque de más de ser el dicho Juan de Ongay persona ábil e suficiēte para vsar del dicho ofiçio, que él le da su boto para que sea scriuano público en lugar de Alvar Pérez de Porras.

(*Calderón*) El dicho Juan Mexía dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Pedro Tristán dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Antón Ruyz de Porras dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Alonso de la Barrera dixo lo mismo que el dicho Diego López.

(*Calderón*) El dicho Miguel Hortiz dixo lo mismo que el dicho Diego López.

E luego, los dichos señores alcalde mayor y veynte e quatro dixeron que porque la eleçión fecha por los dichos scriuanos públicos en el dicho Juan de Ongay pareçía justa e derechamente conforme a los preuilegios e hordenanças, por ende, que mandavan e mandaron entrar en el Cabildo al dicho Juan de Ongay, que sea de él resçibido juramento como de derecho se requiere.//496v

(*Calderón*) E luego, los dichos scriuanos públicos ma[...] al dicho Juan de Ongay del qual res[...]vida e de derecho por el nonbre de Dios [...] las palabras de los santos quatro [Evangelios] [...] señal de la Cruz, en que puso su mano [...]. E en manos del dicho señor alcalde mayor, so virtud del qual dicho juramento el dicho Juan de Ongay dixo que jurava e juró de vsar bien e fiel e derechamente, syn arte ni engaño alguno el dicho ofiçio de scriuanía pública, guardando primeramente el seruiçio de Dios nuestro señor e de Sus Altezas, e la honra de las scriuanía pública de Seuilla e de los scriuanos públicos della. E será en guardar e conservar los preuilegios de los dichos scriuanos públicos e guardará el secreto de las partes.

E luego, yncontinente los dichos scriuanos públicos, dixeron que en señal de posesyón le sentavan e sentaron entre si en el dicho Cabildo e le davan e entregavan e dieron e entregaron la posesyón del dicho ofiçio.

E el dicho Juan de Ongay dixo que lo pedía e pidió por testimonio.

Testigos que fueron presentes a todo los que dicho es: Gerónimo Saluago e Antonio de Figueroa, scriuanos de Seuilla.

(*Calderón*) E luego, los dichos señores diputados e scriuanos públicos de Seuilla, eligieron e criaron por scriuanos de Seuilla¹¹⁴ a las personas syguientes que en el dicho Cabildo entraron:

(*Calderón*) Juan Tristán, scriuano de sus Altezas.

(*Calderón*) Alonso de Xerez, hijo de Pedro de Xerez.

(*Calderón*) Luys de Montoro.

(*Calderón*) Pedro de Herrera, hijo de Pedro de Herrera.

(*Calderón*) Alonso de Morales.

(*Calderón*) Melchior Fernández, hijo de Diego Hernández.

(*Calderón*) Luys Hurtado, hijo de Luys Hurtado.

(*Calderón*) Hernando de Salamanca, bonetero.

(*Calderón*) Martín Guerra, hijo de Diego González.

(*Calderón*) Pedro Hurtado, hijo de Diego Hurtado.

(*Calderón*) Diego de Atencia.

(*Calderón*) Francisco de Rybera, hijo de Luys de Rybera.

(*Calderón*) Hernando de Cuéllar.

(*Calderón*) Juan Galíndez.

(*Calderón*) Alonso López, hijo de Diego de Seuilla.

(*Calderón*) Bernal Diáñez, hijo de Pedro de Alanís.

(*Calderón*) Juan de Ybargando.

(*Calderón*) Francisco de la Cueva.

(*Calderón*) Bartolomé de Valladares.

(*Calderón*) Francisco Hernández.

(*Calderón*) Juan de Palma, hijo de Juan de Palma.

(*Calderón*) Francisco Sánchez, hijo del liçenciado Bartolomé de Çamora.,

Los quales yo, el dicho scriuano público, por mandado de los dichos señores diputados, pregunté qué hedades tenían, los quales dixeron que heran mayores de diez e ocho años. E los dicho scriuanos públicos, porque les constava que heran

114. *Tachado*: conforme.

ábiles para scriuanos de Seuilla, los ecogieron e criaron por scriuanos de Seuilla, de los quales e cada vno de ellos el dicho señor alcalde mayor tomó e rescibió juramento por el nonbre de Dios e de Santa María e por las palabras de los//497r [santos] Evangelios e por la señal de la cruz. [...] por su mano derecha en manos del dicho [...] e fielmente syn arte ni engaño alguno [...] ofiçio de scriuanía de Seuilla, guardando el seruicio de [Dios] e de Sus Altezas e la honra de los dichos scriuanos públicos e el secreto de las partes. E que no fermarán ninguna scriptura de que no sean testigos.

E de todo esto en como pasó el dicho Juan de Ongay dixo que lo pedía e pidió por testimonio, para guarda e conservaçion de su derecho e yo, dile ende éste según que ante mí pasó, que fue fecho en la dicha çibdad de Seuilla del dicho día, mes e año sobredicho.

Testigos que fueron presentes a lo que dicho es, los dichos Gerónimo Saluago e Antonio de Figueroa, scriuanos de Seuilla.

Va testado o diz: «Ylustre», e o diz: «duque de Medina Sydonia», no empezca.

Antonio de Figueroa, scriuano de Seuilla (*rúbrica*).

8

1523, abril, 29. Sevilla

Juan de Ongay, escribano público de Sevilla, renuncia a su ofiçio y lo pone a disposiçion de la Corona, recomendando para su sustituciòn a Fernando Díaz de Valdepeñas.

A. AHPSE, Secciòn Protocolos Notariales, leg. 3.255, f. 111r.

(*Crismón*) Çesárea e Católicas Majestades. Muy altos e muy poderosos señores.

Juan de Ongay, scriuano público del número desta muy noble e muy leal çibdad de Seuilla, los reales pies e manos de vuestra Majestad beso, e les suplico plegan saber cómo yo tengo e vso el dicho ofiçio, e por algunas cabsas que me a ello mueven, sy Vuestra Majestad fuere dello servido, yo querría renunçiar e por la presente renunçio el dicho mi ofiçio de scriuanía pública de Seuilla en manos de Vuestra Magestad a favor de Fernando Díaz de Valdepeñas, scriuano de Vuestra Majestad, vezino desta çibdad de Seuilla, que es persona ábile e suficiẽte e muy çierto seruidor de Vuestras Magestades, en quien concurren las calidades que para el dicho ofiçio deve tener.

Por tanto, a Vuestra Magestad pido e suplico quieran hazer e hagan meçed del dicho mi ofiçio de scriuanía pública de Seuilla al dicho Fernando Díaz de Valdepeñas. E sy desto Vuestra Magestad no fueren seruidos, yo no renunçio el dicho mi

ofiçio de scriuanía pública, antes lo retengo en mí para lo vsar e exerçer e servir en él a Vuestra Magestad segund que hasta aquí lo he fecho.

En testimonio de lo qual otorgué la presente¹¹⁵ [renunçia] e renunçiaçión ante el scriuano público e testigos de yuso scriptos.

E la firmé de mi nonbre [...].

Fecha e otorgada en la dicha çibdad de Seuilla, estando en el ospital de la¹¹⁶ [misericordia] della, miércoles veynte e nueve días del mes de abril, año del nasçimiento de nuestro saluador Iesu Christo de mil e quinientos e veynte e tres años.

Testigos que fueron presentes: Alonso de Caçalla e Melchior de Portes, scriuanos de Seuilla.

Va escrito entre renglones, do dize: «misericordia», vala, e testado, do dize: «rey», e do dezya: «petiçión», e entre renglones o diz: «renunçia», vala.

Alonso de Caçalla, scriuano de Seuilla, so testigo (*rúbrica*). Juan de Ongay, scriuano público de Seuilla, (*rúbrica*). Melchior de Portes, scriuano de Seuilla, (*rúbrica*).

115. *Tachado*: petiçión.

116. *Tachado*: rey.

EL BRAÇ MILITAR DE BARCELONA SEGONS UN CENS DEL JUNY DE L'ANY 1641. COMPOSICIÓ I ACTITUDS POLÍTIQUES

○ ————— ANTONI SIMON I TARRÉS
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

El Braç Militar

A les corts de Montsó de l'any 1389, el rei Joan I va concedir als membres de l'estament militar el privilegi de constituir-se com a corporació permanent. El privilegi reconeixia als militars el dret de reunir-se per tractar els afers de l'estament i, també, els atorgava la capacitat de tenir administració econòmica i segell propis. Inicialment, d'aquest cos corporatiu n'estaven exclosos els nobles i els magnats, però a les corts de Barcelona de l'any 1481, Ferran el Catòlic incorporà aquests graons de l'alta noblesa a la corporació dels militars.¹

Durant els segles XV i XVI, el Braç Militar no sembla haver tingut una gran activitat, però a l'inici del XVII, concretament des de l'any 1602, es reorganitzà i endegà una etapa caracteritzada per un creixent protagonisme polític, això fins a constituir, juntament amb la Diputació i el Consell de Cent, un dels «Tres Comuns» que van guiar la vida política del Principat fins a la fi de la guerra de Successió. El 1602, un estol de nobles encapçalats per Aleix d'Alentorn impulsà la redacció d'unes ordinations o estatuts del braç, així com l'elecció d'un protector o president, i també des de l'any 1623 es portava un dietari que recollia els acords de les reunions de la corporació.²

1. Sobre els orígens i la naturalesa del Braç Militar, vegeu: F. de SALVADOR, «El Real Cuerpo de la Nobleza, antiguo Brazo Militar del Principado de Cataluña y condados de Rossellón y de Cerdeña», *Hidalguía*, 5 (1957), p. 369-376; Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Vic: Eumo, 1987, p. 195; James S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona: Ariel, 1986, p. 98 i s.

2. El dietari del Braç Militar cobreix el període 1623-1711 i es troba dipositat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Generalitat, G-68 i G-69.

Aquesta revifalla del Braç Militar a l'inici de la centúria del Sis-cents cal relacionar-la, en primer lloc, amb les creixents tensions de la classe dirigent catalana amb la Corona, les quals van tenir en les torbacions de 1587-1593 un moment clau de referència.³ Una vegada finides les corts de 1599, aquesta dinàmica d'enfrontaments es tornà a avivar amb l'afer de les cinc constitucions manipulades pel poder reial i la resistència de les institucions catalanes a acceptar-les, un contenciós que derivà, el març del 1602, en l'empresonament del diputat i oïdor militars (Joan de Vilanova i Josep de Castellbell) pel virrei Lorenzo Suárez de Figueroa, duc de Feria.⁴ Aquests esdeveniments són fonamentals per explicar la reactivació del Braç Militar com a corporació, la qual, però, no obeeix només a la defensa dels interessos particulars del braç (reacció davant la detenció de dos dels seus membres i a la manipulació d'unes constitucions que afectaven el seu privilegi d'anar armats), sinó també a la salvaguarda de l'ordenament legal que regia la vida política del Principat, car els militars formaven part d'una classe dirigent on era arrelada una cultura política en què la defensa de les lleis i constitucions de la «terra» era assumida com un valor polític preminent.

En segon lloc, aquesta activació orgànica i política del Braç Militar té correspondència amb el procés d'urbanització de la noblesa catalana que, produït especialment des de final del segle XV, va concentrar bona part dels membres de l'estament a Barcelona. Aquest gruix de magnats, cavallers i membres de la petita noblesa va trobar en el braç un instrument polític per incidir en la vida política del Principat i també, tal com ha

3. Les recerques fonamentals de Miquel Pérez Latre sobre el tema tenen aquestes referències bàsiques: «Juntes de Braços i Diputació del General (1587-1593): un presidi de cavallers conspirant contra sa Magestat», *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 281-298; «Les torbacions de Catalunya (1585-1593). De les corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General», *Afers*, 23-24 (1996), p. 59-98; i *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic: Eumo, 2003, p. 181. Vegeu també Ernest BELENGUER, «La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)», pròleg al volum III dels *Dietaris de la Generalitat (DG)*, p. IX-XLVI, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1996.

4. Per aquest afer, vegeu el testimoniatge coetani de Jeroni PUJADES, *Dietari I*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1975, p. 174 i s.; i també el *Dietari fet en la casa de la Ciutat de Barcelona de tots los negocis y fets an succeit en les contentions y debats succitats sobre la captura dels senyors diputat y oidor militars y impressió de les constitucions*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), ms. L. 93; aquest manuscrit també es troba reproduït al *Dietari de l'Antich Consell Barceloní (DACB)*, vol. VII, Barcelona, 1898, p. 401-505.

apuntat James Amelang, per «confirmar la voz dominante de Barcelona dentro del conjunto de la aristocracia catalana».⁵

Tal com passava amb d'altres corporacions estamentals —per exemple la dels mercaders—, el Braç Militar va instituir una matrícula dels seus membres.⁶ Indiscutiblement, magnats, nobles i cavallers formaven part del braç, però les categories dels ciutadans honrats i dels «gaudints» (doctors en dret i en medicina que des de la reforma municipal de 1455 tenien un estatus privilegiat) podien comportar situacions dubtoses o ambigües. Tal com demostra el cens que ara donem a conèixer (amb una presència important de ciutadans honrats i «gaudints»), així com l'anàlisi estadística de la composició dels membres presents en les reunions celebrades pel Braç Militar durant el segle XVII,⁷ resulta clar que, almenys des d'aquesta centuria, existí un procés d'integració d'aquestes categories privilegiades en la corporació dels militars.

Cal remarcar que aquesta obertura social no solament va dotar el braç d'amplitud numèrica, sinó que també va reforçar els lligams que compactaven la nova classe dirigent que, des de finals del segle XV, havia fusionat el patriciat urbà barceloní dels ciutadans honrats amb els membres de la noblesa tradicional catalana.⁸ A una dinàmica de constants enllaços matrimonials entre els seus membres i a uns models compartits d'educació i cultura polítiques, s'hi afegia el control social —encara que no exclusiu— de les principals institucions catalanes (Diputació i Consell de Cent) i també, en aquest cas sí d'una manera exclusiva, del Braç Militar.

5. James AMELANG, *La formación de una clase...* (1986), p. 98.

6. El «Llibre Verd» o llibre de matrícula del Braç Militar es troba a l'ACA, Generalitat, G-225.

7. Vegeu J. AMELANG, *La formación de una clase...* (1986), p. 99 i s.

8. Sobre la composició i les característiques d'aquesta classe dirigent, vegeu bàsicament: J. H. ELLIOTT, «A provincial Aristocracy: the Catalan ruling class in the sixteenth and seventeenth centuries», *Homenaje a Jaume Vicens Vives II*, Barcelona, 1967, p. 125-141, traduït al català a *l'Avenç*, 40 (1981), p. 26-36; James AMELANG, *La formación de una clase...* (1986); del mateix autor, «La oligarquía urbana a la Barcelona moderna: una aproximación comparativa», *Recerques*, 13 (1983), p. 7-25; Joan Lluís PALOS, «Vivir en Barcelona. Sugerencias para una conceptualización de la élite ciudadana en los siglos XVI-XVII», *Manuscritos*, 7 (1988), p. 263-283; Pere MOLAS, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Vic: Eumo, 2004; M. Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Familia i poder a Catalunya 1516-1626*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997.

L'origen del cens del Braç Militar del juny de 1641: la campanya per recuperar Tarragona

Fins ara, dels membres del Braç Militar residents a la capital catalana el segle XVII, només se'n coneixia un recompte que, motivat per la campanya d'expugnació de la fortalesa de Salses, va ser elaborat a l'inici del mes de desembre de l'any 1639; segons aquest cens, en aquella data, hi havia 174 cavallers residents a Barcelona.⁹ En aquest article aportem una nòmina que, feta un any i mig més tard, resulta força més completa i que, a més, ens proporciona valuosa informació complementària sobre cadascun dels membres del braç residents a la Ciutat Comtal. Es tracta d'una relació nominal elaborada amb motiu d'un repartiment o talla organitzada pel Braç Militar el mes de juny de l'any 1641; la seva finalitat era mantenir una companyia de soldats que s'incorporés al setge que, des de mitjan maig, tractava de rendir la ciutat de Tarragona.

Des de la victòria alliberadora de Montjuïc (26 de gener) i de l'arribada del mariscal La Mothe a Barcelona (20 de febrer), els efectius franco-catalans que s'enfrontaven als exèrcits de la monarquia espanyola s'incrementaren significativament gràcies, sobretot, a l'entrada de tropes gal·les al Principat.¹⁰ El principal objectiu militar i polític de les institucions catalanes era recuperar Tarragona —la qual, la vigília del Nadal de l'any anterior, s'havia lliurat al marquès de Los Vélez— i, alhora, expulsar l'exèrcit invasor castellà de les terres del Principat. La vinguda a les costes catalanes de l'armada francesa comandada per Enric de Sourdis, arquebisbe de Bourdeus, inclinà, des de l'inici del maig del 1641, la balança militar a favor dels francocatalans.¹¹

Després que francesos i catalans es fessin amb Valls, Reus i Torredembarra, anaren caient les altres places que protegien Tarragona: el dia 13 de maig, La Mothe conquerí el fort de Constantí i, durant la mateixa jornada, l'armada francesa es va fer amb el port dels Alfacs; des de llavors el setge

9. J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana 1598-1640*, Barcelona: Vicens Vives, 1966, p. 61.

10. Una mostra de la primeria de juliol de 1641 xifrava les tropes franceses en 5.500-6.000 infants i 3.000 cavalls (Manuel GÜELL, *El setge de Tarragona de 1641*, Tarragona: Arola, 2003, p. 39).

11. Vegeu Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa 1640-1659*, Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1956, p. 152 i s.; M. GÜELL, *El setge de Tarragona...* (2003), especialment p. 77 i s.; i la documentació editada al *Memorial Histórico Español* (MHE), XXIII (1891), p. 39-199.

de l'antiga *Tarraco* es tancà per mar i per terra. Tanmateix, les defenses fortificades de Tarragona i el nombrós contingent espanyol que les defensava feien inviable un assalt directe a la ciutat. La Mothe i la resta de comandaments comptaven expugnar-la a còpia d'escanyar el subministrament de les subsistències. Ben aviat, els tarragonins i els milers de soldats espanyols —ara comandats per Frederic Colona, substituït del marquès de Los Vélez— van començar a patir el malson de la fam.¹²

L'amenaça d'un possible socors espanyol que trenqués el setge de la ciutat i la demanda d'una major col·laboració militar catalana de part dels comandaments francesos, van fer activar les capacitats mobilitzadores de les institucions catalanes. Des de Constantí, en una carta datada el 4 de juny, el diputat militar Francesc Tamarit exposava als altres consistorials residents a la capital catalana «la necessitat tenim de gent per los avisos tenim: cert és que lo enemich vol socórrer Tarragona, lo que seria en notable dany de la província. Espero que V.S. haurà pres acertada resolució en què vinga gent ab tota brevetat conforme la necessitat demana, y seria prou més rahó que la província en esta ocasió fes major servey que no féu per a Salsas, per ser major la causa y lo dany que'n pot resultar no fent-ho».¹³ Uns dies després, des del mateix Constantí, *monsieur* d'Argenson també pressionava els diputats dient que «la falta que té esta campanya de la gent del pays, no-u haguera cregut que no-u hagués vist. Per al qual effecte convé tota la gent pugués per a que, en cas lo enemich vulga socórrer Tarragona, se li pugua resistir».¹⁴

Encara que el país estava molt castigat pels allotjaments i les campanyes militars anteriors, les institucions que guiaven el procés revolucionari català decidiren impulsar un nou gran esforç mobilitzador per a la recu-

12. Diversos testimoniatges coetanis ens parlen de la fretura que patien els tarragonins. Miquel PARETS va escriure al seu diari que «estant los sitiats de la siutat de Terragona molt apretats per mar y per terra, no dexant entrar ni exir ningú que no-l prenguessen la armada de mar, de una part, y la de terra, per altre; de modo que patien molts manteniments y de moltes coses», *De molts sucesos que han sucçyt dins Barcelona...*, Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), ms. 224, f. 81; al seu torn, Ramon RUBÍ també va descriure la dramàtica situació dels assetjats: «comiéronse los cercados su caballería, y los machos, mulas, borricos, cuerpos de hombres muertos, bómitos de enfermos y últimamente bibían con seis onzas de trigo, que no havia molinos ni forma de mler el trigo sino entre dos piedras», *Relación del levantamiento...*, editada per Antoni SIMON TARRÉS, *Cròniques de la Guerra dels Segadors*, Barcelona: Curial, 2003, p. 304.

13. Carta editada al *MHE* XXIII (1891), p. 206-208. La citació a p. 207.

14. Carta editada al *MHE* XXIII (1891), p. 213-214. La citació a p. 213.

peració de Tarragona. Tot sembla indicar que foren els consellers de Barcelona els qui prengueren la iniciativa en aquesta activació humana i militar. A començament de juny, el Consell de Cent també havia rebut dues cartes del conseller terç Pere Joan Rossell demanant un esforç militar. En aquestes missives, escrites des del front de Tarragona, Rossell transcrivía uns avisos confidencials procedents de Madrid, els quals asseguraven que els espanyols es preparaven per socórrer Tarragona tant per mar com per terra. Rossell instava el consistori barcelonès que «se ha de procurar per tots los medis possibles per a que los senyors diputats, conforme escriu lo senyor diputat militar fassan que las universitats acudan ab soldats i dinés».¹⁵

Aquestes cartes esperonaren els consellers de Barcelona, els quals, el dia 5 de juny, a través de Jeroni de Gaver i de Josep Móra, enviaren una ambaixada a la Diputació cercant una «uniforma resolució» d'ambdues institucions per a la mobilització general del Principat. El text portat per la legació asseverava que «lo universal remey [de Catalunya] consisteix en un copiós número de gent per a nostra deffensa» i demanava als diputats «se sie servit tenir la mà apretada en què las universitats fassen promptament lo número de gent que han offert, manant per acò les diligències convenients»,¹⁶ i, els dies següents, consellers i diputats van mantenir diverses reunions per concretar aquest objectiu. La notícia de la victòria de la batalla de Tamarit (11 de juny) coincideix amb la proposició dels consellers de Barcelona d'allistar d'una manera urgent tropes per reforçar el setge de Tarragona.¹⁷ Sabem que el Consell de Cent, llavors encapçalat pel jurisconsult Joan Pere Fontanella, envià una ambaixada a la Diputació i acabà de convèncer aquesta institució per decretar una mobilització general de tot el Principat: «que acuda tota Cataluña, de deu hu»;¹⁸ ahora que una altra

15. Editada al *Dietari de l'Antich Consell Barcelona (DACB)* XII, Barcelona, 1910, apèndix XXXIII, p. 825-828, que inclou una còpia dels «avisos» procedents de Madrid. La citació a p. 826.

16. El text de la legació del Consell de Cent es pot trobar al *DACB* XXXIII (1910), p. 643; i també als *DG*, V (1999), p. 1179-1180.

17. *Convocat i congregat lo Savi Consell de Cent. Iurats de la present ciutat...* [Proposició del conseller en cap de Barcelona sobre la urgència d'allistar soldats que impedeixin l'arribada de reforços a les tropes assetjades pels catalans a Tarragona, 11 de juny de 1641]. Una còpia d'aquest text imprès es pot consultar a la Biblioteca de Catalunya (BC), Fullets Bonsoms, 5.243.

18. M. GÜELL, *El setge de Tarragona...* (2003), p. 36, i del mateix autor «Lleves i demografia. Un camí inescrutable?», *Historia et Documenta*, 2 (1995), p. 67-81, especialment p. 79-81.

legació demanà també al Braç Militar «la dècima de cada hu de dit stament [...] per tot lo temps serà menester en tràurer lo exèrcit enemich de Tarragona».¹⁹ És a partir d'aquesta petició del consistori barceloní que el Braç Militar —que des de l'elecció del 3 de maig d'aquell 1641 tenia com a protector Domènec Moradell—²⁰ va decidir elaborar un cens de les persones de l'estament residents a la capital catalana.

El cens es va confeccionar amb gran celeritat i una primera versió ja era enllestida dos dies després (el 13 de juny), encara que posteriorment el recompte seria completat amb nous noms de militars i vídues d'aquests residents a la capital catalana. Aquell mateix 13 de juny, el Braç Militar decidí contestar el requeriment fet dos dies abans pel Consell de Cent elaborant un informe que va ser traslladat als consellers el dia següent a través d'una ambaixada portada per Francesc Vilalba, Narcís Ramon Marc i Dídac Bisbe.²¹ El Braç Militar comunicà al consistori barceloní els resultats del cens, tot remarcant que la majoria de membres no majors de cinquanta anys ja estaven ocupats al front de guerra o bé als càrrecs de les institucions catalanes, i que sols restaven «vagants» trenta-cinc persones.²² Tanmateix, els militars barcelonins deien que «conciderada la apretada ocasió y quant bé ha de aparexer que's fasa un esforç per part de l'estament militar», i comunicaven als consellers que llevarien una companyia de soldats a la seva costa per enviar al setge de Tarragona. Detallaven que, per pagar l'esmentada companyia, recaptarien mensualment una «taxa moderada» a cadascun dels membres de l'estament, vídues incloses, exceptuant-ne, però, les persones que ja estaven a la guerra, que hi tenien fills o que ocupaven determinats càrrecs institucionals. El Braç Militar demanava que el cobrament de la taxa fos executat pels oficials de la Diputació, institució de la qual també es requeria «armas, bandera i caxa» per als soldats. Finalment, els militars barcelonins tornaven a remarcar la implicació de molts membres del braç

19. ACA, Generalitat, 69-I, Dietari del Braç Militar, f. 343v.

20. Els altres càrrecs eren ocupats per Francesc Aiguaviva (clavari), Jacint Vilanova (síndic), Ferran Fivaller, Narcís Ramon Marc, Jeroni Navel i Josep Ximenis (consellers). ACA, Generalitat, 69-I, Dietari del Braç Militar, f. 330-331.

21. *DACB*, XII (1910), p. 645.

22. Aquesta és la xifra que es dona a l'informe del Dietari del Braç Militar que s'havia de traslladar als consellers, en canvi el *DACB* XII (1910) que dona la notícia de l'ambaixada del dia 14 de juny diu que «sols se troban vuy trenta quatre persones per a poder servir», p. 645, però, la nostra anàlisi del cens ofereix, tal com veurem, una xifra una mica superior.

en la guerra i que l'esforç de llevar la companyia era «per a que prenguen los demás exemple del que han de obrar en semblants ocasions».²³

Una radiografia del Braç Militar

La llista de membres del Braç Militar residents a Barcelona és dividida en dos blocs ben diferenciats i comptabilitzats d'una manera separada: el de les vídues relictas (supervivents) de difunts membres del braç i el dels militars barons vius.²⁴ Una primera relació de les vídues arribava fins a la xifra de vuitanta-una (en la numeració de l'oficial escrivent només arriba a vuitanta per una repetició de l'ordre numèric), però uns apuntaments posteriors (alguns fets per una altra mà) elevaren el total de vídues a noranta-dues. D'aquest total sis tenien fills a la guerra i, per tant, quedaren exemptes de la talla; per a la resta s'establí una escala amb cinc esglaons contributius (de zero a deu lliures per mesada). El seu resum estadístic seria el següent:

TAULA 1

CONTRIBUCIÓ DE LES VÍDUES NO EXEMPTES DEL BRAÇ MILITAR RESIDENTS A BARCELONA

Taxa (en lliures)	Vídues	% vídues respecte al total	Contribució (en lliures)
10	13	15,11	130
5	26	30,23	130
3	20	23,25	60
2	19	22,09	38
0	8	9,30	-
TOTAL	86	100	358

Així, les vídues no exemptes havien de contribuir amb 358 lliures, la qual cosa significava una mitjana de 4,16 lliures, una xifra força superior, tal com veurem tot seguit, a la mitjana contributiva dels militars barons vius.

El cens dels militars barons oferia, d'entrada, una relació numerada de dos-cents cinquanta-nou membres, a la qual, per apuntaments posteriors,

23. ACA, Generalitat 69-I, Dietari de Braç Militar, f. 354.

24. El cens es troba entre els f. 345 i 352 del volum del Dietari del Braç Militar, ACA, Generalitat, 69-I.

s'hi afegiren nou militars més, fins a un total de dos-cents seixanta-vuit integrants barons del Braç Militar residents a Barcelona. La rapidesa amb què fou confeccionat el cens (dos dies) explicaria aquests noms addicionats. El recompte dels barons membres del Braç Militar és força més informatiu que el de les vídues, però també és d'una lectura més complexa. Així, són molt més nombrosos els membres de l'estament exempts de pagar la talla i també són més variades les causes de l'exempció. Van restar lliures de contribuir els diputats i els oïdors del General, el conseller en cap de Barcelona, els militars que eren a la guerra o que hi tenien fills, els ambaixadors retinguts a Madrid (no així Rafael de Cervera, ambaixador a Portugal), els ostatges enviats a la Cort de París el novembre del 1640 i un noble menor d'edat (Francesc d'Erill i Orcau). Pel que fa als membres del braç que s'havien passat al bàndol filipista (en aquells moments només disset) i que figuren en el cens com a «absents»,²⁵ el criteri és divers i en alguns casos se'ls fixa una taxa, mentre que en altres no.

En conjunt, del total dels dos-cents seixanta-vuit barons del Braç Militar residents a Barcelona, noranta-un eren exempts de la talla per aquestes diverses causes i cent setanta-set estaven obligats a contribuir. L'esglaonament de la taxa era més matisat que no pas en el cas de les vídues, amb un total de set categories que anaven de 0 a 10 lliures. La distribució de la talla resta resumida en l'estadística següent:

TAULA 2

CONTRIBUCIÓ DELS MILITARS BARONS RESIDENTS A BARCELONA

Taxa (en lliures)	Militars	% militars respecte al total	Contribució (en lliures)
10	8	4,51	80
5	32	18,07	160
4	2	1,12	8
3	66	37,28	198
2	31	17,51	62
1	10	5,64	10
0	28	15,81	-
TOTAL	177	100	518

25. Hem pogut contrastar la identificació d'«absents» amb exiliats filipistes a partir de la informació subministrada per Jordi VIDAL PLA, *Guerra dels Segadors i crisi social*, Barcelona: Edicions 62, 1984, apèndix I.

La mitjana contributiva dels militars no exempts era, per tant, de 2,92 lliures, força més baixa que no pas la de les vídues. És cert que existia una diversitat de situacions més gran entre els barons membres del Braç Militar i que això pot contribuir a explicar aquesta desigualtat contributiva, però ens inclinem a pensar que la causa fonamental d'aquesta dissimilitud es trobaria en el control sobre l'organització i distribució de la talla, el qual estaria en mans dels càrrecs del Braç Militar, tots barons.

A més d'aquesta informació contributiva, el cens ofereix dades sobre l'activitat institucional i militar dels membres del braç. Aquesta era una informació necessària per demostrar al Consell de Cent que ja existia una forta implicació dels militars barcelonins en la guerra i en l'activitat organitzativa d'aquesta, bé a través de la seva presència al front de guerra bé amb l'exercici de càrrecs a la Diputació i al Consell de Cent (alguns també de naturalesa militar com ara els de la Coronela). Igualment la relació dels membres del braç majors de cinquanta anys i dels malalts o impeditos, feia baixar la xifra dels «vagants», que l'ambaixada del dia catorze de juny fixava en trenta-cinc, encara que nosaltres (sumant-hi els noms afegits posteriorment) hem trobat més alta: quaranta-vuit. El resum estadístic de la situació dels militars barons del Braç Militar residents a la capital catalana seria el següent:

TAULA 3

SITUACIÓ DELS MEMBRES BARONS DEL BRAÇ MILITAR RESIDENTS A BARCELONA

1.	Ocupant un càrrec institucional	64
2.	Ocupant un càrrec institucional i presents a front de guerra	1
3.	Ocupant un càrrec institucional i malalt	1
4.	Ocupant un càrrec institucional amb el fill a la guerra	2
5.	Ocupant un càrrec institucional i major d'edat	5
6.	Malalts o impeditos	7
7.	Majors d'edat	44
8.	Majors d'edat amb un fill a la guerra	7
9.	Amb un fill a la guerra	2
10.	Menor d'edat	1
11.	Ambaixadors i ostatges	9
12.	Al front de guerra	58
13.	Sense ocupació «vagants»	48
14.	Exiliats filipistes «absents»	17
TOTAL		268

La lectura global de les xifres aportades pel cens del juny de 1641 ens permet les consideracions següents sobre la dimensió i estructura del Braç Militar barceloní, així com sobre el seu posicionament polític en la fase inicial de la guerra de Separació de Catalunya de la monarquia espanyola:

1. El nombre total dels membres del Braç Militar residents a Barcelona (vídues incloses) arriba a 360, una xifra força superior a la del recompte de l'any 1639 donat a conèixer per J. H. Elliott (174 nobles i cavallers) que ja hem comentat. La millora del cens del juny del 1641 obeeix, ben segurament, a causes diverses: a) la inclusió de les vídues; b) unes circumstàncies d'elaboració distintes, car mentre a la tardor de 1639 el Braç Militar era molt refractari a la mobilització general per recuperar Salses, ara semblava estar ben disposat a contribuir en la campanya per recuperar Tarragona; c) finalment, també, en el 1641, s'adoptà un criteri més ampli en l'elaboració del cens, en el qual s'hi compten els membres de la noblesa, els ciutadans honrats i també els membres de les professions liberals (juristes i metges) que tenien la consideració de «gaudints»; en el cens, per exemple, hi figuren juriconsults ben coneguts com Jaume Càncer, Acaci de Ripoll o Lluís València.
2. En l'àmbit polític, hom pot apreciar que, en el moment que fou confeccionat el cens, existia un important compromís del Braç Militar barceloní amb el procés revolucionari català. Un percentatge molt elevat dels seus membres es trobava al front de guerra (en una proporció molt superior a la dècima que demanaven el Consell de Cent i la Diputació), i molts altres dels seus integrants ocupaven càrrecs institucionals, alguns d'ells de naturalesa militar. Així mateix, a través del cens, podem apreciar com, en aquell moment, els exiliats filipistes membres del Braç Militar eren encara escassos: només uns disset. Aquesta idea de compromís del Braç Militar amb la revolució catalana iniciada l'any anterior, també quedaria reforçada per l'enviament al front de guerra d'alguns membres «vagants» del braç,²⁶ així com per la voluntat de finançar la companyia de soldats i per l'alt compliment en el pagament

26. El Braç Militar volgué incrementar la seva implicació en el setge de Tarragona amb la «tramesa de deu cavallers» pagats pel braç, cosa que fou comunicada al Consell de Cent el dia 27 de juny dient que «y si més se hagués pogut fer se hauria fet perquè sempre està desitjant obrar en bé universal de la província y Server de V.S.», *DACB* XII (1910), p. 651.

de la talla destinada a mantenir-la: segons els càlculs del mateix braç, de la mesada de juny foren cobrades 673 lliures, 5 sous i 10 diners, i restava només per recaptar 124 lliures, és a dir, hi hagué un compliment de les obligacions contributives de l'ordre d'un 84%.

És cert que alguns del militars barcelonins podien actuar condicionats per les circumstàncies i les pressions derivades d'una situació de guerra oberta i pròxima. El testimoniatge de Miquel Parets apunta a l'existència d'aquesta mena de casos; segons aquest assaonador barceloní, doblat a cronista, quan durant la Pasqua del 1641 es feren celebracions i alimàries pel lliurament de Catalunya al Rei Cristianíssim: «molts n'í que feyen alimàries com a forsos perquè eren casi declarats al rey de Castella, sinó que u feyan perquè no-s mogués un avalot quantra d'ells.»²⁷ Tanmateix, l'actitud predominant en aquells moments dins el Braç Militar era la d'un arrencament comú amb les altres institucions que conduïen el procés revolucionari català. Després, el fracàs en l'objectiu d'expulsar els exèrcits espanyols de les terres del Principat, les arbitrietats de l'administració francesa, els tropells perpetrats pels exèrcits gals contra les poblacions i l'imperatiu de jurar fidelitat al rei de França, anaren esbardellant aquest posicionament polític del Braç Militar.

ANNEX

MEMBRES DEL BRAÇ MILITAR HABITANTS A BARCELONA (JUNY DE 1641)

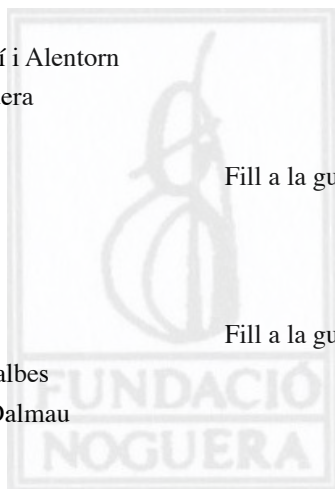
(S'han regularitzat els noms i cognoms de les vídues i militars del cens)

«Lista de las viudas relictas de las personas de l'estament militar habitants en Barcelona i taxia feta per a poder enviar una companyia de socorro a Tarragona y mantenir-la per cada mes.»

	<i>Fill a la guerra</i>	<i>Taxa (lliures)</i>
1. Victòria Granollacs i Millars		5
2. Caterina Espano		
3. Maria Frigola i Llobregat		3
4. Elena Hipòlit		5
5. Mònica Miquel Marlès		5
6. Agnès Agulló, comtessa de Vallfogona		10

27. Miquel PARETS, *De molts sucesos...*, f. 78v.

	<i>Fill a la guerra</i>	<i>Taxa (lliures)</i>
7. Àngela Soler i Peguera		5
8. Anna Codina		10
9. Àngela Espiga		3
10. Isabel Agullana		10
11. Victòria Astor		5
12. Cristina Cassador		5
13. Elena Cardona i Calvet		3
14. Fulgència Cassador		2
15. Clemència Benet		5
16. Emerenciana de Llordat		5
17. Jerònima Grau		2
18. Paula Pol		2
19. Maria Praxedis Càrcer i Bals		2
20. Maria Cortit		2
21. Francesca Cortit		
22. Coloma Ninot		5
23. Jerònima de Cardona		5
24. Marianna Salbà		5
25. Francesca Vilaplana		3
26. Marianna Bolet		5
27. Jerònima Sala		5
28. Isabel Dansa		5
29. Stasia Malla		5
30. Marca de Rocabertí i Alentorn		10
31. Clemència de Peguera		5
32. Marca de Guimerà		3
33. Lluïsa d'Ardena	Fill a la guerra	
34. Eugènia d'Erill		10
35. Marina de Josa		5
36. Isabel Casamitjana		2
37. Isabel Torres	Fill a la guerra	
38. Anna Maria de Gualbes		5
39. Marianna Garbí i Dalmau		3

	<i>Fill a la guerra</i>	<i>Taxa (lliures)</i>
40. Elena de Llupià		3
41. Comtessa de Peralada		10
42. Marianna Tamarit	Fill a la guerra	
43. Comtessa de Santa Coloma		10
44. Victòria Gilabert		3
45. Àngela d'Alentorn		2
46. Anna Boixadors		3
47. Estefania Terré		5
48. Marca Terré i Sarriera		5
49. Agraïda de Pinós		5
50. Comtessa de Geduli		10
51. Isabel d'Argençola		3
52. Baronesa de Terré		2
53. Marianna Vallgornera		3
54. La viuda Gori		
55. Maria Ramon i Illa		2
56. [...] Servat		2
57. Maria Judice Fresco		5
58. Eulàlia Ferrer i Jordà		5
59. [...] Cànoves		10
60. Anna Ferrera i Sors		3
61. Marianna Santjoan		
62. Isabel Fontanet		3
63. Francesca Xevelós		5
64. Clara Fivaller		2
65. Maria de Rocabertí i Pau		10
66. Victòria Valencià	Fill a la guerra	
67. Albina Pons i Camps		3
68. Maria Vives	Fill a la guerra	
69. Clemència Armengol		
70. Joana Sagarriga		5
71. Marianna de Guiamet	Fill a la guerra	
72. Magdalena Pla i Llätzer		3

	<i>Fill a la guerra</i>	<i>Taxa (lliures)</i>
73. Magdalena Puig i Quintana		
74. Isabel de Peguera		
75. Eulàlia Muxiga		3
76. Anna Sabater i Meca		2
77. Comtessa de Montagut		10
78. Caterina de Queralt		5
79. Marca Terré i Granollacs		3
80. Elena d'Alentorn i Junyent		3
81. Comtessa d'Erill		10
82. La viuda Lluçàs		3
83. La viuda Aguilar		3
84. Comtessa de Quirra i Vallfogona		10
85. Duquessa de Cardona		
86. La viuda Rubió		2
87. Anna Rubí Marimón i de Guimerà		2
88. Margarida Palau		2
89. Joana Pardina		2
90. La viuda d'Antoni Càrcer		2
91. La viuda de Pau [...]		2
92. La senyora Calders d'Olmèra		2

«Lista de las personas de l'estament militar habitants en Barcelona y tatxa feta per cada mes per ocasió dels socorros se ha de enviar a l'exèrcit està sobre Tarragona; y las que están en la guerra y las ocupadas en càrrechs de la ciutat y las que passan de sinquanta anys de edat y las que estan libres per a nar a la guerra.»

		<i>Taxa (lliures)</i>
1. Francesc Tamarit	diputat	
2. Josep Miquel Quintana	diputat	
3. Rafel Antic	oïdor	
4. Rafael Cerdà	oïdor	
5. Josep Fontanella	assessor	5
6. Josep de Urrea	racional	5
7. Josep Quintana	regent de comptes. A la guerra	
8. Miquel Móra	defenedor. Impedit per malaltia	2

		<i>Taxa (lliures)</i>
9.	Francesc Móra	capità de la ciutat
10.	Agustí Dalmau	síndic del General 3
11.	Joan Soler	oficial del General 3
12.	Segimon Bofill, major	impedit per malaltia 2
13.	Segimon Bofill, menor	oficial del General
14.	Joan Carreres	oficial del General 2
15.	Bartomeu Soler	oficial del General 1
16.	Francesc Descatllar i Sorribes	a la guerra
17.	Vicens Magarola	oficial del General 5
18.	Jeroni de Gaver	clavari 5
19.	Joan Tello	2
20.	Joan Massó	absent 3
21.	Ramon Rubí	absent 3
22.	Francesc Corts	absent 3
23.	Miquel Carreres	3
24.	Miquel Carreres, menor	Consell de Cent 3
25.	Benet Anglessell	absent
26.	Onofre d'Argençola	absent
27.	Francesc Molera	advocat de pobres 3
28.	Bernat Olzina	advocat de pobres 3
29.	Bernat de Cabrera	major de cinquanta anys 3
30.	Antic Servat	2
31.	Domènec Moradell	protector del braç 3
32.	Joan Lluís de Calders	major d'edat 3
33.	Felip Sorribes i Rovira	és fora 3
34.	Pere Aimeric i Cruïlles	consell de guerra 5
35.	Antoni d'Aragall	malalt 3
36.	Comte de Centelles	major de dies 10
37.	Joan de Blanes	5
38.	Joan d'Argençola	a la guerra
39.	Frederic de Meca i Clasquerí	major d'edat
40.	Pere Vila i Clasquerí	absent 2
41.	Jacint Fàbregas	de consell i capità 2

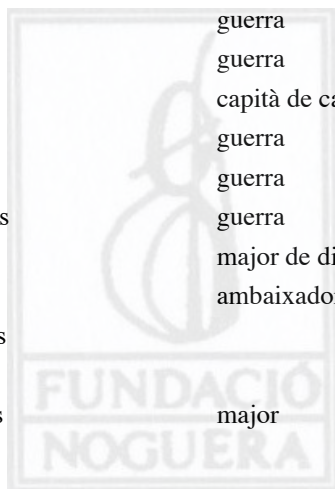
		<i>Taxa (lliures)</i>
42.	Josep Olmera de Consell de Cent	2
43.	Josep Riu a la guerra	
44.	Dídac Riu i Cortit oficial del General	2
45.	Pau Amat, major major de dies	5
46.	Pau Amat, menor capità	5
47.	Joan Josep Amigant	5
48.	Josep Berart major de dies	10
49.	Francesc Puigjaner consell d'hisenda	3
50.	Dídac Soler guerra	
51.	Enric de Sentmenat	3
52.	Ferran Fivaller capità de la ciutat	3
53.	Lluís Tormo major d'edat	5
54.	Jacint de Vilanova síndic del braç	3
55.	Guerau de Guardiola absent	
56.	Francesc Aiguaviva i Tamarit major de dies	3
57.	Felip Farreres major de dies. Fill a la guerra	
58.	Jeroni d'Agulló a la guerra	
59.	Felip Alegre	3
60.	Felip Vilanna fill a la guerra	
61.	Pau Ferran major de dies	10
62.	Miquel Joan Granollacs i Prat major d'edat. Fill a la guerra	
63.	Narcís Ramon Maurici capità de la ciutat	4
64.	Pere Reguer major de dies	10
65.	Lluís Llull i Boixadors major de dies	3
66.	Felip Boixadors tauler de la ciutat	3
67.	Ramon Boixadors	2
68.	Melcior Granollacs major d'edat	5
69.	Ramon Copons malalt	2
70.	Pere Joan Puigvert i de Manresa	2
71.	Maties de Santjoan	2
72.	Jacobo de Negro major de dies	10
73.	Cèsar Babau i Vilallonga fill a la guerra	
74.	Francesc Gamis Consell de Cent	3

		<i>Taxa (lliures)</i>
75.	Dídac Vergós i Sorribes	a la guerra
76.	Francesc Sala	consell de Cent i capità
77.	Francesc d'Erill i Orcau	menor d'edat
78.	Baltasar Càrcer	guerra
79.	Joan Tamarit	guerra
80.	Jeroni Tamarit	guerra
81.	Damià Janer	major d'edat
82.	Francesc Santgenís	de consell
83.	Francesc Vilalba	fill a la guerra
84.	Lluís Descatllar	major d'edat
85.	Pere Pau Lloelles	major d'edat
86.	Rafael Bonaventura de Gualbes	obrer de la ciutat
87.	Llàtzer Iglésies	major d'edat
88.	Francesc Vila	capità de la ciutat
89.	Jeroni Romeu	
90.	Dimas Pobla	
91.	Antoni Magarola	major d'edat
92.	Joan Baptista Monfar	capità d'artilleria
93.	Berenguer d'Oms	major d'edat
94.	Hereus de don Josep Calvo	
95.	Andreu Blan i de Ribera	major d'edat
96.	Jaume Càncer	major d'edat
97.	Antic Saleta Morgades	major d'edat
98.	Galceran Nebot	capità i Consell de Cent
99.	Josep Móra	Consell de Cent
100.	Francesc Junyent	guerra
101.	Joan Claret i d'Oluja	major d'edat
102.	Pere Planella	guerra
103.	Jaume Descatllar	guerra
104.	Jeroni Alemany	major d'edat. Fill a la guerra
105.	Joan Pere Fontanella	conseller en cap
106.	Josep Galceran de Pinós	capità de cavalls
107.	Josep d'Ardena	capità de cavalls

		<i>Taxa (lliures)</i>
108.	Joan Castelló	de consell i major d'edat 2
109.	Galceran Dusai	mestre de camp 3
110.	Bernat Terré	major d'edat 3
111.	Jeroni Nadal	3
112.	Josep de Serralta	Consell de Cent 1
113.	Antoni Miralles	major d'edat 10
114.	Martí d'Agullana	major d'edat 10
115.	Jaume Bru	ambaixador a França
116.	Josep Jover	Consell de Cent 3
117.	Agustí Novell	capità 3
118.	Rafael Grimosacs	capità 3
119.	Martí Joan de Malla	major de dies 1
120.	Jeroni de Calders	ambaixador
121.	Felip Ferran	5
122.	Francesc Xetmar	Consell de Cent. Fill a la guerra
123.	Francesc Marí	de consell. Fill a la guerra
124.	Joan Sentmenat	guerra
125.	Agustí Sentmenat	guerra
126.	Francesc Sentmenat	guerra
127.	Josep Margarit i de Biure	guerra
128.	Felip de Copons	Audiència 3
129.	Josep Espuny	de consell i major d'edat 3
130.	Joan Pau Xetmar	major d'edat 2
131.	Josep de Navel	mestre de camp
132.	Jeroni de Navel	ambaixador
133.	Ambròs Gallart	capità i major d'edat 3
134.	Tomàs Fontanet	absent
135.	Pelegrí Berardo	major d'edat. Fill a la guerra
136.	Comte de Santa Coloma	absent
137.	Joaquim Margarit	major d'edat 5
138.	Josep Ximenis i Montrodon	junta d'hisenda 3
139.	Acaci de Ripoll	major d'edat 2
140.	Tomàs Massip	capità 2

		<i>Taxa (lliures)</i>	
141.	Ramon Olmera	major de dies	
142.	Cristòfol Cornell	Audiència i major d'edat	3
143.	Josep Molins	guerra	
144.	Bernat Salbà	capità i major d'edat	5
145.	Ramon Salbà	capità	
146.	Ramon Roig		2
147.	Miquel Clariana	major d'edat	5
148.	Josep Clariana	absent	
149.	Josep Montaner		1
150.	Francesc Joan Vergós	Consell de Cent	3
151.	Joan Cellers	guerra	
152.	Francesc Guerau	major d'edat	3
153.	Josep de Corbera i Santcliment	guerra	
154.	Carles Bertrolà	guerra	
155.	Daniel de Marimon	absent	
156.	Miquel Teixidor		3
157.	Lluís Valencià	guerra	
158.	Pere Desbosc i Santvicens	major d'edat. Fill a la guerra	
159.	Frederic Desbosc	guerra	
160.	Jacint Sala	ambaixador	
161.	Josep Espiga		
162.	Francesc d'Orís i Vallgornera	guerra	
163.	Bernardí de Marimon	absent	
164.	Joan de Marimon	absent	
165.	Aleix Tristany	Consell de Cent	2
166.	Vescomte de Joc	malalt	
167.	Jaume Damians	Consell de Cent	5
168.	Jaume Magarola	oficial de la seca	5
169.	Dídac Bisbe Vidal	mostassà	2
170.	Josep Massana	de consell	5
171.	Sebastià Miralles	major d'edat	3
172.	Ramon de Calders i de Segur	guerra	
173.	Gaspar de Prat	major d'edat	3

		<i>Taxa (lliures)</i>
174.	Marià Vives	guerra
175.	Miquel Ramona	malalt 3
176.	Antoni Descatllar	major
177.	Francesc Descatllar	guerra
178.	Dídac Monfar i Sors	ambaixador
179.	Ramon Sagarriga	absent
180.	Lluís Sans	capità 2
181.	Cristòfol d'Icart	absent. Fill a la guerra
182.	Guerau Reguer	guerra
183.	Francesc Grimau	major 3
184.	Aleix Grimau	Fill a la guerra 3
185.	Jaume Falcó	malalt 3
186.	Pau Puigvert	
187.	Francesc Ponsic	guerra
188.	Magí Florença	Consell de Cent 5
189.	Ramon Romeu	capità 3
190.	Àlvar Antoni Bosser	3
191.	Francesc Gravalosa i Amat	ambaixador
192.	Alexandre Cordelles	major d'edat
193.	Jeroni d'Argençola	guerra
194.	Felip Roger	malalt 5
195.	Jofre Rebolledo	absent
196.	Lluís de Peguera	guerra
197.	Antoni Cassador	guerra
198.	Josep Amat	capità de cavalls
199.	Dalmau d'Ivorra	guerra
200.	Josep Sacosta	guerra
201.	Francesc Sorribes	guerra
202.	Felip Sorribes	major de dies
203.	Dimas Safont	ambaixador
204.	Frederic Desvalls	
205.	Pau Astor	5
206.	Nuri Joan Vergós	major 1

		<i>Taxa (lliures)</i>
207.	Francesc Joan Magarola	absent 3
208.	Josep Maduxer	veguer
209.	Jaume Llobregat i Amell	2
210.	Joan Baptista Corbera i Santcliment	guerra
211.	Agustí Pexau	Consell de Cent 5
212.	Rafael Cervera	a Portugal 3
213.	Joan de Peguera	ambaixador
214.	Lluís de Rajadell	guerra
215.	Miquel de Cardona	major de dies 3
216.	Vicens de Cloquella	
217.	Francesc d'Oms	
218.	Francesc de Corbera	guerra
219.	Jeroni Miquel	sergent major 3
220.	Jeroni Arenys	1
221.	Jacint Reguer	guerra
222.	Francesc Soler	consell de Barcelona
223.	Joan Francesc Melgar	veguer de Barcelona 3
224.	Batista Rubió	guerra
225.	Dídac de Paz	major 2
226.	Senyor de Benavent	guerra
227.	Felicià Saiol i fill	guerra
228.	Joan Aragó	Consell de Cent 3
229.	Ramon de Guimerà	consell de guerra 5
230.	Joan Baptista Codina	ambaixador
231.	Manuel Guiamet	guerra
232.	Llorenç Ronís	3
233.	Bartomeu Monràs	2
234.	Miquel Rodó	algotzir 3
235.	Antoni Seguí	Consell de Cent 5
236.	Jeroni Puigvert	
237.	Josep Pexau	capità 2
238.	Jaume Lamarca	1
239.	Francesc Tord	major d'edat 3

		<i>Taxa (lliures)</i>	
240.	Manuel de Sentmenat	capità de cavalls	
241.	Hipòlit Muntaner	guerra	
242.	Ramon Illa		
243.	Dídac de Vilanova	major	3
244.	Domènec Oribe	major d'edat	3
245.	Francesc Alemany	guerra	
246.	Josep Miralles, fill d'Antoni		
247.	Francesc Marí	guerra	
248.	Ramon Espuny	capità	
249.	Josep Xetmar	guerra	
250.	Agustí Berardo	guerra	
251.	Miquel Teixidor, menor		
252.	Josep Damians		
253.	Agustí Forés		
254.	Felip Llorens		
255.	Francesc Graells		
256.	Josep de Fluvià		
257.	Galceran Caors i de Soler	guerra	
258.	Josep Mitjans	guerra	
259.	[...] Melic		5
260.	Jaume Ros		3
261.	Rafael [...] Vilosa		3
262.	Onofre Vila	guerra	1
263.	Josep Despujol		3
264.	Domènec Cossío		3
265.	Lluís Duran i fill		3
266.	Rafael Ferrer		3
267.	Joaquim Malla		3
268.	[...] Escarrer		3

CRÒNICA DEL SETGE DE BARCELONA DE 1713-1714, DEL NOTARI
ALEIX CLARAMUNT: *PER DESENGANY DELS ESDEVENIDORS**

○ — AGUSTÍ ALCOBERRO I PERICAY
UNIVERSITAT DE BARCELONA

El notari Aleix Claramunt va redactar una interessant crònica del setge de Barcelona de 1713-1714. Ho va fer en el seu *Primum manuale*, corresponent als anys 1712-1715.¹ La crònica de Claramunt guarda un interès especial per motius diversos. D'una banda, es refereix a un episodi clau de la nostra història, que tanmateix disposa de molt pocs relats escrits per testimonis presencials. Aquest fet contrasta amb l'abundant narrativa cronística que han generat d'altres episodis pròxims en el temps, fins i tot de la mateixa guerra de Successió² —i ve a constatar l'interès dels coetanis per ocultar aquells esdeveniments, des d'una deliberada política d'amnèsia, per a uns, o, simplement, per a d'altres, per por a la repressió.

D'altra banda, el text de Claramunt correspon a una persona que, com moltes altres, en especial entre la gent d'ordre, va optar per abandonar la ciutat durant el setge. Aquest fet, i la inusitada mobilitat del personatge a causa de la por a la repressió popular, li permeteren conèixer —i explicar— realitats molt diverses, tant des del punt de vista cronològic com geogràfic.

Finalment, el relat en primera persona d'un opositor a la darrera resistència de Catalunya permet conèixer la lògica històrica d'aquells catalans que, com el mateix Claramunt, van ser acusats de «botiflers traïdors».

* Aquest estudi s'emmarca en els treballs del grup de recerca consolidat «Grup d'estudi de les institucions i de la societat a la Catalunya moderna» (2005SGR 00633) i en el projecte del Ministerio de Educación y Ciencia «Cataluña en la España moderna: memoria histórica y proyecto político» (HUM2005-01953/HIST).

1. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Aleix Claramunt, *Primum manuale...*, foli inicial no numerat (r i v) i f. 142v-147v.

2. «Un balanç global de les cròniques de la guerra a Catalunya», a Rosa M. ALABRÚS (ed.), *Escrits polítics del segle XVIII*, vol. IV, *Cròniques de la Guerra de Successió*, Vic: Eumo, 2006.

La crònica: objectius i forma

La motivació que porta Claramunt a escriure la seva crònica queda reflectida en el títol del nostre article, citació literal del document: «per desengany dels esdevenidors.» Al llarg del text, Claramunt repeteix aquesta mateixa idea amb expressions diverses: «*ad perpetuam rei memoriam*», «per esdevenidora memòria y exemplar dels qui ho llegiran», etc. Aquesta voluntat didàctica li permet superar el dol que suposa recordar aquells fets («gran llanto causa lo contar esto», afirma) i encarar el seu objectiu final. I aquest no és altre que prevenir les generacions futures de l'exigència inexcusable d'obeir sempre els reis. Així, Claramunt qualifica de «gran error [...] voler-se oposar esta ciutat, com se oposà, sens costat ni patrocini algú, al poder y armas de nostre rey y senyor don Felip quint (que Déu guarde y prospere) y del de Fransa». «Gran ceguera està estada esta tregèdia», afirma més endavant. «Gran càstich de Déu és estat a esta ciutat», afegeix. I, en clau de moral, conclou:

Y axí lo que ab darramament de molta sanch havien alcançat nostres passats lo perdérem derramant-ne moltíssima per a pèrdrer nostres privilegis que tant havian costat. Y haver-los volgut pèrdrer tant voluntàriament, com sobre resta explicat, no essent de la intenció de la magestad en llevar-los. Y se podan donar moltas gràcias a Déu com tots los habitants no foren degollats y saquejats, que se pot atribuir a miracle y a la gran clemència del rey nostre senyor, que no ha permès se venjassen los agravis se li havian fet. Vulla sa divina magestad mirar-nos ab ulls de pietat perquè sapiam esmenar-nos y cumplir a la obligació de lleals vassalls. Que ab lo temps se acomòdan las cosas. Axí sie. Amén.

Però la parcialitat manifesta, i desitjada, del text no li impedeix descriure de primera mà fets de gran interès, com veurem. Claramunt expressa fins i tot amb prou verisme la política de terrorisme militar aplicada al reparaís per les tropes borbòniques —si bé sense assenyalar— les mai com a culpables directes, o, en altres casos, justificant el seu comportament, o repartint-ne les culpes. Així, en una mena de balanç d'allò que va veure, afirma:

Y durant dit siti de Barcelona, que ha durat per espay de un any, un mes y 18 dias, no han succehit sinó robos, cremas de

moltíssims llochs y vilas de gran circumstància, saqueichs, morts penjats per los abres, degollaments no sols de dotsenas sinó de sis y set-cents hòmens y soldats.

La redacció del text que ens ha perviscut es va fer en dues etapes. La primera correspon al full d'encapçalament del manual. En ella dóna notícia del text interior. L'encapçalament va ser redactat a cavall dels anys 1720 i 1721. Així, es refereix a «est any 1720», però també, de manera més precisa, a «vuy que som en lo febrer 24, dia de sant Mathias, de 1721». Per aquest motiu, l'autor inclou diverses referències a la guerra de la Quàdruple Aliança, en què assenyala una línia de continuïtat amb la guerra de Successió, i encara a la pesta de Marsella d'aquell darrer any.

El cos central del text ocupa els folis 142v-147v del mateix manual. Aquí, el relat s'inicia el juliol de 1713 i acaba el setembre de 1714, poc després de la caiguda de Barcelona, moment en què molt probablement va ser redactat. El document anterior és l'última acta notarial realitzada per Claramunt a Barcelona i està datat el 23 de juliol de 1713, el dia abans que abandonés la ciutat. Per la seva banda, el document que segueix a la crònica és una acta notarial redactada a Premià, la vila on es traslladà inicialment, el 2 d'agost.

Tanmateix, a l'encapçalament, Claramunt es refereix a una tercera obra, que no hem pogut localitzar, però que podria tenir un notable interès històric. L'anomena «lo llibre de papers curiosos gustaré fer» i avança que hi inclourà, entre altres coses, «vários papers» referits a l'actuació de l'armada espanyola al Mediterrani l'any 1720. Per la seva banda, a la crònica pròpiament dita, el notari es refereix a un dibuix de l'eclipsi total que es produí a Barcelona el 1706, en el moment del trencament del primer setge borbònic. Aquest dibuix, segons el notari, havia de ser a la coberta del manual («lo eclipse horrorós designat en la cara de est manual»). Tanmateix, tampoc no hem pogut localitzar-lo.

El notari Aleix Claramunt, abans i després del setge

Segons afirma ell mateix, el pare d'Aleix Claramunt era militar professional des de 1679. El 1714 havia assolit el grau de capità i comissari de l'artilleria de l'exèrcit d'Andalusia, amb plaça a Cadis. Durant la guerra de Successió va seguir «sempre lo partit del rey»; així, va partici-

par a la batalla d'Almansa i va ser empresonat tres vegades per les tropes aliades. També un germà d'Aleix, anomenat Salvador, es trobava a la fi de la guerra a l'exèrcit d'Andalusia, en qualitat d'alferes. Per contra, la seva mare va restar a Barcelona durant tot el darrer setge borbònic.

Tanmateix, la casa familiar, situada al carrer de Basea, va ser destruïda en un bombardeig produït en el setge de 1697,³ i altre cop en el de 1706.

Aleix, que el 1700 es trobava estudiant a Madrid, segons afirma, va aprendre l'ofici de notari a la notaria de Francesc Móra, «mon mestre», «en la qual casa habito des de 21 març 1703». Va obtenir el títol de notari públic de Barcelona per autoritat reial el 30 d'abril de 1712; set mesos després l'obtingué també per autoritat apostòlica

Com explicarem amb més detall en un altre apartat, Claramunt s'absentà de Barcelona durant el setge de 1713-1714, juntament amb la família Móra. Per aquest motiu, el govern de la ciutat va confiscar els seus manuals, i molt probablement els seus béns, el 30 d'octubre de 1713. Tanmateix, com hem vist, ell continuà exercint el seu ofici fora del cap i casal. Retornà a Barcelona la matinada del 13 de setembre, «a punta del dia», juntament amb el gruix de l'exèrcit d'ocupació.

Però l'oposició de Claramunt a la darrera defensa de Barcelona, que el convertí en botifler als ulls d'uns i altres, no va ser suficient per evitar-li els tràngols derivats de l'ocupació borbònica. Com és sabut, les noves autoritats van abolir tots els títols, oficis i càrrecs concedits en l'etapa anterior, i fins i tot van ordenar-ne la destrucció física. Aquest fet va afectar el notari Claramunt, nomenat sota el regnat de Carles III d'Àustria. Claramunt, doncs, va perdre el títol i el dret a exercir com a notari, tot i que a l'encapçalament de la seva crònica redueix el càstig a una suspensió temporal («me sospengueren de actuar en nom propi los ministros del rey»).

Fet i fet, Claramunt i el seu entorn van trobar la manera d'esquivar aquella situació. I altre cop el notari i mestre Francesc Móra hi va jugar un paper decisiu. Com consta al Manual d'aquest notari,⁴

En Barcelona en el primer día del mes de Febrero de 1715 años, el muy illustre señor don Rafael de Cortada, otro de los

3. Sobre aquest fet, vegeu Albert GARCIA ESPUCHE, «L'“horrorós Siti”: efectes del setge de 1697» a *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic: Eumo, 2007, p. 147-198, especialment p. 159.

4. AHPB, Francesc Móra, Manual 7, f. 370.

reales ministros que componen la Superior Real Junta de Gobierno y Justicia de este Principado de Cataluña, [a]pareció ante Alexos Claramunt, nottario, vezino de esta ciudad, requiriéndole que a ciertos fines y efetos a su señoría importantes, le convenía [ratllat: «le importava»] llevasse auto y fe pública como dicho sustituto de mí, Francisco Móra, nottario y scrivano de dicha Real Superior Junta, como por la gracia de Dios vivía y estava con espíritu vital.

De todo lo qual doy fe yo, el dicho y abajo escrito nottario, ser assí; como y también le pidió le diessen copia sucinta de esta relación; siendo presentes por testigos el magnífico Josep Duran y Bru, domicello, en Barcelona domiciliado, y Miguel Oteysa, de familia de dicho muy illustre señor don Rafael Cortada.

Amb coneixement i aprovació de les noves autoritats, doncs, Claramunt va actuar com a connotari de Francesc Móra durant gairebé dos anys. A partir del 21 de novembre de 1716 el veiem exercint aquesta mateixa funció a la notaria de Josep Vila. En la seva crònica situa aquest canvi el 1717, any en «que casí», segons explica, i qualifica Vila de «mon amic». El mateix Josep Vila prestà també al seu nom a Francesc Tos i Arquer, que es trobava en la mateixa situació de Claramunt. Anys després, el 1731, Vila féu donació dels seus documents a Claramunt.⁵

Finalment, però, Claramunt va ser revalidat, i va poder exercir, doncs, de nou com a notari, el 16 d'octubre de 1719.⁶ Com ja hem esmentat en una altra ocasió, aquell va ser un context particularment crític per al règim sorgit de la Nova Planta, a causa de la derrota exterior a la guerra de la Quàdruple Aliança i de la resistència guerrillera interior, liderada per Pere Joan Barceló, Carrasquet.⁷ En aquell marc general, les autoritats borbòniques, i en especial la Reial Audiència, van desplegar una política repressiva extrema, però també un seguit de mesures destinades a integrar els col·lectius benestants en el nou ordre absolutista. Entre aquestes mesu-

5. AHPB, Josep Vila, 914/13.

6. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Audiència, reg. 128.

7. Agustí ALCOBERRO, «Crisi i consolidació de la Nova Planta borbònica (1719-1735)», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna*, Barcelona: ed. Base, 2007, p. 233-259.

res, cal destacar l'alliberament de presos i el retorn de desterrats i exiliats que s'havien manifestat públicament a favor de la dinastia borbònica. La recuperació d'un nomenament austriacista en la persona d'un botifler dels temps difícils s'ajusta plenament a aquesta política destinada a cohesionar i premiar els col·lectius favorables al domini borbònic.

L'actuació notarial d'Aleix Claramunt s'estengué fins al 1751, data molt probable de la seva mort. En aquest moment, però, ja exercia a Barcelona un altre notari Claramunt, probablement descendent o parent d'Aleix: Ignasi Claramunt i Gavarró, que exercí l'ofici entre 1747 i 1786. Un altre Claramunt, Josep Francesc Claramunt i Cardenyas, va actuar entre 1757 i 1792.

Claramunt i el setge de 1713-1714

Segons explica ell mateix, Claramunt abandonà Barcelona el 24 de juliol de 1713, el dia abans que l'exèrcit de les Dues Corones, comandat pel duc de Pòpoli, posés setge a la ciutat. Ho va fer en companyia del notari Francesc Móra i de tota la família d'aquest. Els refugiats s'establiren a Premià (Maresme), a la casa de la família Busquets. Tanmateix, un mes després, van haver de marxar de nou «ab mossos, no obstant los camins no éran segurs» a Samalús (Vallès Oriental), a la casa de la família Berenguer. Aquí s'hi estigueren fins als primers dies de 1714. Aleshores, però, Claramunt va haver de marxar, deixant en aquest cas la família Móra. La destinació següent de Claramunt va ser Granollers, on s'hostatjà a la casa de la família Huguet. A la fi de març, però, el notari es desplaçà a la vila de Sarrià (Barcelonès), tot constatant que les posicions de l'exèrcit assetjador de Barcelona constituïen la «part més segura de Cattalunya». A Sarrià, Claramunt residí a la casa Anglí, «mon oncle materno, en companyia de Pau Modolell, pagès, y Madalena, sa muller, cusins meus». Tal vegada la seguretat del lloc el porta a descriure, per primera vegada, les condicions físiques de l'estada: «ab gran incomoditat, sens llansols, mantas ni flassada, sols ab 4 tamborets de campanya.» Com ja hem esmentat, Claramunt entrà a Barcelona el 13 de setembre, juntament amb l'exèrcit d'ocupació amb l'objectiu de «vèurer mare y demás personas de ma estimació».

Cada una de les estades de Claramunt durant el setge respon a un tipus de conflictivitat específica, que acabarà obligant el notari a desplaçar-se de nou. Així, a Premià va ser testimoni involuntari de la resistència a les tropes ocupants en els primers dies de setge. Com recorda

Claramunt, les viles de Teià, Premià i Vilassar es van fortificar i van plantar cara a l'exèrcit borbònic, motiu pel qual les dues últimes van ser cremades el 20 d'agost. El notari fa responsable de la resistència Amador Dalmau, «al qual li dèyan rey, puis tota la paysanisca obeýan a ell, y tenia entre somatens, voluntaris de cavall y micalets uns 4.000». De fet, Amador Dalmau i el seu fill, Sebastià Dalmau, patriarques d'una de les famílies més riques del país, van apostar hisenda i vides en defensa de la llibertat de Catalunya. La seva casa pairal, a Teià, va ser volada aleshores per l'exèrcit borbònic. En acabar la guerra els seus béns van ser segrestats, i Sebastià va ser empresonat fins al 1725, quan va poder exiliar-se a Viena.⁸ En tot cas, la crema de Premià i Vilassar a càrrec de les tropes borbòniques degué encendre els ànims de la població, motiu pel qual els Claramunt-Móra, botiflers reconeguts, van optar per canviar d'aires.

A Samalús l'estada degué ser relativament més tranquil·la fins que un fet ho capgirà tot: la introducció de l'impost de les quinzenades i la revolta popular que la seguí, a partir del gener de 1714.⁹ Claramunt no explica la causa del moviment popular, però sí que en descriu els efectes: «al janer se remogué (sobre estar quieta la terra) altre vegada lo present Principat, desarmant algunas guarnicions de milícias y ordint-se altres persagis, agafant y composant a qui no seguia llur partit». La repressió va ser brutal, i afectà, entre d'altres, la localitat veïna de Caldes de Montbui, «millor vila de Catalunya», que va ser cremada per l'exèrcit borbònic. És molt probable que en aquell context Claramunt veiés, o conegués a través de testimonis presencials, casos de degollaments col·lectius de centenars d'homes perpetrats per les tropes borbòniques, que ja hem vist que esmenta a la seva crònica. En tot cas, la seva figura havia de generar una hostilitat creixent entre els revoltats. Així, segons explica, va ser amenaçat de mort «per dos ecclesiàstichs y un particular», que l'anomenaren «butifler traydor». Per això es desplaçà a Granollers, la vila més important de l'entorn.

8. Sobre la família Dalmau, continua essent d'utilitat Josep Rafael CARRERAS i BULBENA, *Villarrol, Casanova, Dalmau. Defensors heroics de Barcelona en el setge de 1713-1714*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1995 (reedició facsímil de l'original publicat l'any 1912).

9. Sobre la revolta de les quinzenades, vegeu especialment Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Barcelona: R. Dalmau ed., 2005, p. 77-109.

En aquell context, però, ni tan sols les localitats grans devien ser prou segures. Per aquest motiu Claramunt afirma «que fou un miracle que [Granollers] no fou cremada y saquejada». És per això, al capdavant, que Claramunt optà finalment per situar-se en la primera línia del setge de Barcelona, amb l'objectiu d'evitar les ires populars i la repressió indiscriminada de la tropa.

Des de la fi de març, doncs, la crònica se centra en els fets esdevinguts al Pla de Barcelona. Tot i que amb una certa brevetat, Claramunt destaca els principals episodis del darrer període del setge. Així, descriu els bombardeigs continuats llançats des del Clot i, sobretot, des del convent dels Caputxins, que causaren una gran mortaldat a l'interior de la ciutat; l'arribada del duc de Berwick, que assumí el comandament de l'exèrcit de les Dues Corones a començament de juliol, i els bombardeigs contra el flanc de llevant de la muralla iniciats aleshores, que en dos mesos aconseguiren l'obertura de set bretxes de dimensions considerables. La crònica de Claramunt es refereix també a les empreses corsàries endegades pel cap i casal i als intents de trencar el setge marítim des de Mallorca. Ho fa, però, en termes displicents, tot remarcant-ne el caràcter forassenyat i utòpic. Finalment, descriu els fets de l'Onze de Setembre, tot minimitzant els intents de resistència. Tanmateix, en remarca les conseqüències tràgiques: «se perdé gran gent, tant de tropes com dels ciutadans.»

El text no fa cap descripció de l'estat de la ciutat el 13 de setembre, quan l'autor va poder-hi entrar. Es refereix finalment al desterrament d'eclesiàstics i altres persones; a la dissolució de les institucions de govern de Catalunya, i a la formació de la Junta Suprema de Política i Justícia, presidida per José Patiño, que ocupà el palau de la Generalitat i que era composta, com explica Claramunt, per «senyors que sempre havían seguit lo partit del rey y se havían ausentats de sas casas». Tanmateix, la crònica no descriu l'empresonament dels caps militars de la defensa ni altres episodis repressius d'importància.

El discurs polític: la legitimació de l'ocupació militar

Més enllà de la descripció dels fets bèl·lics, la crònica d'Aleix Claramunt posa l'accent en la deslegitimació política de la resistència del Principat i, per tant, en la justificació de l'ocupació militar. I ho fa centrant-se en dos episodis clau, que de fet reapareixen, en termes polèmics, en altres escrits i cròniques coetànies de signe polític divers.

El primer episodi, que generà una àmplia literatura política al llarg del setge, és el resultat de la Junta General de Braços de juny-juliol de 1713. El parlament del Principat que votà la resistència va ser molt agitat i no es va resoldre del tot fins que el Braç Militar, en segona votació, va adherir-se a l'opció de la defensa que anteriorment havia aprovat el Braç Reial, o popular. Això s'esdevingué el 5 de juliol. Encara aleshores, però, les resistències dels diputats i oïdors de la Generalitat a proclamar la defensa (i l'oposició també d'una part important del Consell de Cent) van allargar la tensió fins al dia 9, quan l'acord de la Junta General de Braços va esdevenir oficial.

El notari Claramunt subratlla en la seva crònica, de manera sovint esbiaixada i hiperbòlica, les contradiccions d'aquell procés. Així, l'opció de la rendició hauria estat aprovada, en primera instància, pels braços eclesiàstic i militar i pel Consell de Cent. Però les «infectas amenassas y persecuciones públicas de matar y cremar als que no votarían guerra», proclamades per «maliciosos hòmens», haurien tingut tot seguit l'efecte desitjat. Per això, el protector del Braç Militar, Joan de Lanuza i d'Oms, comte de Plasència, partidari de la resistència, i sabedor que molts dels nobles partidaris de la rendició havien abandonat la ciutat, forçà la segona votació del seu braç. D'aquesta manera, segons Claramunt, «lograren lo malintencionat fi y resolgueren guerra y defensar-se, oposant-se axí a la corona de España, nóstron primer jurat rey, y a la de Fransa, y no menos al tractat en lo congrés de Utrech per lo emperador Carlos VI en Alemania y sos aliats (per haver-nos est desengañat que li era forçós evacuar sas tropas tenia en esta província y que acudíssem al remey de la cort de Madrid)».

En la versió de Claramunt, les mateixes amenaces es repetiren de nou en els dies posteriors davant la Generalitat, «volent penjar y matar a aquells, fins los eclesiàstichs, en los tarongers de la matexa Deputació si no resolían la guerra». En definitiva, segons afirma Claramunt, l'opció de la resistència va ser el resultat de la pressió del poble menut, fanatitzat des de les troncs. Cosa que li permet etzivar un elitista «*stultorum infinitus est numerus*».

L'altre episodi que Claramunt destaca es produí a la fi d'abril i començament de maig de 1714. Aleshores, Jean Orry, en representació de Felip V, intentà una darrera negociació amb els resistents i s'entrevistà amb el coronel Sebastià Dalmau. La resposta negativa dels defensors de Barcelona es basà en un equívoc, probablement intencionat. El 23 d'abril havien arribat a la ciutat unes cartes signades per Carles III (ja aleshores emperador Carles VI) i per la seva esposa, Elisabet-Cristina, adreçades a la

Diputació del General, el Consell de Cent i el Braç Militar. S'hi informava, de manera equívoca, sobre el resultat del tractat de Rastatt, recentment signat entre Lluís XIV i Carles, d'esquena a Felip V, i s'hi donaven esperances sobre una ràpida resolució del setge.

Tot plegat va ser, molt probablement, una maniobra del marquès de Rialp, el català Ramon de Vilana-Perles, llavors secretari d'Estat del Consell d'Espanya a Viena. No cal dir, però, que l'esmolada (i molt necessitada d'arguments) maquinària de propaganda dels defensors de Barcelona es féu càrrec d'imprimir i difondre a corre-cuita i massivament les cartes, tot alimentant la confiança en les possibilitats reals de victòria. En aquell context, l'ambaixada d'Orry semblà confirmar la veracitat del contingut de les missives, i la situació més o menys complicada en què hauria quedat la causa de Felip V després del tractat de Rastatt. En tot cas, l'ànim col·lectiu amb què els defensors van rebre les propostes d'Orry no podia ser-hi gaire favorable. Ho remarca el mateix Claramunt:

Y confiats estos de Barcelona de una vanas veus y cartas de son archiduch que tenia firmada la pau ab Fransa, y que los españoles no podrían tener consuelo dels francesos, y que per consegüent, essent sols, no exirían bé de la empresa del citi de Barcelona, y que se obligàvan ab la terra fer-los retirar de Cattalunya.

Cal dir que, en aquest punt, el diagnòstic de la importància d'aquell fet, i de la causa del comportament que hi tingueren els catalans, és totalment coincident amb el que féu, anys després, des de l'exili vienès, l'austriacista Francesc de Castellví, el millor cronista de la guerra de Successió. Escriu Castellví:¹⁰

estos actos de esperanza radicaron más aquellos naturales en el empeño de defenderse, y fueron las razones y motivos porque no quisieron dar oídos a las proposiciones que Mr. [Jean] Orry en últimos de Abril de 1714 insinuó a [Sebastià] Dalmau, porque habían concebido esperanzas de ser prontamente socorridos.

10. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, edició a cura de J. M. Mundet i J. M. Alsina, Madrid: Fundación Elías de Tejada y Erasmo Pércopo, 1997-2002, 4 v., v. IV, p. 90-91.

La guerra de la Quàdruple Aliança

Quan Aleix Claramunt redactà l'encapçalament del seu *Primum manuale...*, feia pocs mesos que havia estat revalidat com a notari i, molt probablement, que havia recuperat les seves actes dels anys 1712-1715. Per això en el text es referí, de manera molt explícita, als esdeveniments més recents. Claramunt recordà que l'estiu de 1718 va partir del port de Barcelona, rumb a Sicília, «una armada de 800 velas y 35 mil homes y 4 mil cavalls a recobrar Sicília». Aquest contingent s'afegí al que, un any abans, havia conquerit Sardenya a l'emperador Carles VI. Tanmateix, després de la derrota naval amb els britànics i de les derrotes en terra amb els imperials, el contingent que aconseguí retornar d'una i altra illa s'havia reduït de manera substancial i dramàtica: «Y tornaren en esta ciutat en 10 agost de 1720 ab tres viatges uns 20 mil hòmens y sens pertrechos, havent de evaguar Sicília y Serdenya.» Aquesta va ser la primera (i única) gran derrota internacional de Felip V, cosa que va suposar, en paraules d'Aleix Claramunt, «que se murmurà la pau general».

Com hem demostrat, la resistència interior i exterior a Felip V va creure, en aquell context, que era possible la recuperació de les constitucions i llibertats de Catalunya.¹¹ Probablement des d'aquest mateix diagnòstic, però amb un objectiu radicalment oposat, Claramunt va optar, en aquelles mateixes dates, per redactar en el manual l'encapçalament de la seva crònica «per desengany dels esdevenidors».

Les altres cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714

Com ja hem esmentat, el text del notari Aleix Claramunt resulta força excepcional. En ple setge de la ciutat, l'impressor Rafael Figueró publicà al cap i casal una *Gazeta de Barcelona*, o *Continuación del Diario del*

11. Agustí ALCOBERRO, «Exili interior i exili exterior: una correspondència austriacista inèdita (1721-1724)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXI (2003), p. 321-360. «Cantant les absoltes a Alberoni. Dos poemes clandestins de la resistència austriacista a Felip V (1719-1720)», a Eulàlia MIRALLES i Josep SOLERVICENS (eds.), *El redescobrimet de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Universitat de Barcelona, 2007, p. 233-252.

Sitio y Defensa de Barcelona, que assolí quaranta-dos números entre juliol de 1713 i agost de 1714. Figueró, com altres impressors, publicà també en aquell període diverses relacions puntuals, a banda de textos de justificació política. La resposta borbònica més significativa va ser la *Relación Diaria del Sitio de Barcelona, capital del Principado de Cataluña*, impresa a Girona per l'impressor francès Gabriel Bro a les acaballes de 1714. Ambdós documents, la *Gazeta* i la *Relación*, constitueixen algunes de les peces més antigues de la història del periodisme a Catalunya.¹²

Per contra, la dietarística institucional, tan circumstanciada en altres moments, resulta aquí particularment avara. No disposem de la documentació del Braç Militar ni de la Conferència dels Tres Comuns (que aplegava aquesta institució, la Generalitat de Catalunya i el Consell de Cent). Per la seva banda, el *Manual de Novells Ardots*, o *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, es limita a deixar constància de l'activitat institucional diària portada a terme pels consellers i d'uns pocs esdeveniments més o menys discontinus o anecdòtics.¹³ El Dietari de la Generalitat es mostra particularment parc en la seva informació a partir de gener de 1713, i s'atura de manera dràstica el 10 de desembre d'aquell any, tot deixant-nos sense informacions dels episodis més importants del setge.¹⁴

Cal assenyalar, però, que els anònims Annals consulars de la ciutat de Barcelona¹⁵ destinen una part important del tercer volum (centrat en els anys 1701-1727) al setge de 1713-1714; l'autor hi aplegà, a més, un gran nombre de documents de primera mà. També cal destacar les abundoses notícies referides a la vida quotidiana durant el setge, i en especial a la religiositat col·lectiva, recollides en el *Llibre d'òbits de religiosos (OCD)* del frare Manel Soler del convent de Sant Josep de Barcelona, també conegut com *Dietari dels Caputxins*.¹⁶ El document, de 124 folis, presenta notícies ordenades cronològicament des de l'any 1710 fins al 1775. Tanmateix, el setge de 1713-1714 ocupa gairebé la meitat del text. També hi resulten

12. Hem preparat l'edició d'ambdós textos: *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, edició de Mireia CAMPABADAL I BERTRAN. Estudi introductor i d'Agustí ALCOBERRO i Xevi CAMPRUBÍ, València: ed. 3 i 4, 2009 (en premsa).

13. Aquest període queda registrat a *Manual de Novells Ardots, vulgarment anomenat Dietari del Antich Consell Barceloní*, v. 28, 1712-1714, Ajuntament de Barcelona, 1975.

14. *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, v. 10, 1701-1713. Pròleg de Joaquim Albareda i Eduard Martí, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2007.

15. Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 173.

16. Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB), ms. 386.

d'interès algunes notícies de la postguerra i de l'exili, com la que es refereix a la mort de Francesc Bataller, que havia estat prior del convent, provincial dels caputxins i catedràtic a la Universitat de Barcelona. Bataller va ser desterrat per Felip V i, a l'exili, esdevingué bisbe d'Ugento (Pulla, Regne de Nàpols), on morí l'1 d'octubre de 1735; en saber-ne la notícia, tres mesos més tard, el convent de què havia estat «fill de àbit y professia» li dedicà un ofici solemne.

També cal referir-se, en l'àmbit internacional, a diverses publicacions polítiques britàniques, com el *Case of the de Catalans Considered* i *The Deplorable History of the Catalans*, ambdues publicades a Londres el mateix 1714.¹⁷ A França cal destacar la *Histoire de la dernière revolte des catalans et du siège de Barcelonne*, impresa a Lió el 1715. L'obra, dedicada al duc de Berwick, va aparèixer en forma anònima, tot i que ha estat atribuïda a Anthelme de Tricaud, prior de Belmont.¹⁸

Sobre aquestes bases, però també sobre una abundosa documentació de tipus documental, epistolar i oral, Francesc de Castellví construí les magnífiques *Narraciones históricas*, a les quals ja ens hem referit. Cal remarcar, però, que l'obra de Castellví només va ser coneguda al Principat a partir de l'edició del llibre de Salvador Sanpere i Miquel *Fin de la Nación Catalana* (1905). En els anys següents, els descendents de Sanpere van fer donació a la Biblioteca de Catalunya de la còpia que aquest féu del manuscrit de Castellví, custodiat al Haus-, Hof- und Staatsarchiv de Viena. Com hem assenyalat, malgrat el seu enorme valor històric, en especial per a Catalunya, l'obra de Castellví tot just ha estat editada molt recentment per una fundació privada amb seu a Madrid.

Més difícil encara resulta rastrejar les cròniques i els dietaris personals referits al setge. El mateix Francesc de Castellví utilitzà àmpliament una *Relación del origen y de lo que Juan Francisco Verneda ha observado desde el año 1680, que pasó a la ciudad de Barcelona, hasta el presente*, que el cunyat de Vilana-Perles i agent secret imperial a Barcelona durant el setge lliurà al cronista el 1731. Segons Castellví, l'obra de Verneda era la «respuesta de un supuesto manifiesto que en 1715 se esparció en Viena,

17. N'hi ha traducció catalana, Michael B. STRUBELL (ed.), '*Consideració del Cas dels Catalans*', seguit de '*La Deplorable Història dels Catalans*', Barcelona: Curial, 1992. Sobre aquest tema, vegeu Joaquim ALBAREDA, *El «Cas dels Catalans». La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2005.

18. Se'n conserva un exemplar a BC, Fullets Bonsoms, 716.

cuyo autor se decía ser don Manuel de Medina, secretario que fue del general Villarroel en Barcelona». ¹⁹ Tanmateix, cap de les dues obres no ha estat localitzada.

Per la seva banda, a Milà es publicà el 1716 el *Theatro de desdichas, gemidos y lágrimas de España y de los verdaderos españoles que por concurrir a la libertad de su patria se declararon por el partido austríaco y an sido abandonados por los aliados*. L'obra, escrita per un eclesiàstic castellà anònim que participà en la defensa de Barcelona, té un gran interès com a peça del pensament polític austriacista d'aquell regne. ²⁰ El text descriu i interrelaciona també els grans episodis de la guerra, i dedica un espai destacat al setge de la capital del Principat i a la repressió i als desterraments decretats en els dies posteriors a l'Onze de Setembre, que el seu autor visqué en primera persona. El *Theatro* es fa ressò, però, d'alguns rumors difamatoris que s'escamparen per la ciutat contra el seu conseller primer, Rafael Casanova. Anys més tard, el 1728, l'últim conseller en cap vindicà el seu honor en una carta adreçada a un amic seu exiliat a Viena. El text, publicat per Castellví, ²¹ és de gran interès perquè revela diversos detalls poc coneguts del setge, com la rivalitat entre Casanova i el conseller segon Salvador Feliu de la Penya, a qui acusa d'haver-se inventat la difamació.

Pel que fa a les cròniques personals redactades a l'interior, a banda de la que ara presentem, tot just en podem esmentar tres més, de dimensions i interès molt diversos. ²² Totes elles van ser escrites en català i, com es veurà, han sobreviscut de maneres poc o molt estranyes o excepcionals. Tot plegat ens fa suposar que en el seu moment degueren existir altres textos similars, i ens permet esperar raonablement que, tard o d'hora, se'n descobriren més.

19. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 133.

20. N'hem fet una descripció àmplia a Agustí ALCOBERRO, «Una visió de la Guerra de Successió des de l'exili: el *Teatro de desdichas* (Milà, 1716)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XVIII (2007), en premsa. Vegeu també: «"Monarquia moderada" i "Libertat de la pàtria". Notes sobre el pensament polític de l'austriacisme castellà a l'exili», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 27 (2007), p. 173-196.

21. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones...*, IV, p. 442-449. Sobre aquest tema vegeu: Agustí ALCOBERRO, «Difamació i vindicació de Rafael Casanova: el primer episodi (Barcelona, 1714-Milà, 1716-Viena, 1728)», *Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès*, vol. VII, núm. 38 (2008), p. 51-60.

22. Preparam l'edició crítica de les cròniques del setge de Barcelona de 1713-1714, que esperem enllestir en breu.

Així, tenim d'una banda la *Succinta memòria de lo que passà en pèndrer la resolució lo Principat de Cathalunya de sa defensa, en la Junta de Braços Generals per est Principat convocada als 30 de juny de 1713. Y relació breu del siti de Barcelona que se comensà a 24 de juliol de l'any 1713 fins als 13 de setembre de l'any 1714, que se entregà esta capital a la deguda obediència del rey nostre senyor (que Déu guarde), y entrega dels portals y Monjuich a l'excel·lentíssim senyor duch de Berbich, generalíssim de las Dos Coronas*. El text, de 112 pàgines numerades, precedeix una col·lecció de la *Gazeta de Barcelona / Continuación del Diario del Sitio de Barcelona* conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona,²³ i va ser utilitzat per l'historiador Salvador Sanpere i Miquel. Escrit en clau borbònica, es refereix sovint —en forma de comentari, ampliació o esmena— a la publicació impresa que encapçala. D'altra banda, hi ha poques concessions a l'esfera subjectiva, per la qual cosa els indicis sobre el seu autor són escassos o molt indirectes.

També hem trobat una mena d'epíleg de la *Gazeta de Barcelona / Continuación del Diario del Sitio de Barcelona* que acompanya un altre exemplar de la col·lecció, conservat al mateix arxiu.²⁴ El text manuscrit, que ocupa tot just quatre folis, és encapçalat amb la nota següent: «Per a haver faltat la continuació del Diari, poso-la per nota lo suchseit en los paratjes en què me he trobat en lo siti y defensa de Barcelona.» La darrera notícia és, però, la següent: «Lo día 11 de agost 1714 continuaren las baterias en bàtrer la runa de todas las bretxas y, a la mitjanit, abocaren tots los morters de bombas al baluart de Llavant. [...] Luego se tornà a las armas ab un foch orrorós tant de una part com de altra y esto durà fins clòurer la nit.»

Però la història més curiosa correspon a la crònica de l'advocat austriacista Manuel Mas i Soldevila, que va ser membre de la Junta dels Vint-i-quatre nomenada pel Consell de Cent el febrer de 1714 per fer-se càrrec de la defensa.²⁵ La seva *Relació del siti del 1713-1714* ocupa el marge esquerre i els espais en blanc d'una altra obra, redactada anteriorment. Per això no ha estat catalogada com a tal fins a l'aparició, l'any 2000, del volum II.1 del *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)* dirigit per Eulàlia Duran.

23. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Revistes Sense Data Octau.

24. Té la mateixa referència que el document anterior.

25. Biblioteca Pública Episcopal. Seminari de Barcelona (BPESB). Mas i Soldevila és autor també d'un *Diari des del mes de noembre de l'any 1700 fins lo die 14 d'octubre de l'any 1705...*, que es troba al mateix manuscrit, i que ha estat utilitzat, entre d'altres, per Joaquim Albareda i Josep M. Torras i Ribé.

Recentment n'hem utilitzat alguns fragments a l'exposició *Catalunya i la Guerra de Successió*, que hem comissariat al Museu d'Història de Catalunya (2007-2008). La crònica s'inicia el 19 de març de 1713, amb la marxa de Barcelona de l'emperadriu Elisabet Cristina, i acaba amb la dissolució de les institucions del país, immediatament després de l'Onze de Setembre. Disposa d'un gran interès polític, a causa de les altes responsabilitats que assumí el seu autor, però també d'un gran interès humà, ja que dona un gran nombre de detalls de la vida quotidiana durant el setge. D'altra banda, el text es clou amb un sonet de força interès històric i literari:

*A Barcelona, sitiada en lo any 1713, rendida en lo any de 1714*²⁶

Nostres antigues cartes, rubricades
 ab tanta sang, comprades ab la vida,
 entenent que de Utrecht en la partida
 foren, si se entaularen, barrejades,

Barcelona per si les ha entaulades,
 a Déu i a la ventura reduïda;
 arma son joc i luego se li envida
 per un tahir de flors que a Espanya ha dades.

Lo resto, ab tretze, Barcelona llança;
 més com a un trist catorze que li cau,
 son rei no acut per guerra ni per pau

y al tahir ab espases acut França.
 Perd lo joc, perd quant té, perd l'esperança,
 que és lo que, de jugar ses armes, traü.

Després de la caiguda de Barcelona, Mas i Soldevila va patir segrest de béns. Va morir a la mateixa ciutat el 1748, pocs anys abans que l'autor de la principal crònica borbònica catalana, el notari Aleix de Claramunt.

Criteris d'edició: Utilitzem les normes de transcripció més habituals, tendents a respectar escrupolosament l'original, a desenvolupar les abreviatures i a regularitzar l'ús de les majúscules i minúscules, l'accentuació i els signes de puntuació.

26. Mireia CAMPABADAL, *El pensament i l'activitat literària del Setcents català*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2004, 2 v., v. II, p. 209-210. N'hem actualitzat la grafia.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Crònica del setge de Barcelona de 1713-1714 del notari Aleix Claramunt

Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Aleix Claramunt, *Primum manuale...*, foli inicial no numerat (r i v) i f. 142v-147v.

Llibre o manual primer de tots los contractes, llibres de notas, inventaris, càrregs, matrícules, encants, concòrdias, testaments y concòrdias per mi, Alex Claramunt, per las autoritats apostòlica y reial nottari públich reial col·legiat de Barcelona, rebudas. Ço és, des de que fui elet en lo real col·legi, que fou en 30 abril 1712, en lo qual any encara dominàban las armas dels aliats, fins que a causa de haver entradas las armas de España a recobrar esta ciutat me sospengueren de actuar en nom propri los ministres del rey, que fou en primers de l'any 1715. Y de esta circumstància se trobarà una dilatada nota de mà mia pròpria en lo present manual a foli 142, per desengany dels esdevenidors. Y des de dita suspensió tots los actes prenguí los continuí en poder de mon parent y mestre Francisco Móra fins que casí, que fou en lo any 1717, des de el qual any ne fui manual a part en nom de mon amich Joseph Vila, connotari, fins que obtinguí lo privilegi de revolidació, que fou en lo any de 1719, y fou lo segon exemplar.

La introducció del paper cellat fou en abril de 1715, com apar en las instruccions estampadas tinch en mon poder, y las cosiré debant de dit manual o llibre 2, que serà lo primer del paper cellat, junt ab la addició se féu després per las dificultats se suscitaven entre los nottaris sobre el ús del dit paper cellat (o bé la cusiré ab las tatxas dels salaris, o bé en lo tercer manual meu a la cara o en lo llibre de papers curiosos gustaré fer).

Morí Carlos 2 en dia de Tots Sants de 1700, essent yo en Madrid a estudiar a causa de certas pretencions de mon pare, y fins est any 1720 en què se murmurà la pau general y se donà per feta hem passat 3 citis rigurossos en esta ciutat, grans morts, fam, rancors, persecucions y altres missèrias, robos de yglésias, que no és fàcil creurer-s'o. Y Déu se apiade donant una quietud universal.

/ Y en lo primer full del manual 2 notaré ab més extensió esta veritat. Y advertesch que qui llegirà la història de esta centúria no se admire de qualsevol cosa se pose y aparega impossible, y aviso no és fàcil explicar las parcialitats, omicidis,

baguesas [llegiu: baixeses], penjarellas, morts, rencuentras, fam, misèria y demás tragèdias que ab una contínua guerra tant dilatada se han experimentat.

Y per fin fins vuy que som en lo febrer 24, dia de sant Mathias, de 1721 no tenim alívio sinó pena, havent-se 8 mesos ha moguda la pesta per Déu nostre senyor en Marcella y altres ports de França.

Volgué España ab una armada de 800 velas y 35 mil homes y 4 mil cavalls a recobrar Sicília. Y havent perdut ab batalla naval ab los inglesos, estant ab paraulas de pau y amistat tota nostra armada que fou en lo any 1718, per mals caps se mantingué nostre exèrcit, tenint bonas y favorables batallas a los alemanys, que éran més de 60 mil hòmens. Y tornaren en esta ciutat en 10 agost de 1720 ab tres viatges uns 20 mil hòmens y sens pertrechos, havent de evaguar Sicília y Serdenya. Y luego han passat per a lo Moro, batent-los tres vegadas, trayent-los a la primera de las líneas que éran sobre lo citi de Ceuta, y se veuran sobre este assumpto vârios papers en lo llibre de papers curiosos.

[142v] Esta nota és en conseqüència de la de la cara del present manual.

Ad perpetuam rei memoriam.

Noverint universi.

Com als 24 del mes de juliol de l'any 1713, per ocasió de haver la present ciutat de Barcelona, ab intervenció dels tres brassos, ecclesiàstich, militar y real, havent ajuntat Parlament des de el dia 30 de juny de dit any; prechint unas pregàrias molt solemnes de las iglésias per son orde y ab grans penitèncias anant a la Seu, ahont en lo altar major se posaren tots los sants patrons y la Mare de Déu de la Mercè, aportada ab gran professó y assistència de tota la ciutat, confessats y combregats; declararen lo dia 5 lo bras ecclesiàstich, militar y Consell de Cent submètrer-se y implorar la clemència de nostre rey y senyor don Felip 5 (Déu lo guarde).

Y com esta declaració fos contrària a molts maliciosos hòmens (en atenció al que declararé en lo primer full del present manual *ad futuram rei memoriam*) procuraren a sas infectas amenassas y persegussions públicas de matar y cremar als que no votarian guerra. Y axí lo dia 7 subsegüent, lo protector qui era del bras ecclesiàstich [per: militar], lo compte de Plassencia, sabent que molts dels que votàran segons Déu y consièn- / [143r] cia submètrer-se, temerosos de ditas amenassas y per altres desmans succehían dins los congressos, se havían escondidament ausentats de esta ciutat, féu tornar a congregat dit bras, tornant maliciosament a proposar si se votaria defensar-se o submètrer-se a dita sa magestad. Y lograren lo malintencionat fi y resolgueren guerra y defensar-se, oposant-se axí a la corona de España, nóstron primer jurat rey, y a la de Fransa, y no menos al tractat en lo congrés de Utrech per lo emperador Carlos VI en Alemanya y sos aliats (per haver-nos est desengañat que li era forçós evacuar sas tropas tenia en esta província y que acudíssem al remey de la cort de Madrid).

Y luego feren congregar lo Consell de Cent de esta ciutat y ab las matexas amenassas resolgueren defensar-se y se agermanaren ab lo bras real, que des de el primer congrés resolgué guerra. Y no obstant que estas resolucions fossen consultivas y no decisivas, per tocar la decissió als deputats y oïdor[s] de est Principat, fou tant grave lo pecat que los maliciosos se valgueren del matex medi de las amenassas, volent penjar y matar a aquells, fins los eclesiàstichs, en los tarongers de la mateixa Deputació si no resolían la guerra.

Y luego la resolgueren y publicaren, essent lo abat [de Sant Pere de Galligans, Francesc Antoni de] Solanell, diputat ecclesiàstich, qui passà grans treballs. Y fou tal la alegria / [143v] del poble que no la puch ponderar. Y predicant per las tronas palesament era guerra de religió, projectant lo fals motiu que Tarragona nostre rey y senyor [Felip V] lo entregaria als ingleses y que se subsegueria Barcelona. Y com *stultorum infinitus est numerus*, molts no miràvan la malícia que ponderaré en dit full primer de est manual.

Y preveyent yo, Alex Claramunt, nottari públich reial col·legiat de Barcelona, que la present declaració escrich de mà mia pròpria, lo gran error se cometia voler-se oposar esta ciutat, com se oposà, sens costat ni patrocini algú, al poder y armas de nostre rey y senyor don Felip quint (que Déu guarde y prospere) y del de Fransa, sens conciderar las grans culpas hi havia en est Principat, a tot lo que no consentí ni vingué bé lo braç ecclesiàstich; y axí dit dia 24 me ausentí yo Alex Claramunt, nottari sobredit, de la present ciutat en companyia de don Francisco Móra, nottari, mon mestre, y de tota sa família, en la qual casa habito des de 21 mars 1703 que comensí a practicar la art de nottaria; y luego al 25 del dit mes [entengueu: juliol de 1713], dia de sant Jaume, ya fou circuÿda o invadida la present y infeliç ciutat per las armas del rey nostre senyor y assitiada. Y essent tota carregada de obediència de nostre rey menos la costa de mar, me n'aní en casa Busquets, de Premià.

Y era tal lo desvergoñiment dels paysans que, encara que passassen per lo camí ral 4.000 hòmens de tropas de a peu y a cavall de l'exèrcit, exían a escu- / [144r] petexar-los. Y demanant-los la obediència per 3 o 4 vegades, responían ab bala y pólvora, fortificant-se Premià, Tayà i Vilassar. Y a instàncias de Amador Dalmau, al qual li dèyan rey, puis tota la paysanisca obeían a ell y tenia entre somatens, voluntaris de cavall y micalets uns 4.000. Y assò no obstant, precehint molts avisos a dits llochs per donar deguda obediència que si no serien cremats, lo dia 20 de agost a las 7 del matí aparegué un destacament que venia de pèndrer la pecessió de Hostalrich ab 4.000 hòmens entre cavalleria y infanteria. Y tenint en Vilassar y Premià grans escopetadas, fugiren al pic del sol ab aquella tribulació per las montañas fins a Vallromanans, sens ohir missa, y era diumenja, y cremaren dits dos llochs. No's pot explicar la confusió hi hagué. Y assò no obstant, no volgueren donar la justa obediència.

FUNDACIÓ
NOGUERA

Y fou precis fugírem ab mossos, no obstant los camins no éran segurs, en casa de Berenguer, de Samalús. Y mantenint-me allí fins al janer, se remogué (sobre estar quieta la terra) altre vegada lo present Principat, desarmant algunas guarnicions de milícias y ordint-se altres persagis, agafant y composant a qui no seguia llur partit. Y tenint yo algunas persegusions de mort per dos ecclesiàstichs y un particular que éran ab los sediciosos per discórrer la rahó y dir-me «butifler traïdor», després que un destacament de l'exèrcit cremà Caldas, millor vila de Catalunya, / [144v] me precisaren retirar-me de dita casa de Berenguer, dexant-i mon mestre senyor Móra y senyora Narcisa, sa muller.

Y me n'aní en la villa de de Granollers, que fou un miracle com no fou cremada y saquejada, ahont me estiguí en casa Huguet fins als derrers de mars, vuyt dias després de Pasqua de Resurrecció. Y de allí me'n vaxí a l'exèrcit, part més segura de Cattalunya, en casa Anglí, de Sarrià, mon oncle materno, en companyia de Pau Modolell, pagès, y Madalena, sa muller, cusins meus, ab gran incomoditat, sens llansol, mantas ni flassada, sols ab 4 tamborets de campana.

Fins que per assalt general las reals armas de nostre rey y senyor (que Déu guarde) don Felip 5 guañaren aquesta ciutat lo dia 11 a punta de dia del mes de setembre de 1714, y entraren las armas a tots los puestos y portals a 13 del matex. Ahont se perdé gran gent, tant de tropas com dels ciutadans. Gran llanto causa lo contar esto. Y durant dit siti de Barcelona, que ha durat per espay de un any, un mes y 18 dias, no han succehit sinó robos, cremas de moltíssims llochs y vilas de gran circumstància, saqueichs, morts penjats per los abres, degollaments no sols de dotsenas sinó de sis y set-cents hòmens y soldats.

Y tot era un persagi, atropellant lo entrar socorros de Mallorca a Barcelona no obstant la gran armada de més de 30 vaxells y 4 galeras tenia devant del moll sa magestad, encara que hi perdessen los barcelonins no sols las fustas, però las vidas. De manera que lo dia de sant Llorens, venint de Mallorca unas 64 embarcassions y 4 vaxells, ne foren apressats trenta-y-dos y un vaxell detràs de Monjuich, apressant-o tot sols la / [145] capitana Marlobento, que és un vaxell de 60 canons, y la galera patrona, tot de España, per estar las demás velas de vaxells y galeras alta mar per haver errat lo designe del comboy; que de est a topar-s'i sols las 4 galeras no ne escapava res.

Gran ceguera està estada esta tragèdia. Puix tenint catorse mesos de siti y set brechas ubertas y guañat lo fosso, ni per avisos tinguessen los de esta ciutat hisquessen personas per tractar dependèncias de ella, may volgueren donar ohidos. Y lo pitjor és que sobre tenir un desengany manifest de son amat Carlos 6, archiduc de Àustria, ab carta del mes de juny de 1713, resolgueren dita guerra.

Y estant bloquejada esta capital ab pocas tropas des de 25 juliol, com se ha dit, de 1713, vingué al primer de maig 1714 monsiur Orri, primer ministre de España, ab comició real y ple poder. Y confavolant ab Sebastià Dalmau, que era coronel de

cavallaria en esta ciutat y qui comandava, se offerí que humiliant-se als peus del rey (que Déu guarde) los concediria los privilegis, menos als que éran contraris a la corona. Y confiats estos de Barcelona de unas vanas veus y cartas de son archiduch que tenia firmada la pau ab Fransa, y que los españols no podrían tenir consuelo dels francesos, y que per consegüent, essent sols, no exirían bé de la empresa del citi de Barcelona, y que se obligàvan ab la terra fer-los retirar de Cattalunya.

/ [145v] La qual resposta ohida, y ab gran desconsuelo de la barbaritat dels catalans sobre prevèurer las grans provisions de boca y guerra, havent-se desembarcat 140 canons, 65 morters, 8.000 bombas, unas 200.000 balas de artilleria, y que sempre tenían combosys; manà dit senyor Orri y lo senyor duch de Pòpuli, allavors capità general de l'exèrcit, atacar los Caputxins, que estàvan ben fortificats per los de esta ciutat. Y se atacaren als primers de maig des de prop de Gràcia. Y fent bretxa als Caputxins, se abansà y guanyà.

Y fent-se allí uns cordons, hi posaren 25 morters, disparant de contínuo 25 bombas a la ruhina, a més de las que se havían disparat des del Clot. (Gran càstich de Déu és estat a esta ciutat, qui bé mira las cosas que se han vistas des del primer dia de esta centúria, segons consta en lo que tinch notat a la cara del present manual de ma lletra pròpria per esdevenidora memòria y exemplar dels qui ho llegiran).

Y luego, lo dia 7 de juliol 1714 arribà lo senyor duch de Bervich, venint ab ell 52 batallons, poch més o menos, de infantaria francesa, y se n'anà lo senyor duc de Pòpuli. Y comensà a atacar esta plassa lo dia 12 del matex mes de juliol des de la Creu de Sant Francisco. Y se comensà a disparar ab 62 canons de artilleria y 25 morters de bombas lo dia 25 de juliol, dia de Sant Jaume, que complí lo any que aguardava ab los brassos oberts sa real magestad (que Déu guarde). Y se feren 7 brechas: al Valuart del Portal Nou, a la cortina de la / [146r] muralla de devant la Fusina, o Sant Agustí, al Valuart de Santa Clara, entre lo Valuart de Santa Clara y lo Valuart de Llevant, 2 en lo Valuart de Llevant y en lo Valuart de Santa Eulària.

Y per todas estas parts, no donant ohidos los citiats als avisos y señals se'ls donaren per part de dit senyor duch de Bervich, que vingué ab ple poder y com si fos la matexa persona del rey, se avansà ab gran foch a punta de dia del dia onse ab 15.000 hòmens. Y fent-se dueños al primer assalt de tota la cortina des de Sant Pere a la Pescateria y Ocata, ab todas las cortaduras y no menos de todas las baterias tenían los acitiats.

Y no obstant assò, se detingueren las tropas, fent alto en tots los dits paratges. Y fent-los differens señals perquè se rendissen y no passassen per un degüello y saco, que may donaren ohidos, sinó foch y més foch. Fins a las 4 de la tarde, que veyent no y havia més remey, y que se'ls acostàban las tenebras de la nit, feren llamada y demanaren suspensió. La qual se'ls concedí benignament per dit senyor duch de Bervich, aguardant-los 24 horas.

Y a las 4 de la tarde del día 12 hisqueren 3 personas a dar la obediència a mercè del rey. Y no dexà lo mal esperit de remòurer a tot lo exèrcit, posant-se en arma per entrar a degüello, disparant totas las baterias. Y se assossegà per haver-se ocasionat / [146v] dit desorde de haver-se posat foch en las cortaduras a 3 differens almacazens de granadas reals. Y luego tornaren las 3 personas de donar la obediència. Y entraren a la nit a ocupar alguns puestos.

Y a punta del dia de 13 entrí dins de esta ciutat a vèurer mare y demás personas de ma estimació. A tot lo que fui testimoni per topar-me en lo camp retirat y al costat del brigadier y coronel el visconde del Puerto, segons consta en las certifi-catòrias que per nota de mos serveys.

Sens los de mon pare, que-ls té de més de 35 añs servint en guerras vivas al rey, y en particular en estas guerras de Cattalunya ha seguit sempre lo partit del rey, ab un germà meu anomenat don Salvador Claramunt, sens saber res de ells y abandonant casa y família per espay de 10 anys, més que menos. Y actualment se tróban de guarnició en Cadis, lo pare de capità y comisari de la Real Artilleria de l'exèrcit de Andalusia y plassa de Cadis. Qui se topà en la batalla de Almansa, en l'any 6; presoner 3 vegadas de las tropas de l'arxiduch; ferit diferents vegadas; y lo any 7 catiu en Oran, que-s perdé per causa de haver-se passat a l'archiduch ab lo socorro y galeras hi anàvan lo marquès de Santa Cruz. Y lo germà se troba ab plassa de alférez.

Y de tot procuraré tenir certificats en mon poder. Perdent ma casa gran y mobles lo any 1697 ab lo citi hi hagué, en lo carrer de Basea, / [147r] que hi és Sant Alex. Y altre en lo citi de 1706, quant succehí lo eclipse horrorós designat en la cara de est manual. No he vist sinó treballs, encara que jove. Y hauria de menester una rayma de paper per explicar-o tot lo que he vist de tragèdias.

Luego que fórem entrats en esta ciutat, se feren alguns desterros de differens personas, axí ecclesiàstichs com seculares, y en particular de beatos, per haver estat la cisma de esta perdició. Y los concellers y diputats foren despullats de sos càrrechs. Y se formà nou govern de administradors en dita casa de la ciutat y de Junta Superior, que concistia ab lo intendent don Joseph Patino, don Joseph de Marymon, don Rafel de Cortada, don Francisco de Ametller y don Joseph de Alòs, senyors que sempre havían seguit lo partit del rey y se havían ausentats de sas casas. Y estos componían la Junta Suprema de Política y Justícia, evocant-i causas tocants a cort y Audiència, en la Deputació.

Y axí lo que ab darramament de molta sanch havien alcansat nostres passats lo perdérem derramant-ne moltíssima per a pèdrer nostres privilegis que tant havían costat. Y haver-los volgut pèdrer tant voluntàriament, com sobre resta explicat, no essent de la intenció de la magestad en llevar-los. Y se pòdan donar moltas gràcias a Déu com tots los habitants no foren degollats y saquejats, que se pot atribuhir a miracle y a la gran / [147v] clemència del rey nostre senyor, que no ha permès se venjassen los agravis se li havían fet. Vulla sa divina magestad mirar-

nos ab ulls de pietat perquè sapiam esmenar-nos y cumplir a la obligació de lleals vassalls. Que ab lo temps se acomòdan las cosas. Axí sie. Amén.

Y després se desarmà tot lo Principat y esta ciutat fins prohibir-se las espadas. Y yo, per donar exemple, no obstant las circumstàncias referidas, me la lleví.

Y durant lo dit siti rebí alguns actes fora la present ciutat y en lo matex exèrcit, y són com se seguexen.

[Segueix una acta notarial redactada a Premià el 2 d'agost de 1713]

LOS CORREDORES REALES DE CAMBIOS DE BARCELONA EN EL SIGLO XIX: UN ESTUDIO SOBRE LA REPRESENTATIVIDAD DE LA DOCUMENTACIÓN CONSERVADA *

0 ——— LLUÍS CASTAÑEDA PEIRÓN
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Los fondos documentales de los corredores reales de cambios y su relevancia

El Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona recibió el año 2000 la documentación histórica de la Bolsa de Barcelona y de sus antecesores: los *corredors d'orella*, luego los *corredors reials de canvis* (en adelante corredores reales de cambios) y, ya en el siglo XX, los agentes de cambio y bolsa (1915-1989). Esta fusión de archivos fue la consecuencia natural de la entrada en vigor de la unificación de los fedatarios mercantiles y notariales en un único cuerpo de notarios en el mes de octubre del mismo año 2000. Hay que señalar que una parte notable de esta documentación, concretamente los libros-registro más antiguos y hasta mediados del siglo XX, ya había sido cedida en depósito al final de la década de los años ochenta al Arxiu Nacional de Catalunya, donde permanece.

Tres fondos históricos destacan por su importancia para la investigación. En primer lugar, los libros de actas de la junta del Colegio de Corredores Reales que se conservan desde el siglo XVII. Estas actas cuentan una parte de la vida interna de una de las instituciones más destacadas de la Barcelona medieval y moderna.

En segundo lugar, se ha conservado una colección de varios miles de «libros registro de operaciones», el más antiguo de 1776. Esta colección llega hasta finales del siglo XX, por lo que los últimos documentos se originaron en plataformas informáticas. Equivale a los volúmenes de protocolos de los notarios. En los libros-registro de operaciones los corredores anotaban un resumen, lo más preciso posible, de las operaciones que intermediaban y de las cuales daban fe.

* Este trabajo se ha realizado dentro del proyecto competitivo del MEC, SEJ 2005-02869.

La tercera colección documental de interés son los «libros de cotizaciones». Un grupo de corredores elegidos por la junta se reunía a diario para fijar los valores o cambios de la cotización de deuda pública, valores de renta variable o la cotización de las letras de cambio, y quincenalmente para fijar los precios «oficiales» del mercado mayorista de un conjunto de mercancías que tradicionalmente los corredores habían intermediado. La información de esta tercera colección arranca en 1831 y llega hasta 1913. Esta información puede consultarse no sólo en la documentación descrita, sino también en la prensa local como el *Diario de Barcelona*, puesto que las notas oficiales de precios establecidas por los corredores se pasaban el mismo día a la prensa al igual que hoy sigue ocurriendo. El archivo cuenta con otros documentos sueltos de interés, como borradores de los manuales de operaciones de los corredores, colecciones de ordenanzas del colegio, etcétera.

Las colecciones de libros-registro de operaciones y de libros de cotizaciones constituyen una fuente de gran valor para el estudio de la bolsa, del mercado de letras de cambio, pagarés y otros efectos endosables y, por último, del mercado mayorista de una serie de productos centrales en la economía barcelonesa como el algodón, el trigo, las maderas o el bacalao.

Los libros de cotizaciones son una fuente de información útil y concisa, que ya ha dado lugar a varios trabajos, tanto si se han usado directamente o bien a través de la información publicada en el *Diario de Barcelona*. Desde 1812 el *Diario de Barcelona* daba cuenta de los precios al por mayor de la plaza. Al principio los datos procedían de un organismo creado por la ocupación francesa, desde 1814 los precios fueron dados directamente por los corredores y a partir de 1831 de forma oficial por la Junta Sindical del Colegio de Corredores Reales de Barcelona. Al cabo de unas décadas pasó a ser el *Boletín Oficial de Cambios*. Joan Sardà Dexeus construyó un índice de precios de la economía española en el siglo XIX con los datos mencionados.¹ Es útil observar que la información que se recoge en los libros de cotizaciones tenía la voluntad de ofrecer un valor medio de los precios que los propios corredores anotaban en sus libros-registro de operaciones. Sabemos que los cuatro o cinco primeros años los corredores pasaban notas diarias a la Junta Sindical, pero no todos. Ésta indicaba en el margen del libro de cotizaciones con qué corredores había formado los precios medios, pero pasados los primeros tiempos dejamos de tener información sobre como

1. Joan SARDÀ, *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*, Madrid, 1948.

se formaban dichos precios. Hasta 1850 sólo eran diarias las cotizaciones de las letras de cambio sobre las principales plazas españolas. La lista de ciudades con las que se giraba fue creciendo con el tiempo.

En este trabajo abordaré tres cuestiones distintas. La aportación principal se encontrará en el último apartado, donde trato la cuestión de la representatividad de la documentación conservada. Antes esbozaré la evolución de este cuerpo gremial en Barcelona desde sus orígenes hasta el siglo XIX. Veremos que la documentación conservada era sólo una fracción del número de corredores que estaban en activo. A continuación, trataré de reflejar la tarea profesional de los corredores reales de cambio en el siglo XIX y, finalmente, estudiaré las limitaciones que se presentan a la hora de extrapolar los agregados estadísticos usando únicamente la documentación conservada.

Este último ejercicio lo he realizado con la información referente a letras de cambio, puesto que mi investigación se ha centrado en el funcionamiento del sistema financiero barcelonés en el siglo XIX. Algunas conclusiones se pueden extrapolar a la compraventa de mercancías y operaciones bursátiles. Mi interés inicial por esclarecer este aspecto parte del hecho conocido de que carecemos de la más mínima estadística sobre la actividad bancaria privada para la primera mitad del siglo XIX. Para la segunda mitad de la centuria, contamos con las magnitudes financieras más importantes recopiladas por varios autores en *La Banca Española durante la Restauración*, que dan cuenta de la actividad de casi todos los bancos y sociedades de crédito importantes desde 1856. En menor medida se han publicado trabajos sobre banqueros privados a partir de las contabilidades conservadas. La información cuantitativa referida a la actividad bancaria española de la segunda mitad del siglo XIX mejora sustantivamente lo conocido de la primera mitad del siglo, pero sigue siendo parcial e incompleta para dar cuenta de lo que fue. Hasta la última década del siglo XIX se concluyeron miles de operaciones financieras referidas a créditos y flujos regionales de capital entre particulares que quedaron al margen de los bancos y sociedades de crédito por acciones. Conforman lo que Carles Sudrià llamó «la clave oculta del subdesarrollo bancario español». La documentación de los libros registro de operaciones de los corredores reales de cambios están siendo de gran utilidad para obtener una visión de conjunto del sistema financiero. Es quizá la única fuente conservada, y utilizada por ahora, que refleja el funcionamiento y evolución global de una parte sustantiva de las transacciones en los mercados financieros.

Ciertas fuentes fiscales podrían haber sido un complemento extraordinario para estudios generales, pero hasta ahora no nos han sido de ninguna ayuda para establecer las cantidades o flujos de las operaciones financieras. El único gravamen fiscal cuyo estudio por localidades podría haber sido de utilidad es el impuesto del timbre sobre efectos de giro. Este impuesto se implantó con la Real Orden del 13 de Junio de 1823 sobre las letras de cambio. Dicha norma sólo gravaba, por lo demás, las letras de más de 2.000 reales y su cumplimiento fue más bien escaso.² La ley del 25 de mayo de 1836 gravó por primera vez de forma sistemática y ordenada los documentos de crédito y giro (letras de cambio, libranzas, pagarés y cartas órdenes), con un impuesto por tramos en torno al uno por mil. Su cumplimiento fue inmediato y el castigo claro puesto que los impagados no se podían protestar sin una fuerte multa. En los protestos notariales hemos constatado que eran una minoría los efectos de giro sin timbre, y que en los casos de no llevarlo el tenedor pagaba una fuerte multa antes del protesto del 3 por ciento sobre el valor librado, más el uno y medio por ciento si habían endosos.³ Lamentablemente no se encuentra ni en los archivos locales, ni en el Archivo Histórico Nacional ni en el de Alcalá de Henares la documentación referente a la recaudación percibida en cada localidad en concepto de timbre sobre efectos. La documentación fiscal de mayor utilidad son las matrículas de comerciantes e industriales y las listas recaudatorias de los mismos. José Ramón López, que utilizó dicha documentación, ya advirtió que hasta muy avanzado el siglo XIX en España los banqueros privados no dejaron de crecer y, según él, cambian el perfil del subdesarrollo bancario presentado por la literatura previa. No obstante, de la matrícula fiscal no se pueden inferir magnitudes de operaciones financieras ni mercantiles y el mero recuento cuantitativo de banqueros controlados por el fisco no nos informa si sumaban una fracción de los

2. P. Avecilla (1849).

3. P. Avecilla (1849). La multa del 3% sobre la cantidad librada quedó establecida en el artículo 10 de la ley de 26 de mayo de 1836. En cambio el uno y medio por ciento añadido a la multa, para los casos de efectos endosados, debió desarrollarse en una norma posterior y cuya aplicación ya se observaba en 1840. Así consta en cinco protestos sobre un total de ciento treinta que he estudiado para dicho año (véase, como ejemplos: AHPB, Fernando Moragas Ubac, v. 2, p. 144, protesto de efecto de 300 \$ (6.000 rv.) con un endoso, al que se le puso una multa de 180 rv. más 90 rv. por estar endosada; o bien el mismo notario, v. 2, p. 231, protesto de un efecto de 7.500 rv. con tres endosos que pagó una multa de 225 rv. (3%) y 112 rv. por los endosos).

activos bancarios, o por el contrario varios enteros en comparación con la banca comercial societaria.

La documentación notarial ha sido la fuente homogénea pública, de carácter registral, más frecuentada por los historiadores de las épocas moderna y contemporánea. Para la investigación de la historia financiera del siglo XIX su explotación ha sido fundamental para establecer los volúmenes y características del crédito hipotecario (debitorios). Sin embargo es una fuente muy limitada para estudiar el principal instrumento de giro y crédito de la época: los efectos endosables, sobre todo letras y pagarés. Las letras sólo aparecen en la documentación notarial cuando son protestadas, por lo que su estudio queda limitado a una fracción excesivamente pequeña (inferior al 1%) de los volúmenes realmente contratados. La información obtenida en los protestos es un complemento excelente de la que se puede extraer de los libros de los corredores reales de cambios. Esta última documentación sólo ha sido utilizada hasta ahora en raras ocasiones.⁴ Si soslayamos por el momento el problema de la representatividad, la primera aproximación al contenido de los libros conservados puso en evidencia que cada año los corredores intermediaban y documentaban miles de endosos de diferentes efectos comerciales y financieros. De entre todos ellos destaca, con gran diferencia, el volumen negociado de letras de cambio (véase cuadro 1).

CUADRO 1

Número de efectos endosables negociados en Barcelona con mediación de corredor real de cambios (1830-1850), cuya documentación se ha conservado

Año	Letras	Pagarés	Cartas orden	Libranzas	Otros efectos	Total
1830	4.863	9	88	171	37	5.168
1831	5.798	12	78	161	27	6.076
1832	5.333	7	55	116	15	5.526
1833	4.472	5	56	11	16	4.560
1834	2.860	1	27	19	29	2.936

4. Han sido utilizados por P. Vilar (1964-1968); luego por M. Izar (1969), X. Tafunell (1984), Ll. Castañeda (1991) y más recientemente por J. M.ª Delgado (1988), A. Sánchez (1992) y J. C. Maixé (1997).

Año	Letras	Pagarés orden	Cartas	Libranzas efectos	Otros	Total
1835	6.210	15	108	70	62	6.465
1836	7.785	2	309	110	57	8.263
1837	5.459	4	282	18	16	5.779
1838	5.856	1	240	12	21	6.130
1839	7.735	4	200	13	10	7.962
1840	8.568	8	127	17	10	8.730
1841	8.748	15	168	54	491	9.476
1842	7.262	7	141	41	14	7.465
1843	5.936	19	130	16	15	6.116
1844	10.391	45	180	31	39	10.686
1845	9.678	58	153	2	16	9.907
1846	9.202	95	93	2	25	9.417
1847	10.541	229	97	11	37	10.915
1848	8.513	290	71	16	12	8.902
1849	9.441	272	88	24	30	9.855
1850	11.622	286	103	9	35	12.055
TOTAL	156.273	1.384	2.794	924	1.014	162.389

Fuente: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), libros registro de operaciones de los corredores reales de cambios.

Del cuadro destaca el elevado número anual de documentos endosables que los corredores intermediaban, convirtiendo a esta documentación en una fuente para el estudio de la actividad financiera que ilumina una actividad de la que hasta ahora sólo podíamos suponer, pero de la que no teníamos ninguna evidencia cuantitativa ni cualitativa sobre los agentes. También destaca del cuadro la importancia relativa de cada efecto endosable y su evolución en el tiempo. La progresión observada en el número total de efectos no puede convertirse en tasas de crecimiento por el problema de ajustar la representatividad de la documentación y que tratamos con algún detalle más adelante. Si los libros de protocolos notariales conservados actualmente en el Arxiu Històric de Protocols de Barcelona recogen la documentación completa que se generó por todos los fedatarios colegiados en la Ciudad Condal en el período estudiado, en el caso de los corredores reales de cambios la documentación no nos ha llegado en su totalidad. Ade-

más, debido a su difícil acceso hasta fechas recientes ha sido un material escasamente utilizado⁵ y no hay disponible ningún análisis crítico de sus contenidos, a diferencia de lo que ocurre con la documentación notarial. Por lo dicho anteriormente es fácil deducir que estamos ante una fuente documental de gran interés, pero que el primer problema a resolver es determinar su representatividad. Este artículo pretende paliar en algunos aspectos este vacío. De ahí el interés que pueda tener este primer trabajo sobre la documentación de los corredores reales de cambios, a la espera de un estudio más exhaustivo sobre la historia de estos profesionales.

La trayectoria de un cuerpo gremial. Una nota sobre el número de corredores en activo

Barcelona, junto a otras ciudades mediterráneas —sobre todo italianas—, estuvo entre las primeras de Europa en contar con corredores mercantiles organizados en colegios y cofradías, para realizar operaciones de mediación en actividades financieras y comercio al por mayor. La actividad de los corredores en Barcelona está documentada desde el siglo XII. En aquel tiempo se les conocía como *corredors de Llevant*.⁶ El desarrollo de la ciudad, del comercio y de sus intermediarios llevó a éstos a organizarse como cofradía o colegio profesional. Las ordenanzas más antiguas que se conservan son las de 1271 y hacen referencia a otras otorgadas veinte años antes.⁷ La reglamentación da cuenta, entre otras cosas, de que la mediación de los *corredors d'orella* incluía el comercio mayorista, el flete, la compraventa de naves, los cambios de monedas y, entre otras actividades, los préstamos para pagar fuera de la ciudad. ¿Esta indicación significa que en el siglo XIII los corredores ya intermediaban letras de cambio o un instrumento que las precedió?⁸ Quizá. Si bien los primeros contratos de las letras de cambio se hicieron utilizando la mediación de los

5. M.^aT. Rodrigo (1985) estudió el funcionamiento gremial de los *corredors d'orella* en el siglo XVIII. Analizó la documentación referida a la vida gremial, pero dejó de lado la explotación de los libros-registro de operaciones.

6. F. Udina (1962).

7. F. Udina (1972).

8. *Ordinacions* (1972), p. 67 y ss.

notarios en el siglo XII,⁹ no hemos de descartar que cuando se redactaron estas ordenanzas la intermediación hubiese podido pasar a manos de los corredores. El registro de letras debió empezar a despegar en los siglos XV y XVI, con la difusión del endoso. La documentación que nos ha llegado del último tercio del siglo XVIII muestra que la intermediación de estos mediadores en endosos de efectos negociables era una práctica consolidada, hasta el punto de constituir una parte importante de su quehacer diario. Desde la década de 1780 empezó la compraventa de vales reales y con ello la actividad bursátil de renta fija.¹⁰ La intermediación en renta variable se inició en la década de 1840 —con la creación de las primeras sociedades anónimas—. ¹¹ Hay que señalar que las primeras transacciones de compraventa de acciones las documentaron los notarios y no los corredores reales de cambios.¹² La Bolsa de Barcelona no tuvo estatuto de «bolsa oficial de valores» hasta 1915, a semejanza de la de Madrid.¹³ De manera que los corredores antes de 1915 intermediaban indistintamente en valores, mercancías, seguros y algunos fletes.

El oficio de corredor estuvo regulado por las sucesivas ordenanzas y el número de plazas quedó limitado, primero, por una real pragmática de Felipe II en 1552 y, más adelante, en 1650,¹⁴ se fijó que fuesen 40 corredores. Un aspecto interesante fue la progresiva privatización del título público. En el siglo XVI por un privilegio de 1503 —concedido por el rey Fernando— los corredores tuvieron el derecho de que sus hijos heredasen directamente la plaza si eran mayores de 20 años.¹⁵ Desde 1636 los agentes, además, podían designar a cualquier persona, tanto si era familiar di-

9. B. Aguilera-Barchet (1988).

10. Desde febrero de 1784 la intervención de corredores en la cesión de vales reales está bien documentada, véase, por ejemplo el libro manual de Mayor, letra A de Rafael Valdejuli Mellachs (este libro se encuentra en AHPB).

11. J. Fontana (1961), Ll. Castañeda y X. Tafunell (2001).

12. Los manuales de los notarios de Barcelona contienen información sobre compraventa de acciones de compañías de seguros marítimos en la década de 1770, actividad que pronto cesó. A principio de 1840 los notarios registraron compraventas de acciones de compañías mineras; esto ocurrió poco antes que los Corredores Reales de Cambios se convirtiesen en los auténticos mediadores bursátiles.

13. J. Fontana (1961) y V. Villacampa (1961).

14. M.ª T. Rodrigo (1985).

15. Las ordenanzas establecían que debían tenerse veinticinco años cumplidos para obtener una plaza, excepto los hijos de corredores, que podían empezar con veinte años.

recto como si no, para cederles la plaza. A partir de ese momento empezó a ser frecuente que las plazas se dejasen en herencia o bien se vendiesen. El beneficiario debía superar dos requisitos antes de ejercer. Primero, ser reconocido como titular por el Ayuntamiento, después realizar las pruebas de agregación al colegio. Con el decreto de Nueva Planta la corporación municipal perdió el control sobre las corredurías y éste pasó a la Real Audiencia.

En la primera mitad del siglo XVIII se produjeron algunas ventas de plazas,¹⁶ en uno de los casos al precio de 384 pesetas.¹⁷ No obstante, la Real Audiencia siempre tenía que reconocer al nuevo titular. Sólo después de las ordenanzas de 1769 la propiedad privada de las plazas quedó mejor definida. Éstas podían ser arrendadas o vendidas y, por lo tanto, también las podían heredar personas que no iban a ejercer la profesión, fuese la viuda, una hija u otra persona. Por esta razón a finales del siglo XVIII, entre los que ejercían, había corredores propietarios y corredores arrendatarios. En ambos casos era necesario pasar las pruebas de agregación. Los arrendatarios se encontraban en una posición precaria. De un lado, porque sus contratos eran temporales; de otro, porque cuando fallecía el arrendador su situación quedaba en suspenso y el heredero podía ocupar la plaza.¹⁸ Esta situación dio lugar a algunos conflictos que se resolvieron del lado de los propietarios en el siglo XVIII y primeras décadas del XIX. El Código de Comercio de 1829 cambió totalmente la situación y obligó a que las plazas alquiladas lo fuesen por la vida del arrendatario (artículo 73).¹⁹

Aunque desde 1650 hubiese 40 propietarios, no todos ejercían. En 1739 los cónsules del colegio dieron cuenta a la Real Audiencia que tan

16. M.ª T. Rodrigo (1985), p. 26.

17. Ídem, p. 27.

18. En la cabecera de algunos libros-registro conservados se encuentran anotaciones que explican la azarosa situación de los arrendatarios. Por ejemplo, Francisco Bessa no pudo firmar las operaciones en las que intermedió entre el 1 de diciembre de 1815 y el 31 de julio de 1816 porque el propietario de la plaza —José Vilà— había fallecido «y estuve suspenso de poder firmar hasta que vinieron de Madrid los papeles a favor de sus herederos y pasado el título a mi favor». ANC, libro registro n.º 70.

19. Una Real Orden del 25 de abril de 1865 aclaró que si bien los arriendos eran de por vida, en cumplimiento del artículo 73 del Código de Comercio, los arrendatarios podían dimitir en cualquier momento y recuperar sus fianzas, excepto si en los contratos de arrendamiento se había estipulado lo contrario. Recogida en M. Martínez Alcubilla (1868), tomo III, p. 873.

sólo estaban operando catorce corredores.²⁰ De todas formas el desarrollo económico del siglo XVIII, y muy especialmente durante la segunda mitad, permitió a los propietarios alquilar la titularidad del cargo, de ahí que progresivamente la propiedad fuese una fuente de rentas crecientes. En 1800 salieron a subasta 20 plazas nuevas²¹ y, por lo tanto, Barcelona pasó a tener 60 corredurías, pero seguimos sin estar seguros de que hubiese el mismo número de agentes en activo. La iniciativa partió de la Junta de Comercio, con el beneplácito de la Real Audiencia. La finalidad era cubrir una parte de los quince millones de reales que tenía que aportar el comercio de Cataluña al empréstito de 300 millones,²² que el gobierno había realizado para hacer frente a las necesidades financieras urgentes y que no podía obtener por procedimientos ordinarios.²³ La propiedad de las plazas fue reconocida en el Código de Comercio de 1829 y permaneció estable hasta el decreto de 30 de noviembre de 1868, cuando el ministro de Fomento, Manuel Ruiz Zorilla, decretó su liberalización.

La nueva ley fue creada en un contexto de rupturas y cambios que, sin llegar a ser revolucionarios, sí que tuvieron un fuerte calado en el asentamiento de políticas liberales. La ley permitía a los comerciantes, y al público en general, realizar sus contratos con terceros utilizando cualquier intermediario. No era preciso ningún requisito para ejercer de corredor de comercio. Los mediadores que quisiesen obtener o mantener la condición de fedatarios públicos, por lo tanto de notarios, eran los únicos que deberían estar colegiados y pagar una fianza, además de cumplir los artículos 4.º y 7.º de la ley.²⁴ Tanto si los corredores eran con fianza —en Barcelona

20. M.ª T. Rodrigo (1985), p. 99.

21. La subasta de plazas salió publicada en la prensa local durante meses. Los precios de remate para obtener la propiedad de una plaza oscilaron entre las 20.000 pesetas y las 32.000. Cantidad que los corredores con plazas en arriendo debieron considerar excesiva puesto que sólo uno optó por comprar y pasar a ser propietario. El resto de propietarios no compraron para ejercer. Josep Castanyer, un gran comerciante, adquirió dos plazas y José Pérez Quintero —tesorero en Cataluña del Consejo Real— adquirió cuatro. Véase M.ª T. Rodrigo, p. 108-109.

22. J. Carrera Pujal (1953), p. 108.

23. Sobre el desfase entre ingresos y gastos del estado español hacia 1800, véase J. Fontana (1974), p. 62 y ss. (1980), p. 27-29, y F. Comín (1988), p. 87 y ss.

24. Para los corredores de comercio el artículo 4.º del decreto ordenaba acreditar buena conducta moral ante el gobernador, según declaración de tres casas de comercio, y el 7.º definía las fianzas.

y otras ocho capitales la fianza era de 10.000 pesetas —, como sin ella, se estableció que la cantidad de corredores de comercio, así como de agentes de cambio y bolsa, no estuviese limitada.²⁵ Quedó claro que la propiedad privada de las plazas perdía todo su valor. Por un decreto del 26 de enero de 1869, los propietarios de oficios enajenados de la fe pública podían presentar hasta el 1 de julio de aquel año, los documentos acreditativos para proceder a su indemnización, por lo tanto la propiedad privada de las corredurías quedaba extinguida. Otro decreto del 26 de junio amplió el plazo hasta el 1 de octubre.²⁶ A pesar de esta promesa, la indemnización todavía no se había producido en 1904, según un memorial elevado por el Colegio al rey Alfonso XIII.

Al final del sexenio se empezó a deshacer el camino liberalizador recorrido. Un decreto del Ministerio de Fomento del 10 de julio de 1874 restablecía la institución corporativa del Colegio de Corredores y la Bolsa de Madrid, dejando «en suspenso los decretos de 30 noviembre de 1868 y 12 enero 1869» [art. 2]. No se devolvió la propiedad privada de las plazas, pero el número de corredores quedó limitado. Según consta en el artículo 3: «no podrá alterarse el número de agentes de Bolsa y Corredores de Comercio que estén ejerciendo funciones de tales a la publicación del presente decreto, ni aumentarlo por nombramientos».²⁷ En Barcelona en aquel momento sólo operaban 42 corredores con fianza y 46 sin fianza.²⁸ Una nueva Real Orden de 26 de mayo de 1875 reestableció en 60 el número de corredores colegiados en Barcelona, a petición del propio Colegio barcelonés.

Hemos visto que en 1800 se había fijado en 60 el número de corredores propietarios, pero lo más probable es que nunca operasen simultáneamente tantos corredores colegiados antes de 1868. El decreto del 10 de julio no

25. Ley recogida en M. Martínez Alcubilla (1868b), p. 594-597.

26. M. Martínez Alcubilla (1869), p. 35 y p. 217.

27. Un decreto de Fomento de fecha 2 de noviembre de 1874 matizaba el artículo 3. Establecía que «Los expedientes instruidos en solicitud de plazas de agentes de cambio y bolsa y corredores de comercio, que no quedaron terminados a la publicación del decreto de 10 de julio último por causas imputables a la administración, continuarán sus trámites hasta que finalizados éstos se expida a los interesados los títulos correspondientes.»

28. El número de corredores con fianza coincide tanto en la matrícula fiscal para el año 1874-1875 (elaborada, por lo tanto, a mediados de 1874 —ACA, Hacienda, libro 12.676—), como en el acta de la Junta General del Colegio de Corredores Colegiados de Comercio de Barcelona de 25 de enero de 1875 (AHPB, Actas de la Junta Sindical).

resolvía qué hacer con los corredores sin fianza y siguieron aumentando en los dos años siguientes. En 1878 en España había 233 individuos en aquella situación. En algunas provincias los gobernadores estaban prohibiéndoles ejercer,²⁹ pero en otras, como en Santander, importantes grupos de comerciantes pedían volver al decreto del 30 de noviembre de 1868.

Esta situación contradictoria se solucionó con la Real Orden de 19 de junio de 1878. El artículo 4 establecía que el número máximo de corredurías en cada ciudad podría ser igual a la suma de los corredores con fianza y sin fianza. Se establecía un plazo de 4 meses para que los segundos, cumpliendo todos los requisitos que la ley exigía —excepto el de aprendizaje— pudiesen solicitar ser admitidos en los colegios oficiales. La matrícula de corredores de Barcelona para el año fiscal de 1878/1879 refleja 59 corredores colegiados con fianza³⁰ —lo que indica que la ampliación del 26 de mayo de 1875 había sido aprovechada inmediatamente— y 52 corredores sin fianza.³¹ Finalmente, por otra Real Orden de 6 de diciembre de 1878 se volvía a modificar el número de plazas en varias ciudades y para Barcelona se amplió en 30, por lo que pasaba a establecerse un máximo de 90 corredores. En esa misma Real Orden se ampliaba el plazo para aspirar a regularizar la situación hasta el 30 de junio de 1879.

Los decretos para restablecer la situación no dieron solución a todas las novedades que aparecieron con la legislación liberalizadora. Por ejemplo, entre los contribuyentes de corredores sin fianza había varias compañías de intermediación bursátil, sobre las que no se dice nada en la Real Orden del 19 de junio. En la matrícula fiscal para el año 1881/1882 están inscritos 86 corredores —no disponemos de datos para el periodo 1878-1881. Cincuenta y dos de ellos constaban como corredores con fianza en 1878 y 9 como corredores sin fianza. Sin duda la cuestión de la fianza de 10.000 pesetas era una barrera para ejercer la función de mediador, además de las restricciones legales puesto que en 1881/1882 no aparece ninguna compañía. Todo indica que en 1879 se había restablecido la normalidad gremial, con un aumento del número de agentes y la desaparición de la propiedad privada de las corredurías. La crisis bursátil de la segunda mitad de los

29. Exposición de motivos en la Real Orden de 19 de junio de 1878 sobre el futuro de los corredores sin fianza.

30. Dos corredores con fianza fueron baja durante el año fiscal.

31. Nueve corredores sin fianza se dieron de baja total o parcial durante el año fiscal (ACA, Hacienda, legajo 12.716).

ochenta y primeros noventa, junto al colapso del mercado de letras de cambio³² provocó una disminución de las necesidades de mediación y con ello del número de agentes. No obstante, su situación, desde un punto de vista legal, permaneció estable hasta 1915.

¿Función pública o privada? ¿Fedatarios más que mediadores o mediadores más que fedatarios?

Esclarecida a grandes rasgos la historia sobre la regulación del número de plazas de corredor en Barcelona, pasemos brevemente a dar cuenta de su trabajo diario. Tenemos una descripción algo idealizada de la actividad diaria de un corredor en el libro de Pedro Manuel de Olalde,³³ *Guía de la juventud para la carrera del comercio*. Según este autor «sin una salud a toda prueba no puede emprenderse la carrera de corredor o agente. El corredor tiene que hacer caso omiso del frío y del calor, del día y de la noche, de lo que tiene que andar, de lo que tiene que subir y bajar, y en fin, de todo aquello que molesta (...) si no se tiene una naturaleza de hierro, pues sólo teniéndola se puede resistir (...) al trabajo de diez y seis horas seguidas en las que están funcionando incesantemente sus fuerzas intelectuales y físicas», p. 198.

Un resumen del quehacer diario sería el siguiente: Hacia las ocho de la mañana, a primera hora, cada corredor se informaba por la prensa de todo lo que pudiera afectar a los precios y cambios, que es como decir que necesitaba conocer todo lo que ocurría en los ámbitos de la economía, la política y la sociedad en general. «De nueve a doce de la mañana recorre todos los escritorios en que espera alguna orden de compra o venta, préstamos, descuentos, etc (...) retirándose después a su despacho toma apuntes, coordina sus libros, come y descansa hasta las dos de la tarde que marcha a la Bolsa a cumplimentar las órdenes que recibió.» «Si hay variaciones en los

32. La intermediación de los corredores en los endosos de letras de cambio cayó en picado en 1883 después de que el Banco de España crease el servicio de transferencias bancarias entre sus oficinas. Véase LI. CASTAÑEDA y X. TAFUNELL (1993), «Un nuevo indicador para la historia financiera española: la cotización de letras de cambio a corto plazo», *Revista de Historia Económica*, XI, n.º 2, p. 367-383.

33. Perfecto Manuel DE OLALDE (1878), *Guía de la juventud para la carrera del comercio*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, p. 190 a 206.

cambios que sirvieron de base de todas sus operaciones (busca el acuerdo de las partes y) va tomando apuntes en un pequeño libro, que los franceses llaman carnet, (...) previa ratificación de las personas en cuyos intereses ha intervenido. Concluidas las horas de Bolsa, regresa a su despacho y forma asiento de todas las operaciones.» «A las cinco y media de la tarde debe presentarse a la liquidación para empezar los cobros o pagos de los valores recibidos o entregados. A la misma hora empieza nuevamente la facultad de contratar en el Casino, (...) a las seis y media la campana da aviso de quedar terminada la facultad de contratar dando lugar a la terminación de la liquidación. A las nueve se presenta en el vestíbulo del Teatro del Liceo, centro también de contratación. Allí llegan nuevos cambios y se inician y cierran nuevas operaciones (...) las operaciones en este centro duran cuanto duran las horas de espectáculo; esto es, hasta pasadas las doce de la noche (...) No es fácil poder decir el número de operaciones que diariamente se verifican: fíjate en que son infinitas; pues bien, esta infinidad está en su cabeza.»³⁴ Esta larga cita describe lo que podría ser un día de trabajo de un corredor real de cambios. No obstante, la documentación conservada referente a los libros-registro de operaciones de mediados del siglo XIX muestra que la mayoría de los corredores no realizaban una actividad diaria tan frenética.

He censado el número de asientos —o registros— de 97 corredores, para el período 1830 a 1874. Para unos corredores dispongo de información de un número dilatado de años y de otros de un solo año. El número total de asientos asciende a 476.027 repartidos en 1.226 datos que representan los registros de cada corredor y año. La media anual es de 388 asientos por corredor y año, pero la moda está en 235. Es cierto que existe una gran polarización, tenemos 112 casos en los que un corredor anotó menos de 50 asientos en un año, el que menos fue el corredor Pedro Tell que en 1836 sólo anotó 1 registro. En los casos de mayor actividad tenemos 40 veces en los que un corredor documentó más de 1.400 asientos, con el récord de Pedro Cortés Ursul que en 1873 asentó 2.449 registros.³⁵ En definitiva po-

34. A continuación, el autor retrata lo que considera un corredor modélico basándose en las cualidades de Evaristo Arnús.

35. No hago distinción entre «registro» y «asiento» porque la mayoría de los corredores tampoco la hacían. En muy pocos casos se produce la diferencia entre un valor y otro. Un asiento, como su nombre indica, es una anotación en los libros de los corredores que da cuenta de una operación. Esos asientos en la gran mayoría de los libros solían ir correlativamente

demos asegurar que la mayoría de corredores sólo intervenía en una o dos operaciones por día. Esto no obsta para que algunas de esas operaciones conllevaran una gestión de intermediación costosa en tiempo. En un único asiento se podía dar cuenta de la compraventa o la cesión entre las partes acordantes de multitud de valores o de uno solo. De cada mercancía, valor o efecto endosable, el corredor anotaba todos los datos relevantes, que son bastantes. Si se trataba de venta de mercancías se anotaba la cantidad, calidad y precio de cada bulto, caja o bala y se tomaba una muestra del producto para determinar si su calidad coincidía con la establecida por el vendedor. También se anotaba la forma de pago, al contado o a plazos, y en qué plazos y la moneda. Todo parece apuntar a que hubo corredores con un volumen de trabajo realmente agotador como describe Perfecto Manuel Olalde y otros corredores para los que su trabajo de intermediación era un complemento de otras actividades. Los de mayor trabajo tenían un encargado o mancebo que les ayudaba a tomar notas y uno o varios escribientes que llevaban los libros en el despacho.

Los corredores intermediaban en el mercado mayorista de mercancías y en operaciones financieras de todo tipo. En sus libros han quedado registradas las compraventas de una gran variedad de mercancías como algodón, trigo, harina, frutos coloniales, bacalao, madera, tintes, etc. e instrumentos financieros como letras de cambio, pagarés y otros efectos endosables, acciones, obligaciones, vales reales, también intervinieron en fletes y, por último, seguros. El número de registros de operaciones de seguros es muy limitado porque los corredores que más seguros hacían llevaban libros especiales que no se han conservado. Hasta que no se creó en 1915 la Bolsa Oficial de Barcelona, la relativa especialización no era una norma de obligado cumplimiento, por eso en los registros de un corredor que mediaba en el mercado mayorista del algodón pueden estar intercaladas operaciones de valores o de cesión de letras y pagarés. Pero con un repaso rápido a los libros de operaciones desde finales del siglo XVIII hasta 1915 se puede comprobar que siempre hubo una fuerte opción por la

numerados, y ese número es lo que ellos mismos llamaban el número de registro. De tarde en tarde ciertas operaciones no se cerraban el mismo día en el que se iniciaban, de forma que podemos encontrar dos o más asientos dando cuenta de una única operación. En esos casos unos corredores daban un único número de registro para los dos o tres asientos que informaban sobre una operación, mientras que otros corredores tenían un número de registro idéntico al de asientos, sin importar que tres números de registro perteneciesen a una única operación.

especialización de los corredores, de manera que un corredor de mercancías intervenía en muy pocos o ningún valor bursátil y había corredores de letras y pagarés que tampoco intervenían en acciones ni en mercancías o muy raramente.

Sea por exceso de trabajo o por la rapidez con la que tenían que actuar los corredores el caso es que el investigador detecta inmediatamente ciertos problemas en la precisión de los datos y calidad registral. Los libros de los corredores no son precisamente un modelo de pulcritud y exactitud, a pesar de su consideración de fedatarios públicos como los notarios. Es posible, también, que en aquella época los corretajes que percibían los corredores no les permitiesen tener un despacho con suficientes escribientes. El incremento de la presión tributaria en los primeros años cincuenta provocó el abandono de un gran número de agentes. La caída marcada de la actividad posterior a la *febre d'or* también produjo una reducción de profesionales. Si el ejercicio de la correduría hubiese sido libre y no oficial es posible que el número de profesionales variase enormemente con la coyuntura económica. En cualquier caso no parece que los aranceles cobrados les permitiesen sortear holgadamente las coyunturas de crisis.

A diferencia de los notarios, ningún corredor elaboró índices de clientes ni de materias en sus libros. Esto apunta a un escaso valor de su función de fedatarios públicos. De vez en cuando el corredor o el empleado que pasaba al libro-registro las notas repetía varios asientos previamente escritos y la solución era, en el mejor de los casos, tirar una raya indicando «anulados». En el peor de los casos, los registros duplicados no se anulaban ni se daba indicación alguna, y sólo una atenta lectura revela el error. Los asientos — o registros — empezaron a numerarse sistemáticamente a partir de la década de 1830. También era frecuente que el corredor firmase cada asiento. Esta numeración facilita la identificación precisa e individualizada de las operaciones en la fuente documental. En diversas ocasiones, que no me he entretenido a cuantificar, el número correlativo de los asientos salta en una decena o en una centena, en más o en menos, esto es duplicando números o bien omitiéndolos. Obviamente la falta de precisión en la teneduría de los libros provocaba que a final de año algunos corredores tuviesen contabilizado un número de asientos distinto al que realmente habían firmado. Nuevamente la falta de precisión apunta a un escaso valor de su función de fedatarios.

La transcripción de los nombres de aquellas personas que daban o tomaban letras de cambio y otros documentos mercantiles es en algún caso ilegible. Este aspecto relativo a la calidad de la información es especial-

mente desafortunado en el caso de los nombres extranjeros (muy frecuentes entre libradores y librados de letras de cambio), así como en la denominación de ciertas plazas internacionales. Hay notables diferencias entre corredores, tanto en la caligrafía, en la pulcritud con la que se llevaban los libros, como en el porcentaje de errores de transcripción detectados. Los más preocupantes son los errores de cálculo, de indicación de la moneda, del tipo de cambio, así como la omisión de datos. Uno de los corredores más famosos, Evaristo Arnús, hacía unos registros minimalistas ahorrando todo lo posible. En muchos de sus asientos no consta el cedente, que, cuando era de un efecto creado en Barcelona y con fecha de emisión y cesión idénticas, he supuesto que era la misma persona que el librador. Ésta es una opción que el investigador puede tomar a partir de la observación de las características de la documentación y su funcionalidad en otros libros-registro del resto de agentes y así se puede cubrir una laguna en la información realmente disponible. En otras ocasiones, faltan datos esenciales sobre el plazo de vencimiento o bien algún otro dato como el librador, etc.

Una parte de las omisiones y errores es fácil subsanarla, conociendo el importe nominal de los efectos, la moneda, el tipo de cambio y el importe pagado. La relación aritmética ha de ser exacta, en caso contrario o bien el investigador ha cometido sus propios errores al construir una base de datos o bien el error es de la fuente registral. Una vez subsanados los fallos propios al introducir los datos, para el año 1848 he analizado con minucioso detalle los errores atribuibles a algunas de las variables que están relacionadas con los importes y que sin duda se pueden imputar al corredor o a su escribano. Aunque estos errores llaman mucho la atención, por inesperados en un federatario público, las cantidades máximas a corregir al final suponen una variación de no más del 0,8%.

Teniendo en cuenta la actividad que debieron desplegar aquellos agentes, según lo describe P. M. Olalde —no tanta según hemos podido comprobar finalmente—, y la lentitud que conllevaba un abundante número de cálculos, sin que se dispusiese de artificio mecánico que facilitase su tarea, hemos de considerar poco relevantes las pequeñas equivocaciones cuantitativas que he detectado en la documentación.

Hasta aquí todo parecería apuntar que lo más destacable de un corredor real de cambios era su papel en la reducción de costes de intermediación, su actividad económica liberal más privada que de función pública. Pero no hemos de olvidar que los corredores tenían prohibido actuar por cuenta propia como si fuesen comerciantes o financieros, acentuando su

papel de fedatarios de una intermediación mercantil o financiera. No obstante, no existía obligación de usar dichos intermediarios en operaciones mercantiles de ninguna clase. De ahí que nos interroguemos si era más importante su función de fedatarios o la actividad económica de reducir costes de intermediación. La respuesta es que se trataba de una mezcla de ambas.

Por ejemplo, como fedatarios era útil recurrir a ellos en los casos en que las operaciones mercantiles o financieras tuvieran un riesgo apreciable de acabar en conflicto de intereses entre comprador y vendedor, o bien cuando hubiese que pedir certificados para terceros y documentar fehacientemente el precio de una operación. No hemos de olvidar que en el caso de pleito ante tribunal lo que valía era la información que contuviesen los libros-registro de los corredores, sobre todo si la documentación que aportaban los pleiteantes era contradictoria.

En el endoso de letras a cobrar en países extranjeros, existía una preferencia clara por utilizar la mediación de un corredor. La razón está en que las cotizaciones eran muy sensibles a diversos factores de las fuerzas del mercado, del plazo, garantías, etc. y en el caso de protesto y devolución intervenían intereses y banqueros de diferentes ciudades y países. En caso de conflicto el proceso de solución era costoso, por lo que era útil documentar todo con claridad y precisión; tener los certificados de los corredores evitaba incluso pleitos.

Su función como fedatarios es clara. El volumen monetario de letras sobre el extranjero intermediadas por corredores no dejó de crecer entre 1817 y 1860, según los datos que he recogido pasó de 15,2 millones de pesetas en la primera fecha a 59,6 millones en la segunda.³⁶ Así pues creció la actividad mercantil financiera de Barcelona y un fiel reflejo lo encontramos en los libros de los corredores, que daban fe de la realización de unas operaciones financieras que en aquella época eran complicadas y costosas. Pero, por el contrario, al mismo tiempo el número de operaciones de endosos de letras sobre plazas españolas en que intervinieron los corredores pasó de 40,2 millones de pesetas a 27,4 millones, cuando el mercado interior había crecido tanto o más que los intercambios internacionales de Barcelona. ¿Por qué disminuyó el registro en los libros de los corredores? Pues porque el uso de letras interiores se fue haciendo más ha-

36. Lluís CASTAÑEDA (2001), *Esplendor y ocaso del mercado de letras de cambio en la Barcelona del siglo XIX*, Florencia, tesis doctoral.

bitual y sencillo, se estandarizó, a la vez que el riesgo de conflicto a la hora de interpretar la información sobre las cotizaciones en ese tipo de letras probablemente disminuyó.³⁷ Ahora bien, disminuyó pero no desapareció. Mi interpretación es que los corredores siguieron jugando un papel importante como intermediarios puros, al margen de su papel de fedatarios.

Hemos de imaginar la actividad financiera en su articulación diaria. Fabricantes, mayoristas de todo tipo, almacenistas, corresponsales y apoderados en Barcelona de un gran número de personas necesitaban enviar y recibir cobros y pagos a medias y largas distancias por medio de letras de cambio. Una opción era ir directamente a las casas de banca que operaban con grandes volúmenes de letras, como Vidal Quadras Hermanos, Girona Hermanos Clave y Cía., Astrup y Cía. o José Gil o bien directamente a casas de banca como la Sociedad Catalana General de Crédito, etc. Todas estas firmas cedían y tomaban grandes volúmenes de letras de cambio directamente sin mediación de corredor. Pero el fabricante o el comerciante, por falta de tiempo o por otras razones, podía llamar o esperar la visita de un corredor que realizaba la gestión de encontrar o colocar papel según fuese la necesidad. Reducían los costes de información e intermediación en algunos casos y eran eficientes desde el punto de vista económico. Incluso, cuando los banqueros tenían exceso de letras sobre determinadas plazas españolas, los corredores ejecutaban con eficiencia su tarea de buscarles clientes, que solían ser otros banqueros. En este caso no era relevante su función de fedatarios públicos. Esas letras quedaban registradas en sus libros, mientras que el grueso de operaciones diarias del mismo banquero sobre plazas interiores no se entregaba al corredor para que las registrase, ahorrándose así las partes el corretaje aunque sólo fuese el 1 por mil. Esto es coherente con el hecho de que el mismo banquero pidiese al corredor que registrase todas las operaciones de letras sobre el extranjero, para prevenir o reducir los conflictos, en este caso aunque el corredor no hubiese buscado los clientes, sino que el banquero le indicase qué letra de tal firma cedía o tomaba.

En la intermediación de mercancías posiblemente los corredores contaban con una profesionalidad alta como intermediarios especializados, no eran sujetos pasivos, conocían las calidades, se informaban sobre la situa-

37. Ciertamente la explicación que aquí doy para justificar por qué los corredores intermediaron en un número decreciente de endosos sobre plazas españolas no es más que una conjetura creo que razonable pendiente de comprobar.

ción de los mercados, leían la prensa por la mañana, manejaban información comercial local de primera mano y, posiblemente, aconsejaban a las partes antes de cerrar los tratos mercantiles. En la intermediación de valores bursátiles posiblemente la función económica de los corredores como agentes que casan operaciones pesase más que su valor de fedatarios públicos. En cualquier caso, este es un campo en el que todavía queda mucho por investigar, y es importante, porque existe una tensión entre una función y otra. La calidad del trabajo de un fedatario público requería tiempo y condiciones de manipulación de la información costosas. En 1874, cuando los corredores colegiados con fianza lograron volver al sistema de colegiación obligatoria y forzaron la constricción del número de agentes, utilizaron el argumento de su tarea fedataria para justificarse. Con ello se limitó enormemente el potencial de crecimiento de la actividad mediadora para las finanzas y la bolsa, porque no tuvieron presión para reducir costes y ampliar el mercado de medios de pago y de capitales. Pero esta es otra discusión.

Antes de pasar al siguiente punto, creo pertinente hacer una puntualización respecto a la escasa y fragmentaria documentación que nos ha llegado de estos fedatarios públicos, frente a la abundante y completa de los notarios. La utilidad de la fe pública de los libros de los corredores reales de cambios hacía referencia a operaciones cuyo valor en el ciclo comercial era muy corto. Lo mismo ocurre con las letras de cambio, pagarés, fletes, seguros, etc. La documentación de los corredores apenas tenían utilidad pasados unos meses, a lo más unos años. Esto fue así hasta que apareció la negociación de grandes volúmenes de deuda pública y acciones. La vida útil de la información relativa a un valor intermediado de deuda no amortizable o bien de acciones de empresas pasó a contarse inmediatamente por años o por tiempo indefinido. La pérdida de documentos en manos de particulares o el conflicto sobre la titularidad del valor podía resolverse con la documentación histórica de los corredores.

No es de extrañar que en la segunda mitad del siglo XIX el legislador obligase a los corredores a crear un archivo en todas las ciudades. La función fedataria ganó importancia. La orientación del legislador después de la revolución de 1868 fue la de liberalizar esta actividad y no considerarla una función pública reglamentada. Por el contrario, la Restauración prefirió reconducir esta orientación hacia posturas previas y volver a otorgar a los corredores la función pública. Esta opción, en la segunda mitad del siglo XIX, implicaba restricciones serias para mejorar e innovar en este sector financiero. Por eso los corredores de Barcelona querían tener el privilegio de formar parte de un colegio con funciones públicas regladas,

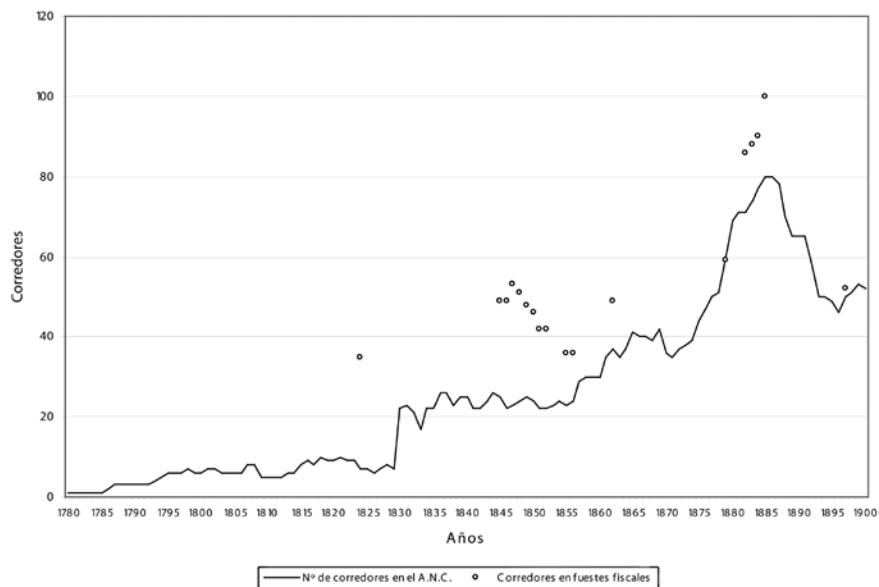
recibían el monopolio de una actividad, pero al mismo tiempo no aceptaban la creación de una Bolsa oficial que añadía más reglamentación. Ya tenían bastantes problemas con intrusos que hacían de corredores libres y la aparición de mercados no regulados como el Casino Mercantil. La Junta Colegial siempre pidió protección gubernamental para perseguir el intrusismo, lo que nos hace pensar que había mercado para más intermediarios, excepto en coyunturas de crisis.

La formación del archivo histórico y el grado de representatividad de la documentación conservada de mediados del siglo XIX

El archivo de la corporación se formó en diversas etapas. Desde antiguo los cónsules, o bien los secretarios del Colegio, guardaban los privilegios y la documentación relativa al funcionamiento gremial en sus propios domicilios. Con el tiempo se ha formado y conservado una excelente colección de ordenanzas y documentación administrativa, entre la que se encuentra, desde el siglo XVII y sin interrupción, las actas de la Junta Sindical. Es una documentación de gran valor, que ahora se conserva en el Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, a partir de la cual se puede realizar el estudio de la historia del Colegio.

La colección documental que ahora nos interesa analizar son los libros-registro de operaciones. En 1829, el Código de Comercio reglamentó los libros que debían llevar los corredores y su contenido (artículos 91 a 95). Por dicha razón, a partir de 1829 su formato y contenido es más uniforme. Algunos corredores cambiaron notablemente en ese año el estilo de llevarlos. No conocemos la decisión que motivó que todos los corredores abandonasen el uso del catalán como lengua registral el mismo día. El Código de Comercio nada dice al respecto y los libros de actas de la Junta tampoco aclaran esta decisión, que en su momento no debió parecer extraña o forzada. El artículo 96 obligaba a los cónsules a recoger los *libros registro de los agentes* fallecidos o cesados para entregarlos a los Tribunales de Comercio. En dicho Tribunal se debían custodiar hasta que un nuevo corredor ocupase la plaza. Éste en su momento recogería los libros y sería su depositario. En definitiva, en el Código de Comercio de 1829 se hizo explícito cómo se debían conservar y custodiar los libros-registro de operaciones de los corredores. Su aplicación fue parcial, pero tuvo un efecto apreciable, puesto que para 1830 disponemos de los libros de 22 agentes mientras que de un año antes tan sólo de 7 (véase gráfico 1 y apéndice cuadro 1).

GRÁFICO 1

Corredores con documentación conservada en el Arxiu Nacional de Catalunya (1780 a 1900)

En los primeros meses del sexenio revolucionario varias instituciones del estado fueron disueltas o modificadas profundamente. Por el decreto de supresión de fueros especiales del 6 de diciembre de 1868 quedaron anulados los tribunales de comercio, lo que conllevó la modificación de todo el Código de Comercio relacionado con ellos. Se tuvo que reformar, en consecuencia, el artículo 96 que hacía referencia al depósito de los libros-registro de los corredores. Fue en ese momento cuando se decidió que los libros de los corredores deberían depositarse en el archivo del colegio, en vez del domicilio de los sucesivos corredores. La redacción del nuevo artículo quedó de la siguiente forma: «En caso de muerte o destitución de un corredor será de cargo y responsabilidad del síndico del Colegio recoger los registros del corredor muerto o destituido, y entregarlos en el Archivo del Colegio de corredores para su conservación y custodia.» En definitiva, el colegio debía por primera vez crear un archivo propio estable.

No era el mejor momento para que los corredores colegiados se pusiesen a realizar obras. El decreto del 30 de noviembre del mismo año había liberalizado la función de intermediación y los agentes colegiados preveían

una dura competencia con los no colegiados, como así fue. En 1874 llegaron a operar en Barcelona 42 corredores con fianza, y 46 sin fianza, como hemos señalado antes, lo que supuso una reducción sustancial de los recursos que podían aportar los corredores colegiados —los únicos con fianza—. Además, la situación de la tesorería del colegio era desastrosa en 1868. La primera decisión para crear un archivo por parte del Colegio de Corredores de Comercio de Barcelona fue tomada casi cuatro años después, en la sesión de la Junta Sindical del 7 de febrero de 1872. «El presidente manifestó que al objeto de habilitar el local para archivo que debe tener este colegio (deben hacerse obras en) el saloncito anexo que debe unirse al que actualmente usamos en la casa Lonja y cree necesario determinar hacer algunos gastos para su decorado.» En definitiva, el archivo moderno del colegio debió empezar a funcionar poco después de estos acuerdos. Según F. Udina (1962), fue en 1877 cuando se organizó por primera vez. En el gráfico 1 se puede observar que, efectivamente, a partir de esas fechas el número de corredores para los que se ha conservado su documentación aumenta significativamente. Para 1874 se han conservado los libros de 39 corredores sobre 42 colegiados, lo que significa una cobertura del 92%, pero si se tiene presente el gran número de los no colegiados el porcentaje cae al 44,3%.

La unificación del colegio supuso un incremento inmediato de los libros que se depositaban en el archivo. Para el año 1884 ya se dispone de una documentación conservada de 77 corredores, que comparados con los 90 que en ese momento estaban activos³⁸ significa un 85%. A medida que pasó el tiempo mejoró la aplicación del decreto del 6 de diciembre de 1868 y a la altura de 1897 el grado de cobertura de la fuente documental que nos ha llegado hasta nuestros días alcanza el 96% (véase cuadro 6B del apéndice). El hilo de la historia del archivo del Colegio explica razonablemente el desigual nivel de conservación de la documentación y las grandes fases en las que se fue mejorando.

Pasaré ahora a intentar establecer, de forma aproximada, cuál es el grado de significación contrastística de los libros registro de operaciones de la época en la que los huecos son más importantes. Presto la máxima atención a los años 1824, 1845, 1848 y 1860, así como a la documentación fiscal de los años próximos a esas fechas.

38. Fuente: ACA, libro 16.515. En el año fiscal 1883-1884 operaron 86 corredores de cambio con fianza y 4 individuos más en la categoría de «Corredores de operaciones de bolsa y efectos de giro».

Los resultados más débiles son todos los anteriores a 1831. De hecho, las investigaciones que se realicen con los libros registro conservados para cualquier año anterior a 1830 tendrán los mismos problemas estadísticos, como queda reflejado en el cuadro 1 del apéndice. Para el período comprendido entre 1815 y 1829 sólo se ha conservado la documentación de entre 6 y 10 corredores, con fuertes alzas y bajas a lo largo de todo el período. Sabemos que eran 60 las plazas en propiedad, pero ¿cuántos corredores realmente trabajaban? No disponemos de fuentes fiscales suficientes. El único dato sólido es de 1824. En esa fecha la Real Audiencia solicitó al Colegio una relación nominal de aquéllos que estaban en ejercicio, con el detalle de los dependientes —véase en el apéndice el cuadro 2—. El resultado es que en 1824 trabajaban 35 corredores, no 60, pero de los cuales sólo de 7 (20%) se han conservado sus libros registro de operaciones. Las guerras Napoleónicas, la pérdida de las colonias continentales en América y la erosión del ahorro social conllevaron un desbarajuste en el conjunto de la economía española y, por supuesto, de la barcelonesa. Entre 1808 y 1814 muchos corredores abandonaron su oficio, otros siguieron a algunos grandes comerciantes de la ciudad y se establecieron primero en Tarragona y luego en Palma de Mallorca, y sus libros reflejan su itinerante mediación. Los corredores que quedaron en Barcelona y mantuvieron abiertos sus registros apenas cuentan con algunas páginas para años enteros.

Una vez reestablecida plenamente en 1815 la continuidad institucional y política con el pasado, la recuperación tardó en llegar. Algunos autores proponen que hasta 1830 se produjo un estancamiento económico, e incluso una caída de la renta.³⁹ En definitiva, los resultados cuantitativos obtenidos con la documentación de 1824 así como toda la anterior a 1830 deberán considerarse provisionales, porque extrapolar los datos a partir de una documentación que sólo representa el 20% implica aceptar márgenes de error considerables.

Para el año 1845, en el Arxiu Nacional de Catalunya se pueden consultar los libros de 25 corredores. En esta fecha se produjo la reforma tributaria de Mon-Santillán. Con la documentación procedente de hacienda ha

39. L. Prados de la Escosura (1988). El autor advierte que su estimación para 1830 es poco segura. P. Pascual y C. Sudrià (1992) argumentan que la pérdida de las colonias no sólo significó un reajuste del comercio exterior (fuerte caída de la demanda agregada) y de los flujos de la balanza básica (ingresos fiscales exteriores), sino que también implicó una disminución de la renta real.

sido más fácil establecer quiénes y cuántos corredores estaban activos. La cuota fiscal informa del titular de la plaza y su cuota. Para el conjunto de corredores se establecía una cuota global que después se tenía que distribuir en función del nivel de ingresos por corretajes que cada uno obtenía. Nada me permite estar seguro de que este segundo paso se llegase a realizar. En la documentación interna del colegio no aparece información referente a los volúmenes intervenidos por cada agente. Aunque las cuotas no son del todo fiables para establecer el volumen de actividad de cada corredor, los contrastes que he realizado indican que existe una aproximación relativa, de ahí que, además del número de corredores, se deba tener en cuenta qué cuotas pagaron.

En el cuadro 3 del apéndice, se detalla qué profesionales constaban activos en 1845 y qué importes fueron abonados para satisfacer la carga tributaria de ese año. Se detallan en esa fecha 51 corredores, por lo que los 25 con documentación conservada en 1845 significa un 49% de pervivencia de la documentación. Si consideramos la cuota pagada por los 25, en este caso 20.547 reales de vellón sobre un total de 41.263, significan subir imperceptiblemente su importancia hasta un 49,8%. La coincidencia se produce porque los libros no conservados se distribuyen al azar en la población de corredores, lo cual es positivo porque no obliga a realizar una interpretación sobre su posible significado y evita sospechar que hubiese un sesgo hacia los que más clientes tenían. Una muestra sesgada que hubiese contado tan sólo los corredores más activos, o en el extremo contrario los menos, hubiese dado unos porcentajes muy distintos entre número de corredores y cuotas pagadas. Veremos que en 1848 y 1860 se reproduce este esquema. Por lo tanto, no hay un sesgo especial en relación a la importancia de los corredores cuyos libros se han preservado. En mi opinión la documentación preservada hasta nuestros días procedente de la actividad de los años cuarenta —el 50% de los valores en 1845— es suficientemente elevada y ya permite extrapolaciones de la información estadística obtenida con mayor grado de seguridad.

Para 1848 disponemos de los libros de 24 corredores sobre 51 que aparecen en la matrícula del subsidio industrial y de comercio, o sea un 47%, los cuales pagaron 17.038 reales de vellón sobre un total de 34.000, lo que significa un 50% de las cuotas —véase el cuadro 4 del apéndice—. Tenemos, por lo tanto, una representación similar a la de 1845. Para ambos años consideraré que para pasar de los importes que nos ofrece la documentación conservada a importes que reflejen la actividad real en el mercado el factor

multiplicador ha de ser 2. Esto es, si tomamos todos los datos de todos los libros de corredores correspondientes al año 1848, considero que multiplicando por 2 nos aproximamos al total real.

Finalmente, veamos qué hay que hacer con los datos de un año como 1860. Para ese año no se han conservado las matrículas fiscales ni los diarios recaudatorios, pero sí para 1856 y 1862 —cuadros 5 y 6 A del apéndice—. El ajuste en este caso es más delicado. En el Arxiu Nacional de Catalunya pueden consultarse los libros de 24 corredores que operaron en 1856, de ahí se pasa a 30 agentes en 1860, y a 37 en 1862. Por lo visto se produjo una fuerte salida de colegiados a principios de los cincuenta, con un mínimo en 1853 y luego una recuperación sorprendente entre 1855 y 1866. Para establecer qué multiplicador se debe utilizar en 1860, que permita cubrir el vacío documental, he interpolado los resultados de 1856 y 1862 guiándome por la tendencia.

En efecto, la crisis económica y social de 1847-1848 conllevó una fuerte recesión que no empezó a superarse hasta 1853.⁴⁰ Las importaciones de algodón de 1854 eran menores a las de 1845,⁴¹ los capitales invertidos en sociedades en Barcelona apenas muestran signos de vitalidad,⁴² el tipo de interés en descuentos de pagarés entre particulares bajó de 6,8 en el primer semestre de 1848 al 5,3 a finales de 1852. El Banco de Barcelona, a su vez, lo disminuyó del 6% en el primer semestre de 1849 hasta el 4% en el segundo semestre de 1852.⁴³ Tan sólo la Bolsa mostró un empuje importante. Ante tipos de interés tan bajos el mercado de capitales empezó a subir guiado, principalmente, por la especulación con las compañías de seguros que acabarían en una crisis espectacular después de 1857.⁴⁴ En esa coyuntura del 1849 al 1853, más bien átona, la presión fiscal sobre la contribución industrial y de comercio aumentó para toda España un 93% entre 1848 y 1853, muy por encima de la media de otras figuras tributarias.⁴⁵ El aumento de los impuestos puede seguirse en el detalle con los corredores que estoy estudiando. Si en 1848 el promedio pagado fue de 666 reales por corredor, mantenido hasta 1850, en 1851 la presión fiscal subió

40. C. Sudrià (1998).

41. J. Nadal (1975 apéndice 7).

42. C. Sudrià y P. Pascual (1999).

43. Ll. Castañeda y X. Tafunell (1998).

44. J. Fontana (1961).

45. F. Comín (1988), v. 1, p. 145 y cuadro 13, p. 149.

a 1.167 reales y en 1852 a 1.457 reales —se había más que doblado—.⁴⁶ Durante 1852, 16 corredores se dieron de baja parcial o total. La subida de los impuestos no compensaba el nivel de actividad que en aquellas fechas desarrollaban. En 1851 estaban matriculados 55 agentes, en 1852 se bajó a 42 y en 1853 sólo constan 29 corredores. Un mínimo a partir del cual la institución empezó a remontar.

Las consecuencias de la crisis de 1848 desaparecieron a partir del cuatrienio 1853-1856. Las importantes exportaciones de cereales durante la Guerra de Crimea, dieron lugar a una pronunciada tendencia alcista de los precios, y fueron el desencadenante de la recuperación económica.⁴⁷ Las leyes de Ferrocarriles, Banca y Sociedades anónimas de 1855 y 1856 pusieron las bases de las cuantiosas inversiones que se realizaron hasta 1865. El ciclo 1856-1866 logró sortear, no sin dificultades, las crisis de 1857 y 1859. En la nueva coyuntura el número de corredores no dejó de aumentar —aunque también les aumentasen los impuestos—.

Los cuadros 5 y 6A del apéndice dan cuenta de los corredores cuya documentación se ha conservado en 1856 y en 1862, y de aquellos que constan en la matrícula del subsidio industrial y de comercio. En 1856 los 36 agentes deben aumentarse hasta 38 dado que dos iniciaron su actividad en el mismo año. En definitiva se han conservado los libros de 24 corredores sobre 38, lo que representa un 63,2%. Medido a partir de las cuotas abonadas tendríamos un 62%. Para 1862 la matrícula debe aumentarse en cuatro individuos, que iniciaron su actividad en aquella fecha, por lo que tenemos 56 corredores de los cuales disponemos de los libros de 37. En este caso se ha conservado el 66% de la documentación y si lo medimos por la importancia de las cuotas sería un 68,2%. Estas cifras establecen una banda entre el 62% y el 68%, de ahí deduzco que para 1860 puede utilizarse con bastante aproximación un multiplicador de 1,5 (esto es, hay que incrementar un 33% los resultados que se obtienen con la documentación conservada), lo que equivale a suponer que se ha conservado el 66% de la documentación que en su día se produjo. El cuadro 2 resume los multiplicadores que propongo para los años 1824, 1845, 1848 y 1860 si un investigador usa los libros-registro de operaciones conservados como fuente de información.

46. En algunos casos concretos la presión fiscal todavía aumentó más, por ejemplo el corredor Jaime Anglada pasó de pagar 794 reales de vellón en 1848 a pagar 2.332 en 1852 (un aumento del 193%), para suavizarse en 1853 cuando pagó 2.060 reales.

47. P. Pascual (1990), p. 225.

Siempre que se haga uso de los mismos es importante explicitar que se trata de estimaciones extrapoladas.

CUADRO 2

Porcentaje de corredores cuyos libros-registro se han conservado y multiplicadores para establecer la actividad global del mercado

Año testigo	Portentaje de corredores con libros en ANC	Multiplicador
1824	20% aprox.	5
1845	50% aprox.	2
1848	50% aprox.	2
1860	65% aprox.	1,5

Fuente: ver texto

Para establecer el grado de conservación de la documentación durante los años 1880, además de la información analizada en el primer apartado del texto véase el cuadro 6B.

El interés en establecer qué porcentaje de la fuente se ha conservado, ha de servir para extrapolar los resultados que se pueden obtener y dotarse de una información que reflejaría la actividad total intermediada por los corredores en el conjunto del mercado financiero y de productos. Sólo así se puede operar con magnitudes globales que permiten comparar unos años con otros y establecer tasas y tendencias o bien comparar con otras ciudades. También se puede apreciar la importancia del objeto que queramos estudiar con la documentación de los corredores reales de cambios de mediados del siglo XIX en relación a otras cifras macroeconómicas. Una vez se ha cubierto este aspecto elemental otras preguntas y dudas han de ser abordadas respecto al uso de esta documentación.

Al describir la historia del colegio de corredores he mencionado que algunos corredores se especializaron en la intermediación de algún tipo de mercancía o producto financiero. Este era el caso, en 1860, del corredor Jaime Anglada, el cual se dedicaba exclusivamente al mercado mayorista del algodón, o bien, entre otros, de los corredores Luis Serra y Alejo Petrus cuyos registros se refieren a efectos endosables, casi en un 100%. Esta especialización podría llevarse más allá y afectar al contenido de los efectos negociados. Si fuese así, los resultados obtenidos tendrían unos sesgos difíciles de corregir. Por ejemplo, podría darse la circunstancia de que un corredor se dedicase a letras exclusivamente en moneda extranjera y de un país

determinado, otros corredores se especializarían en otros países y monedas y unos terceros estarían especializados en letras sobre plazas nacionales. La distribución de los importes medios negociados por cada corredor podría ser muy dispersa y alejada de la media agregada de todos los corredores. En ese caso la ausencia de un solo corredor condicionaría completamente los resultados. Por suerte no es así en todas las circunstancias.

De la abundante información que contienen los registros que dan cuenta de la negociación de cada efecto endosable, hay cuatro aspectos sobre los que he trabajado por su interés. El primero está referido a los importes medios. El segundo a las personas que intervienen en el mercado (el que cede y el que toma); en tercer lugar los trayectos que describían las letras de cambio —de la ciudad de emisión a la plaza de cobro— y por último los plazos o vencimientos. Cualquiera de estos aspectos puede tener más importancia en función de las preguntas que nos hagamos, pero esto no es lo que ahora se aborda. Lo que trato de averiguar es si para cada uno de estos tres aspectos podemos incrementar los resultados en un 33% para el año 1860.

CUADRO 3

Relación de corredores reales de cambios con la indicación del número de letras y suma de los importes anotados en sus libros-registro de operaciones

Corredor	Número de letras de cambio	Suma importes en pesetas	Importe medio en pesetas
Arnus, Evaristo	385	2.381.675,40	6.186,17
Baixeras, Manuel	96	220.701,80	2.298,98
Bastons Sagarra, Ramón Daniel	12	56.540,60	4.711,72
Casademunt Biosca, Francisco	811	6.476.324,00	7.985,60
Catarineu Junoy, José	1.645	4.864.359,80	2.957,06
Coll Sagristá, Marcelino	26	74.148,40	2.851,86
Dardañá, Manuel	1.363	2.236.131,90	1.640,60
Demestre Carbó, José M.	1.458	7.745.614,20	5.312,49
Fabra Fontanellas, Faustino	1.513	9.486.496,30	6.269,99
Ferrer y Faraudo, Eusebio	553	3.215.186,20	5.814,08
Monclús Torres, Francisco	23	123.337,00	5.362,48
Petrus Bessa, Alejo	2.851	15.955.033,90	5.596,29
Piserra Cabane, Carlos	116	408.304,90	3.519,87

Corredor	Número de letras de cambio	Suma importes en pesetas	Importe medio en pesetas
Pla, Pablo	461	1.755.909,00	3.808,91
Pujol Puigbó, Josep	7	11.069,30	1.581,33
Sagnier i Nadal, Manuel	646	2.393.297,90	3.704,80
Serra Salgado, Luis	420	1.828.744,50	4.354,15

Podemos aproximarnos al primer aspecto a partir del cuadro número 3, donde se relacionan los corredores reales de cambios en cuyos libros nos constan más de 5 letras de cambio. El resumen es bastante aleccionador. Partimos del hecho de que para el año 1860 en el Arxiu Nacional de Catalunya se han conservado los libros de 30 corredores, de ellos sólo 17 intervinieron en más de 5 letras de cambio. Los demás se dedicaban a mediar en mercancías o valores bursátiles. De los 17 que tenemos relacionados los importes medios muestran una dispersión muy notable, incluso entre corredores que intermediaron en más de mil efectos en un año. Esta información nos indica que hemos de trabajar con la máxima cautela al realizar extrapolaciones. Si tomamos por orden alfabético los 30 corredores, el número 15 fue Eusebi Ferrer y Faraudo. La suma de los importes hasta dicho corredor arroja la cantidad de 36,7 millones de pesetas, mientras que el 50% de corredores que vienen a continuación sólo intervinieron en 22,5 millones. De esta simple agregación ya deducimos una primera magnitud del grado de error que se produciría si hiciésemos una extrapolación, según fuese el segmento conservado. Vemos que con cifras muy agregadas, según los corredores que se incluyan en la muestra, tendremos unos totales que pueden diferir de 1 a 1,5 entre unas y otras combinaciones. En el caso extremo, si operásemos con una muestra muy reducida de corredores, dos por ejemplo, las diferencias podrían llegar a ser de 1 a 5 en la extrapolación de los datos.

La información que se obtiene de los registros no sólo afecta a los importes o a los tipos de interés (aspecto que no trato porque en condiciones de concurrencia perfecta los tipos de interés deberían ser de mercado y totalmente independientes del mediador que interviene en la operación), hay otras informaciones que nos interesa saber si podemos extrapolar y cuándo. Para empezar, ¿qué podemos decir de los financieros o los comerciantes banqueros que operaban en el mercado? ¿Cuáles eran los más importantes, los que menos, qué importes intervinieron? Para resolverlo he

realizado una serie de pruebas con los datos disponibles de letras de cambio registradas por los corredores en 1860.

Los corredores que intervinieron letras de cambio son 18 y los he distribuido en 4 grupos de manera que cada grupo de corredores reunía aproximadamente una cuarta parte de los importes negociados — véase cuadro 7 del apéndice—. El primer grupo lo forma un único corredor, Alejo Petrus, que suma un 26,92% de los efectos (contraste PR1), el segundo grupo lo encabezan Faustino Fabra, Evaristo Arnús y otros cuatro corredores (grupo PR2) que suman un 24,24% de los efectos, el tercer grupo de corredores (PR3) entre los que están José M. Demestre, José Catarineu y tres corredores más suman el 24,42% de los importes y, por último, un cuarto grupo (PR4) con corredores como Francisco Casademunt, Eusebio Ferrer y otros cuatro corredores suman el 24,43% de los importes. La distribución ha sido aleatoria con la condición de ir cerrando grupos que tuviesen aproximadamente la cuarta parte de las letras negociadas. Luego he realizado otras cuatro agrupaciones de corredores (de PR5 a PR8) en que se mezclaban de forma distinta los corredores pero la suma de los efectos alcanzaba entre el 48,85% y el 51,34% del total realmente conservado.

En definitiva se han hecho 8 bloques. Los resultados agregados se recogen en los cuadros 8 a 12 del apéndice y en los gráficos 1 a 5 también del apéndice. Una vez establecidos los bloques de corredores he realizado una serie de correlaciones con el procedimiento siguiente. Tenemos en primer lugar la distribución de los datos totales y conocemos el rango que ocupa cada elemento que queremos estudiar (dadores, tomadores, plaza de emisión, plaza de cobro, frecuencias de vencimiento) y el porcentaje de cada uno respecto al total. En el cuadro 8 tomo los 25 principales dadores de efectos que surgen del estudio de la documentación total, suman 6.924 efectos y en importes representan el 53,48 del total. Lo que hago en las pruebas (PR1 a PR8) es comprobar el grado de correlación que se obtiene al comparar la documentación parcial de unos corredores con los datos de los 25 dadores más importantes que tenemos de la lista total. Dicho de otra forma, la suma de datos y documentos de unos pocos corredores genera una imagen del mercado. ¿Hasta qué punto se corresponde con los resultados de toda la documentación, limitándolo al estudio de los 25 cedentes más importantes? Enseguida daré las explicaciones, pero antes es preciso añadir que si el mismo ejercicio lo hubiese realizado con los 25 cedentes menos importantes las correlaciones serían muchísimo más bajas, por la razón de que los menos importantes sólo aparecen cediendo 1 letra.

En cada grupo de corredores faltarían muchos cedentes y las correlaciones no serían significativas. Pero veamos los resultados de los más importantes que sumaban el 67,57% del mercado.

Ya hemos visto que con las cantidades agregadas hay que ir con cierta precaución. ¿Qué ocurre con el resto de información? El primer resultado, cuadro 8 del apéndice, es contundente. Se trata de comprobar si podemos extrapolar los importes agregados que las 25 personas más importantes cedieron en el mercado de letras de cambio. Esto es, si tuviésemos una cuarta parte de la información, si podríamos multiplicar por 4 los importes de cada cedente que hemos podido documentar y asignar a cada individuo una cantidad definitiva. El resultado es que no podemos hacer ese supuesto. En absoluto. Los R^2 son bajísimos, en un caso 0,019, en otro 0,2, en el mejor 0,45. Un desastre. Al comparar cada cuarta parte probada con los datos de las otras cuartas partes los coeficientes todavía bajan más. De un 0,02 al comparar la correlación entre PR2 y PR3 a un máximo de 0,146 al comparar PR1 PR2.

Estos resultados estadísticos indican lo mismo que cualquier investigador un poco cuidadoso deduciría inmediatamente al manejar esta documentación. Los individuos que operaban en el mercado de letras de cambio (cedentes y tomadores) tenían una relación de cliente habitual con los corredores. Muchas firmas aunque cediesen o tomasen más de una letra a lo largo de un año siempre lo hacían por mediación de un único corredor. He contabilizado 145 cedentes de letras, en 1860, con más de 5 efectos cada uno que utilizaron un único corredor. Esto no quita que aquellos que compraban o vendían muchos efectos acabasen usando varios corredores. La firma Sociedad Catalana General de Crédito usó hasta 12 corredores aquel año. Pero todas las combinaciones que he realizado indican lo mismo, es muy aconsejable no extrapolar las cantidades cuando se trata de firmas. Si tomamos los datos del primer cedente de 1860, la firma Rosendo Noriega, vemos que dio 716 efectos por un montante de 5,8 millones de pesetas. Si extrapolásemos los resultados de PR1 a PR4, lo que obtendríamos son propuestas extremas en las que en un caso llegaríamos a la conclusión de que habría intervenido 0,6 millones de pesetas y en el opuesto 10,8 millones, según los corredores que hubiesen conservado la documentación. Y eso que se trata de una firma que usó 9 corredores distintos. El error habría sido de mucho bulto si hubiésemos operado con el décimo cedente por importancia, la firma José Roselló, que cedió 96 letras por valor de 0,8 millones de pesetas y todas con el mismo corredor, Francisco Casademunt y Biosca.

En vista de estos resultados cualquier intento de hacer una lista de individuos por orden de importancia estará siempre sometido a una gran incertidumbre si se opera con una muestra pequeña, digamos del 25%, de corredores reales de cambios. Obviamente la incertidumbre disminuye a medida que incrementamos la muestra, de ahí que los r cuadrados se muevan entre el 0,25 y el 0,75 en las pruebas PR5 a PR8 que conjugan muestras de corredores de hasta el 50% de los efectos de 1860. ¿Qué podemos decir al hecho de que la documentación de 1860 sólo ha conservado el 65% de la información? Pues seguramente que si hubiese quedado el 100% podríamos tener alguna variación en la lista de importancia de los cedentes, se reordenaría dentro de los 25 primeros y también en el resto. Ahora podemos suponer que de los 25 primeros unos 20, como mínimo, seguirían en los puestos altos porque todos los dadores que movían grandes volúmenes de letras, menos dos, usaron más de un corredor, de manera que es de esperar que si se hubiese conservado la documentación de los corredores que faltan, los dadores antes mencionados también habrían operado con los corredores que faltan y se mantendrían en posiciones elevadas. Pero hemos de aceptar que quizá uno o dos comerciantes o banqueros de gran importancia operasen con un único corredor y su documentación no nos ha llegado. Creo que todos estos supuestos entran dentro de lo razonable y marcan los límites de lo que podemos hacer.

Todo cedente de efectos tiene alguien que lo toma. En el caso de los 25 tomadores más importantes de efectos los resultados de las correlaciones son un poco mejores. De entrada representan el 67,57% de los importes negociados. Por lo tanto había una mayor concentración del negocio en el lado de los tomadores que en el de los dadores. Esta concentración se explica porque una sola casa de banca, Vidal Quadras Hnos., intervenía tomando el 20,20 de las letras y operó con todos los corredores, o mejor dicho, todos los corredores acudían a Vidal Quadras Hnos. para colocar las letras para las que los cedentes les habían pedido que buscasen comprador. En este caso, así como el de Girona Hnos. y Sociedad Catalana General de Crédito, he podido comprobar que la lista de importancia se veía muy confirmada con la lista de protesto de letras ante notario en 1860. De todas formas los R2 no son excesivamente altos y podemos entender el porqué si miramos el caso de la firma Astrup y Cía. que con 152 letras y casi 1 millón de pesetas tomados en letras sólo utilizó un corredor (Alejo Petrus Bessa). En este caso vemos que los límites en el uso de la documentación y su extrapolación son los mismos que hemos descrito para los dadores.

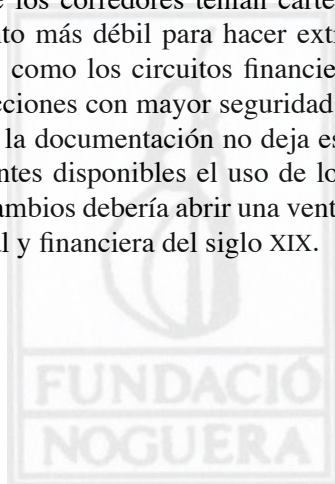
He obtenido mejores resultados al estudiar las correlaciones referentes a la geografía que describen las letras: Me he limitado en primer lugar a buscar la correlación de las 25 principales plazas de emisión —que suman el 89,62% del mercado— y luego, las 25 principales plazas de cobro —que suman el 95,63%— En el cuadro 10 el apéndice se muestran los resultados de las correlaciones para las plazas de emisión. Vemos que incluso operando con un 25% de la información los R2 más bajos son del 0,93 y operando con el 50% el R2 más bajo es de 0,99. Para las plazas de cobro, cuadro 11 el R2 más bajo es 0,86. Esto nos indica un hecho interesante: No existe una relación de especialización entre corredores y circuitos. De forma que, en el caso de un corredor que registre intercambios de varias firmas, enseguida encontramos una distribución en la que se distinguen las plazas principales de las secundarias. Cualquier mezcla nos acerca rápidamente a una distribución normal de circuitos. Dicho de otra forma, si encontrásemos la documentación que falta para 1860 muy probablemente la geografía que muestran las letras de cambio no variaría. Así que ya podemos dar por buena la que tenemos.

Ahora bien, hay que ir con cuidado en el margen extremo de plazas para las que había pocos efectos girados. En 1860 la documentación total que hemos manejado indica que hubo 380 plazas de emisión, y sólo hemos estudiado las 25 más imperantes. Según los datos de Alejo Petrus Bessa del año 1860, registró en sus libros 2.851 letras por valor de 15,7 millones de pesetas, convirtiéndose en el corredor más activo en este segmento del negocio. De las letras que él intervino resulta que había noventa y una plazas de cobro sobre un total de 198 que se logran al agregar todos los corredores. En cuanto a las plazas de cobro, este corredor negoció letras con noventa y un destinos. De ellos nueve sólo aparecen en sus libros y no en los de otros corredores. En las plazas de emisión ocurre otro tanto. Sobre 380 que documentan todas las letras con todos los corredores, las de Petrus sólo eran 200. Hay que señalar que si bien su documentación no recoge todas las geografías posibles que muestran los circuitos de las letras, por el contrario él documenta 56 casos en los que plazas de cobro o pago sólo se encuentran en sus libros y no en los de otros corredores. Hecha esta salvedad para las plazas raras, que aparecen en contadas ocasiones, hemos de fijarnos que las 5 plazas más importantes de emisión (77% del total) y de cobro (76%), los resultados de Alejo Petrus y los de toda la documentación agregada coinciden al 100% en el orden de rangos y se parecen mucho en los importes extrapolados.

Por último, he procedido a ver qué sucedía con la información relativa a los plazos de vencimiento. En el estudio distribuí los vencimientos en 16 grupos de frecuencias, esos eran todos (100%), y en las pruebas he podido comparar los resultados parciales de cada grupo de corredores con los resultados totales de las 12.360 letras. El resultado ha sido positivo, pero inferior al de la geografía de los circuitos. Nuevamente, y a diferencia de las firmas, la mayor parte de los R^2 son altos y están por encima de 0,85, con una única excepción de 0,75 precisamente operando con Alejo Petrus. Así pues, con una muestra reducida de efectos escogida de forma aleatoria, o bien de unos pocos corredores, enseguida podríamos componer una imagen bastante próxima a la distribución normal de vencimientos de todo el mercado.

Todos los resultados de los cuadros los he plasmado en gráficos. Los gráficos permiten visualizar rápida y fácilmente que los valores de PR1 a PR4, comparados con los porcentajes totales, muestran una mayor dispersión en el gráfico 1 referente a cedentes, el 2 a tomadores, en relación a todos los demás. Vemos que el gráfico 3, que refleja las distribuciones de las 25 plazas de emisión, nos da resultados absolutamente agrupados en torno a la información que refleja el total de la documentación de 1860. Una altísima correlación de la que ya hemos hablado antes y que se suaviza en el gráfico 4, referente a las plazas de cobro, y gráfico 5, de vencimientos, aunque la diferencia es muy notoria con los gráficos 1 y 2 donde la correlación es baja.

En definitiva, a pesar de que no nos ha llegado completa la documentación de los corredores reales de cambios de Barcelona, con las debidas precauciones nos permite estimar los volúmenes totales negociados cada año. Hemos visto que los corredores tenían carteras de clientes y seguramente ese es el punto más débil para hacer extrapolaciones, pero otro tipo de informaciones como los circuitos financieros y los vencimientos permiten hacer proyecciones con mayor seguridad. El hecho de que no se haya conservado toda la documentación no deja estéril la investigación y con la escasez de fuentes disponibles el uso de los libros-registro de los corredores reales de cambios debería abrir una ventana para conocer mejor la Barcelona comercial y financiera del siglo XIX.

APÉNDICE

CUADRO 1

Libros-registro y número de corredores con documentación conservada en el Arxiu Nacional de Catalunya

Año	Libros registro	Número de corredores	Año	Libros registro	Número de corredores
1780	1	1	1804	9	6
1781	1	1	1805	8	6
1782	1	1	1806	8	6
1783	1	1	1807	10	8
1784	1	1	1808	9	8
1785	1	1	1809	5	5
1786	2	2	1810	5	5
1787	3	3	1811	5	5
1788	3	3	1812	6	5
1789	3	3	1813	6	6
1790	3	3	1814	7	6
1791	3	3	1815	8	8
1792	3	3	1816	12	9
1793	4	4	1817	11	8
1794	5	5	1818	12	10
1795	8	6	1819	11	9
1796	7	6	1820	12	9
1797	7	6	1821	12	10
1798	8	7	1822	11	9
1799	6	6	1823	10	9
1800	8	6	1824	8	7
1801	9	7	1825	8	7
1802	10	7	1826	9	6
1803	9	6	1827	9	7

Año	Libros registro	Número de corredores	Año	Libros registro	Número de corredores
1828	11	8	1864	41	37
1829	9	7	1865	44	41
1830	27	22	1866	42	40
1831	23	23	1867	46	40
1832	24	21	1868	47	39
1833	19	17	1869	44	42
1834	23	22	1870	40	36
1835	24	22	1871	37	35
1836	29	26	1872	45	37
1837	28	26	1873	41	38
1838	28	23	1874	48	39
1839	29	25	1875	49	44
1840	26	25	1876	49	47
1841	26	22	1877	53	50
1842	28	22	1878	58	51
1843	26	24	1879	65	60
1844	29	26	1880	77	69
1845	29	25	1881	79	71
1846	24	22	1882	82	71
1847	27	23	1883	86	74
1848	30	24	1884	87	77
1849	29	25	1885	94	80
1850	26	24	1886	91	80
1851	26	22	1887	90	78
1852	27	22	1888	81	70
1853	29	23	1889	77	65
1854	27	24	1890	75	65
1855	27	23	1891	77	65
1856	30	24	1892	72	58
1857	31	29	1893	68	50
1858	33	30	1894	69	50
1859	32	30	1895	68	49
1860	36	30	1896	63	46
1861	37	35	1897	64	50
1862	45	37	1898	67	51
1863	37	35	1899	69	53
			1900	67	52

CUADRO 2

Corredores reales de cambios en 1824

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1824—	Dependientes que trabajan para el corredor	Arxiu Nacional de Catalunya
1	BESSA, Fco.	2	sí
2	BOSCA, José	3	
3	CANTALOSELLA, Mariano	1	
4	CASTELLÓ, Pablo	3	
5	CLARÁ, Ramón	2	
6	COLON, Gabriel Francisco	4	sí
7	CORONAS, Julián	2	
8	DALMASES, José	5	
9	DEMESTRE, Magín	2	
10	DOMINGO JUST, José	0	
11	FLOTATS, José	4	
12	GALUP, Cayetano	2	
13	GORINA, Manuel	3	
14	LLORD, Pablo	2	
15	MALET, José Antonio	2	
16	MARTÍ, Miguel	2	
17	MASANET, Ignacio	4	
18	MITJANA, Carlos	-	
19	MOLET, Manuel	3	
20	OÑOS, José	3	
21	PARÉS y COSTA, José	2	sí
22	PARÉS, Simón	1	
23	QUADRÓS, Francisco	0	
24	ROMANS, Francisco	4	
25	SERRA, Luis	1	sí
26	TAIXONERA, Ramón	3	
27	TAIXONERA, Simón	2	
28	TARRÉS, Felipe	1	
29	TELL, Pedro	2	sí
30	TORRAS, Francisco Ramón	0	
31	TORREDA, Antonio	1	
32	TRAMULLAS, Bruno	4	
33	TUSQUETS, Antonio	3	sí
34	UMBERT, Melchor	3	
35	VALLDEJULI, Rafael	1	sí

Fuente: Columnas 2 y 3, Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Real Audiencia, Consulado de Comercio, inventario 691. Relación de Corredores Reales de Cambios en activo en Barcelona a principios de 1824 realizada por el Cónsul 2.º del Colegio de Corredores, Sr. Francisco Bessa, en contestación a una solicitud cursada por el Tribunal de Comercio de esta ciudad para tener constancia cierta de quiénes eran los corredores en activo y sus libros tenían validez ante dicho tribunal. Columna 4: se destacan los siete corredores cuyos libros-registro de operaciones se han conservado en el Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

CUADRO 3

Corredores reales de cambios en 1845

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1845—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
1	UMBERT, Melchor	1.753	1.753
2	FABRA, Juan	1.200	1.200
3	DALMASES, Jaime	1.092	
4	FATXO, Juan Pablo	1.092	
5	COLOM, Gabriel Fco.	974	974
6	FEU, Juan Ramón	974	974
7	DEMESTRE, José María	965	965
8	MALET, José Antonio	952	
9	CASADEMUN, Francisco	940	940
10	COMAS, Jaime	940	
11	TUSQUETS, Antonio	931	931
12	PICH, Simon	921	921
13	CONCAS, José Antonio	917	917
14	CARBO, José	914	
15	BLANQUER, Manuel	900	
16	MARTÍ, Pablo	889	
17	ROMANS, Onofre	889	
18	SERRA, Luis	889	889
19	PADRÓS, Juan	864	864
20	ANGLADA, Jaime	838	838
21	CLARÀ, Ramon	838	838
22	DEMESTRE, Antonio	838	838
23	ESTHER, Manuel	838	
24	LAPEYRA, Ramon	838	838
25	MARTÍ y GUAL, Ramon	838	
26	MITJANA, Carlos	838	
27	OÑOS, José	838	
28	ORO y BACH, Antonio	838	

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1845 —	Cuota pagada a Hacienda en Rl. Vn.	Corredores con documentación en ANC
29	PARÉS, Simón	838	
30	PLA, Juan	838	838
31	PUGET Y VILA, Rafael	838	838
32	TUSQUETS, Magín	838	838
33	ARTÍS, José	804	
34	BEGUER, Francisco	787	
35	PUJOL Y PUIGBO, José	768	
36	CUADROS, Javier	749	
37	GABALDÀ, José	749	
38	CORONAS, Julián	745	
39	BARÓ, Agustín M.	736	
40	TUSQUETS, Tomás	736	
41	MARQUET, Antonio	686	686
42	SERRACLARA, José	677	
43	DRAPER, Antonio	676	
44	CORTADA y VEDRUNA, José	635	635
45	PETRUS BESSA, Alejo	635	635
46	PLA, Joaquín	635	635
47	FREIXER y TORRES, Juan	343	
48	BASTONS, Ramon Daniel	262	262
49	ESPALTER Y DURAN, Joaquín	250	
Total según ACA libro 852		40.763	20.047
50	MOLET, Joaquín Baja en 1845	250	250
51	VILA VALLES, Juan Baja en 1845	250	250
Total corregido		41.263	20.547

Fuente: Columnas 2 y 3: ACA. Hacienda 852. Libro de la recaudación diaria. En la columna 4 los corredores con documentación en ANC.

En 1845 se reformó el sistema tributario. La nueva ley fue de aplicación inmediata pero las nuevas figuras contributivas del año fiscal 1845 se recaudaron a lo largo de 1846 y 1847. La información de Hacienda que se ha conservado para la ciudad de Barcelona es abundante, pero incompleta. Además procede de diversas secciones. En muchos casos disponemos de la matrícula de contribuyentes, que solía estar preparada a principios del año fiscal y firmada por el gobernador de la provincia. Las matrículas están organizadas por tarifas y clases, en definitiva por actividades dentro del comercio, de los servicios o de la industria. En las matrículas los contribuyentes de un mismo oficio o actividad aparecen consecutivos. Por otro lado tenemos los libros de la recaudación diaria. Como es propio en este tipo de libros, las entradas son diarias y los contribuyentes sólo aparecen en el momento de liquidar sus obligaciones.

En las matrículas suelen faltar los sujetos que inician su actividad con posterioridad al 1 de enero del año fiscal, aunque en ocasiones hay adendas que los incorporan. Por contra, en los libros de recaudación diaria suelen faltar los que durante el año fiscal cesan en su actividad sin haber devengado los pagos de hacienda. En los libros de Hacienda de 1845 sólo pagaron la contribución 49 corredores. Pero sabemos por los libros-registro conservados en el ANC que los corredores Joaquín Molet y Juan Vila en 1845 todavía trabajaron algunos meses. Como, por la proximidad de la reforma tributaria, sólo se empezó a cobrar a los corredores a partir de febrero de 1846 —según el libro diario—, se explica que los dos anteriormente mencionados no consten como contribuyentes.

En definitiva, en 1845 hubo, por lo menos, 51 corredores que estuvieron en activo en algún momento. Sólo se han conservado los libros registro de operaciones de 25 de ellos, lo que representa un 49%. Si asignamos a los dos corredores que no aparecen en la relación de contribuyentes la cuota más baja (250 reales de vellón), tendríamos que el total recaudado por hacienda ascendería a 41.263 reales de vellón, y los corredores con documentación habrían aportado 20.457 reales, que equivale a un 49,5%. Véase que la distribución de los corredores cuya documentación se ha conservado es aleatoria, según nos indica su posición en la lista de contribuyentes. Las dos vías de aproximarnos a la representatividad de la fuente documental nos dan resultados similares.

CUADRO 4

Corredores reales de cambios en 1848

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1848—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
1	COMAS, Jaime	1.270	
2	PUGET, Rafael	1.270	
3	BASTONS, Ramon Daniel	1.111	1.111
4	PADROS, Juan	1.111	1.111
5	UMBERT, Melchor	1.111	
6	CANAS, José María	952	
7	DALMASES, Jaime	952	952
8	ESPALTER, Joaquín	952	952
9	CLARÀ, Ramon	847	
10	DRAPER, Antonio	847	
11	MARQUET, Antonio	847	847
12	PETRUS Y BESA, Alejo	847	847
13	VILARASAU, Francisco	847	847
14	ANGLADA, Jaime	794	794
15	CASADEMUNT, Francisco	794	794
16	FABRA, Juan	794	794
17	PUJOL, José	794	794
18	BARO, Agustín María	741	

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1848—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
19	ESTHER, Manuel	741	
20	FREIXAS, Juan	741	
21	VEQUES, Francisco	741	
22	ARNUS, Evaristo	688	688
23	COLOM, Gabriel Francisco	688	688
24	CORTADA, José	688	688
25	TORNER, Félix	688	
26	FATXO, Juan Pablo	635	
27	MESTRES, José María	635	
28	OÑOS, José	635	
29	PLA, Juan	635	635
30	CONCAS, José Antonio	582	582
31	GABALDA, José	582	
32	MALET, José Buenaventura	582	
33	PICH, Simón	582	582
34	TUSQUETS, Antonio	582	582
35	DEMESTRE, Antoni	529	529
36	ROMAN, Onofre	529	529
37	TUSQUETS, Magín	529	529
38	ARTIS, José	476	
39	MARTI, Pablo	476	
40	PLA, Joaquín	476	476
41	GUAL, Ramon Martí	423	
42	LAPEYRA, Ramon	423	
43	SERRACLARA, José	423	
44	RIBERA, Lorenzo	370	
45	SERRA, Luis	370	370
46	TUSQUETS, Tomás	370	
47	FEU, Juan Ramón	317	317
48	MITJANA, Carlos	317	
49	PUIG, Manuel	317	
50	ORO, Antonio	180	
51	CUADROS, Francisco Javier	169	
	Total según ACA libro 12.544	34.000	17.038

Fuente: Columna 3: ACA. Hacienda libro 12.544, matrícula del subsidio industrial y de comercio de Barcelona, tarifa 1.ª, clase 5.ª. En la columna 4, corredores con documentación en ANC.

Nota: Desde finales de 1845 hasta mayo de 1848 el Tribunal de Comercio dejó de rubricar los libros oficiales de los corredores por discrepancias en la aplicación de la legislación sobre papel sellado y teneduría de libros. Los corredores depositaban los libros en el Tribunal y éste los bloqueaba en espera de la resolución del conflicto. Aquella confusión dio lugar a cuatro situaciones distintas desde el punto de vista de la conservación documental. Por un lado, un grupo de corredores tiene su documentación aparentemente en regla y sin ningún problema. Fueron aquellos que pasaron de 1846 a 1848 sin necesidad de ir a rubricar nuevos libros en el Tribunal de Comercio porque el número de registros anuales era bajo y un libro fue suficiente para recoger toda la actividad de tres o más años. Por ejemplo, Antonio Demestre, Magín Tusquets, Juan Padrós, etc. Por otro, están el resto de corredores que muestran algún tipo de problema. En mi opinión todos siguieron operando con normalidad, pero llevaban sus notas y registros en manuales no habilitados. En unos casos no se han conservado dichos apuntes o manuales (por ejemplo Luis Serra, Ramón Bastons, etc.), en otros sí se han conservado y es patente que no fueron rubricados por el Tribunal de Comercio (Onofre Romans, Juan Fabra, José M.ª Demestre, etc.) y, un último grupo que pasó en limpio sus operaciones de 1846 a 1848 después de que el Tribunal de Comercio rubricase todos los libros pendientes el 30 de mayo de 1848, como Jaime Anglada, Fco. Casademunt, etc. y están firmados por ellos con posterioridad.

En el ANC el único corredor cuya documentación se inicia en 1848 —Joaquín Espalter— ya consta en las listas de Hacienda. A su vez, tengo dudas sobre si tres corredores (Ramón Lapeyra, Antonio Oro y José Serraclará) cesaron en 1847 o en 1848. Del primero se ha conservado su documentación hasta 1847, de los otros dos no. Los tres desaparecen de la matrícula en 1849, pero ¿trabajaron realmente en 1848?

Todos estos elementos generan un margen de incertidumbre sobre el grado de representatividad real de la documentación conservada en el ANC. Si nos atenemos a las cifras que hemos podido contrastar se puede comprobar que disponemos de la documentación de 24 corredores, frente a 51 relacionados en la matrícula del subsidio, lo que significa un 47%. Si midiésemos la representatividad por las cuotas, los 24 corredores con documentación en el ANC pagaron 17.078 reales de vellón sobre un total de 34.000, lo que representa un 50,1%.

Véase que, al igual que en 1845, la distribución de los corredores cuya documentación se ha conservado es relativamente aleatoria, en el sentido de que encontramos algunos de los mayores contribuyentes, de los que están en posiciones intermedias y de los que menos pagaron. Las dos vías de aproximarnos a la representatividad de la fuente documental dan resultados similares.

CUADRO 5

Corredores reales de cambios en 1856

1	2	3	4
	Nombre de los corredores —1856—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
1	ANGLADA BASTER, Jaime	2.094	2.094
2	CANER, José M.	2.094	
3	CORTADA VEDRUNA, José	2.094	2.094

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1856—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
4	TANISAS, Francisco de Asís	2.094	
5	PLA BROQUETAS, Juan	2.082	2.082
6	BASTONS SAGARRA, Ramón Daniel	2.069	2.069
7	PADRÓS, Juan	2.069	
8	MARQUET, Antonio	1.836	1.836
9	UMBERT JULI, Melchor	1.836	1.836
10	ARNÚS FERRER, Evaristo	1.823	1.823
11	DACH y CARTABER, Juan	1.823	
12	PETRUS BESSA, Alejo	1.823	1.823
13	PUGET, Rafael	1.823	
14	ARGELICH I DE MAGAROLA, Tulio	1.810	1.810
15	BARÓ, Agustín M.	1.551	
16	ESTER, Manuel	1.551	
17	FABRA ILLAS, Juan	1.551	1.551
18	FONT FONT, Marcià	1.551	1.551
19	GABALDÀ, José	1.551	
20	MARISTANY, Federico	1.551	1.551
21	MONCLÚS TORRES, Francisco	1.551	1.551
22	PARÉS, José	1.551	
23	TELL, Paulino	1.551	
24	TORRES PARÉS, José	1.551	
25	TUSQUETS COMADURAN, Antonio	1.306	1.306
26	CASADEMUNT, Francisco	1.293	1.293
27	PICH SINDEREU, Simón	1.293	1.293
28	PLA y SOLER, Joaquín	1.293	1.293
29	PUJOL PUIGBÓ, José	1.112	1.112
30	DEMESTRES CARBÓ, José M.	1.099	1.099
31	PALAU MERCADER, Joaquín	1.099	1.099
32	PLA y BALTA, Juan	905	
33	BARRET, José	892	
34	ROMANS, Onofre	892	
35	SERRA, Luis	892	892
36	SOLÀ CARNICER, Antonio	892	892
Total según ACA libro 12.594		55.848	33.950
37	CATARINEU JUNOY, Josep M. (1856-1870)	892	892
38	COLOM ROCA, Josep (1856-1891)	892	892
Total corregido		57.632	35.734

Fuente: Columnas 2 y 3 ACA, Hacienda libro 12.594, matrícula del subsidio industrial y de comercio de Barcelona.

Nota: En el libro matrícula 12.594 no consta que causase baja ningún corredor dicho año. Por contra, sabemos que Josep M. Catarineu y Josep Colom iniciaron en 1856 su actividad, aunque no consten en la matrícula. Por dicha razón los hemos incluido como activos con la cuota mínima. En definitiva, se han conservado los libros de 24 corredores, lo que representa un 63,2%, y, según las cuotas, el 62%.

CUADRO 6A

Corredores reales de cambios en 1862

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1862—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
1	ARNÚS, Evaristo	5.427	5.427
2	FENOSA, Francisco de Asís	4.748	
3	ANGLADA, Jaime	3.799	3.799
4	BONASTRE, José Felipe	3.527	3.527
5	BASTONS, Ramon Daniel	2.984	2.984
6	MARCED y VIDAL, Federico	2.984	
7	BAIXERAS y ROIG, Manuel	2.781	2.781
8	MONCLÚS y TORRENS, Francisco	2.781	2.781
9	PETRUS y BESA, Alejo	2.442	2.442
10	PISERRA, Carlos	2.442	2.442
11	MARISTANY, Federico	2.306	2.306
12	CANER, José M.	2.170	
13	CORTADA, José	2.170	2.170
14	SOLÀ y COMER, Antonio	2.170	2.170
15	TUSQUETS MAIGNON, Antonio	2.170	2.170
16	CASADEMUNT, Francisco	2.035	2.035
17	COLOM y ROCA, José	2.035	2.035
18	MIRALLES, Juan Antonio	2.035	
19	ARÚS y CUIXART, José	1.899	1.899
20	FABRA, Faustino	1.899	1.899
21	BARÓ, Agustín M.	1.763	
22	GABALDÀ, José	1.763	
23	PUGET, Rafael	1.763	
24	PADRÓS, Juan	1.628	1.628
25	TELL y SALA, Paulino	1.628	
26	MALET, José Antonio	1.492	1.492
27	CATARINEU, José Mártir	1.424	1.424
28	COLL, Marcelino	1.424	1.424

1	2	3	4
	Nombre de los corredores — 1862—	Cuota pagada a Hacienda en R1. Vn.	Corredores con documentación en ANC
29	DEMESTRES, José M.	1.424	1.424
30	FONT y FONT, Mariano	1.424	1.424
31	PARÍS, José	1.424	
32	PLA y BROQUETAS, Pablo	1.424	1.424
33	SAGNIER y NADAL, Manuel	1.424	1.424
34	ALBANELL, José	1.356	
35	DAM PORTABELLA, Juan	1.356	
36	ESTER, Manuel	1.356	
37	MARQUET, Antonio	1.356	1.356
38	MONTOBBIO, Luis José	1.356	1.356
39	SERRA, Luis	1.356	1.356
40	ANET y CODINA, Benito	1.288	1.288
41	BELLERA y DADERO, Vicente	1.288	
42	PLA y SOLER, Joaquín	1.288	1.288
43	CASULLERAS, Federico	1.221	
44	DARDAÑA, Manuel	1.221	1.221
45	FERRER y FERANDO, Eusebio	1.221	1.221
46	PALAU, Joaquín	1.221	1.221
47	POU y SALENT, Ramon	1.221	
48	PUJOL, José	1.221	1.221
49	RAFULS, Francisco	1.221	
50	ROMANS, Onofre	1.221	
51	CANADELL, Antonio	1.085	
52	RABASA, Cayo	1.085	
Total según ACA 12.608		98.747	66.059
53	ESPINA y VALLDEJULI, Joaquín (1862-1886)	1085	1085
54	FERRATÉS LLAUGER, Antonio (1862-1892)	1085	1085
55	MARTORELL PEÑA, Francisco (1862)	1085	1085
56	ROSELLÓ MASPONS, José (1862-1891)	1085	1085
Total corregido		103.087	70.399

Fuente: Columnas 2 y 3 a partir de ACA, Hacienda libro 12.608, matrícula del Subsidio Industrial y de Comercio. En la columna 4, corredores con documentación en ANC.

Nota: En los catálogos del ACA no aparecen los libros de Hacienda correspondientes a la matrícula de corredores entre 1857 y 1861.

Para 1862 se encuentran en el ANC los libros de cuatro corredores —del 53 al 56— que iniciaron su actividad en 1862 y que no constan relacionados en la matrícula. José Antonio Malet Pi, que figura en la contribución, en realidad aquel año fue sustituido por su hijo Ramón María Malet Font, del que se ha conservado la documentación. Sumados obtenemos que en dicho año trabajaron, por lo menos, 56 corredores. En definitiva, se han conservado para 1862 los libros de 37 corredores, lo que representa un 66,1%. Éstos pagaron aproximadamente el 68,2% de las cuotas (una vez incorporados con la cuota mínima los cuatro no incluidos en la matrícula).

CUADRO 6B

Número de corredores reales de cambios en los años 1882 a 1885 y 1897

Referencia en ACA Hacienda	Año	Número de corredores en la cuota fiscal	Número de corredores con documentación conservada en ANC
1-16495	1882	86	71
1-16507	1883	88	84
1-16516	1884	86	77
1-16523	1885	93	80
1-16594	1896-97	52	50

Fuentes: Archivo de la Corona de Aragón, fondo de Hacienda; Arxiu Nacional de Catalunya.

CUADRO 7

Tabla de descarte de corredores en 1860. Pruebas en las que se ha operado sin algunos corredores para comprobar el grado de desviación en distribución normal de las letras de cambio en 1860

Nombre de los corredores	Todas las letras en 1860									
	Número de letras	Distribución porcentual de los importes	PR1	PR2	PR3	PR4	PR5 (pr1+ pr2)	PR6 (pr3+ pr4)	PR7 (pr1+ pr3)	PR8 (pr2+ pr4)
PETRUS BESSA, Alejo	2.851	26,92	26,92				26,92		26,92	
FABRA FONTANELLAS, Faustino	1.513	16,06	16,06				16,06			16,06
DEMESTRE CARBÓ, José M.	1.458	13,16		13,16				13,16	13,16	
CASADEMUNT BIOSCA, Francisco	811	10,94			10,94			10,94		10,94
CATARINEU JUNOY, José	1.620	8,15		8,15				8,15		8,15
FERRER Y FARAUDO, Eusebio	553	5,38			5,38			5,38		5,38
ARNÚS, Evaristo	383	4,02		4,02			4,02			4,02
SAGNIER i NADAL, Manuel	646	4,00			4,00			4,00		4
DARDAÑÀ, Manuel	1.363	3,81			3,81			3,81		3,81
SERRA SALGADO, Luis	420	3,09			3,09				3,09	3,09
PLA, Pablo	461	2,97		2,97				2,97		2,97
PISERRA CABANÉ, Carlos	116	0,69		0,69				0,69		0,69
BAIXERAS, Manuel	96	0,37		0,37				0,37		0,37
MONCLÚS TORRES, Francisco	23	0,20				0,20		0,20		0,2
COLL SAGRISTÀ, Marcelino	26	0,13		0,13				0,13		0,13
BASTONS SAGARRA, Ramón Daniel	12	0,10				0,10		0,10		0,1
CORTADA VEDRUNA, José	1	0,00			0,00			0,00		0,00
PUJOL PUIGBÓ, Josep	7	0,02			0,02			0,02		0,02
Total efectos y porcentajes	12.360	100,00	26,92	24,24	24,42	24,43	51,16	48,85	51,34	48,67

Fuente: ANC, corredores en 1860 que intermediaron letras de cambio.

Nota: Las columnas PR(ueba).1 a PR(ueba).8 dan cuenta de qué corredores se han incluido en cada prueba y, para cada caso, lo que representa en porcentaje de los importes de las letras por ellos negociadas.

En las pruebas 1 a 4 los corredores se han distribuido al azar (siguiendo una tabla aleatoria creada en Excel) en agrupaciones de entre el 24% y el 27% de las letras documentadas en sus libros. Los corredores no se repiten en ninguna prueba. En las pruebas 5 a 8 las agrupaciones suman entre el 48% y el 51%. Los corredores de las pruebas 5 y 6 no se repiten entre sí, ni en las pruebas 7 y 8. Si hay repeticiones entre las pruebas 5 y 7, y 6 y 8.

CUADRO 8

Veinticinco primeras firmas que cedieron letras en 1860. Resultados porcentuales con todos los efectos y en 8 pruebas con el 25% y el 50% de los mismos. Coeficientes de determinación R²

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango	Cedentes de letras (dadores)	Letras número	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
			Porcentajes sobre los importes								
Total		12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
1	Nortega, Rosendo	715	9,88	18,16	15,20	4,34	1,02	16,76	2,68	11,57	8,08
2	Sociedad Catalana General de Crédito	397	6,59	0,76	24,86	1,24	0,24	12,18	0,75	1,00	12,50
3	Vidal Quadras Hnos.	225	5,77	0,56	3,40	19,56	0,04	1,91	9,81	9,60	1,72
4	Taulina Vilallonga, Jaime	221	4,52	1,40	2,00	0,00	14,96	1,69	7,48	0,74	8,51
5	Serra, José M. e Hijo	247	3,22	5,88	1,20	3,52	1,98	3,66	2,76	4,76	1,59
6	Vda. Martí Codolar	321	2,96	3,52	1,94	1,58	4,72	2,77	3,15	2,60	3,33
7	Amell Milà, Juan	121	1,97	2,26	0,00	0,00	5,58	1,19	2,78	1,18	2,80
8	Villavecchia, Ignacio e Hijos	132	1,77	2,58	1,14	1,20	2,06	1,90	1,63	1,93	1,60
9	Roselló, José	96	1,35	0,00	0,00	0,00	5,54	0,00	2,76	0,00	2,78
10	Massó y Stagno (Ss)	110	1,30	0,00	0,00	0,56	4,78	0,00	2,67	0,27	2,40
11	Fontanellas, Lamberto	54	1,28	0,00	0,00	0,16	5,10	0,00	2,63	0,08	2,56
12	Garriga y Raldiris (Ss)	80	1,25	4,40	0,00	0,00	0,30	2,31	0,15	2,30	0,15
13	Repetti, Sebastián	57	1,22	0,00	0,00	0,08	4,92	0,00	2,49	0,04	2,46
14	Anglada, Andrés	56	1,20	4,02	0,00	0,46	0,04	2,12	0,25	2,33	0,02
15	Masó y Cia.	161	1,19	0,68	2,30	1,10	0,76	1,44	0,93	0,88	1,52

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango	Cedentes de letras (dadores)	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total		12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
16	Coma, Ciurol y Clavell (Ss)	176	1,11	0,00	2,74	0,84	0,98	1,30	0,91	0,40	1,86
17	Herederos de Fco. Noriega	69	0,94	0,58	1,82	0,70	0,70	1,17	0,70	0,63	1,26
18	Biada Hnos.	81	0,89	1,26	0,44	1,76	0,06	0,87	0,91	1,50	0,25
19	Lluch, Mariano	118	0,83	0,04	0,04	1,56	1,76	0,03	1,66	0,76	0,90
20	Pujo, A.	79	0,78	2,90	0,00	0,00	0,00	1,53	0,00	1,52	0,00
21	Ortenbach y Cía.	85	0,73	2,40	0,00	0,32	0,00	1,27	0,16	1,41	0,00
22	Vidal y Cía.	64	0,72	0,12	1,26	0,70	0,88	0,66	0,79	0,39	1,07
23	Cía. General de Crédito en España	82	0,69	0,88	1,30	0,38	0,18	1,08	0,29	0,65	0,74
24	Safont, Jaime	55	0,67	0,00	2,62	0,14	0,00	1,24	0,07	0,06	1,30
25	Compte y Cía.	46	0,65	0,04	0,00	2,56	0,04	0,02	1,30	1,24	0,02
Total	25 primeros cedentes en 1860	3.848	53,48	52,44	62,26	42,76	56,64	57,10	49,71	47,84	59,42
Coeficientes R2 de "Total" con pruebas				0,457	0,587	0,226	0,019	0,759	0,255	0,605	0,610
Coeficientes R2 entre pruebas:				Pr1	Pr1 y Pr2	Pr1 y Pr3	Pr1 y Pr4	Pr1	Pr5 y Pr6	Pr7 y Pr8	
Ídem.				0,146	0,011	0,010	0,010	0,000	0,000	0,046	
Ídem.					Pr2	Pr2 y Pr3	Pr2 y Pr4	Pr2	Pr3 y Pr4	Pr3 y Pr4	
					0,020	0,024	0,024	Pr3 y Pr4	Pr4	0,043	

Fuente: Véase cuadro 4 del apéndice.

GRÁFICO 1

25 cedentes más importantes en 1860. Pruebas con el 25% de las letras

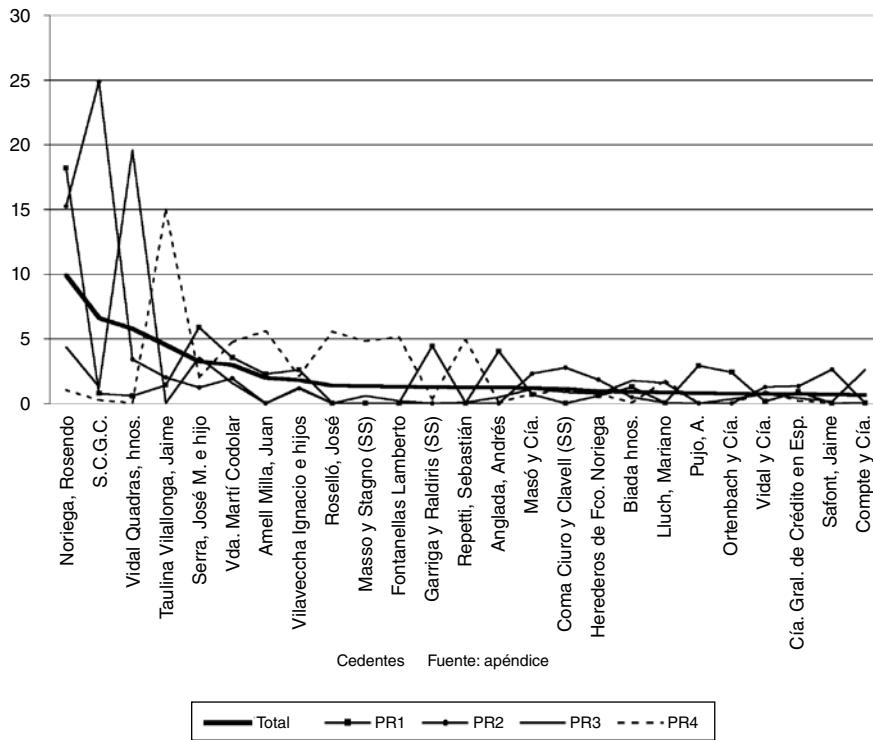
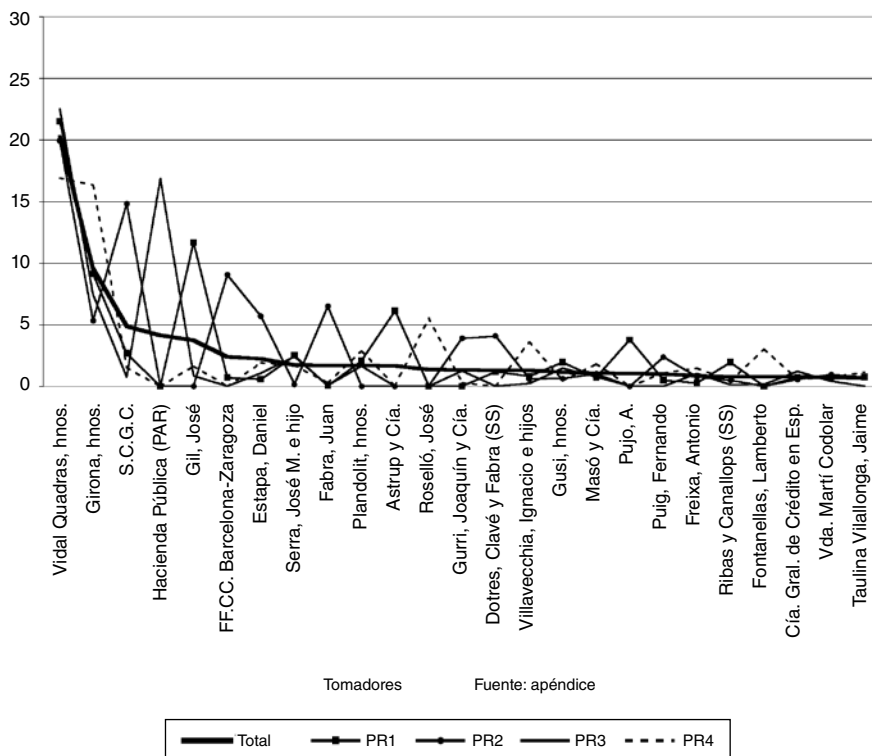

GRÁFICO 2

25 tomadores más importantes en 1860. Pruebas con el 25% de las letras

CUADRO 9

Veinticinco primeras firmas que tomaron letras en 1860. Resultados porcentuales con todos los efectos y en 8 pruebas con el 25% y el 50% de los mismos. Coeficientes de determinación R2

Resultados con todas las letras de cambio de 1860

Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes

Rango	Tomadores de letras	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total		12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
1	Vidal Quadras Hnos.	2470	20,22	21,49	19,90	22,48	16,87	20,74	19,68	21,96	18,38
2	Girona Hnos.	733	9,53	9,11	5,31	7,42	16,32	7,30	11,86	8,30	10,84
3	Societat Catalana General de Crèdit	402	4,85	2,68	14,79	0,73	1,49	8,42	1,12	1,74	8,12
4	Tesorero Hacienda Pública (Bar.)	16	4,12	0,00	0,00	16,84	0,00	0,00	8,44	8,02	0,00
5	Gil, José	235	3,73	11,64	0,00	0,84	1,60	6,12	1,22	6,50	0,80
6	Ff.Cc. Barcelona-Zaragoza, Adm.	105	2,37	0,69	9,04	0,00	0,00	4,64	0,00	0,36	4,50
7	Estapa, Daniel	206	2,24	0,55	5,66	1,04	1,89	2,98	1,46	0,78	3,76
8	Serra, José M ^l . e Hijo	195	1,71	2,49	0,14	2,41	1,69	1,38	2,06	2,46	0,92
9	Fabra, Juan	270	1,66	0,06	6,46	0,08	0,27	3,08	0,18	0,06	3,36
10	Plandolit Hnos.	129	1,66	2,06	0,00	1,64	2,86	1,08	2,26	1,86	1,44
11	Astrup y Cía.	152	1,64	6,10	0,00	0,00	0,00	3,22	0,00	3,20	0,00
12	Roselló, José	94	1,35	0,00	0,00	0,00	5,52	0,00	2,76	0,00	2,78
13	Gurri, Joaquín y Cía.	86	1,31	0,00	3,88	1,22	0,28	1,84	0,76	0,58	2,08
14	Dotres, Clavé y Fabra (Ss)	130	1,29	1,15	4,06	0,00	0,00	2,52	0,00	0,60	2,02
15	Villavecchia, Ignacio e Hijos	119	1,27	0,78	0,56	0,22	3,57	0,68	1,90	0,52	2,06

Resultados con todas las letras de cambio de 1860 Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes

Rango	Tomadores de letras	Letras número	Porcentajes sobre los importes	Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
				12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total				12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
16	Gusi Hnos.	167	1,14	1,95	0,60	1,47	0,45	1,30	0,96	1,72	0,52		
17	Masó y Cía.	218	1,05	0,69	0,99	0,75	1,79	0,84	1,26	0,72	1,40		
18	Pujo, A.	96	1,01	3,76	0,00	0,00	0,00	1,98	0,00	1,98	0,00		
19	Puig, Fernando	87	0,97	0,50	2,36	0,01	1,07	1,38	0,54	0,26	1,72		
20	Freixa, Antonio	440	0,85	0,27	0,75	1,00	1,45	0,50	1,22	0,62	1,10		
21	Ribas y Cantallops (Ss)	48	0,77	1,94	0,48	0,13	0,42	1,24	0,28	1,08	0,46		
22	Fontanellas, Lamberto	45	0,76	0,00	0,00	0,14	2,98	0,00	1,56	0,06	1,50		
23	Cía. General de Crédito en España	208	0,75	0,72	0,55	1,20	0,55	0,64	0,88	0,94	0,56		
24	Vda. Martí Codolar	229	0,67	0,64	0,93	0,40	0,72	0,78	0,56	0,52	0,82		
25	Taulina Vilallonga, Jaime	44	0,65	0,73	0,74	0,00	1,13	0,74	0,56	0,38	0,94		
Total 25 primeros tomadores en 1860:				6924	67,57	70,00	77,20	60,02	62,92	73,40	61,52	65,22	70,08
Coeficientes R2 ee "total" con pruebas						0,772	0,585	0,707	0,722	0,876	0,873	0,900	0,856
Coeficientes R2 entre pruebas							Pr1 y Pr2	Pr1 y Pr3	Pr1 y Pr4	Pr5 y Pr6	Pr7 y Pr8		
Ídem.							0,302	0,413	0,531	0,561			
Ídem.								Pr2 y Pr3	Pr2 y Pr4				
Ídem.								0,248	0,263				
Ídem.								Pr3 y Pr4					
Ídem.									0,400				

Fuente: véase cuadro 4 del apéndice.

CUADRO 10

Veinticinco primeras plazas de emisión. Resultados porcentuales con todos los efectos y en 8 pruebas con el 25% y el 50% de los mismos. Coeficientes de determinación R2

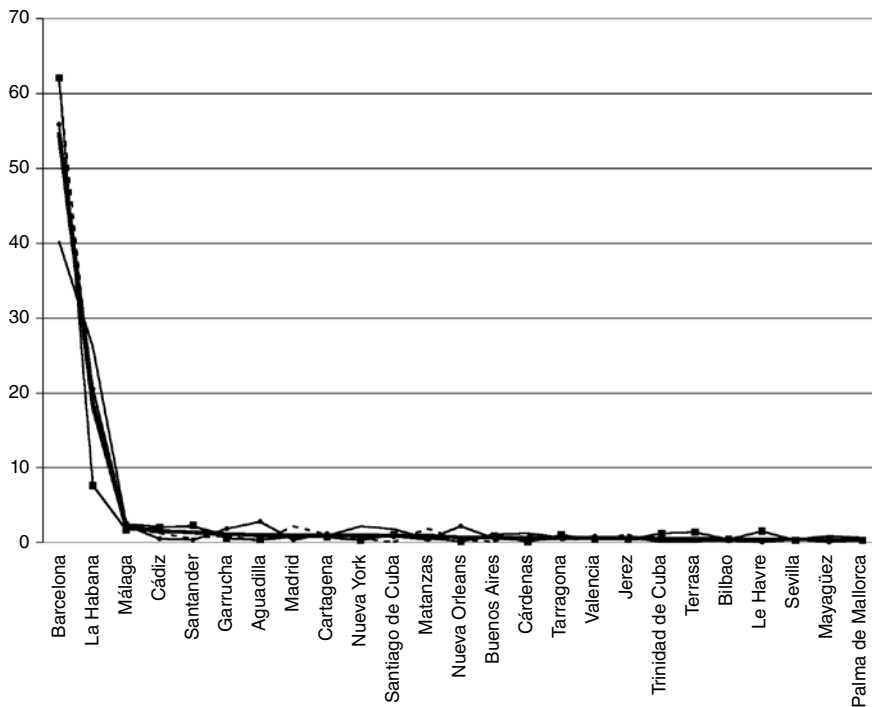
Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango	Ciudades de emisión	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
	Total	12.360	100,00	40,09	61,57	62,01	55,81	50,27	58,92	50,53	58,68
1	Barcelona	7.413	54,46	40,09	61,57	62,01	55,81	50,27	58,92	50,53	58,68
2	La Habana	1.088	18,22	25,96	18,16	7,53	20,41	22,27	13,96	17,18	19,29
3	Málaga	249	2,03	2,38	1,96	1,54	2,22	2,18	1,88	1,98	2,09
4	Cádiz	100	1,43	2,05	1,19	1,97	0,45	1,64	1,21	2,01	0,82
5	Santander	104	1,27	2,05	0,43	2,20	0,32	1,28	1,26	2,12	0,37
6	Garrucha	124	1,03	0,95	0,89	0,52	1,75	0,92	1,13	0,75	1,32
7	Aguadilla	61	0,97	0,74	0,14	0,28	2,71	0,46	1,49	0,52	1,43
8	Madrid	82	0,89	0,55	2,08	0,69	0,30	1,27	0,49	0,62	1,19
9	Cartagena	113	0,88	0,83	0,95	0,63	1,11	0,88	0,87	0,73	1,03
10	Nueva York	53	0,87	2,09	0,41	0,20	0,64	1,30	0,42	1,19	0,53
11	Santiago de Cuba	50	0,85	1,70	0,00	0,93	0,68	0,89	0,81	1,33	0,34
12	Matanzas	31	0,80	0,52	1,80	0,59	0,34	1,12	0,47	0,55	1,07
13	Nueva Orleans	37	0,61	0,09	0,21	0,10	2,10	0,15	1,10	0,09	1,16
14	Buenos Aires	27	0,61	1,01	0,10	0,80	0,46	0,58	0,63	0,91	0,28
15	Cárdenas	50	0,58	1,19	0,90	0,00	0,17	1,05	0,09	0,62	0,53

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango	Ciudades de emisión	Letras número	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
			Porcentajes sobre los importes								
Total		12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
16	Tarragona	74	0,57	0,62	0,22	0,94	0,47	0,43	0,71	0,77	0,35
17	Jerez	46	0,53	0,53	0,49	0,33	0,77	0,51	0,55	0,43	0,63
18	Valencia	89	0,53	0,57	0,94	0,33	0,29	0,75	0,31	0,45	0,61
19	Trinidad de Cuba	21	0,41	0,00	0,12	1,14	0,42	0,06	0,78	0,55	0,27
20	Terrasa	167	0,39	0,00	0,11	1,28	0,20	0,05	0,74	0,61	0,15
21	Bilbao	70	0,36	0,59	0,28	0,38	0,16	0,44	0,27	0,49	0,22
22	Le Havre	25	0,36	0,00	0,00	1,47	0,00	0,00	0,74	0,70	0,00
23	Sevilla	46	0,34	0,36	0,53	0,21	0,26	0,44	0,23	0,29	0,39
24	Mayagüez	25	0,32	0,86	0,00	0,35	0,00	0,45	0,18	0,62	0,00
25	Palma de Mallorca	57	0,31	0,55	0,20	0,21	0,28	0,38	0,24	0,39	0,24
	Suma 25 ciudades	10.202	89,62	86,28	93,68	86,63	92,32	89,77	89,48	86,43	92,99
Coeficientes R2 de											
"Total" con pruebas			0,997	0,956	0,996	0,990	0,991	0,999	0,999	0,999	0,999
Coeficientes R2 entre pruebas:											
Ídem				PR1	PR1 y PR2	PR1 y PR3	PR1 y PR4	PR1 y PR5	PR5 y PR6	PR7 y PR8	
				0,909	0,909	0,791	0,939	0,939	0,962	0,996	
Ídem				PR2	PR2 y PR3	PR2 y PR4	PR2 y PR4	PR2 y PR4	PR2 y PR4		
				0,967	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990		
				PR3	PR3 y PR4	PR3 y PR4	PR3 y PR4	PR3 y PR4	PR3 y PR4		
				0,938	0,938	0,938	0,938	0,938	0,938		

Fuente: véase cuadro 4 del apéndice.

GRÁFICO 3

25 plazas de emisión más importantes en 1860. Pruebas con el 25% de las letras

Plazas de emisión

Fuente: apéndice 1.10

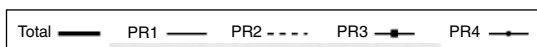

GRÁFICO 4

25 plazas de cobro más importantes en 1860. Pruebas con el 25% de las letras

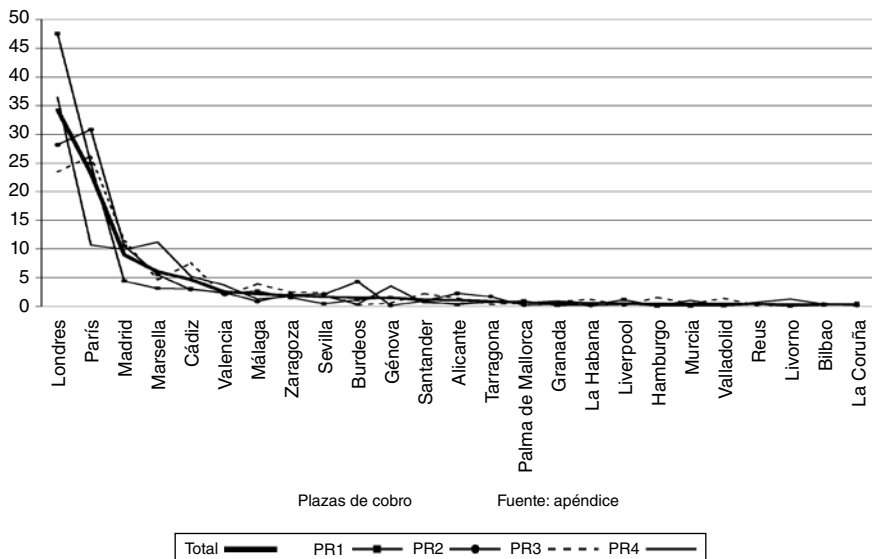
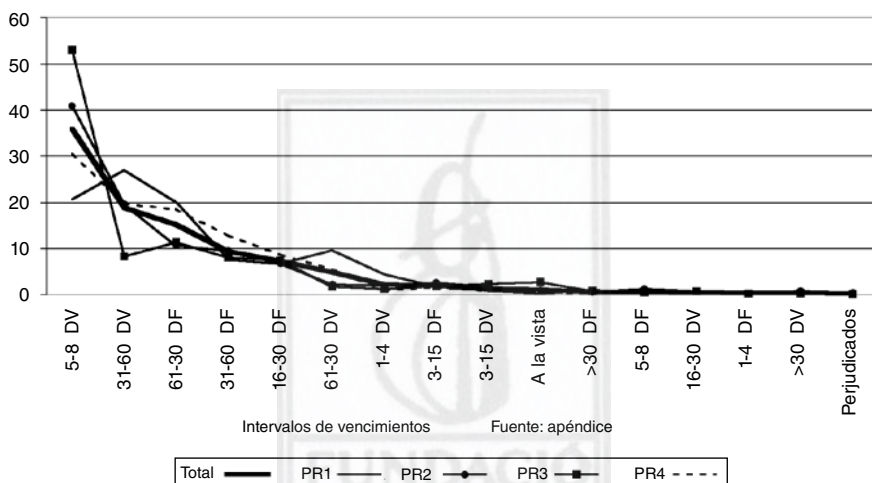

GRÁFICO 5

Intervalos de vencimientos más importantes en 1860. Pruebas con el 25% de las letras

CUADRO 11

Veinticinco primeras plazas de cobro en 1860. Resultados porcentuales con todos los efectos y en 8 pruebas con el 25% y el 50% de los mismos. Coeficientes de determinación R2

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		pruebas, porcentajes calculados sobre los importes.									
Rango	Plazas de cobro	letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total	12.360	100,00		47,50	28,12	23,40	36,41	38,32	29,89	36,02	32,28
1	LONDRES	2.382	34,22	47,50	28,12	23,40	36,41	38,32	29,89	36,02	32,28
2	PARÍS	1.838	23,17	24,88	30,79	26,13	10,67	27,68	18,41	25,48	20,69
3	MADRID	1.631	8,88	4,38	10,49	11,48	9,88	7,27	10,68	7,76	10,18
4	MARSELLA	679	6,00	3,10	5,50	4,56	11,13	4,24	7,84	3,80	8,33
5	CÁDIZ	561	4,62	3,04	2,89	7,51	5,17	2,97	6,34	5,17	4,04
6	VALENCIA	471	2,52	2,22	2,39	1,79	3,69	2,30	2,74	2,01	3,04
7	MÁLAGA	402	2,15	2,60	0,84	3,88	1,21	1,76	2,55	3,21	1,02
8	ZARAGOZA	740	1,88	1,47	2,04	2,42	1,64	1,74	2,03	1,92	1,84
9	SEVILLA	339	1,60	0,41	2,07	2,31	1,73	1,20	2,02	1,32	1,90
10	BURDEOS	91	1,46	1,12	4,25	0,15	0,37	2,60	0,26	0,66	2,30
11	GÉNOVA	113	1,42	1,47	0,11	0,56	3,51	0,83	2,03	1,04	1,82
12	SANTANDER	144	1,11	0,86	0,88	2,17	0,56	0,87	1,36	1,48	0,72
13	ALICANTE	227	1,07	0,28	2,22	1,40	0,49	1,20	0,94	0,81	1,35
14	TARRAGONA	143	0,83	0,74	1,65	0,24	0,69	1,17	0,47	0,50	1,17
15	PALMA DE MALLORCA	184	0,56	0,91	0,15	0,54	0,59	0,55	0,57	0,73	0,37

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango	Plazas de cobro	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total	12.360	100,00	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8	
16	GRANADA	146	0,52	0,12	0,31	0,80	0,87	0,21	0,84	0,45	0,59
17	LA HABANA	42	0,51	0,22	0,11	1,18	0,56	0,17	0,87	0,68	0,33
18	LIVERPOOL	39	0,49	1,13	0,23	0,11	0,43	0,71	0,27	0,65	0,33
19	HAMBURGO	22	0,44	0,03	0,23	1,49	0,06	0,13	0,78	0,73	0,15
20	MURCIA	126	0,43	0,04	0,23	0,48	1,02	0,13	0,75	0,25	0,63
21	VALLADOLID	94	0,43	0,05	0,28	1,30	0,12	0,16	0,71	0,65	0,20
22	REUS	134	0,37	0,31	0,30	0,22	0,67	0,30	0,44	0,26	0,48
23	LIVORNO	30	0,33	0,00	0,13	0,00	1,22	0,06	0,61	0,00	0,68
24	BILBAO	93	0,32	0,16	0,32	0,45	0,37	0,24	0,41	0,30	0,35
25	LA CORUÑA	58	0,30	0,48	0,12	0,40	0,19	0,31	0,30	0,44	0,16
Suma 25 ciudades	10.729	95,63	97,52	96,65	94,97	93,25	97,12	94,11	96,32	94,95	
Coeficientes R2 de "Total" con pruebas			0,961	0,926	0,906	0,869	0,989	0,980	0,993	0,989	
Coeficientes R2 entre pruebas				PR1 y PR2 0,830	PR1 y PR3 0,787	PR1 y PR4 0,867	PR5	PR6 y PR8 0,941	PR7 y PR8 0,965		
Ídem				PR2 y PR3 0,950	PR2 y PR4 0,665	PR2 y PR4 0,654					
Ídem					PR3						

Fuente: véase cuadro 4 del apéndice.

CUADRO 12

Vencimientos (por intervalos) de las letras negociadas en 1860 ordenadas por el rango de importancia. Resultados porcentuales con todos los efectos y en 8 pruebas con el 25% y el 50% de los mismos. Coeficientes de determinación R2

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango de los efectos agrupados por intervalos	Vencimientos de los efectos	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total		12.360	100,00	20,60	40,77	52,89	30,36	30,16	41,64	35,98	35,55
1 5-8 DV		6.750	35,77	26,87	19,50	8,13	19,57	23,38	13,84	17,95	19,54
2 31-60 DV		1.167	18,72	20,01	10,48	11,23	18,34	15,50	14,78	15,83	14,43
3 61-90 DF		1.327	15,15	7,40	9,43	7,93	12,72	8,36	10,32	7,65	11,08
4 31-60 DF		742	9,32	6,64	6,60	7,26	8,52	6,62	7,89	6,93	7,56
5 16-30 DF		813	7,24	9,55	2,15	1,65	5,42	6,05	3,53	5,79	3,79
6 61-90 DV		281	4,82	4,29	1,84	1,13	0,79	3,13	0,96	2,78	1,31
7 1-4 DV		279	2,07	1,61	2,48	1,74	1,48	2,02	1,61	1,67	1,98
8 9-15 DF		197	1,82	0,77	1,57	2,19	0,68	1,15	1,43	1,45	1,13
9 9-15 DV		184	1,29	0,19	0,80	2,62	0,42	0,48	1,52	1,35	0,61
10 A la vista		251	1,03	0,88	0,46	0,65	0,24	0,68	0,45	0,77	0,35
11 >90 DF		50	0,57	0,42	1,14	0,42	0,26	0,76	0,34	0,42	0,70
12 5-8 DF		87	0,55	0,21	0,63	0,62	0,31	0,41	0,47	0,41	0,47
13 16-30 DV		45	0,44	0,15	0,18	0,11	0,57	0,16	0,34	0,13	0,37
14 1-4 DF		33	0,25								

Resultados con todas las letras de cambio de 1860		Pruebas, porcentajes calculados sobre los importes									
Rango de los efectos agrupados por intervalos	Vencimientos	Letras número	Porcentajes sobre los importes	PR.1	PR.2	PR.3	PR.4	PR.5	PR.6	PR.7	PR.8
Total	12.360	100,00									
15 >90 DV	8	0,23		0,14	0,64	0,17	0,00	0,38	0,09	0,15	0,32
16 Perjudicados	22	0,16		0,26	0,31	0,02	0,03	0,29	0,02	0,15	0,17
Sin información	124	0,58									
Total	12.360	100,00									
Coeficientes R2 de "Total" con pruebas											
Coeficientes R2 entre pruebas:				0,752	0,972	0,857	0,961	0,961	0,969	0,996	0,996
Ídem				PR1	PR1 y PR2	PR1 y PR3	PR1 y PR4	PR1 y PR4	PR5 y PR6	PR7 y PR8	PR7 y PR8
				0,634	0,386	0,835	0,835	0,866			
				PR2	PR2 y PR3	PR2 y PR4	PR2 y PR4				
				0,904	0,887						
Ídem				PR3	PR3 y PR4						
				0,726							

Fuente: véase cuadro 4 del apéndice.
 Nota: DV= Días vista; DF= Días fecha.

BIBLIOGRAFÍA

- AGUILERA BARCHET, Bruno (1988), *Historia de la letra de cambio en España. Seis siglos de práctica trayecticia*, Madrid: Ed. Tecnos.
- AVECILLA, Pablo (1849), *Diccionario de la legislacion mercantil de España*, Madrid: Imprenta de Severiano Omaña.
- BENAUL, Josep M., GARRIDO, Antoni y SUDRIÀ, Carles (2008), *Caixa Sabadell, finances y acció social 1859-2009*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- BLASCO MARTEL, Yolanda (2005), *La modernización de las finanzas catalanas*, Universidad de Barcelona, tesis doctoral.
- BLASCO MARTEL, Yolanda (2007), «El Banc de Barcelona i els orígens de la banca moderna a Espanya: 1844-1856», *Recerques*, 54.
- BLASCO, Yolanda y NOGUÉS, Pilar (2007), «La Gestión empresarial del Banco de Barcelona, un análisis microeconómico», *Revista de Historia Industrial*, 34, p. 13-39.
- CABANA, Francesc (1978), *Història del Banc de Barcelona 1844-1920*, Barcelona: Ed. 62.
- CARRERA PUJAL, Jaime (1953), *La Lonja de Mar y los Cuerpos de Comercio de Barcelona*, Barcelona: Ed. Bosch.
- CASTAÑEDA, Lluís (1991), «Sector financer i mercat de capitals al primer terç del segle XIX», en J. NADAL *et al.* (dirs.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, v. 3.
- CASTAÑEDA, Lluís (1999), «Efectos endosables y documentación notarial en Cataluña en el siglo XIX», en *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, p. 185-230.
- CASTAÑEDA, Lluís (2001), *Esplendor y ocaso del mercado de letras de cambio en la Barcelona del siglo XIX*, Florencia, tesis doctoral.
- CASTAÑEDA, Lluís y TAFUNELL, Xavier (1993), «Un nuevo indicador para la historia financiera española: La cotización de las letras de cambio a corto plazo», *Revista de Historia Económica*, XI, p. 367-383 y p. 694-717.
- CASTAÑEDA, Lluís y TAFUNELL, Xavier (1999), «El mercado mayorista del algodón en Barcelona a mediados del siglo XIX», en A. CARRERAS, P. PASCUAL, D. REHER y C. SUDRIÀ (eds.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. II, p. 990 y ss., Barcelona: Publicacions Universidad de Barcelona.

- CASTAÑEDA, Lluís y TAFUNELL, Xavier (2001), «La Bolsa de Barcelona entre 1849 y 1913: un nuevo índice», en Carles SUDRIÀ (ed.), *Peseta y protección. Comercio Exterior, moneda y crecimiento económico en la España de la Restauración*, Barcelona: Universidad.
- COMÍN, Francisco (1988), *Hacienda y economía en la España Contemporánea*, Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 2 v.
- DELGADO, Josep Maria (1988), «La industria algodonera catalana y el mercado americano (1776-1796). Una consideración», *Manuscrits Revista de Historia Moderna*, 4.
- FONTANA, Josep (1961), «La vieja Bolsa de Barcelona 1851-1914», *Estudios y Documentos*, VIII.
- FONTANA, Josep (1974), *La quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820*, Barcelona: Ed. Ariel.
- FONTANA, Josep (1980), *La hacienda en la Historia de España 1700-1931*, Madrid: Instituto de Estudios Fiscales.
- GARCÍA LÓPEZ, José Ramón (1985), «Banqueros y comerciantes banqueros, clave oculta del funcionamiento del sistema bancario español del s. XIX», *Moneda y Crédito*, 175, p. 59-85.
- HORTALÀ I ARAU, Joan (1999), *Índex històric de la borsa oficial de valors de Barcelona*, Barcelona, Documento de Trabajo, 13: Servei d'Estudis-Borsa de Barcelona.
- HORTALÀ I ARAU, Joan (2001), *Índices históricos del mercado bursátil de Barcelona (1830-1913)*, Barcelona: Servei d'Estudis-Borsa de Barcelona.
- IZARD, Miquel (1968), *La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana 1832-1861*, Universidad de Barcelona, tesis doctoral. Policopiada, Mérida: Universidad de los Andes.
- MAIXÉ, Joan Carles (1997), «La coyuntura financiera en Barcelona a finales del Antiguo Régimen: el mercado de efectos (1776-1808)», *Revista de Historia Industrial*, 12, p. 181-203.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo (1868), *Diccionario de la administración española peninsular y ultramarina*, Madrid: Imprenta de A. Pañuelas, 2.ª edición, 12 tomos en 6 volúmenes.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo (1868b), *Boletín jurídico administrativo del diccionario de la administración española. Apéndice 1º de la segunda edición*, Anuario de 1868, Madrid: Imprenta de A. Peñuelas.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo (1869), *Boletín jurídico-administrativo del Diccionario de la administración española, anuario de 1869*, segundo apéndice a la segunda edición, Madrid: Imprenta de A. Peñuelas.
- NADAL OLLER, Jordi (1975), *El fracaso de la Revolución Industrial en España, 1814-1913*, Barcelona: Ed. Ariel.

- NADAL, Jordi y SUDRIÀ, Carles (1981), *Historia de la Caixa de Pensions*, Barcelona: Ed. 62.
- OLALDE, Perfecto Manuel (1878), *Guía de la juventud para la carrera del comercio*, Barcelona: Imprenta Barcelonesa.
- Ordinacions* (1972), ... *de los mediadores mercantiles de Barcelona de Jaime I. VII centenario*, Barcelona: Bolsa Oficial de Comercio de Barcelona.
- PASCUAL DOMÈNECH, Pere (1990), *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona: ed. Crítica.
- PASCUAL, Pere (1999), *Los caminos de la era industrial. La construcción y financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- PASCUAL, Pere y SUDRIÀ, Carles (1992), «Quiebra colonial y ajuste monetario en España», *Estudis d'Història Econòmica*, p. 125-141.
- PRADOS DE LA ESCOSURA, Leandro (1988), *De imperio a nación. Crecimiento y atraso económico en España (1780-1930)*, Madrid: Alianza.
- RODRIGO CAMPANA, M.ª Teresa (1985), *El col·legi de corredors d'orella de Barcelona al segle XVIII*, Universidad de Barcelona, tesis de licenciatura.
- ROSÉS VENDOIRO, Juan Ramón (1990), *El sistema financiero de Barcelona durante la Restauración: La Caja Vilumara (1862-1889)*, Universidad de Barcelona, tesis de licenciatura.
- SÁNCHEZ SUÁREZ, Alejandro (1992), «La indianería catalana: ¿mito o realidad?», *Revista de Historia Industrial*, 1, p. 213-231.
- SARDÀ, Juan (1948), *La política monetaria y las fluctuaciones de la economía española en el siglo XIX*, Madrid.
- SUDRIÀ, Carles (1982), «Desarrollo industrial y subdesarrollo bancario en Cataluña 1844-1950», *Investigaciones Económicas*, 18, p. 137-176.
- SUDRIÀ, Carles (1998), «Banca e industria en Cataluña después del 98» en P. TEDDE (ed.), *Economía y colonias en la España del 98*, Madrid: Ed. Síntesis y Fundación Duques de Soria.
- SUDRIÀ, Carles y PASCUAL, Pere (1999), «Financing a railway mania: capital formation and the demand for money in Catalonia, 1840-1866», *Financial History Review*, 6, p. 127-145.
- TAFUNELL, Xavier (1983), *La Bolsa de Barcelona y las fluctuaciones económicas 1876-1886*, Bellaterra, tesis de licenciatura inédita.
- UDINA MARTORELL, Federico (1962), «El Archivo de la Corporación, testimonio irrecusable de singular antigüedad», *Boletín Financiero del Servicio de Estudios e Información del Colegio de Agentes de Cambio y Bolsa de Barcelona*, 3, p. 20 y s.
- VILAR, Pierre (1964-1968), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona: Ed. 62, 4 v.
- VILLACAMPA, Vicente (1961), «La bolsa oficial 1915-1930», *Estudios y Documentos*.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

ALBACETE GASCÓN, Antoni, «Els lliberts barcelonins del segle XV a través dels seus testaments», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 27/28 (2006-2007), p. 143-172.

Seguint la línia de recerca marcada pel seu mestre, el professor Josep Hernando, col·laborador habitual en aquesta revista i especialista en temes com ara el llibre i la cultura escrita o bé l'esclavatge, entre molts altres, Antoni Albacete ofereix en aquest article una documentada pinzellada sobre un dels vessants del món dels esclaus, el dels lliberts. Així, basant-se en documentació notarial i, més concretament, en els testaments i els codicils existents a l'Arxiu Històric de Protocols i als Arxius de la Catedral i Històric de la Ciutat de Barcelona, presenta els trets bàsics dels lliberts de la Barcelona del segle XV, des de l'obtenció de la llibertat fins a la seva inserció plena i total dins la societat com a persones lliures i com a ciutadans de ple dret. Amb aquesta finalitat, analitza en primer lloc les possibilitats que ofereix la documentació notarial en aquest vessant temàtic, tant els testaments i codicils com els inventaris *post mortem*, i afegeix tot seguit uns complets quadres de buidatge documental de testaments de lliberts. Després, presenta de manera detallada i precisa els noranta testaments buidats i la informació que n'ha obtingut. Finalment, fa el mateix respecte dels memorials, codicils, inventaris i encants estudiats. De fet, aquest article, que s'inscriu dins la principal línia d'investigació de l'autor, es complementa amb el que es publica en el present número XXVI de la revista EHDAP que ara teniu a les mans, i contribueix al coneixement d'aquest estament de les persones que havien obtingut la llibertat en els seus aspectes més remarcables.

Boletín de la ANABAD (editor: Federación Española de Asociaciones de Archiveros, Bibliotecarios, Arqueólogos, Museólogos y Documentalistas) (Madrid), LVII, núm. 1 (enero-marzo, 2007), 660 p.

Número monogràfic de la reconeguda publicació periòdica espanyola d'estudis bibliogràfics, arxivístics, documentals i museogràfics, on es recullen les ponències i les comunicacions presentades a les Jornades Tècniques celebrades a Guadalajara el mes de novembre de 2006, per tal de commemorar el 75 aniversari dels Arxius Històrics Provincials. Uns arxius que, com és ben conegut, es formaren de manera progressiva a partir del Decret interministerial de novembre de 1931, el qual, dotat d'un caire clarament centralitzador, els creava a les capitals de província amb la finalitat bàsica de recollir com a fons inicial i preferent els protocols centenaris dels quatre-cents setanta-set districtes notariales de l'Estat, ara oberts a la consulta i amb l'assignació del seu tractament arxivístic al Cuerpo Facultativo de Archiveros del Estado. A part d'altres treballs, dedicats a explicar la formació, la trajectòria i les funcions d'aquests importants centres documentals espanyols, remarcarem ara només els preferentment relacionats amb la documentació notarial, en concret dues ponències i tres comunicacions. La primera ponència és la del director de l'Arxiu Històric Provincial de Cadis, Manuel Ravina Martín, sobre «Los protocolos notariales en los archivos Históricos Provinciales» (p. 85-122), on repassa el que han suposat aquests setanta-cinc anys en els diferents aspectes de recollida, inventari i catalogació dels protocols. La segona és la del catedràtic de la Universitat de Sevilla Manuel Romero Tallafigo, sobre «Nuevos simbolismos y nuevas técnicas de escritura en el Protocolo Notarial de la Edad Contemporánea» (p. 220-260), en la qual s'endinsa dins un camp fins ara ben inèdit dels estudis sobre els protocols, bo i tractant en un primer apartat els nous símbols visuals i, en un segon, les noves tècniques d'escriptura. D'altra banda, de les comunicacions, donem notícia de les tres primeres, relatives totes elles a documentació notarial. En primer lloc, la d'Ernesto Cruzado Catalán, sobre «Los archivos de protocolos y la investigación histórica» (p. 353-370), en el qual fa una breu síntesi d'un tema ja molt conegut i estudiat, com és el document notarial com a font, la metodologia històrica que hi és aplicable i els diferents tipus documentals. A continuació, la de Verónica Romero Fernández, sobre «Aproximación a los protocolos notariales de Jerez de la Frontera: los abecedarios de otorgantes del siglo XVI» (p. 371-375), treball molt breu basat en l'estudi dels índexs d'uns protocols del segle XVI. I, finalment, la de María José Huelves Muñoz, «Catalogación de los protocolos notariales de Arganda del Rey: aportación y utilidad para historiadores, investigadores y ciudadanos» (p. 377-389), en què també molt breument presenta els protocols conservats i n'apunta l'aprofitament històric.

CÁRCEL ORTÍ, M.ª Milagros, «Nombramientos de notarios públicos aragoneses (1419-1446)», *Aragón en la Edad Media* (Zaragoza), XX (2008), p. 163-186.

Nova aportació al coneixement de la institució notarial aragonesa, escrita per una autora prestigiosa i ja clàssica en aquest vessant temàtic i centrada, en aquesta ocasió, en els nomenaments dels notaris públics, concedits pel monarca Alfons el Magnànim i per la seva esposa, la reina Maria, que actuava com a lloctinent, entre els anys 1419 i 1446. Mitjançant el buidatge de dos registres *Notariorum* de l'Arxiu del Regne de València —els únics existents del segle XV—, l'autora presenta i estudia el nomenament d'un total de cent vint notaris aragonesos, oriünds i veïns o habitants del regne d'Aragó, tant des de l'angle procedimental com documental. Alhora, el treball li serveix per aprofundir en l'anàlisi de l'organització i el funcionament de la Cancelleria reial, concretament quant al procés d'elaboració documental i l'activitat que els oficials i funcionaris hi desplegaven, des de la revisió dels documents fins al seu enregistrament en el llibre. L'article es completa amb un breu però interessant apèndix documental, que recull, per exemple, el jurament prestat pels notaris; i amb la relació dels cent vint notaris, que inclou el detall del seu nom, filiació, naturalesa, jurisdicció per exercir la notaria, nom del fiador, data i lloc d'expedició del títol, data del jurament, testimonis i signatura arxivística.

DENJEAN, Claude, «Crédit et notariat en Cerdagne et Roussillon du XIIIe au XVe siècle», a *Notaires et crédit dans l'Occident méditerranéen médiéval*, Rome: École Française de Rome, 2004, p. 185-206.

Assaig d'aproximació a l'interessant fenomen del món del crèdit a la Catalunya Nord en els segles d'expansió baixmedieval, que l'autora vincula en aquest breu però àgil article al notariat, el qual precisament en aquesta època arriba al seu punt més àlgid, amb una rica i quantiosa documentació conservada. En el moment de transformació profunda de la societat, amb el seu pas de rural a urbana, amb la consolidació de l'estament burgès, la intensificació del tràfic comercial i mercantil, la recepció romanista i l'aparició de noves figures jurídiques (comandes, societats, instruments de canvi, assegurances...), el notariat respon a la demanda que aquesta transformada societat li formula i esdevé àrbitre de la nova situació. I el crèdit es converteix, sens dubte, en un dels eixos centrals d'articulació de les

relacions socials dels diferents estaments i, per al seu estudi, els instruments notarials són una peça imprescindible. Un crèdit que en aquest món complex es presenta de moltes diverses maneres: des dels *mutuum* o simples préstecs i les comandes dipòsits, que permetien accedir al crèdit de diner per via monetària, fins als censals i violaris, crèdits a llarg termini que ho feien mitjançant la constitució i venda de rendes. Basant-se sobretot en els registres notarials medievals de Puigcerdà, Perpinyà i la Seu d'Urgell, l'autora presenta l'escenari en què es desenvolupava el món del crèdit i els seus diferents vessants (usura, normativa, Església, crèdit jueu...), alhora que remarca el fort i central paper que el notariat hi tingué. Clou l'article un breu apèndix documental il·lustratiu d'instruments notarials extrets de registres notarials cerdans.

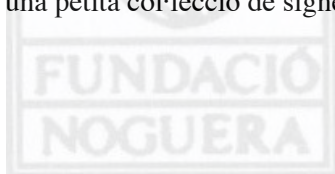
DÍEZ DE LOS RÍOS SAN JUAN, Teresa, «El Archivo General de escrituras públicas y el Archivo Histórico de Protocolos de Madrid», a *VI Jornadas Científicas sobre Documentación Borbónica en España y América (1700-1868)*, Madrid: Universidad Complutense, 2007, p. 123-153.

Precís i complet article, que esdevé a la pràctica una guia de l'Arxiu Històric de Protocols de Madrid, el més voluminós de l'Estat pel fet que conté protocols de diferents districtes notarials de la comunitat madrilena i amb documentació des de l'època moderna, d'acord amb el sistema jurídic i notarial imperant al regne de Castella, ben diferenciat del de la corona catalanoaragonesa. Dependent des de 1985 de la Conselleria de Cultura de la comunitat, fou el primer arxiu notarial espanyol en ser creat, un segle abans de la normativa específica emanada de la Llei marc del notariat de 1862, ja que fou establert per Reial cèdula de Carles III de 1765. Conserva protocols des de 1504, arran de la promulgació de la coneguda Pragmàtica d'Alcalà d'Isabel la Catòlica de 1503. L'autora, directora de l'arxiu, ressegueix en primer lloc la seva història de manera força documentada, explicant-ne l'origen i la regulació, així com el marc jurídic des de la Llei del notariat. Després, presenta breument la institució notarial productora, amb els diferents tipus d'escrivans, de número, reials i de l'ajuntament. I, en tercer lloc, aprofundeix en l'explicació dels fons, amb un volum total de llibres centenaris xifrat en 43.016 unitats. A més dels protocols del districte de la capital, l'arxiu conserva els d'altres cinc districtes, com també el fons de registres d'escriptures públiques de setanta-quatre consolats

d'Espanya a l'estranger i els registres de la Comptadoria d'Hipoteques del districte d'Alcalà d'Henares, a més d'algunes escriptures especials. Aquesta tercera part es completa amb uns apunts sobre l'organització i la descripció dels fons, com també sobre el valor que els documents notariais presenten per a la investigació i la seva difusió. L'article s'acompanya d'una extensa bibliografia específica, tant editada com no, i d'un Annex que recull un parell de documents de mitjan segle XIX de memòria històrica de l'arxiu.

GARCÍA PEDRAZA, Amalia, *Inventario de protocolos notariales. Granada, siglo XVI*, Granada: Colegio Notarial de Granada, 2008, 133 p. (Monumenta Protocollaria; 1).

Sempre d'acord amb la legislació sectorial vigent, l'Arxiu Històric de Protocols de Granada és gestionat per la mateixa institució notarial productora, tal com s'esdevé amb altres cinc arxius històrics de protocols espanyols, que depenen dels seus col·legis notariais respectius: Barcelona, Saragossa, la Corunya, Palma de Mallorca (des de 1963) i Sevilla (des de 1994), ciutat aquesta darrera amb qui Granada compartirà capitalitat col·legial a partir de gener de 2009. En aquesta obra, d'acurada i pulcra edició, l'arxivera del Col·legi de Granada, la doctora Amalia García, ofereix un primer volum d'inventari dels fons notariais, relatius ara només al districte de la capital i emmarcats en el segle XVI. Uns fons notariais granadins notablement disminuïts per un incendi produït el 1879 i que, tot i iniciar les seves sèries l'any 1502, tenen el seu primer protocol en el 1505, el mateix any d'implantació de la Real Chancillería, d'una enorme transcendència institucional, i dos anys després de la coneguda Pragmàtica d'Alcalà d'Isabel la Catòlica, mitjançant la qual es donava carta d'identitat al protocol, si més no dins els amplis dominis del regne de Castella. De cadascun dels tres-cents quaranta-tres volums que inclou, l'autora n'ofereix la signatura topogràfica, les dates extremes, el nom de l'escrivà o dels escriptors autoritzants —fet aquest de la multiplicitat de notaris actuants en un mateix volum molt comú a Castella—, estat de conservació, existència d'índex i nombre de folis. L'inventari és precedit d'una breu introducció de caire institucional i arxivístic i es clou amb dues menes d'índexs, cronològic i onomàstic, i amb una petita col·lecció de signes notariais dels fedataris descrits.

GILA MEDINA, Lázaro, *Maestros de carpintería en la Granada Moderna según los escribanos de la ciudad*, Granada: Colegio Notarial de Granada, 2008, 241 p. (Monumenta Protocollaria; 2).

Segon volum de la col·lecció d'instruments descriptius de l'Arxiu Històric de Protocols de Granada, dependent del Col·legi de Notaris d'aquesta ciutat, col·lecció que inicia precisament el llibre que acabem de presentar en la notícia bibliogràfica que precedeix. Si el primer volum consistia en un inventari dels protocols granadins del segle XVI, aquest segon és un catàleg de mestres de fusteria. Elaborat pel doctor Lázaro Gila, professor del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Granada i autor de diverses publicacions sobre famílies de tallers i artesans del món de l'art, aquest treball s'insereix, al seu torn, dins una trilogia d'obres seves encaminades a oferir uns bons reculls documentals dels artesans d'oficis relacionats amb l'art i la construcció, resultat de buidatges sistemàtics i exhaustius dels protocols notariaus granadins de l'època moderna, uns reculls que esdevenen imprescindibles per fer avançar els estudis sobre aquesta matèria. Així, el mateix autor ja va publicar l'any 2000 un primer volum sobre mestres de cases i picapedrers, ara presenta aquest segon sobre fusters i oficis vinculats i en prepara un tercer sobre escultors, dauradors, pintors i altres artífexs relacionats amb les arts plàstiques i l'ornamentació. Després d'un pròleg del professor José Manuel Gómez-Moreno i d'una breu introducció de l'autor, l'obra, curiosament editada com el primer número de la col·lecció, recull un total de quatre-cents vuitanta-quatre registos nominals, que s'escolen dins un ampli ventall cronològic, de febrer de 1509 fins a desembre de 1792. Així, de cada document l'autor ofereix el número, la data crònica, el regist i la signatura arxivística (protocol i foli). Clouen el llibre una primera relació dels tres-cents seixanta-un mestres de fusteria i dels seus anys d'actuació documentats, una segona onomàstica de persones i una tercera de topònims.

HERNANDO I DELGADO, Josep, «Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics* (Barcelona), 26 (2007), p. 385-568.

Nova aportació del professor de la Universitat de Barcelona Josep Hernando, sens dubte l'investigador que, si més no en els darrers decennis, ha dut a terme una recerca més exhaustiva i de llarga durada sobre els proto-

cols notarials barcelonins, amb un buidatge complet de les seves quantioses sèries documentals, xifrades en milers de volums de registres. I sobre un tema, el del món del llibre i la cultura escrita, del qual ha deixat ja un llegat ric, nombrós i del tot imprescindible. En aquest cas, l'autor concreta el seu esguard en la producció d'un personatge clàssic i clau de la nostra cultura, Francesc Eiximenis. Amb un domini extraordinari de la bibliografia, dedica la primera part de l'article a presentar la tasca dels autors que l'han precedit en la recopilació de la bibliografia eiximeniana, que ara recull de manera exhaustiva; i incideix en un aspecte poc conegut, com és el dels posseïdors i lectors d'obres eiximenianes, informació que es pot extreure de la documentació notarial, que l'autor coneix millor que ningú. D'aquesta manera, basant-se en registres notarials de l'Arxiu Històric de la Ciutat, de l'Arxiu de la Catedral i, especialment, de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, analitza i presenta la presència de les obres de l'escriptor en diferents vessants, des dels seus lectors fins als temes tractats, informació que subsumeix en uns complets quadres elaborats a partir de l'apèndix documental. En segon lloc, relaciona les obres d'Eiximenis que el buidatge documental li ha permès elaborar, indicant en nota les diferents edicions, i estudia els seus propietaris i lectors, ordenats per estaments (clergues i nobles) i professions (juristes i notaris, mercaders, altres professions i dones). En darrer terme, edita en apèndix un total de cent dinou documents notarials, de 1400 a 1500, precedits dels corresponents registos i amb la metodologia i el rigor que li són propis. Aquest excel·lent treball, que es clou amb uns complets índexs de llocs i de persones, permet a l'autor concloure i refermar la idea d'una forta presència, difusió i, fins i tot, popularitat de les obres de Francesc Eiximenis a les biblioteques particulars o privades de la Barcelona del segle XV, una obres d'altra banda d'una enorme varietat i importància.

LOZANO GRACIA, Susana, «Las cartas de un aprendiz de notaría: Pere Puigverd (1502-1511)», *Recerca* (Tortosa), 11 (2007), p. 139-170.

Treball inserit dins els estudis de la memòria privada i quotidiana i de la cultura escrita, tan valorada en els darrers anys, en el qual la professora de la Universitat de Saragossa Susana Lozano presenta i edita una col·lecció epistolar formada per un total de dotze cartes autògrafes, conservades actualment a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, escrita per un jove natural de Corbera d'Ebre, que es desplaçà a la ciutat de València

per formar-se en l'art de la notaria. Les cartes van adreçades al seu pare, Joan Puigvert, i al seu oncle Antoni Puigvert, prevere i comensal de la catedral de Tortosa. Més que no pas el sistema d'aprenentatge i de formació del notari, basat en vuit anys de pràctica al costat d'un altre fedatari, en el marc de la societat gremial i estamental baixmedieval i moderna, l'autora analitza en aquest atractiu article el món privat i quotidià d'un estudiant de l'època, i això ho fa a través de l'anàlisi de qüestions familiars o bé relacionades amb els estudis i els negocis. El text s'acompanya d'una acurada edició de catorze cartes —les dotze de Pere Puigvert més altres dues del notari Pere Abella—, escrites entre 1500 i 1511 i totes elles en català.

PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, «Projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 27 (2007), p. 79-89.

La documentació notarial, d'una immensa riquesa de fons i d'unes gairebé il·limitades possibilitats d'aprofitament històric, tanmateix no ha estat fins als darrers anys objecte de gaires propostes ni programes de reproducció, entesa aquesta com una part de la trilogia de conservació, juntament amb la prevenció i la restauració. I això a diferència de com s'ha actuat amb altres tipologies documentals, especialment l'eclesiàstica, sobre la qual són ja tradicionals les tasques de microfilmació. El caràcter públic, de valor probatori i, sobretot, de secret del protocol no històric sens dubte així ho ha determinat. En aquest breu article es presenta el projecte de microfilmació i digitalització del riquíssim fons integrat pels més de cinc mil registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, dependent del Col·legi de Notaris de Catalunya, un projecte força pioner i, sobretot, de molt ampli abast, amb la pretensió que pugui ser conegut i pugui servir d'experiència a d'altres professionals d'arxius notariaus que es plantegin dur a terme propostes similars. Amb aquesta finalitat, presentat en el capítol introductor i l'Arxiu Històric de Protocols, sens dubte el més notable de l'Estat i un dels primers del món per la seva antiguitat i continuïtat de sèries, l'autor exposa després el projecte i les diferents fases de la seva execució, des de la imprescindible i complexa preparació de la documentació, més necessària per l'antiguitat i mal estat general dels registres, fins a la seva difusió als usuaris, passant per la captura d'imatges, la seva transformació a d'altres formats, el seu transvasament i emmagatzematge i la

confecció dels microfilms. Un procés presentat de manera ordenada i subsumit en un gràfic, que, per manca de cura de l'editor, no ha quedat reeixit en la seva presentació formal.

PUEYO COLOMINA, Pilar, «Nombramientos de notarios por los arzobispos de la diócesis de Zaragoza (1346-1411)», *Aragón en la Edad Media* (Zaragoza), XX (2008), p. 635-660.

L'arrelament i la riquesa de la institució notarial, especialment durant la baixa edat mitjana i en el marc de la corona catalanoaragonesa, resta evident, per exemple, en l'àmplia tipologia de notaris, els quals es distingien, més que no pas pel seu camp competencial —realment divers, i ben sovint confús, en el terreny cancelleresc, judicial i extrajudicial o privat—, pel poder del qual rebien l'autoritat que caracteritzava la seva prerrogativa bàsica i essencial de fe pública. En aquest treball, talment com en el més amunt citat de M.ª Milagros Cárcel, la professora Pilar Pueyo, de la Universitat de Saragossa, estudia els nomenaments dels diferents tipus de notaris eclesiàstics creats pels arquebisbes de la capital aragonesa, uns amb jurisdicció en els llocs de senyoriu de la Mitra i altres a la ciutat, província i diòcesi. A través dels registres d'Actes Comuns, els únics conservats a l'Arxiu Diocesà d'aquesta capital de l'època medieval i elaborats a imitació de la cancelleria pontifícia amb la finalitat de recollir la documentació produïda pel govern de la cúria episcopal, l'autora analitza els nomenaments dels notaris de la segona meitat del segle XIV i primera dècada del XV. Presenta la font documental, fa un rigorós i detallat estudi diplomàtic del document concret de creació de notari i estudia els dos tipus de notaris abans esmentats. Clou l'article amb una nòmina dels notaris —data de nomenament, nom, condició, lloc i jurisdicció— i un petit apèndix documental integrat per textos significatius.

RAVINA MARTÍN, Manuel, *23 testamentos del Cádiz de la Ilustración*, Cádiz: Junta de Andalucía, 2008, 301 p. (Archivos; 36).

Presentació i edició de vint-i-tres documents notariaus gaditans de darrera voluntat, realitzada per Manuel Ravina, director de l'Arxiu Històric Provincial de Cadis. Cal remarcar que aquest centre, creat l'any 1975, compta amb una ja arrelada tradició d'edició d'instruments descriptius de

fons notariais, la qual destaca per l'especificitat del nivell de descripció, que és de peça documental o catàleg, i s'ha centrat en els testaments dels segles XVI a XIX. En una precisa introducció, Manuel Ravina, autor de molts altres instruments descriptius de l'arxiu que dirigeix, presenta l'intens i ininterromput programa descriptiu del centre, resultat del qual són un total de dues-centes mil fitxes de buidatge, amb el detall dels fons dels diferents districtes notariais que inclou. I, després, raona i descriu els vint-i-tres testaments escollits del Cadis de la Il·lustració, el període clau en la història gaditana moderna. Aquests vint-i-tres testaments i altres documents de darrera voluntat que edita de manera completa i presenta cronològicament en el cos central de l'obra, extrets la majoria de l'Arxiu Històric Provincial de Cadis i un de l'Arxiu Històric de Protocols de Madrid, pertanyen a personatges rellevants dins l'estructura social i política del Cadis del moment i estan vinculats a institucions clau, com ara la Casa de Contractació, la Marina de Guerra, el Reial Col·legi de Medicina i Cirurgia, l'Acadèmia de Belles Arts, la Comandància d'Enginyers o el món del comerç. A més, l'autor ha volgut incloure també alguns escriptors i artistes i alguns benefactors significats. En el nostre cas, mereixen ser destacats tres personatges, atesa la seva naturalesa catalana. En primer lloc, el militar Ignasi Sala (1749), natural de Barcelona, tinent general dels exèrcits i governador de Cartagena d'Índies. Després, el metge Pere Virgili (1755), natural de Vilafranca del Camp, cirurgià major de l'Armada i fundador del Reial Col·legi de Cirurgia de Cadis. I, finalment, Francesc Canivell (1775), natural igualment de la capital catalana, també cirurgià major de l'Armada i autor d'obres mèdiques d'una gran divulgació a l'època.

SERNA I COBA, Èrika, «Un llibre d'acords del col·legi de notaris de Castelló d'Empúries (1761-1836)», *El Salner* (Castelló d'Empúries), 13 (2007), p. 47-50.

Breu article en el qual l'arxivera de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà dona notícia d'un llibre d'acords o d'actes de l'antic Col·legi local de Notaris de la vila comtal de Castelló d'Empúries, darrerament localitzat a l'Arxiu Històric de Girona. L'autora el descriu i l'emmarca en el context d'una institució notarial potent i arrelada a la vila, amb dues notaries públiques propietat del comte i amb una molt rica documentació conservada d'ençà de 1260. Tot seguit, ressenya de manera succinta el Col·legi de Notaris que es constituí a la localitat, documentat des de 1512, i, basant-se

en aquest llibre d'acords que abraça el període de 1761 a 1836 i en altra documentació paral·lela, n'explica qüestions concretes, com ara l'organització, l'accés o els exàmens.

SIMÓ SANTONJA, Vicente L., *El notariado español en los siglos XIII y XIV*, Madrid: Consejo General del Notariado, 2007, 349 p.

Darrera aportació del doctor Vicente L. Simó Santonja, notari jubilat i degà honorari del Col·legi de Notaris de València, sobre un vessant del seu tema central d'estudi, el dret notarial i el dret històric, i adreçada ara concretament a l'anàlisi de l'etapa inicial d'implantació i de primera expansió de la institució notarial a la península ibèrica durant els segles XIII i XIV, amb un grau d'inserció molt diferent segons els regnes. L'obra es publica en ocasió del XXV Congrés Internacional del Notariat celebrat a Madrid el 2007, i l'autor ha volgut donar-li un caire alhora divulgatiu i científic, amb un to intencionadament reflexiu i analític del que fins ara s'ha escrit. Igualment, el doctor Simó adverteix des de bon començament que es basa sobretot, més enllà de les fonts indirectes, en les fonts legislatives, amb l'ànim de palesar la fidelitat actual de la institució als principis bàsics ja assentats en els textos inicials. Després d'una introducció, en què planteja els objectius, el mètode i l'estat de la qüestió, divideix el treball en vuit capítols. En el primer presenta els antecedents: la dispersió normativa, el localisme jurídic i el renaixement de la ciència jurídica mitjançant la figura dels glossadors. En el segon, recull la integració dels sistemes normatius i la seva projecció al dret notarial, presentat per rigorós ordre alfabètic de regnes. Els següents capítols, que esdevenen la part central de l'obra, són dedicats a concretar el detall de l'organització i el règim del notariat de cadascun dels territoris hispànics. D'aquesta manera, el tercer tracta de les diferents classes i del concepte de notari, entès com a ofici, ministeri, professió i art; el quart, de l'accés (condicions personals i objectives, exàmens, títol, jurament i presa de possessió); el cinquè, de la funció notarial (competències per raó de territori i matèria, rogació de la funció i requisits formals de l'instrument públic); el sisè, de la retribució notarial (sistema fix i variable, impugnació i exacció); el setè, del protocol i la seva conservació (formació i traspass), i, finalment, el vuitè, de l'organització del notariat (dependència jeràrquica, col·legiació, correccions i sancions). Unes conclusions tanquen aquesta obra, d'interès tant pel que diu com pel que suggereix, sobre una

institució cada cop més estudiada pel seu elevat atractiu i per la seva forta incardinació i transcendència social.

TOSCAS SANTAMANS, Eliseu, *Secretarios municipales y construcción del Estado liberal en España*, Valencia: Tirant lo Blanch, 2008, 335 p.

Precisa, completa i fonamentada monografia del professor Eliseu Toscas, un autor que ha esdevingut ja un clàssic i un referent en l'estudi i l'anàlisi dels poders locals, de les polítics locals i dels ajuntaments a la Catalunya del segle XIX, mitjançant una extensa i reconeguda bibliografia. En aquesta obra centra el seu esguard en la figura dels secretaris municipals, tradicionalment considerada opaca i gairebé ignorada per la historiografia, però tanmateix valorada com l'ànima dels ajuntaments pels seus mateixos coetanis i, sens dubte, una peça clau per comprendre, en contextos locals, l'Estat i la societat espanyola vuitcentista. Després d'un ric pròleg del professor Horacio Capel i d'una concisa introducció, el llibre s'estructura en dues parts. La primera consta de quatre capítols. El primer tracta de l'estatut laboral dels secretaris, és a dir, funcions, requisits, estabilitat, retribucions, models regionals i variacions locals. El segon, de la importància d'aquesta figura davant els ulls dels seus coetanis, els rols que desplegà i les imatges que suscità. El tercer, del paper de les autoritats centrals en la gestació de la figura del modern secretari d'ajuntament, mitjançant l'establiment d'incompatibilitats en càrrecs públics, entre els quals ens resulta ara especialment il·lustratiu i aclaridor l'apartat sobre la incompatibilitat notari-secretari. I en el quart estudia un altre moment de l'autonomia local, bo i analitzant la implantació i les conseqüències derivades de la norma que establia la preferència dels empleats cessants de l'administració de l'Estat en el nomenament de secretaris. La segona part exemplifica el que s'ha exposat en la primera a través de la trajectòria de cinc secretaris, que l'autor col·loca en els seus contextos locals, per tal d'aprofundir en els aspectes ja tractats i, també, per aportar-ne de nous, com ara els drets de secretaria, les xarxes socials en què estaven immersos o la seva creixent intervenció tècnica. El llibre es clou amb un Apèndix, que inclou altres trajectòries de secretaris, i una relació bibliogràfica. De la lectura d'aquesta obra, que es basa en un ventall ampli i molt divers de fonts documentals —centrals, provincials, locals i fins i tot privades notariales— i que segueix i compara el model italià, es poden concloure fets com ara la lentitud dels canvis davant el pes de la tradició i els costum, la poca força del centralisme

davant els poders regionals i locals, la progressiva autonomia de l'administració enfront de la política, en un marc de forta inestabilitat institucional, i, al capdavant, que el nou Estat liberal i burgès es construeix des de la perifèria a través també i especialment dels empleats públics, entre els quals cal destacar els secretaris dels ajuntaments.

VILLANUEVA MORTE, Concepción, «La presencia de valencianos y aragoneses en la documentación notarial cagliaritana del siglo XV», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 38/1 (enero-junio de 2008), p. 27-63.

Centrat en un dels temes fonamentals i més treballats amb documentació notarial, el de les relacions econòmiques i comercials entre els diferents àmbits geogràfics de la Mediterrània, l'autora concreta la seva anàlisi en l'estudi dels intercanvis comercials entre els regnes d'Aragó i València (amb una exclusió clara de l'àmbit català) i Sardenya (Cagliari), a les acaballes de l'època medieval. Basant-se sobretot en un buidatge no seriat de registres notariais sards del segle XV de l'Archivio di Stato di Cagliari, a més d'altres de València dipositats a l'Arxiu del Real Colegio-Seminario del Corpus Christi del Patriarca, que vindrien a complementar els resultats dels estudis realitzats amb documentació peninsular, l'autora, professora de la Universitat de Saragossa, analitza fenòmens com ara la mobilitat geogràfica, els corrents del tràfic comercial i els vincles econòmics que en resultaren entre els diferents territoris implicats. Amb aquesta finalitat, després de fer un balanç bibliogràfic de la qüestió, presenta les fonts sardes, els estudis que sobre elles s'han fet i els mateixos notaris autoritzants. Després, en la part central de l'article, abunda en les relacions comercials entre València i Cagliari, bo i analitzant els tipus documentals, les mercaderies i objectes comercialitzats, el vessant social i quotidià d'aquests intercanvis i altres models de recerca. Clou l'article un apèndix amb les fonts arxivístiques emprades i amb uns quadres que relacionen els personatges valencians i aragonesos localitzats a la documentació consultada, la majoria dels quals són evidentment mercaders i mariners, però entre els que s'inclouen també preveres, estudiants, escuders i alguns artesans de diferents oficis.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades per *Laureà Pagarolas i Sabaté*)

Memòria 2007

L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, integrat pels manuals, llibres notals i protocols de més de cent anys del districte notarial de la capital catalana, forma part de l'Arxiu General de Protocols del Col·legi de Notaris de Catalunya, amb el qual es troba instal·lat de manera unitària a la seva seu, i és gestionat per aquesta institució. Integrat en el Sistema d'Arxius de Catalunya, és el primer arxiu de l'Estat espanyol d'entre els notarians, tant per l'antiguitat com per la continuïtat i la transcendència dels seus fons. I, alhora, és un dels principals centres d'investigació i estudi del país, amb un nombre d'usuaris certament elevat, que en aquest any s'ha mantingut després de l'augment extraordinari de l'any anterior i ha superat la xifra dels 2.100.

Durant l'any 2007, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona ha continuat desplegant les funcions ja tradicionals i que li són pròpies com a centre responsable de la custòdia, el tractament i la difusió del patrimoni documental generat per la institució notarial barcelonina, des de la seva gènesi, a l'inici del segle XIII, fins avui dia, d'acord amb la normativa sectorial corresponent.

En aquesta breu memòria es recullen i sistematitzen de manera esquemàtica aquestes competències, agrupades en quatre apartats, d'acord amb l'esquema coherent de funcions desplegades pels centres arxivístics: recepció o ingressos de fons; conservació en el triple vessant de preservació, restauració i reproducció; organització i tractament, igualment en un triple vessant de classificació, ordenació i descripció, i, en darrer terme, comunicació i difusió dels fons.

Convé advertir, en tot cas, que sobre els primers punts relatius a l'ingrés de fons, a la conservació o a la mateixa organització de la documentació, aquesta breu memòria recull tasques relatives a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Barcelona més que no pas a l'Arxiu Històric. Tasques que, pel fet que formen part del mateix cicle o procés documental i són executades pel personal de la Secció Històrica, s'hi han incorporat.

Com a aspectes més remarcables de la tasca duta a terme durant aquest any 2007, es pot destacar:

- La constitució de l'Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya, en el marc del Conveni de col·laboració en matèria d'arxius de protocols signat amb la Generalitat.
- L'endegament i la sistematització del projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals, i la seva difusió mitjançant visites i publicacions.
- La finalització de la descripció manual dels protocols del segle XVIII, prèvia a la seva automatització i a l'arranjament de les unitats d'instal·lació, dins el pla establert d'acord amb la Fundació Noguera.
- La publicació del número XXV de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* i d'un manual didàctic, editat per Trea, sobre els arxius notariais.

1. RECEPCIÓ I INGRÉS DE LA DOCUMENTACIÓ

1.1 Ingrés de protocols

D'acord amb la legislació notarial vigent, han ingressat a l'Arxiu General de Barcelona els protocols de més de vint-i-cinc anys corresponents a les notaries demarcades dins el districte notarial de Barcelona, que actualment aplega, de manera exclusiva, la capital catalana. Les xifres de notaris i volums es mantenen similars a l'any anterior, tot i que dins una línia clarament ascendent:

- Any 1981: 78 notaris i 1.159 volums.

D'altra banda, els protocols que en aquest any han esdevingut centenaris i que, per tant, han passat a formar part de l'Arxiu Històric, obert a la consulta, són:

- Any 1907: 50 notaris i 165 volums.

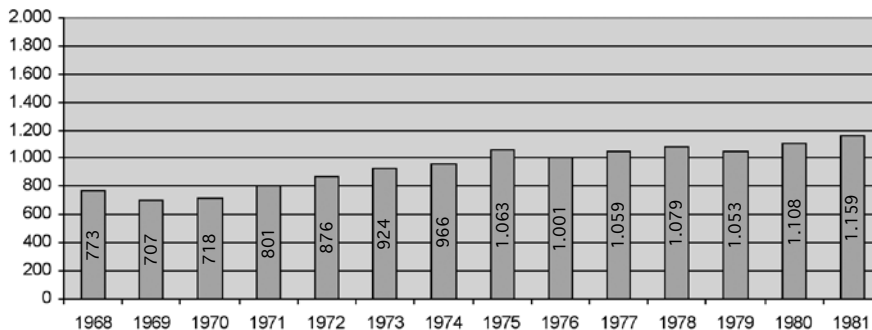
1.2 Ingrés de pliques

Igualment, han ingressat a l'Arxiu General les pliques obrants a les notaries, corresponents tant a dipòsits de tipus general com a testaments, memòries testamentàries o altres documents relacionats, amb un notable descens respecte d'exercicis anteriors:

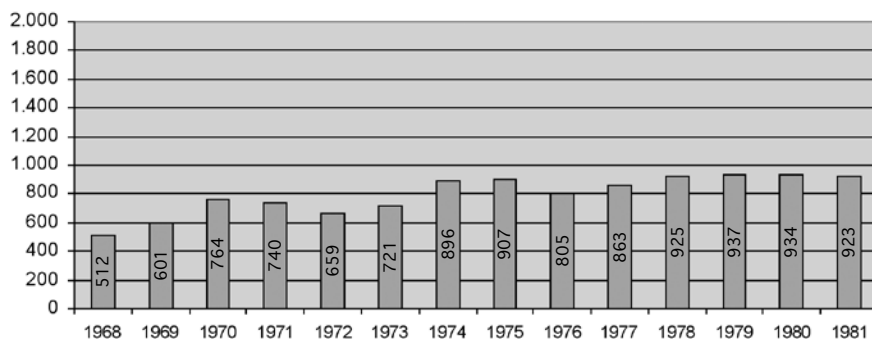
- 14 dipòsits de diferents anys.

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ NOTARIAL BARCELONINA: 1968-1981

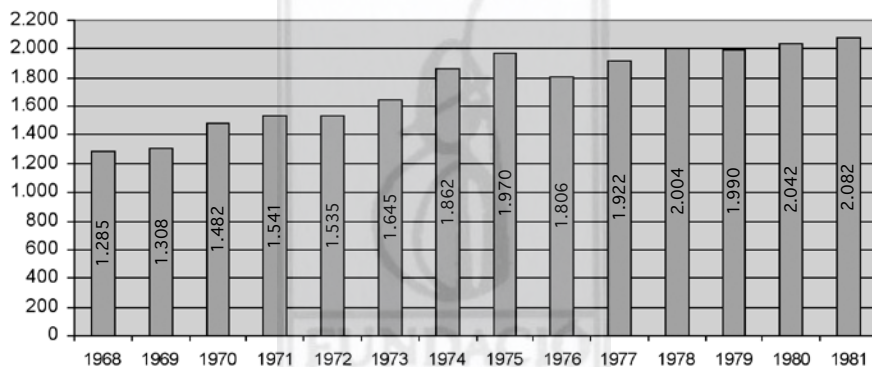
PROTOCOL GENERAL

PROTOCOL PROTESTOS

PROTOCOL GENERAL I PROTESTOS

1.3 Ingress i concentració de protestos

En darrer terme, també han ingressat a l'Arxiu General els protocols especials de protestos corresponents del districte de Barcelona, els quals han estat instal·lats al dipòsit del carrer Entença de Barcelona:

- Protocols de protestos del districte de Barcelona de diferents anys (1981: 69 notaris i 923 volums).

Així mateix, s'ha continuat la tasca de concentració dels protocols especials de protestos dels altres districtes de Catalunya al mateix dipòsit del carrer Entença, d'acord amb la voluntat de la Junta Directiva de facilitar la tasca dels notaris arxivers i de descongestionar els Arxius Generals de Districte de Catalunya. D'aquesta manera, durant l'any 2007 s'han traslladat els districtes següents:

- Gener, 9: Districte de Vilanova i la Geltrú, 436 volums.
- Gener, 22/23: Districte de Sant Boi de Llobregat, 846 volums.
- Febrer, 12/13: Districte de la Bisbal d'Empordà, 604 volums.
- Setembre, 25/26: Districte de Lleida i les Borges Blanques, 607 volums.
- Novembre, 26/27: Districte de Tarragona, 1.003 volums.

1.4 Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya

En el marc del Conveni de col·laboració en matèria d'arxius de protocols, aprovat inicialment per la Junta Directiva el 16 de novembre de 2005 i signat amb la Generalitat de Catalunya el 21 de novembre de 2007, s'ha constituït l'Arxiu General Intermedi de Protocols de Catalunya. De moment, en espera de disposar d'un local propi pertinent per a aquesta funció, la seva seu és la mateixa que la de l'Arxiu General de Protocols de Barcelona, és a dir, el Col·legi de Notaris de Catalunya. Durant l'any 2007 hi han ingressat els fons del districte següent:

- Juliol, 30: Districte del Vendrell, 61 volums.

2. CONSERVACIÓ DELS PROTOCOLS

2.1 Manteniment de suports

Encapsat i retolat tot el protocol registre i trobant-se en curs la descripció del segle XVIII, s'han dut a terme les tasques pròpies de manteniment, tant de les capsas com de les carpetes que protegeixen els volums, i s'han realitzat les tasques següents:

- Encapsament de les sèries de dipòsits i de testaments tancats.
- Neteja dels calaixos i de les carpetes de pergamins.

2.2 Enquadernació de protocols del segle XX

S'ha prosseguit la tasca de reparació de les enquadernacions i, en tot cas, de restauració dels protocols del segle XX, de notaris i anys diversos, amb una xifra similar als exercicis anteriors:

- 72 protocols.

2.3 Restauració de protocols

Igualment, s'ha continuat la línia de restauració progressiva dels volums històrics més malmesos. Com ja s'apuntava en la memòria de 2005, en el seu moment s'optà per fer tots els protocols de l'Escrivania de Marina, per les raons que s'hi exposaven. Durant l'any 2007 s'ha igualat el número de volums de l'any anterior:

- 12 protocols de l'Escrivania de Marina.

2.4 Digitalització

Signat l'octubre de 2006 amb l'empresa Artyplan Document el projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'AHPB, establertes en els darrers mesos d'aquest any les pautes de procediment, instal·lat el maquinari i realitzades les proves, el gener de 2007 s'han iniciat els treballs de manera sistemàtica.

Tanmateix, és cert que en aquest primer any no s'ha assolit la xifra d'imatges prevista, atesos els reajustaments que ha calgut dur a terme en algunes de les fases del procés. En aquest sentit, fem esment que s'ha reforçat el control de qualitat de les imatges digitalitzades i, sobretot, que, escolats els primers mesos d'execució del projecte, s'ha decidit canviar el suport d'emmagatzematge, tant de la còpia de preservació (TIFF) com de la de consulta (PDF).

Així, els DVD inicials han estat substituïts per un RAC de discos durs externs de 2 TB de capacitat cadascun. I això perquè, més enllà dels problemes que es podrien derivar de la gestió d'una xifra molt elevada de DVD, els discos durs externs ofereixen un seguit d'avantatges: elevada capacitat d'emmagatzematge, generació de menys suports físics, facilitat de transvasar informació i de migrar dades en un futur, facilitat en la gestió de possibles errors o en la incorporació de noves imatges, etcètera. És a dir, ofereixen unes majors garanties de control, de seguretat i de manteniment de la informació.

Afegim que aquest projecte ha estat divulgat mitjançant la publicació de diversos articles en la premsa estatal, en algunes revistes especialitzades i, sobretot, mitjançant un parell d'articles, un editat al butlletí *Arxius*, de la Subdirecció General d'Arxius de la Generalitat de Catalunya, i l'altre a la revista *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, de l'Associació d'Arxivers de Catalunya. En aquesta mateixa línia, ha estat explicat a tothom que hi ha tingut interès. D'una manera especial, remarcuem que ha estat visitat per arxivers i informàtics de l'Arxiu Municipal de Barcelona (el 23 d'octubre) i per membres de la Cambra de Notaris d'Andorra (el 12 de novembre). D'aquesta manera, durant l'any 2007 s'han digitalitzat:

- 65.706 imatges, corresponents a 319 registres.

2.5 Sistemes de climatització

Canviat l'any 2006 el maquinari de climatització dels dipòsits de l'Arxiu Històric i Intermedi, durant el 2007 se n'ha controlat el rendiment, que ha estat excel·lent. Així, de manera periòdica, mercès als nous sensors de control o termohigrògrafs, s'han realitzat lectures automàtiques i s'ha pogut fer de manera més precisa el seguiment dels paràmetres de temperatura i d'humitat, bàsics per a la conservació òptima dels fons documentals.

3. ORGANITZACIÓ I TRACTAMENT DE LA DOCUMENTACIÓ

3.1 Classificació i ordenació de fons

S'han dut a terme les tasques pròpies de tractament i d'organització dels fons documentals ingressats a l'arxiu:

- Revisió, neteja (fotocòpies, grapes, clips...) i ordenació dels protocols de l'any 1981, amb 78 notaris i 1.159 volums.

Igualment, s'han ordenat els protocols de protestos del districte de Barcelona ingressats a l'arxiu:

- Ordenació cronològica (1981) i alfabètica (de notaris).

S'ha organitzat i s'ha dotat d'un mètode arxivístic coherent el fons intern, petit però molt important, de les relacions de transferència de protocols (protocol general i pliques: sistema cronològic i alfabètic de notaris; protestos: sistema alfabètic i cronològic) i modificacions d'escriptures (sistema cronològic):

- Classificació i ordenació de les sèries de relacions de transferència i de modificacions d'escriptures de l'Arxiu General del Districte, de l'any 1981.

En darrer terme, s'ha revisat minuciosament i ordenat la documentació continguda a les carpetes de l'arxiu intern del Col·legi de Notaris, relatives als Arxius Generals de Protocols de Districte.

- Classificació i ordenació de les carpetes dels Arxius Generals de Protocols, de l'arxiu intern del Col·legi de Notaris.

3.2 Descripció dels fons

Continuant amb el projecte patrocinat per la Fundació Noguera, d'elaboració del nou inventari complet de l'arxiu, enguany s'han dut a terme les tasques següents:

- Finalització de la descripció dels protocols del segle XVIII i continuació de la mecanització dels fitxers manuals, fases prèvies a l'arranjament físic dels protocols, tal com s'explica en la memòria presentada a la Fundació Noguera.

I, com a tasca complementària a la suara esmentada, cal afegir que el mes de febrer de 2007, en el moment d'inici de les obres de reforma del número 2 de la casa col·legi, aparegué un altell amb uns sis metres cúbics de documentació antiga molt diversa. Feta la neteja, la identificació i la selecció inicials, s'hi han trobat plecs de contractes, documentació de gremis, testaments, lligalls de testaments tancats, esborranys diversos, retalls de pergamins, pliques i un llarg etcètera, i s'ha procedit a la seva classificació i integració en el lloc corresponent.

- Selecció, neteja, identificació, classificació, ordenació i descripció del fons documental divers localitzat a l'altell del número 2 de la casa col·legi.

4. COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ DELS FONDS

4.1 Servei a la sala de consulta

Aquesta és, sens dubte, la finalitat última del conjunt de tasques desenvolupades a l'arxiu i, ahora, la que ocupa més dedicació i atenció quotidiana. Amb un nivell de consulta creixent, d'acord amb l'extraordinària importància

de la documentació que s'hi custodia, les xifres totals d'usuaris i de consultes situen el nostre centre entre els més prestigiosos i freqüentats del país.

Aquest servei a la sala comporta moltes intervencions puntuals d'ajut, de resolució de dubtes de tot tipus (arxivístics, paleogràfics, diplomàtics, històrics...) i d'assessorament bibliogràfic o documental:

- S'han realitzat un total de 10.222 consultes, per part de 2.166 usuaris, amb un lleuger descens respecte de l'any anterior, en què l'augment havia estat espectacular i insòlit, però amb una clara i marcada línia ascendent respecte dels anys precedents i de manera ben contrària al que s'esdevé en molts dels grans centres arxivístics del país.

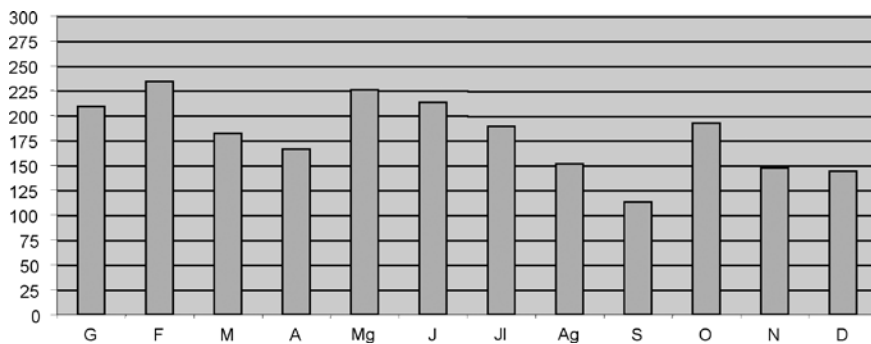
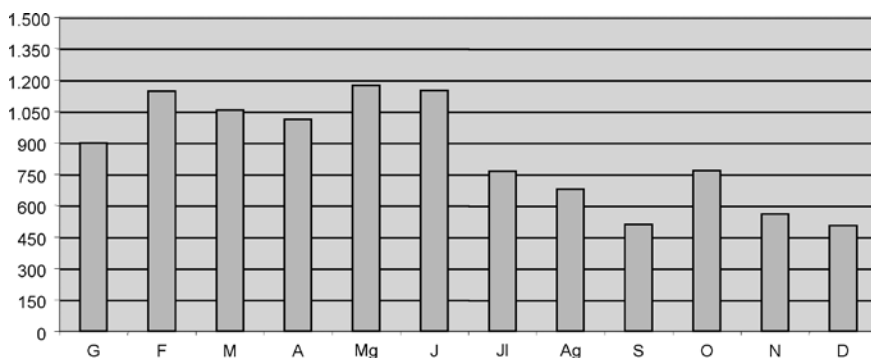
4.2 Servei indirecte

De manera complementària al servei directe a sala, s'han atès una cinquantena de consultes per correspondència sobre documentació de l'arxiu.

I, sobretot, s'ha atès també una quantitat no xifrada, però molt nombrosa, de consultes telefòniques de tipus molt divers: informació sobre situació de protocols de Catalunya, sobre notaris antics, sobre centres d'arxiu, preguntes sobre tipologies notariales, orientacions bibliogràfiques i documentals, ubicació de poblacions dins els districtes i un llarg etcètera.

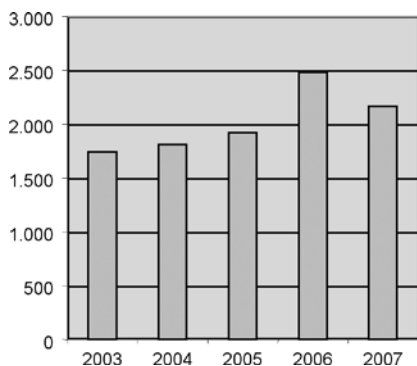
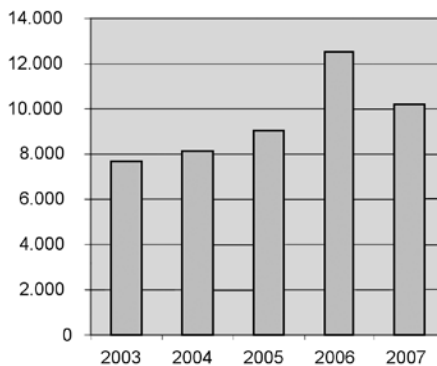
ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES, ANY 2007

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana diària usuaris	Mitjana diària volums
Gener	22	209	899	9,50	40,86
Febrer	20	234	1.146	11,70	57,30
Març	22	182	1.057	8,27	48,04
Abril	19	166	1.013	8,74	53,32
Maig	22	226	1.173	10,27	53,32
Juny	20	213	1.151	10,65	57,55
Juliol	22	189	763	8,59	34,68
Agost	22	151	678	6,86	30,82
Setembre	18	113	509	6,28	28,28
Octubre	22	192	768	8,73	34,91
Novembre	21	147	560	7	26,67
Desembre	18	144	505	8	28,06
Total	248	2.166	10.222	8,73	41,22

USUARIS**VOLUMS****EVOLUCIÓ DE L'ESTADÍSTICA D'USUARIS I CONSULTES: 2003-2007**

	Dies	Usuaris	Volums	Mitjana usuaris	Mitjana volums
2003 (*)	94	653	2.895	6,95	30,80
2004	251	1.809	8.102	7,21	32,28
2005	248	1.920	9.022	7,74	36,38
2006	246	2.485	12.501	10,10	50,82
2007	248	2.166	10.222	8,73	41,22

(*) De l'any 2003, només es disposa de dades a partir del mes d'agost. Per tant, les gràfiques d'aquest any s'han confeccionat basant-nos en les mitjanes.

USUARIS**VOLUMS****4.3 Reproduccions**

Com a resultat de les investigacions dutes a terme pels usuaris, sempre que l'estat dels registres i protocols ho ha permès, s'ha donat resposta a la seva sol·licitud legítima de reproducció. D'aquesta manera:

- S'han realitzat un total de 13.000 reproduccions del fons documental de l'arxiu.

4.4 Visites comentades

Més enllà de les activitats habituals de tractament, descripció, difusió dels fons i d'atenció als usuaris, també es realitzen a l'arxiu, en el decurs de l'any, freqüents visites comentades de facultats o d'escoles universitàries, de personalitats i d'altres grups ben diversos que s'hi interessen.

Les visites més significades realitzades en aquest any han estat les següents:

- Febrer, 5: Practicum Notarial de la Universitat de Barcelona, Sr. Francesc Armas i Omedes (5 alumnes).
- Febrer, 9: Museu Marítim de Barcelona, Sra. Fina Solà i Gasset (12 persones).
- Febrer, 17: Curs de Secretariat Jurídic, del Col·legi d'Advocats de Barcelona (40 alumnes).
- Febrer, 22: Fundació "La Caixa" (45 persones).
- Març, 10: Associació de Bibliòfils (25 persones).
- Març, 21: Universitat de Barcelona, Dra. Àngels Solà i Parera (10 alumnes).

- Abril, 17: Universitat de Barcelona, Dra. Maria Dolors Mateu (10 alumnes).
- Abril, 26: Jornadas sobre Derecho, Inmigración y Empresa (20 persones).
- Maig, 5: Universitat de Barcelona i CSIC, Dr. Lluís Cifuentes i Dra. Roser Salicrú (15 alumnes).
- Octubre, 8: Mutuam, Mútua de Previsió Social (40 persones).
- Octubre, 22: Universitat de Barcelona, Dra. Eva Serra (10 alumnes).
- Novembre, 7: Grup en l'acte d'Homenatge al Sr. Josep M. Puig i Salellas (20 persones).
- Novembre, 13: Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Sr. Lluís Jou (35 alumnes).
- Desembre, 12: Universitat de Barcelona, Dr. Josep Hernando (15 alumnes).

4.5 Classes pràctiques

En la línia de connexió ben directa de l'arxiu amb les universitats i altres institucions culturals, prèvia concertació, s'hi imparteixen amb regularitat classes pràctiques de diferents matèries relacionades amb la documentació (metodologia i crítica textual, paleografia i diplomàtica, història, antropologia...). De l'any 2007, remarquem les següents:

- Març, 15: Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, Dra. Imma Socias i Batet (15 alumnes).
- Març, 28: Universitat de Barcelona, Departament de Paleografia i Diplomàtica, Dr. Daniel Piñol i Alabart (10 alumnes).
- Abril, 11: Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Dra. Teresa Vinyoles (15 alumnes).
- Maig, 15: Universitat de Barcelona, Departament d'Antropologia, Dra. Josefina Roma (15 alumnes).
- Curs: Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Dr. Josep Hernando i Delgado (20 alumnes).

4.6 Publicacions

L'arxiu, en la seva línia ja tradicional de promoure publicacions de caire històric i jurídic, edita, sota el patrocini de la Fundació Noguera, una prestigiosa revista històrica i institucional, titulada *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, de periodicitat anual. En publicar-se enguany el número XXV, s'ha enriquit amb uns índexs acumulatius i amb les memòries de l'Arxiu Històric, que en endavant s'hi inclouran. Alhora,

aquest volum s'ha dedicat al senyor Josep Maria Puig i Salellas, traspasat el 26 de maig d'aquest any:

- Edició del número XXV (2007) de la revista *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya i patrocinada per la Fundació Noguera.

Igualment, el personal de l'arxiu col·labora amb altres institucions culturals en l'elaboració i redacció de llibres, articles i treballs relacionats amb la institució notarial, la seva documentació i els arxius de protocols. Per exemple, durant l'any 2007 el director tècnic ha publicat els treballs següents:

- *Los archivos notariales. Qué son y cómo se tratan*, Gijón: Ediciones Trea, 2007, 159 p. (Archivos Siglo XXI, 2).
- «Tribuna d'experiències en el camp de la conservació i l'organització dels fons notariais. Presentació», a *Documentació notarial i arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica (Girona, 5 i 6 d'octubre de 2006)*, Girona: Arxiu Històric de Girona, 2007, p. 227-231.
- «Projecte de digitalització i microfilmació dels registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 27 (2007), p. 79-89.
- «Digitalització dels registres medievals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona», *Arxius. Butlletí de la Subdirecció General d'Arxius* (Barcelona), 51 (tardor-hivern, 2007), p. 6-8.

4.7 Col·laboracions

El director tècnic de l'arxiu ha participat en diferents congressos i jornades arxivístiques i, així mateix, ha impartit cursos sobre documentació notarial. Destaquem:

- *Tècniques d'organització d'arxius*, en el *Curs de Secretariat Jurídic*, organitzat per l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona (Barcelona, febrer, 2007).
- *El notariado y los archivos: el marco jurídico*, en els *Cursos del Archivo Histórico Provincial de Santa Cruz de Tenerife. II edición: La institución y la documentación notarial* (San Cristóbal de la Laguna, març, 2007).
- *La institució i la documentació notarial*, en l'assignatura *Noves perspectives historiogràfiques* del curs de doctorat *Món contemporani*,

organitzat pel Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona (Barcelona, abril, 2007).

- *XI Congrés d'Arxivística de Catalunya*, organitzat per l'Associació d'Arxivers de Catalunya (la Seu d'Urgell, maig, 2007).
- *IV Jornades d'Arxivers sense Fronteres*, organitzades per l'Associació no Governamental Arxivers sense Fronteres (Barcelona, novembre, 2007).

Barcelona, maig de 2008

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIUS DE PROTOCOLS». NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya des de 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *suport magnètic o bé òptic*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del suport, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels peus corresponents.

7. Els editors facilitaràn als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de 25 *separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Catalunya
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els *sistemes de referències* i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les *referències als arxius*, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesis: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les citacions dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r-36v.

